

SAHİB RZAYEV

KİTABXANA XİDMƏTİ
(Dərslik)

BAKI - 2008

SAHİB RZAYEV

ΚΙΤΑΒΧΑΝΑ ΧΙΔΜƏΤİ

Redaktor: Əməkdar elm xadimi,
Tarix elmləri doktoru,
prof. A.A.Xələfov

Rəyçilər: Pedaqoji elmlər namizədi,
dosent K.Aslan,

Pedaqoji elmlər namizədi,
Dosent E.Əhmədov.

Rzayev Sahib Mirzalı oğlu.

Kitabxana xidməti. Dərslik. Bakı: «Bakı Universiteti» Nəşriyyatı,
2008.-34..

Vaxtilə «Oxucularla iş» adlanan, bu gün isə «Kitabxana xidməti» adı ilə tədris olunan fənnin bu dərsliyi Azərbaycan dilində ilk dəfə yazılaraq nəşr olunmuşdur. Dərslikdə oxuculara xidmət işinin məqsədi, məzmunu və vəzifələri elmi-nəzəri cəhətdən izah olunmuş, şəxsiyyətin formalaşmasında, cəmiyyətin intellektual səviyyəsinin inkişafında mütaliənin və bu işə xidmət edən kitabxanaların rolu əsaslandırılmışdır.

Dərslikdə kitabxanalarda oxuculara xidmət sistemi, onun forma və üsulları, xidmət texnologiyasının məzmunu təhlil olunmuşdur.

Dərslikdə oxucu marağı, oxucu tipologiyası, mütaliə psixologiyası, mütaliə sosialogiyası və mütaliə pedaqogikası kimi mühüm problemlərin şərhini verilmişdir. Burada həmçinin kitabxana ünsiyyəti, kitabxana etikası, kitabxana xidmətində effektivlik, eləcə də kitabxanaçılıq peşəsi və kitabxanaçının şəxsiyyəti üçün vacib sayılan əlamət və keyfiyyətlər izah olunmuşdur.

Dərslik BDU-nun kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin tələbələri üçün nəzərdə tutulsa da, Bakı Mədəni Maarif məktəbinin tələbələri, respublikamızın geniş kitabxanaçılar ordusu, pedaqoqlar, psixoloqlar, sosioloqlar, eləcə də kütləvi oxucular istifadə edə bilərlər.

Müəllifdən

«Kitabxana xidməti» fənni yarandığı vaxtdan 90-cı illərin axırlarına qədər «Oxucularla iş» adlanırdı. 80-ci illərin əvvəllərində SSRİ məkanında fəaliyyət göstərən mədəniyyət institutlarının və ayrı-ayrı universitetlərin nəzdindəki kitabxanaçılıq fakültələrinin kitabxanaşünaslıq kafedraları bu fənnin adının ətrafında müzakirələr aparılır, adın məzmununa daha uyğun olmasına səy göstərirdilər.

Dərsliyin «Oxucularla iş» adı altında hazırlanan müxtəlif nəşrlərinin mündəricatında və məzmununda kifayət qədər fərqlər olurdu. Belə ki, bu nəşrlərin bəzisi sırf nəzəri xarakter daşıyır, bəzisi isə daha çox praktik məzmunu malik olurdu. Halbu ki, hər bir fənnin dərsliyində ayrı-ayrı mövzuların nəzəri və praktik tərəfləri münasib şəkildə şərh olunmalıdır.

Mərkəzdə hazırlanmış bu dərsliklərin müxtəlif nəşrlərindəki fərqlər yerlərdə fənnin tədisi ilə əlaqədar müəyyən çətinliklər yaradırdı. Bu da milli respublikalarda orijinal dərslik hazırlamağa mane olurdu.

Müstəqillik yoluna qədəm qoymuş respublikamızda ayrı-ayrı fənlərin ali məktəblərdə tədrisi ilə əlaqədar kifayət qədər orijinal dərsliklər hazırlanıb tələbələrin istifadəsinə verilmişdir.

Haqqında bəhs etdiyimiz «Kitabxana xidməti» (oxucularla iş) fənnini 1967-ci ildən hazırkı dövrə qədər tədris etdiyimiz müddətdə bu fənn üzrə onlarla məqalə və bir dərs vəsaiti yazsaq da orijinal dərslik hazırlamaq fikrində olmamışıdıq. Bu məsuliyyəti

üzərimizə götürməyimizin təşəbbüskarı keçmiş müəllimim, bu günki həmkarım-kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdiri, Əməkdar elm xadimi, professor A. Xələfov oldu. Doğma dilimizdə «Kitabxana xidməti» fənni üzrə ilk dərslik artıq hazırlanıb tələbələrin və təcrübi kitabxanaçıların istifadəsinə verilmişdir.

Özlərinin münasib saydıqları təsüratlarını müəlliflə bölüşən oxuculara qabaqcadan səmimi təşəkkürümüzü bildiririk.

MÜQƏDDİMƏ

«Kitabxana xidməti» fənni kitabxanaşünaslığın tərkib hissəsi olub, kitabxanaşünas-bibliograf ixtisası üzrə kadr hazırlanmasının nəzəri və təcrübi məsələlərində mühüm rol oynayır. Bu fənn kitabxana fondu və kataloqlarının təşkili, kitabxana işinin idarə edilməsi, Azərbaycanda və xarici ölkələrdə kitabxana işinin tarixi ilə sıx əlaqədardır.

Kitabxana xidməti oxucu sorğusunun tam və dolğun ödənilməsi, mütaliənin məzmununa, xarakterinə kitabxanaçının pedaqoji cəhətdən müdaxiləsi, planlı və sistemli mütaliənin təşkili məsələləri bir çox cəhətdən fondun necə təşkilindən onun kataloq-kartoteka sistemində necə əks olunmasından asılıdır.

Kitabxanaşünaslar tərəfindən hazırlanmış kitabxana işinin təşkili, kitabxanaların işinin planlaşdırılması və perspektivləri, onların fəaliyyətinin uçuotu və təhlili problemləri oxuculara xidmətin təşkili məsələlərinin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kitabxana xidmətinin həm nəzəriyyəsinin, həm də təcrübəsinin inkişafı məsələləri kitabxana işinin tarixi fənnində ətraflı şərh edilir. Bu fəndə həm Azərbaycanda, həm də xarici ölkələrdə kitabxana işinin inkişafı məsələlərindən danışılır, oxucularla işin perspektivləri haqqında fikirlər söylənilir. Bu cəhətdən kitabxana xidməti fənni üçün Azərbaycanda və xarici ölkələrdə kitabxana işinin tarixi fənni xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə elmlərin sürətli inkişafı elmlər arasında qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı təsir, onların

İnteqrasiyası və differensasiyası nəticəsi ilə izah olunur. Bu qanunauyğunluq bütövlükdə kitabxanaşünaslığın da ümumi inkişafında özünü göstərir. Lakin kitabxanaşünaslıq müxtəlif elmlərlə bütövlükdə deyil, onların münasib olan ayrı-ayrı bölmələri ilə əlaqə yaradır.

«Kitabxana xidməti» fənninin nəzəriyyəsi və təcrübəsi kitabxanaşünaslığın başqa sahələri ilə bərabər bir sıra qohum elmlərlə sıx əlaqədə inkişaf edir. Əlaqələr, elmlərin nailiyyətləri kitabxanaşünaslığın elmi axtarışlarında istifadə olunur.

«Kitabxana xidməti» fənninin nəzəri və təcrübi inkişafı üçün sosialogiya, pedaqogika, psixologiya, bibliografiyaşünaslıq, informatika elmləri ilə əlaqəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Son illərdə «Kitabxana xidməti»nin sosialogiya ilə əlaqəsi və nəhayət birləşməsi nəticəsində «mütaliə sosialogiyası» fənni yaranmışdır ki, burada insanın mənəvi dünyasının formalaşmasında kitabın rolu, mütaliənin yayılması, kütləvi məlumat vasitələri içərisində kitabın və mütaliənin yeri, əhalinin mütaliə tələbatının xarakterik cəhətləri, oxucu marağının formalaşmasının ictimai şərtləri və sair problemlər təhlil edilir.

Oxucularla işin psixologiya elmi ilə qarşılıqlı təsiri nəticəsində «kitabxana psixologiyası» yaranmışdır. «Kitabxana xidməti»nin psixologiya ilə əlaqəsinin vacibliyi onunla izah edilir ki, oxucunu psixoloji cəhətdən ətraflı öyrənmədən, oxucu marağı, mütaliə psixologiyası və kitabın dərk edilməsinin psixoloji mahiyyəti haqqında biliklər əldə edilmədən oxucunun mütaliəsini istiqamətləndirməyin nəzəri

və təcrübi problemlərinin həll edilməsi qeyri-mümkündür.

Kitabxana xidməti fəninin pedaqogika ilə əlaqəsi nəticəsində həm də mütləq pedaqogikası yaranmışdır.

Əhalinin ümumi tərbiyəsi, elmi dünyagörüşünün formalaşması və hərtərəfli inkişaf etməsi məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlər kitabxanaların kompleks fəaliyyətidir. Bu məqsədlə kitabxanaçılar oxucuları, kitab fondunu və mütləyin mahiyyətini öyrənmək, mütləyi istiqamətləndirmək və məlumat işi, kitab təbliğinin müxtəlif forma və üsullarından istifadə etməklə oxuculara xidmət göstərmək kimi pedaqoji vəzifələri icra edirlər. Məhz «Kitabxana xidməti» fəni bu vəzifələrin icrasının nəzəriyyəsi, tarixi, metodikası və təşkili məsələlərindən bəhs edir.

Kitabxanaların oxucularla işinin məzmunu və mahiyyətini araşdırarkən burada iki başlıca istiqamət nəzərə çarpır. Bunlar-mütləyi istiqamətləndirmək və kitabxanaların məqsədyönlü məlumat fəaliyyətidir. Hər iki istiqamət xüsusi kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya termini olub, ayrı-ayrılıqda izahata ehtiyac duyur.

Mütləyi istiqamətləndirmək, kitabxana xidmətinin başlıca istiqaməti olub, mütləyin məzmununa və xarakterinə, eyni zamanda oxucuların çap məhsulatını seçməsinə, dərk etməsinə və qiymətləndirməsinə kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya baxımından istiqamətləndirmək sistemidir. Bu istiqamətin başlıca pedaqoji məqsədi adamların ümumi tərbiyəsidir.

Kitabxanaların məlumat fəaliyyəti isə-elmi texniki tərəqqini sürətləndirmək məqsədi ilə alimlərin, mütəxəssislərin və başqa oxucu qruplarının məlumat-bibliografiya təminatı sistemidir.

Qeyd olunan iki istiqamətdən əlavə, kitabxana xidmətinin məzmununu, mahiyyətini, vəzifələrini, istiqamətlərini, və üsullarını araşdırarkən onun obyektinə daxil olan bir sıra başqa məsələlərin də məntiqi izahını vermək və onların qarşılıqlı təsirini təhlil etmək lazımdır. Bu cəhətdən «mütaliə», «oxucu» terminlərinin izahına ehtiyac duyulur.

Mütaliə-şəxsiyyətin öz mənəvi tələbatına müvafiq psixoloji fəaliyyətidir. Eyni zamanda bu, hər hansı bir mətində verilmiş məlumatı əldə etmək məqsədinə yönəlmiş əlaqə fəaliyyəti kimi izah olunur. Kitabxanaşünaslıq elmi baxımından bu əlaqədə-çap məhsulu, kitabxanaçı və oxucu iştirak edir. Bu üçlüyün əlaqəsi kitabxana prosesinin təzahürüdür. Burada oxucu mütaliənin ictimai subyektı, müəllifin, çap məhsulunun, onun yayılması və təbliği kanallarının təsir obyektidir.

«Oxucu» kateqoriyası konkret tarixi mahiyyət daşıyır. Oxucu tarixən öz tələbatına, marağına, mənəvi sorğularının məzmununa, ümumi dünya-görüşünə, mütaliə mədəniyyətinin səviyyəsinə görə müxtəlif olmuşdur.

İqtisadiyyatın, elmin, maarifin və mədəniyyətin inkişafı ilə əlaqədar adamların ictimai-siyasi, elmi-texniki və mədəni səviyyəsi yüksəlmiş, ona müvafiq olaraq mütaliəyə münasibətdə yeni keyfiyyətlərə malik olub, yeni tipli oxucu kimi formalaşmışdır.

«Oxucu» termini əvəzinə indii bəzən «oxucu auditoriyası», kitabxanaşünaslıq elmi baxımından isə kitabxana prosesilə əlaqədar «kitabxana-oxucu auditoriyası» da işlədilir. «Oxucu» termininin lüğəti mənası isə-kitbları və hər cür çap məhsullarını mütləliyə edən şəxsdir.

Kitabxana xidmətinin məzmununu təşkil edən məsələlərdən biri də oxucuların öyrənilməsi probleimidir. Oxucuların öyrənilməsi-onlarla aparılan işləri, sosialoji, psixoloji-pedaqoji cəhətdən əsaslandırmağa yönəlmiş fəaliyyətdir.

Kitabxanaların təcrübəsi təsdiq edir ki, oxucunu ətraflı öyrənmədən onun sorğu və tələbatını lazımı səviyyədə ödəmək, eyni zamanda oxucunun mütləliyinə istiqamət vermək qeyri-mümkündür. Mütləliyənin istiqamətləndirilməsinin başlıca məqsədi oxucuların maraq və sorğularını öyrənmək əsasında seçilmiş ən yaxşı kitabların mütəxəssis tövsiyəsidir. Ona görə də «Kitabxana xidməti» fənninin ən böyük bölmələrindən biri oxucuların öyrənilməsinin izahına həsr edilmişdir.

Oxucuları öyrənərkən məlum olur ki, onlar maraq və meyillərinə, ixtisas və peşələrinə, təhsillərinə, psixoloji xüsusiyyətlərinə, mütləliyə mədəniyyətlərinin səviyyəsinə görə fərqlənirlər.

Mütləliyəyə təsir edən bu əlamətlərə görə kitabxana oxucuları fərqləndirilir və kitab tövsiyyə-sində bu fərqlər ciddi nəzərə alınır.

I F Ə S İ L

KİTABXANA XİDMƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI (OXUCULARA XİDMƏTİN MƏQSƏDİ, PRİNŞİPLƏRİ VƏ ƏSAS VƏZİFƏLƏRİ)

Müasir dövrdə ölkədə kütləvi mütaliənin ümumdövlət miqyasında təşkil edilən hər şeydən əvvəl insanların məqsədyönlü ümumi tərbiyəsi işinə xidmət edir. Bu, adamların şüuruna fəal təsir göstərir, qabaqcıl elmi ideyaların yayılmasına xidmət edən vasitə kimi kitabdan tam və səmərəli şəkildə istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

Cəmiyyətin mənafe baxımından insanların nə oxuduğunu, müxtəlif tərkibə malik oxucuların mütaliə dairəsinə daxil olan çap məhsullarının hansı ideya və idraki əhəmiyyətə malik olduğunu müəyyənləşdirərək iş aparmaq ictimai əhəmiyyət kəsb edən prinsiplərə əsaslanır.

Kitabxana xidməti prosesində oxucularla işin prinsipləri aparılan işin məzmununa, təşkilinə və metodikasına dair tələbləri müəyyənləşdirən, elmi cəhətdən əsaslandırılmış müddəalardır. Bu müddəalar əslində xalq maarifinin və tərbiyəsinin ümumi prinsiplərinin tərkib hissəsi olub, sosialologiyaya, psixologiyaya və pedaqogikaya əsaslanır. Bu prinsiplər həm də kitabxanaşünaslıq elminin zəngin təcrübəsinin ümumiləşdirilməsidir.

Oxucularla işin prinsiplərinin hər bir kitabxanaçı tərəfindən dərk edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki oxuculara xidmət prosesinin fəal iştirakçısı olan hər bir kitabxanaçı

bu prinsipləri bilməklə, məqsədə nail olmaq üçün oxucularla işdə ən münasib forma və üsullara müraciət edəcəkdir.

Ümumi tərbiyə prinsipləri əsasında oxucularla işin beş prinsipi müəyyənləşdirilmişdir. Həmin prinsiplər bunlardır:

1. Oxucularla işə kompleks yanaşma;
2. Oxucularla işdə sistemlilik,
3. Oxucuları öyrənməklə onlara fərqli yanaşma;
4. Oxucularda kitabla işə şüurlu və yaradıcı münasibətin tərbiyə edilməsi;
5. Ədəbiyyat təbliğində əyanilik.

Ümumiyyətlə götürdükdə bu prinsiplər mahiyyətce biri-birilə əlaqədar olub, oxucularla işin ayrı-ayrı cəhətlərini əks etdirir.

1.1. Oxucularla işə kompleks yanaşma

Oxucularla işin mühüm prinsiplərindən biri kitabxanalarda oxuculara xidmət işinə kompleks yanaşmaqdır. İctimai həyatımızın bütün sahələrində müxtəlif məsələlərin həllində işin icrasına kompleks yanaşmaq vacib sayılır. Ölkəmizdə milli zəminə əsaslanaraq aparılan ideya-siyasi tərbiyə işinin kompleks icrası böyük səmərə verməkdədir.

Tərbiyə işinə kompleks yanaşma – oxucuların müxtəlif qruplarının xüsusiyyətlərini ətraflı öyrənmək əsasında onlarla aparılan əqli, fiziki əmək və əxlaq tərbiyəsini vahid şəkildə həyata keçirmək deməkdir.

Oxucular arasında kompleks tərbiyə işi aparmaq sahəsində kitabxanalar daha geniş imkana malikdir. Bu, bir çox cəhətdən izah edilə bilər. Birinci növbədə kitabxanalara hər gün onlarla, yüzlərlə oxucu müraciət edir. Həmin oxucuların müxtəlif çorğularını ödəmək üçün zəngin kitab fondu vardır. İkincisi isə kitabxanalarda xidmət işini elmi əsaslar üzrə qura bilən mütəxəssis kitabxanaçılar işləyir.

Tərbiyə işinin müvəffəqiyyətli həllində isə kitab xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Kitabxanalarda oxuculara kompleks yanaşma öz miqyasına görə üç səviyyədə həyata keçirilir:

1) Vahid ümumdövlət sistemi səviyyəsində tərbiyə işi;

2) Kitabxana şəbəkələri (sahəvi, ərazi, idarə və müəssisə) səviyyəsində tərbiyə işi;

3) Ayrı-ayrı kitabxanalar və yaxud mərkəzləşmiş kitabxana sistemi səviyyəsində tərbiyə işi.

Kitabxanalar tərbiyəvi işlərini, təbliğat-təşviqat fəaliyyətlərini xidmət etdikləri ərazinin ictimai, iqtisadi həyatının bütün cəhətləri ilə əlaqədar qurmalıdırlar.

Kitabxanaçılar ərazidə mövcud olan sosial institutlarla qarşılıqlı fəaliyyətin bütün imkanlarından istifadə etməlidirlər.

Hər hansı əlamətdar və tarixi günlərə aid müəyyən bir kütləvi tədbir keçirilərkən kitabxanalar öz ərazisindəki klublar, kino-teatrlar, muzeylər və teatrlarla əlbir fəaliyyət göstərərək həmin tədbirlərin kompleks xarakter almasına nail olmalıdırlar.

Kompleks xarakterli kütləvi tədbirlər oxucular üçün maraqlı keçir, daha çox təsirli olur.

Məsələn C.Cabbarlı adına Azərbaycan Respublika Gənclər kitabxanasının Bakı Ozon zavodunda «Ayıqlıq həyatın normasıdır» mövzusunda keçirdiyi tədbir olduqca təsirli və maraqlı keçmişdir. Kitabxana həmin tədbirin təşkili ilə əlaqədar zavodun müdiriyyətinin Yasamal rayon xalq məhkəməsi üzvlərinin və rayon hüquq mühafizəsi işçilərinin, eləcə də məzhəkəçi artistlərin qüvvəsindən istifadə edərək maraqlı proqram hazırlamışdır. Tədbirdə «Alkoqolizm və ona qarşı mübarizə tədbirləri» mövzusunda məruzə dinlənilmiş, alkoqolizmin faciələri və onun sosial zərərləri barədə çıxışlar edilmiş, artistlər araq düşgünlərinin gülcünc həyatının təsvirini verən səhnələr göstərmiş, kitabxanaçılar isə alkoqolizmə qarşı mübarizə üsullarından bəhs edən kitabların bibliografik icmalını vermişlər.

Ümumiyyətlə, kitabxanaçılar əqli, fiziki əmək və əxlaq tərbiyəsi üzrə kompleks tədbirlər planı hazırlamalı, bu tədbirlərin icrası prosesində isə kompleks üsullar tətbiq etməlidirlər. Çünki oxucular üçün hər hansı məsələnin, elmi və ictimai problemin şərh zamanı pedaqoji imkanına, psixoloji təsirinə və ümumi istiqamətinə görə biri-birindən fərqlənən rəngarəng kitabxana üsullarının kompleks tətbiq edilməsi təcrübəsi özünü doğrultmuşdur.

Tərbiyə prosesinə və kitab təbliği işinə kompleks yanaşma bu işdə hər cür primitivliyə,

yeknəsəkliyə, formalizmə qarşı mübarizə üsulu kimi də özünü göstərir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, oxucularla işə kompleks yanaşma bu işdə istifadə olunan kitabxana üsullarının təkrar tətbiqində həmişə orijinallıq, özünəməxsusluq, hər bir tədbirin məzmununa uyğun icra etmək tələbini irəli sürür. Bununla bərabər oxucularla işə kompleks yanaşma respublikada mütaliənin idarə edilməsi prosesinin operativ həlli üçün mühüm zəmin yaradır.

1.2. Oxucularla işdə sistemlilik

Ümumi tərbiyə işində, bilik, məlumat əldə etməkdə, eyni zamanda məqsədə müvafiq təcrübə qazanmaqda müəyyən sistemlilik və məntiqi ardıcılıq tələb olunur. Müxtəlif tərkibə, marağa və mütaliə xüsusiyyətinə malik oxucularla aparılan kitabxana işində sistemlilik xüsusilə vacib xarakter daşıyır.

Oxucuların məqsədyönlü tərbiyəsi məsələsi özünün məzmununa və xarakterinə görə müxtəlifdir. Bununla bərabər kitabxanaya müraciət edən oxucuların da tərkibi müxtəlif olduğu üçün kitabxanaçılar öz fəaliyyətində, xüsusilə mütaliənin istiqamətləndirilməsi işində sistemliliyi və məntiqi ardıcılığı gözləməlidirlər. Çünki, təcrübədən məlum olduğu kimi, hər hansı elm sahəsinə dair mövcud olan ən yaxşı kitabların systemsiz mütaliəsi oxucuda həmin elm sahəsi haqqında dolğun və aydın təsəvvür yarada bilməz.

Odur ki, hər bir oxucunun müasir biliklər əldə etməsi və qazanılan bilik və təcrübənin əməli fəaliyyətdə, ictimai həyatda tətbiqi üçün ona müəyyən elm sahəsi üzrə tövsiyə olunan kitabların məzmunu arasında, eləcə də həmin kitabların müəllifi prosesində məntiqi əlaqəyə, sistemliliyə diqqət yetirmək lazımdır.

K.D. Uşinski müəllif prosesində, bilik əldə etməkdə sistemlilik prinsiplərinin psixoloji əsasını izah edərək yazmışdır ki, «Yalnız fənlərin mahiyyətindən yaranan ağıllı sistem bizə öz biliklərimiz üzərində hökümranlıq etməyə tam imkan verir. Rabitəsiz, əlaqəsiz, qırıq biliklərlə doldurulmuş baş, anbara bənzəyir ki, bu qarışıqlıqda onun sahibi heç nə tapa bilməz».

Müəllifdə sistemlilik prinsipindən bəhs edərkən müəyyən elm sahəsinə dair kitabların müəllifində asandan-çətinə, ümumidən-xüsusiyyə və sadədən mürəkkəbə doğru ardıcılığı nəzərə almaq tələb olunur.

Lakin müəllifdə ardıcılığı bütün oxuculara eyni dərəcədə aid etmək olmaz. Bu hər şeydən əvvəl oxucunun hazırlıq səviyyəsi ilə əlaqədardır. Ona görə də müəllifdə asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə prinsipi hər hansı elm sahəsi və elmi problem üzrə az hazırlıqlı oxucular üçün münasibdir.

Çünki, yüksək hazırlıqlı oxucularda müəllif ardıcılığının pozulması sistemliliyə mane olmur.

Onu da deyək ki, sistemli və ardıcıl müəllif prosesində oxunan kitablar oxucu tərəfindən asan və ətraflı mənimsənilir. Çünki, müəllif prosesində

hər bir yeni kitabın mənimsənilməsi bundan əvvəl əldə edilən bilik və məlumatların davamı kimi baş verir. Kitabxanaçılar hazırlıqlı oxucuların mütaliəsinin istiqamətləndirilməsi prosesində məhz bu cəhətləri xüsusi nəzərə almalıdırlar.

Oxucularla işdə sistemlilik prinsipi kitabxanaçılardan həm də oxucularda fasiləsiz mütaliə verdiyi yaratdığı tələb edir. Çünki, biliklərin mənimsənilməsində fasilə yarandıqda əldə edilən biliklər və məlumatlar arasındakı rabitə, əlaqə, pozulur.

Ona görə də ən səmərəli mütaliə sistemliliyə, məntiqi ardıcılığa və fasiləsizliyə əsaslanan mütaliədir.

Mütaliədə sistemlilik və məntiqi ardıcılıq yalnız müəyyən bir elm sahəsinə dair kitablara müraciətdə deyil, əlaqədar elmlər silsiləsinə yiyələnmək üçün də mühüm şərt hesab olunur.

Kitabxanaçılar oxucularla iş prosesində bunları nəzərə almalıdırlar.

1.3. Oxucuları öyrənməklə onlara fərqli yanaşma

Oxucularla aparılan işi günün tələbləri səviyyəsində qurmaq, mütaliə sorğularını tam və dolğun ödəmək üçün hər bir oxucunun hərtərəfli öyrənilməsi vacib sayılır. Bu haqda müxtəlif dövrlərdə görkəmli pedaqoqlar maraqlı fikirlər söyləmişlər. Bu cəhətdən K.D.Uşinskinin fikri xarakterikdir. O qeyd etmişdir ki, «İnsanı hərtərəfli tər-

biyə etmək istəyən hər kəs birinci növbədə onu hərtərəfli öyrənməlidir».

Müasir oxucular biri-birindən müxtəlif cəhətlərə görə: özlərinin daxili aləmi, həyata baxışları, maraqları, meylləri, psixoloji xüsusiyyətləri, yaş, peşə və təhsilləri baxımından fərqlənirlər. Qeyd olunan bu fərqli xüsusiyyətlər mütaliə prosesində də özünü aydın hiss etdirir. Ona görə də kitabxanaçı hər bir oxucunu ətraflı öyrənmək əsasında ona lazımı ədəbiyyatı tövsiyə edir, onun mütaliəsini istiqamətləndirmək işini düzgün qura bilir.

Hər bir oxucu başqalarından müxtəlif xüsusiyyətlərə görə fərqləndiyi üçün oxucuların miqdarı qədər də yanaşma üsulu tələb olunur. Bu isə obyektiv cəhətdən qeyri mümkündür. Bir cəhət də məlumdur ki, oxucular müxtəlif əlamətlərə görə fərqlənsələr də onları birləşdirən oxşar əlamətlər mövcuddur. Məhz həmin oxşar əlamətləri təsnifləşdirməklə oxuculara fərqli yanaşma prinsipini həyata keçirmək mümkün olar.

Oxucuların dəqiq təsnifləşdirilməsi hazırda kitabxanaşünasların qarşısında mühüm problem kimi durur. Oxucuları ayrı-ayrı əlamətlərə görə təsnifləşdirmək sahəsində kitabxanaşünaslar arasında fikir ayrılığı mövcuddur. Lakin müxtəlif dövrlərdə oxucuları öyrənmək sahəsində aparılan sosioloji tədqiqatlar əsasında əldə edilən materiallar oxucuların təsnifləşdiirilməsi işini xeyli asanlaşdırmışdır.

Kitabxanalarda oxucular adətən ixtisas, peşə, təhsil və başqa demoqrafik əlamətlərə görə təsnifləşdirilir. Onu da deyək ki, müasir cəmiyyətdə təhsil fərqləri getdikcə aradan götürülməyə doğru

gedir. Eyni zamanda ölkəmizdə mədəni-texniki səviyyə nöqtəyi-nəzərindən də adamlar arasındakı fərqlər azalmaqdadır. Belə olan vəziyyətdə oxucuları əsasən ixtisasına, fəaliyyət sahəsinə və ixtisas biliyi səviyyəsinə görə təsnifləşdirmək daha məqsədəuyğun hesab olunur. Məktəbli oxucular isə yalnız yaş qrupuna görə təsnifləşdirilir. Oxucuları fərdi və sosial-psixoloji əlamətlərinə görə təsnifləşdirmək də məqsədəuyğun hesab olunur. Oxucuların kitabı dərk etmək cəhətdən fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla kitabxanaçı oxucunun marağına və səviyyəsinə uyğun kitab tövsiyə etməklə öz vəzifəsini pedaqoji cəhətdən düzgün yerinə yetirmiş olur.

Əlbəttə oxucuların kitab seçməsinə və mütaliesində müxtəlifliyə səbəb olan amillər çoxdur. Oxucuya xidmət prosesində bunların hamısını aşkar edib nəzərə almaq mümkün deyildir. Odur ki, oxucuları fərqləndirərkən əsas amilləri, xüsusilə mütalie ilə ən çox bağlı olan amilləri nəzərə almaq lazımdır.

Oxucuları konkret əlamətlərinə görə təsnifləşdirmək məsələsinə müxtəlif kitabxanalar müxtəlif cür yanaşırlar. Bu qanunauyğun haldır. Belə ki, kütləvi kitabxanaların oxucularının tərkibi elmi universal kitabxanaların, eyni zamanda xüsusi kitabxanaların oxucu tərkibi ilə eyni deyildir. Ona görə də bu kitabxanalarda oxucuların qruplaşdırılması fərqlidir. Oxucuların qruplaşdırılması, yəni təsnifləşdirilməsi üçün əsas amillərdən biri oxucu marağıdır. Oxucu marağına əsaslanan təbliğat işi və mütalienin istiqamətləndirilməsi daha təsiredici və səmərəli nəticə verir. Çünki, maraq əsasında

seçilən kitab həm sürətlə oxunur, həm də yaxşı mənimsənilir və uzun müddət yadda qalır.

Lakin kitabxanaçılar xidmət prosesində, xüsusilə sorğu ödənilərkən yalnız oxucunun mövzu marağını nəzərə almaqla kifayətlənməməli, həm də bu marağa təsir göstərməli, onun genişlənməsinə, dərinləşməsinə çalışmalıdır. Maraq oxucuda həm də mütaliyəyə daim fəal münasibət aşılayır.

Kitabxanaçının oxucu marağına təsiri üç istiqamətdə həyata keçirilir:

1. Oxucunun mövcud marağının aşkar edilməsi, qiymətləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi xətti ilə;

2. Yeni marağın yaradılması, formalaşdırılması, möhkəmləndirilməsi və gücləndirilməsi xətti ilə;

3. Oxucunun mövcud arzuolunmaz marağını islah etmək, başqa istiqamətə yönəltmək, onun yerində yeni maraq yaratmaq yolu ilə. Ümumiyyətlə oxucu marağının yaranması və inkişaf etdirilməsi əsasən tövsiyə olunan ədəbiyyatın məzmunundan, həm də ədəbiyyatın təbliği üsullarının təşkilindən asılıdır.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə oxucuların mütaliə sorğularını tam və dolğun ödəmək, oxucu mütaliəsinə məqsədyönlü istiqamət vermək, yeni-yeni maraq sahələri yaratmaq, eləcə də mövcud marağı genişləndirmək üçün hər bir oxucunu ətraflı öyrənərək, onun mövcud xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla iş aparmaq lazımdır.

1.4. Oxucularda kitaba və mütaliyə yaradıcı münasibətin tərbiyə edilməsi

Ölkənin elmi əsaslarla idarə olunması üçün bu fəaliyyətdə iştirak edən hər kəsdən elmi və yaradıcı yanaşmaq keyfiyyəti tələb olunur. Həmin keyfiyyətə nail olmaq üçün şüurlu və yaradıcı mütaliə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu işdə hər bir elmi problemin, hər hansı fəaliyyətin mahiyyətini dərk etmək üçün isə bu barədə yazılanları şüurlu və yaradıcı şəkildə mənimsəmək, onları təfəkkürün süzgecindən keçirmək vacibdir. Oxucuların ən yaxşı məsləhətçisi kitabxana işçiləri hesab olunur.

Oxucuların kitaba və mütaliyə şüurlu və yaradıcı münasibəti prinsipi idrak prosesinə insan şüurunun yaradıcı və dəyişdirici fəaliyyəti kimi baxmağı tələb edir. Mütaliənin idrakı proses olduğunu nəzərə alsaq, demək lazımdır ki, hər bir oxucunun mütaliəsində yaradıcılıq, şüurluluq olmalıdır.

İnsan təfəkkürünün inkişafında, elmi-mədəni səviyyəsinin, dünyagörüşünün formalaşmasında zəngin mütaliə həlledici rol oynayır. Lakin bu, hər cür mütaliə vasitəsilə deyil, yalnız şüurlu və yaradıcı mütaliə sayəsində həyata keçə bilər. Ona görə də düzgün qeyd edilir ki, mütaliənin səmərəsi nələri oxumaqdan deyil, nəyi necə oxumaqdan daha çox asılıdır. Bu cəhətdən hər bir kitabın, xüsusilə elmi, elmi-kütləvi və xüsusi ədəbiyyatın mütaliəsi daha şüurlu, diqqətli, müqaisəli xarakterə malik olmalı, fəal idrak prosesindən keçməlidir.

Mütaliə prosesində şüurluluğun və yaradıcı fəallığın səviyyəsi baxımından oxucular üç tipə bölünürlər:

Birinci tip oxucular mütaliə prosesində kitaba passiv münasibət bəsləyənlərdir. İkinci tip oxucular-kitaba fəal münasibət bəsləyənlərdir. Üçüncü tip oxucular isə-kitaba yaradıcı münasibət bəsləyənlərdir.

Birinci tipə daxil olanlar kitaba passiv münasibət bəsləyən oxuculardır ki, onların təfəkkürü kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Onlar mütaliə etdikləri kitablarda irəli sürülən fikirləri, ideyaları qeydsiz, şərtsiz qəbul edir, kitabın müəllifi ilə heç bir fikri mübahisəyə girişmir. Mütaliə prosesində kitab oxucuya o zaman güclü təsir göstərə bilər ki, bu prosesdə oxucu fəal olsun, oxuduqlarına şüurlu yanaşsın, hər şeyi özünün təfəkkür süzgəcindən keçirsin. Passiv tip oxucularda məhz bu keyfiyyətlərin olmaması onların mütaliəsini səmərəsiz edir.

İkinci tip oxucular mütaliə prosesində kitaba fəal münasibətləri, inkişaf etmiş mücərrəd təfəkkürü ilə birincilərdən tamamilə fərqlənirlər. Çünki, bunların mütaliəsi şüurlu xarakter daşıyır. Bu tip oxucuların mütaliə prosesində kitaba fəal münasibətləri iki cəhətdən izah olunur:

1. Oxucu mütaliə prosesində daim düşünür, hadisələrin gedişini öz düşüncəsi ilə ölçür-biçir, yeri gəldikcə qiyabi şəkildə müəlliflə mübahisə edir, oxuduqlarını həyat təcrübəsi ilə tutuşdurur, müqaisələr aparır, təhlil edir, konkret nəticələr çıxarır.

2. Oxucu mütaliə vasitəsilə əldə etdiyi bilikləri özünün təcrübi fəaliyyətində tətbiq edir.

Bu tip oxucu mütaliə zamanı əldə etdiyi bilikləri şüurlu surətdə mənimsəyir. Bununla belə bu tip oxucu öz təfəkkürünün fəal və dəyişdirici rolunu dərk etmir. Belə ki, o, kitablardan aldığı bilikləri müəyyənləşdirərək inkişaf etdirmək, dərinləşdirmək, bu əsaslar üzərində yeni ideyalar irəli sürmək səviyyəsində deyildir.

Üçüncü tip oxucular oxuduqları kitablarda əsas ideyanı dərk edir, eyni zamanda onu inkişaf etdirir, praktik fəaliyyətdə tətbiq etmək üçün məqsədemüvafiq olaraq onu dəyişdirir, həmin ideyaya müəyyən əhəmiyyət kəsb edən yeni məzmun verir. Bu tip oxucunun mütaliəsi yaradıcı, tədqiqedici xarakterə malikdir. Bu tip oxucunun mütaliəsi prosesində kitabla oxucu arasında qarşılıqlı təsir prosesi gedir. Yəni kitab oxucunun şüuruna, təfəkkürünə müəyyən ideyalarla təsir edir, oxucu isə onu daha yeni ideyalara çevirir. Burada kitabın təsiri fəaliyyət mənbəidir, inkişaf mənbəidir.

Haqqında bəhs etdiyimiz oxucu tipi mütaliə prosesində təzahür edən bütün cəhətləri, xüsusiyyətləri əhatə etmir. Yəqin ki, mütaliə prosesində başqa xüsusiyyətlər də özünü göstərir. Bizim bəhs etdiyimiz üç xüsusiyyət isə ən çox rast gəlinən, ümumiləşdirilmiş hallardır.

Onu da qeyd edək ki, mütaliə prosesilə əlaqədar təzahür edən bu üç münasibət dəyişilməz qalmır. Yəni mütləq xarakter daşımır. Belə ki, qeyd etdiyimiz oxucu tipindən birinə daxil olan hər hansı oxucuda mütaliə prosesində bəzən öz oxucu tipinə

xas olmayan münasibətlər, cəhətlər biruzə verilə bilər. Bu isə müxtəlif şərtlərlə bağlıdır. Kitabın məzmunundan, oxucunun həmin kitabın aid olduğu elm sahəsinə yaxınlıq dərəcəsiindən, oxucunun təhsil və həyat təcrübəsi səviyyəsindən, mütaliə prosesi zamanı oxucunun psixoloji vəziyyətindən asılı olaraq kitabə münasibət müxtəlif ola bilər.

Kitabla işə, mütaliə prosesinə fəal və yaradıcı münasibətin şəxsi və ictimai əhəmiyyətini nəzərə alaraq bütün oxucularda mütaliə ilə əlaqədar bu keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsi kitabxanaçılarının qarşısında mühüm vəzifə kimi durur. Bununla əlaqədar oxucular arasında kitabxanaşünaslıq və bibliografik biliklərin təbliği mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1.5. Kitab təbliğində əyanilik

Təhsil, təlim, tərbiyə və təbliğat işində əyanilik tarixən mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əyanilik nədir? Əyanilik öyrənilmə obyektinin hissi qavranılması əsasında yaranan təsəvvürün konkret əyani obrazlar şəklində formalaşması deməkdir. Canlı hissi qavrayış mövcud əşyaları və hadisələri bilavasitə əks etdirir. Bizim tefəkkürümüzün qidalanması bu əks etdirilmənin nəticəsində baş verir. Çünki, tefəkkür, cism və hadisələrin mahiyyətinin, onlar arasındakı əlaqə və asılılıqların insan şüurunda ümumiləşmiş və vasitəli imkanlardan ibarət olan idrak prosesidir. İdrak isə insandan xaricdə mövcud olan obyektiv aləmin

insanın hiss üzvlərinə, beyninə təsirindən yaranan inikas prosesidir.

İdrakın iki pilləsinin (yəni hissi idrak və məntiqi idrak) əsasında birinci və ikinci siqnal sistemi durur. Bir şeyi görməyimiz, eşitməyimiz, iyləməyimiz, ona toxunmağımız və s. bizdə hissi idrak yaradır-birinci siqnal sistemi baş verir. İkinci siqnal sistemi-yəni məntiqi idrak vasitəsilə həmin gördüklərimiz, eşitdiklərimiz və s. barədə aydın təsəvvür əldə edir, onun mahiyyətini dərk edirik.

Əlbəttə birinci və ikinci siqnal sistemi biri-birilə qırılmaz sürətdə əlaqədardır.

Görkəmli fizioloq J.P.Pavlov dəlilə əsasında izah edir ki, normal adam ikinci siqnal sistemindən o zaman səmərəli istifadə edə bilər ki, o, birinci siqnal sisteminə həssas yanaşsın, ona diqqətli olsun.

Əlbəttə insanda ətraf aləm haqqında, əşya və hadisələr barədə hissi idrak, duyğularımız vasitəsilə baş verir və s. Duyğu nədir? «Duyğu – hiss üzvlərimizə təsir edən cism və hadisələrin ayrı-ayrı keyfiyyət və xassələrinin beynində inkasıdır».¹

Duyğularımız isə beşdir: görmə duyğusu, eşitmə duyğusu, dad bilmə duyğusu, iy bilmə duyğusu, nəhayət toxunma duyğusu. Bu duyğular içərisində bizim təfəkkürümüzü aydın və inandırıcı şəkildə qidalandıran görmə duyğusudur. Çünki, gördüklərimiz bizi əyani olaraq daha çox inandırır, təsirləndirir və yaddaşımıza dərin iz qoyur. Ona görə də istər dərk etmə prosesində, istərsə də təbliğat-təşviqat, təhsil və tərbiyə işində əyanilik mühüm prinsip kimi qəbul edilmişdir.

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək lazımdır ki, ədəbiyyat təbliğini canlı sözün gücü ilə bərabər, həm də müxtəlif ədəbiyyatın məzmununu, mahiyyətini açan, görmə duyğuları vasitəsilə oxucunun diqqətini cəlb edən əyaniliyin imkanlarından istifadə etməklə həyata keçirmək vacibdir.

Əyanilik prinsipinin rolu və əhəmiyyəti idrak prosesinin III pilləsində-yəni təcrübi fəaliyyət zamanı da böyük olur. Məhz əyanilik hər bir oxucuya özünün konkret biliyinə və təcrübəsinə əsaslanmaqla kitabın onun həyatında necə müsbət rol oynayacağına inanmağa kömək edir. Bu iş həm ölkədə, həm də kitabxanalarda kitab təbliği işini inamla həll etməyə kömək edir.

Oxucularla işin vəzifələri

1.6. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına kitabxanaların köməyi

Oxucularla işin vəzifələrinin məqsədemüvafiq şəkildə müəyyənləşdirilməsi kitabxanaşünaslığın vacib problemlərindən biridir. Kitabxanaçı bilməlidir ki, öz peşə və ixtisas fəaliyyətinin başlıca cəhəti nəyə, hansı məqsədə yönəlmişdir.

Ümumiyyətlə insan fəaliyyəti o zaman səmərəli olur ki, onun fəaliyyətində məqsəd aydınlığı olsun. Çünki, məqsəd aydınlığı olanda insan özünün bütün imkan və bacarığından, tam istifadə edə bilir, hər şeyi düşünülmüş şəkildə

yerinə yetirir, eyni zamanda bu sahədə mövcud forma və üsullardan istifadə etməyi bacarır.

Bütün sahələrdə olduğu kimi kitabxanaşünaslığın da qarşısında konkret problemlər durur. Bunun da mühüm tərkib hissəsi kitabxanada oxuculara xidmət işinin cəmiyyətin ümumi mənafeyinə xidmət edən məqsədə yönəldilməsidir. Kitabxana xidmətinin başlıca vəzifələri həyatın obyektiv şərtlərindən və tələblərindən yaranır.

Müasir həyatımızın tələblərinə uyğun olaraq kitabxanalarda oxucularla işin başlıca vəzifəsi-şəxsiyyətin hərtərəfli və harmonik inkişafına köməklik göstərməkdən ibarətdir. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı isə aşağıda nəzərdə tutulan vəzifələri həyata keçirmək yolu ilə reallaşır:

1. Oxucuların elmi dünyagörüşünün formalaşdırılması;
2. Ümumtəhsil və ümummədəni həzarlığın yüksəldilməsi;
3. Peşə biliyinin yüksəldilməsi;
4. Oxucuların əxlaq tərbiyəsi;
5. Estetik tərbiyə

1. 7. Oxucuların elmi dünyagörüşünün formalaşdırılması

Elmi dünyagörüşü, təbiyyətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin inkişaf qanunlarına, onların dərk edilməsi yollarına insan baxışlarının bitkin sistemidir. Sözüün geniş mənasında ayrı-ayrı fərdlərin, ictimai qrupun, bütövlükdə cəmiyyətin

fəaliyyət istiqamətini və gerçəkliyə münasibətini müəyyən edən bütöv baxışlar sistemidir. Elmi dünyagörüşü yalnız şəxsiyyətin deyil, eləcə də cəmiyyətin yetkinliyinin mühüm göstəricisidir.

Elmi dünyagörüşünün formalaşması elmi-fəlsəfi, iqtisadi, hüquqi, əxlaqi, estetik görüşlərin, sosial-siyasi baxışların, eləcə də təbiətşünaslıq və texniki elmlərin əsaslarına yiyələnməyi tələb edir.

Bu cəhətdən, kitabxanalarda fəlsəfi biliklərin təbliği ilə əlaqədar lazımi iş aparılmalıdır.

Kitabxanaçı fəlsəfə üzrə ədəbiyyatın mürəkkəbliyini nəzərə alaraq onun tövsiyə olunmasında məntiqi ardıcılığı dəqiq düşünməlidir. Birinci növbədə fəlsəfəyə dair o əsərlərin tövsiyəsinə başlamalıdır ki, onlar oxucularda ilkin fəlsəfi anlayışlar yaratmaq məqsədi daşsın

Fəlsəfi ədəbiyyata münasibətdə oxucular adətən 2 qrupa bölünür. Bunlardan biri şəxsi təhsillə məşğul olub, fəlsəfəyə müəyyən maraq göstərənlər, müəyyən fəlsəfi anlayışlar əldə etməyə çalışanlardır. İkincilər isə əsasən mütəxəssislər olub, fəlsəfənin mühüm problemləri ilə, hər b və sülhün, sosial və elmi-texniki tərəqqinin, mədəniyyətin inkişafının fəlsəfi izahı ilə məşğul olanlardır. Bu oxucu qruplarının mütaliə sorğularını ödəyərkən onların fəlsəfi idrak imkanları nəzərə alınmalıdır.

Oxucuların elmi dünyagörüşünün formalaşmasına kömək sahəsində iqtisadi biliklərin təbliği də mühüm rol oynayır. Ona görə də iqtisadi biliklərə, iqtisadiyyatın müxtəlif problemlərinə dair müvafiq ədəbiyyatın təbliğine diqqət yetirilməlidir. Əlbəttə bu sahədə ədəbiyyatın təbliğində sistemlilik-

sadədən-mürəkkəbə, asandan-çətinə qaydası gözlənilməlidir.

İnsanın elmi dünyagörüşünün formalaşması üçün mühüm rol oynayan elmlərdən biri də təbiətşünaslıq elmləridir. Təbiətşünaslıq elmləri dedikdə buraya fizika, kimya, biologiya, geologiya, coğrafiya, astronomiya və s. daxildir. Ona görə də kitabxanaçı oxucular arasında təbiətşünaslığa dair elmlər üzrə ədəbiyyat təbliğinə ciddi əhəmiyyət verməli, təbiətşünaslıq elmlərinin əhəmiyyəti barədə oxucular arasında müntəzəm iş aparmalıdır.

Bütün bunlarla bərabər oxucuların dini biliklərinin diqqət mərkəzində olması, Dinin mahiyyəti, məzmunu, cəmiyyətin inkişafında rolu haqqında fikir aydınlığı olmalıdır. Əlbəttə bu, dini görüşlərə ehkam kimi yanaşmaqdan uzaq olmalıdır.

1.8. Ümumtəhsil və ümummədəni hazırlığın yüksəldilməsi

Əhalinin ümumtəhsil səviyyəsinin müntəzəm surətdə yüksəldilməsi cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluğuna tabe edilməlidir. Çünki, əhalinin ümumtəhsil səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, bəşər cəmiyyətinin yaratdığı elmi biliklər haqqında ümumi anlayışı o qədər yüksək olar. Təcrübələr göstərir ki, ümumtəhsil məktəblərinin tədris proqramını yaxşı mənimsəməklə bitirən hər bir məzun istənilən ali və orta ixtisas təhsilinə yiyələnər və bu sahədə lazımı müvəffəqiyyət qazana bilər. Ona görə də əhalinin ümumtəhsil səviyyəsinin yüksək olması ümumdövlət əhəmiyyətli məsələ kimi hamının diqqət

mərkəzində olmalıdır. Bir cəhət də diqqəti cəlb edir ki, ümumtəhsil səviyyəsinin yüksək olması insanlarda ümummədəni səviyyənin yüksəldilməsinə zəmin yaradır. Ona görə də əhalinin ümumtəhsil səviyyəsinin yüksəlməsi problemi həm də kitabxanaçıların qarşısında duran problemlərdən biridir. Bu cəhətdən kitabxanalar ölkədə təhsil funksiyasını yerinə yetirirlər. Kitabxana xidmətində təhsil funksiyası aşağıda qeyd etdiyimiz iki istiqaməti nəzərdə tutur:

1. Tədris prosesinə kömək (həm ümumtəhsil məktəblərində, həm də ali və orta ixtisas məktəblərinin əyani və qiyabi şöbələrində) ;

2. Fasiləsiz şəxsi təhsilə kömək

«Təhsil insanın, cəmiyyətin və dövlətin inkişafına, maraq və mənafeyinə xidmət edən, strateji əhəmiyyətə malik olan fəaliyyət sahəsidir»² fikrini əsas tutaraq kitabxanalar həm ümumtəhsil məktəblərində, həm də ali və orta ixtisas məktəblərində tədris proqramlarının tam və dolğun mənimsənilməsi prosesində fəaliyyət göstərirlər. Bütün tədris müəssisələrində fəaliyyət göstərən kitabxanaların kitabxanaçıları özlərinin fəaliyyət proqramı və planlarını hazırlayarkən tədris müəssisələrinin tədris proqramının və tədris planlarının tələblərini nəzərə almalı, həm fərdi, həm də kütləvi iş prosesində müəllimlərlə əlaqəli fəaliyyət göstərməlidirlər.

Kitabxanalar tədris proqramına əsaslanan təhsil mütaliəsi ilə bərabər, həm də şəxsi təhsil mütaliəsinin təşkili üçün elmi əsaslara söykənən xidmət işini həyata keçirirlər. Kitabxanaçılar

şəxsitəhsilə xidmət prosesində oxucuların intellektual tələbatlarını ödəməklə yanaşı, həm də müxtəlif təsir üsullarından, fərdi və kütləvi iş formalarından istifadə etməklə oxucuların ümummədəni səviyyəsinin yüksəldilməsinə çalışırlar. Bu məqsədlə həyata keçirilən iş prosesində kitabxana, özünün təhsil səviyyəsini yüksəltmək istəyən, elmi bilikləri şüurlu surətdə mənimsəməyə çalışan və bu məqsədlə müvafiq ədəbiyyat araşdıran oxucular üçün zehni əmək laboratoriyasına çevrilir.

1.9. Peşə biliyinin yüksəldilməsi

Hər bir ölkədə əhalinin iqtisadi təminatını, eləcə də ölkənin iqtisadi qüdrətini təmin etmək üçün elmi-texniki nailiyyətləri təcrübi baxımdan mənimsəyərək istehsalata tətbiq etmək mühüm problem kimi qiymətləndirilir. Bu problemin müvəffəqiyyətli həlli üçün istehsalatda çalışan hər bir kəsin öz ixtisas və peşəsinə dərinlən yiyələnməsi, istehsalatın elmi əsaslar üzərində qurulması vacibdir.

Respublikamız çoxsahəli təsərrüfat sistemini elmi cəhətdən idarə etməyi bacaran kifayət qədər kadr potensialına malikdir. Çünki, hal-hazırda istehsalatın müxtəlif sahələri üçün ixtisaslı kadr hazırlayan kifayət qədər ali və orta ixtisas məktəbləri fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda Bakı şəhərində müxtəlif ixtisaslar üzrə kadrların ixtisaslarının yüksəldilməsinə kömək edən təkmilləşdirmə institutları və kursları da az iş görmürlər.

Bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, elmin məhsuldar qüvvəyə çevrilməsi üçün hər bir müxətəssisin öz ixtisas və peşəsinin elmi məzmununu dərk etməsi, əməli fəaliyyətində nəzəriyyə ilə praktikanın əlaqəsinin tətbiqi vacibdir. Bunun üçün hər bir istehsalçının öz peşəsi ilə əlaqədar şəxsi təhsil müəliəsi vacib sayılır. Bu işin təşkilində isə kitabxanalar həlledici rol oynaya bilər.

Öz peşəsinə dair ədəbiyyata müntəzəm surətdə müraciət etmək bütün oxucular üçün xarakterik xüsusiyyətdir. Yəni hər kəs öz ixtisas və peşəsinə dair yeniliklərdən xəbər tutmaq, əlaqədar ixtisaslar haqqında da müəyyən təsəvvür əldə etmək istəyir. Bu cəhətdən xüsusi kitabxanalar oxucuların peşə müəliəsini nə qədər təmin etmək imkanına malik olsalar da bu sahədə onların çoxcəhətli sorğularını tam və dolğun təmin edə bilməzlər. Eyni zamanda Respublikanın bütün bölgələrində xüsusi kitabxanalar şəbəkəsini yaratmaq mümkün deyildir. Odur ki kənd rayonlarında oxucuların ixtisas və peşə müəliəsi üzrə sorğularını adətən kütləvi kitabxanalar ödəməli olurlar. Bu baxımdan kənd rayonlarında-yəni o yerdə ki, xüsusi kitabxanalar yoxdur, buradakı kütləvi kitabxanalar öz fondlarının məzmununu oxucuların çoxcəhətli sorğularının ödənilməsinə uyğun qurmağa çalışmalıdırlar. Çünki, həmin ərazidə mütəxəssislərin müxtəlif sahələr üzrə (mədəniyyət, təhsil, kənd təsərrüfatı, inşaat, yerli sənaye, rabitə, kommunal təsərrüfat üzrə və s.) informasiya xidmətini kütləvi kitabxanalar yerinə yetirirlər.

Müxtəlif oxucu qruplarının peşə mütaliəsi üzrə sorğularını ödəmək sahəsində kitabxanaların əsas vəzifəsi ölkədə və eləcə də dünyada elmi və texniki tərəqqinin nailiyyətləri və perspektivləri, yeni və qarışıq peşələrin mənimsənilməsi, elmi axtarış və istehsalat prosesində meydana çıxan konkret informasiya sorğularının ödənilməsi işini günün tələbələrinə uyğun qurmaqdan ibarətdir.

Kitabxanalarda ixtisas və peşə biliyinin yüksəlməsinə kömək sahəsində görülən işlərdə ayrı-ayrı oxucuların peşəsini, əmək məşğuliyyətinin xarakterini, peşəkarlıq və ixtisas biliyi səviyyəsini nəzərə almaqla onlara fərqli yanaşılmalıdır.

1.10. Oxucuların əxlaq tərbiyəsi

İnsanın əxlaq tərbiyəsi onun bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərən mənəvi keyfiyyətlərdir. Əxlaq tərbiyəsi dedikdə-insanın mənəvi zənginliyinin tərbiyəsi başa düşülməlidir. Hər bir tərbiyəçi əxlaqın ayrı-ayrı cəhətlərinin elmi əsasını dərk edərək bu cəhətlərin insan mənəviyyatında oynadığı rolu izah etməyə çalışmalıdır. Bu sahədə kitabxanaların başlıca vəzifəsi ayrı-ayrı əxlaqi keyfiyyətlərin mahiyyətini açan, əxlaqi sərvətlərimizin elmi-nəzəri izahını verən kitabların təbliğinə xüsusi əhəmiyyət verməkdən ibarətdir.

Əxlaq tərbiyəsinə kömək üzrə mütaliənin əhatə dairəsi genişdir. Belə ki, bu dairəyə etikanın bütün cəhətləri, yeni insanın həyatı və fəaliyyəti sahəsində üzə çıxan davranış normaları humanizm,

vətənpərvərlik, xeyrxahlıq, düzgünlük, mənəvi borc, şərəf, ləyaqət, vicdan, xoşbəxtlik anlayışı, əməksevərlik, həyatın mənası, ideal, məhəbbət, ailə, dostluq, yoldaşlıq və s. məsələlər daxildir. Onu da deyək ki, bu sadalanan cəhətlərin hər birinə dair kifayət qədər məlumat verən kitablar, qəzet və jurnal məqalələri mövcuddur.

Sadalanan bu keyfiyyətlər içərisində mühüm sayılanlardan biri əməksevərlikdir. Çünki, artıq elmi həqiqət kimi hamı tərəfindən təstiqlənmişdir ki, insanın formalaşmasında əmək həlledici rol oynayır. Odur ki, hər bir cəmiyyətin həm maddi, həm də mənəvi inkişafı üçün cəmiyyət üzvlərinin hər birinin əməksevərliyi, maddi və mənəvi istehsal sahəsində fəal iştirakı vacibdir.

Oxucuların əmək tərbiyəsi sahəsində iş aparmaq üçün yalnız konkret kitabların təbliği deyil, həm də bu sahədə rəngarəng kütləvi tədbirlər keçirmək lazımdır. Bu cəhətdən kitabxanalar lazımi imkana malikdirlər.

Kitabxanalar əxlaq tərbiyəsi sahəsində apardıqları məqsədyönlü işi hüquqi normalarla əlaqələndirməyə çalışmalıdırlar. Çünki, hər bir kəs öz hərəkətinin, davranışının hüquqi normalarını dərk etməli və bu normaları gözləməlidir. Bu barədə isə həm etikaya dair, həm də hüquq normaları haqqında elmi-kütləvi və bədii əsərlərdə kifayət qədər məlumat vardır. Müxtəlif mədəni-maarif, təbliğat-təşviqat müəssisələri kimi kitabxanaların da əsas vəzifəsi bu sahədə mövcud olan əsərləri müvafiq formada təbliğ etməkdən ibarətdir.

1.11. Oxucuların estetik tərbiyəsi

Hər bir cəmiyyət  z üzvlərinin estetik tərbiyəsinə, əhali arasında yüksək bədii zövq v  mədəni vərdişlər a ılıma a xüsusi əhəmiyyət verməlidir.

 unki, insan  xsiyy tinin hərtərəfli inkişafının əsaslarından biri də estetik t rbiy dir ki, bu da ancaq ümumi tərbiyə vasitələri ilə ahəngdar surətdə birl  nd  arzu edilən nəticəni verə bilər. Bu gün ictimai həyat cəmiyyətin hər bir üzvündən yaşamağı, yaratmağı, eləcə də yaşatmağa hər cəhətdən hazır olmağı, özünün mənəvi imkanını ahəngdar surətdə inkişaf etdirməyi tələb edir. Bu barədə anlayışların bünövrəsi ailədə qoyulur, məktəbdə əsaslanır, sonraki həyat yollarında isə kamilləşir.

Məlumdur ki, əxlaqi   urla estetik şüur arasında çox yaxın əlaqə vardır. Hər ikisi ictimai şüur forması olub obyektiv varlığı v  gözəlliyi dərk etmək yoludur. Bu baxımdan estetik tərbiyə ilə əxlaqi tərbiyə qarşılıqlı əlaqədə olan və bir-birini tamamlayan tərbiyə vasit leridir. Bununla bərabər bunların arasında f r  də vardır. F r  ondadır ki, əxlaqi görüşlər məntiqi t f kk r  əsaslandığı halda, estetik tərbiyə bədii  d biyyat və incəsənət əsərləri vasitəsilə yaradılan obrazlı t f kk r  müraciət edir. Odur ki, estetik tərbiyə ilə əlaqədar elmi-nəzəri fikirlərə əsaslanaraq kitabxanalar həm milli, həm də dünya ədəbiyyatının v  incəsənətinin məzmununu,

mahiyyətini oxucular üçün açmaq kimi mühüm bir vəzifəni həyata keçirməlidirlər.

Kitabxanalar oxucuların estetik səviyyəsini, bədii idrak mədəniyyətlərini yüksəltmək üçün onları ədəbi-bədii tənqidin, ədəbiyyatşünaslığın, incəsənətin, estetikanın ən yaxşı nümunələri ilə tanış etməli, incəsənətin müxtəlif növlərinin qarşılıqlı təsirini, qarşılıqlı zənginləşdirmək imkanını nəzərə alaraq kompleks təbliğat işi həyata keçirməlidir.

Oxucuların estetik tərbiyəsi ilə əlaqədar kitabxanaların fəaliyyətində iki istiqamət nəzərdə tutulmuşdur:

1) Estetik bilik, 2) Estetik zövq tərbiyəsi – yeni insanların estetik hiss mədəniyyətinin tərbiyəsi.

Estetik bilik dedikdə – oxucuların estetika sahəsində konkret bilik və məlumatlar əldə etməsinə kömək nəzərdə tutulur. Yeni bədii mədəniyyət tarixi (bədii ədəbiyyat, təsviri incəsənət, teatr, musiqi, kino, memarlıq, heykəltəraşlıq) eləcə də incəsənətin əsas inkişaf qanunauyğunluqları, onun istiqamətləri, müxtəlif şəxsiyyətlərin sənət yolu, onların yaradıcılıq xüsusiyyətləri və s. haqqında lazımı qədər biliyin vacibliyidir. Estetik zövq isə həyatdakı, təbiətdəki və incəsənət əsərlərindəki gözəlliyi duymaq, dərk etmək və qiymətləndirmək bacarığıdır.

Kitabxanalar hər iki istiqamət üzrə yeni-oxuculara həm estetik bilik vermək, həm də onlarda estetik zövq aşılamaq üçün kifayət qədər imkana malikdir. Belə ki, oxucuların estetik biliyə olan ehtiyacını ödəmək üçün kitabxanaların kitab

fondlarında ədəbiyyatın və incəsənətin mahiyyətini açan, bu sahədə elmi-nəzəri fikirləri kütləvi dildə şərh edən, müxtəlif ədəbi cərəyanların, incəsənətin ayrı-ayrı sahələrinin-musiqinin, memarlığın, heykəltaraşlığın, teatr və kinonun yaranması və inkişaf tarixi haqqında məlumat verən əsərlər mövcuddur. Onların məqsədyönlü şəkildə təbiliği qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün mühüm vasitədir.

Oxucularda estetik zövq tərbiyə etmək üçün isə kitabxanada kütləvi tədbirlərin həm şifahi, həm də əyani formasından, xüsusilə ədəbiyyatın və incəsənətin görkəmli xadimləri ilə, tanınmış şairlərlə, rəssamlarla, heykəltaraşlarla, bəstəkarlarla oxucuların görüşlərini keçirmək, bu görüşlərdə mütəxəssis oxucuların çıxışlarını dinləmək oxucularda estetik zövqün formalaşması üçün mühüm Vasitəyə çevrilir, adı çəkilən sahələr üzrə əsərləri dərk etmək qabiliyyəti yaradır.

Məlumdur ki, insan yalnız gözəllikdən zövq almaq üçün yaranmayıb, o həm də gözəllik yaratmaq üçün fəaliyyət göstərməlidir. Bu cəhətdən keçirilən kütləvi tədbirlərdə gözəlliyi yaratmaq hissinin aşılınması ilə əlaqədar təsiredici fikire geniş yer vermək lazımdır.

Kitabxanalarda estetik tərbiyə işi oxucuların ideya, əmək, əxlaq və fiziki tərbiyəsi ilə əlaqəli şəkildə aparılmalıdır. Çünki, insan həyatda öz əməksevərliyi, əxlaqi keyfiyyətləri, ideya inamı və fiziki sağlamlığı ilə başqalarına xoş təsir bağışlayır, onlarda ülvə hisslər yaradır.

II FƏSİL

KİTABXANA VƏ ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFI

2.1. Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri mütaliə haqqında

Bəşər övladı tarixən həm keçmiş nəsillərin, həm də öz müasirlərinin təfəkkürünün məhsulu olan ağıllı fikirlərdən səmərələnmiş, təbiət və cəmiyyətin inkişaf qanunlarına dərindən bələd olmaq üçün fikirlər və ideyalar aləminə daim nüfuz etməyə can atmışdır. Bu baxımdan mənəvi qida mənbəii olaraq kitab və mütaliə ən münasib vasitə kimi qiymətləndirilib. Kitaba, mütaliyə bu cür münasibət Azərbaycanın görkəmli elm, maarif və mədəniyyət xadimlərinin çox qədim nəslinin yaradıcılığında konkret fikirlər şəklində bildirilir.

Böyük mütəfəkkir şair N.Gəncəvinin əsərlərində mütaliənin əhəmiyyəti haqqında müdrik fikirləri ondan sonra gələn Azərbaycan mütəfəkkirlərinə böyük təsir göstərmişdir. İnsanın ucalığını onun elmi səviyyəsində axtaran böyük Nizami hər hansı bir insanın başqasına üstün gəlməsini qalibin elmi səviyyəsi ilə izah edir.

Elmlə, hünərlə! Başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük eləyə bilməz!

Deyən şair kamilliyin mənbəyini elm və bilik axtarışında görür. Kitabı, mütaliəni yüksək qiymətləndirən şairin özü böyük mütaliəçi olmuşdur. Dünya ədəbiyyatının incisi sayılan Nizami Gəncəvi xəmsəsi onun müəllifinin zəngin mütaliəsinin, elmi

axtarışlarının nəticəsidir. Şairin beş poemasında kifayət qədər əsər adı çəkilir ki, bunlar hamısı Nizaminin mütalihə obyektidir.

Dünyada nə qədər kitab var belə,
Çalışıb, əlləşib, gətirdim ələ,
Oxudum, oxudum sonra da vardım,

Hər gizli xəzinədən bir dürr çıxardım-deyən şair özünün mütalihəsinin məzmunu haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Məhz geniş məzmunlu mütalihənin nəticəsidir ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərinin məzmununda müxtəlif elm sahələrinin mütəxəssislərinin təfəkkürünün qidalanması üçün zəngin material vardır. Təsadüfi deyildir ki, Nizami yaradıcılığı təkcə ədəbiyyatşünaslığın deyil, eyni zamanda fəlsəfə, pedaqogika eləcə də bir çox təbiətşünaslıq elmlərinin ciddi tədqiqat obyektidir.

Bir cəhəti qeyd edək ki, Nizami Gəncəvinin kitaba mütalihəyə bu cür müsbət münasibəti heç də təsadüfi deyildir. Belə ki, kitaba, mütalihəyə yüksək münasibətin tarixi kökləri daha qədimlərə gedib çıxır. XI əsrin I yarısında yaşayıb, yaratmış görkəmli Azərbaycan filosofu, Şərqi peripatetizminin nümayəndəsi, hərəkət, zaman və məkan kateqoriyalarının ilkin şərhini verən, özünün «Təhsil kitabı», «Məntiqə dair zinət kitabı», «Gözəllik və Səadət kitabı», «Musiqi kitabı», «Metofizika elminin mövzusunda dair traktat» kimi əsərləri ilə dünyada məşhur olan Əbül Həsən Bəhmənyar kitab mütalihəsini insanın həm hissi, həm məntiqi idrakının qidalanmasında ən mühüm məşğuliyyət hesab edir. Əlbəttə Ə.H. Bəhmənyar hər cür kitabın deyil, onun təbirincə yaxşı kitabın

mütaliəsini məqbul sayırdı. O, kitab və mütaliə ilə əlaqədar fikrini belə şərh edir: «Elə adamlar axtarın ki, onlarla söhbət yaxşı kitaba bərabər olsun, elə kitablar da axtarın ki, mütaliəsi filosoflarla söhbətə dəysin». Görkəmli alim yaxşı kitabın mütaliəsini alim filosofla söhbətlə müqaisə edir.

Azərbaycanın elm, maarif və mədəniyyət tarixini araşdırarkən elm, bilik əldə etmək üçün kitabın, mütaliənin həyati əhəmiyyətini, xüsusi qeyd edən çoxlu şəxsiyyətlərə rast gəlirik. Belə tarixi şəxsiyyətlərdən biri də XIII əsrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli alim Nəsrəddin Tusidir. Özünün zəngin mütaliəsi ilə, elmi təfəkkürünün məhsuldarlığı ilə seçilən Nəsrəddin Tusi zəngin, 400 min nüsxədən ibarət kitab fonduna malik şəxsi kitabxana yaratmış, onu özünün yaratdığı rəsədxananın kitabxanasına bağışlamışdır.

Nəsrəddin Tusi bəşəriyyətin xilasını insanın kamilləşməsində görür. İnsanın kamilləşməsini isə elmlə əməyin vəhdətində götürür. Böyük alim, elmi varlıqların necə olduqlarını düzgün təsəvvür etmək, insanın yaradıcı ağılı və sağlam düşüncəsi dairəsində onun xüsusiyyət və keyfiyyətlərini kəşf etməkdir³ deyirsə, əməli, «gizli qüvvələri ortaya çıxartmaq, müxtəlif sənət və peşələrdən fayda götürmək üçün göstərilən fəaliyyət» kimi izah edir. Maraqlıdır ki, böyük şəxsiyyət insan əməlini özünün kamilləşməsinə xidmət edən elmi axtarış, bilik əldə etmək kimi şərh edir və bu əməl üçün mütaliəni əsas vasitə hesab edir.

Nəsərəddin Tusinin «bilik əldə etməklə kamilləşən insan» ideyası onun qeyd etdiyi aşağıdakı fikirlərində aydın duyulur: «O adam ki bilir və bildiyi ilə başqalarını heyran edir, o alimdir, ona ehtiram edin. O adam ki, bilir və biliyinə güvənmir, o özündən xəbərsizdir, onu tənqid edin. O adam ki, bilmir və öyrənməyə cəhd edir, o zəhmətkeşdir, ona kömək edin. O adam ki, bilmir və öyrənmək də istəmir, o ağılsızdır, ondan uzaq olun».

Görkəmli dövlət xadimi, gözəl şair Şah İsmayıl Xətəinin də mütaliəyə, kitaba, kitabxanaya olan münasibəti xüsusi qeyd edilməlidir. Elmə, maarifə, böyük qayğı ilə yanaşan ədib möhtəşəm mədəni quruculuq işləri ilə bərabər, həm də kitabxanaların təşkilinə, müxtəlif ölkələrdən əlyazma kitablarının Təbriz saray kitabxanasına gətirilməsinə, onlardan ictimai istifadənin təşkilinə ciddi əhəmiyyət verirdi. Azərbaycan dövlətçilik tarixində kitabxana işi haqqında ilk fərman verən hökmdar məhz Şah İsmayıl Xətəidir. Bunun nəticəsidir ki, Təbriz saray kitabxanası o dövrün ən zəngin kitabxanalarından biri kimi tanınır. Bütün bunlar Şah İsmayılın kitaba, kitabxanaya, xüsusilə mütaliənin vasitəsilə elmin inkişaf etdirilməsinə olan münasibətinin nəticəsi idi.

Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli də elmi biliyə, təhsilə xüsusi əhəmiyyət verən şəxsiyyətlərimizdən biridir. Elmi biliyi sənətin mayası hesab edən böyük sənətkar öz müasirlərini öyrənməyə, maariflənməyə çağırır, Elmsiz şeir, əsası yox divar olur və əsasız divar qiymətdə bətibar olur-deyir.

Ədib elm, bilik dalınca getməyənləri, öyrənməyə meyl etməyənləri, təhsil almağa biganə olanları naqis

adlandırır, kamilləşməyin yolunu mütaliə etməkdə, daim öyrənməkdə görür. Məhz bu baxımdan özünün zəngin mütaliəsilə münasib bildiyi elmlərə dərinlən ziyələnmiş Məhəmməd Füzulinin hər bir əsəri intellektual məzmunu ilə seçilir və oxucunu dərinlən düşündürür.

Azərbaycanın elm, maarif və mədəniyyət xadimləri sırasında xüsusi yeri olan şəxsiyyətlərdən biri Abbasqulu Ağa Bakıxanovdur. Azərbaycan xalqının ictimai-mədəni fikir tarixində çoxcəhətli, ensklopedik bilik sahibi kimi tanınan Abbasqulu ağa Bakıxanov böyük mütaliəçi, həm də elm, bilik təbliğatçısı idi. Çox kiçik yaşlarından marağını mütaliəyə yönəldən A.Bakıxanov müxtəlif elm sahəsi üzrə dərin bilik sahibinə çevrilmişdir. O, ardıcıl və sistemli mütaliənin gücü ilə doğma Azərbaycan türkcəsi ilə bərabər fars və ərəb dillərini, ilahiyyəti, tarix, fəlsəfə, coğrafiya, astranomiya, hesab və qramatika elmlərini öyrənmiş, həm doğma xalqımızın, həm də şərqin klassik sənətkarlarının yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, fars dilinin qramatikasından bəhs edən «Qanuni-Qüdsi», coğrafiya elmi ilə ələqədar «Kəşfül-qəraib», astranomiya bəhs edən «Əsrarül-mələkut», Azərbaycan və dağıstan xalqlarının tarixindən bəhs edən «Gülüstani-İrəm» kimi sanballı elmi əsərlərin yazılması A. Bakıxanovun zəngin mütaliəsindən xəbər verir. İnsanın elmi təfəkkürünün inkişafında mütaliənin əhəmiyyətli rolunu bütün aydınlığı ilə dərk edən ədib bu sahədəki fikirlərini ayrı-ayrı əsərlərində, xüsusilə «Nəsihətlər» əsərində şərh etmişdir.

A. Bakıxanov elmi, xoşbəxtliyə çıxmağın əsas vasitələrindən hesab edirdi. Ədib haqlı olaraq elmi bütün insanların zəruri malı adlandırmışdır. Bu baxımdan elmə yiyələnməyin başlıca yolunu mütaliedə görürdü. Elmə, biliyə meyl göstərməyən, mütalieyə laqeyd münasibət bəsləyənləri nadan adlandırır.

Kitab və mütalie ilə əlaqədar zəngin fikirləri ilə öz xalqına müraciət edərək «qəflət yuxusundan oyan və zalımın atasına od vur» deyən böyük demokrat yazıçı Mirzə Fətəli Axundov xalqın oyanışında kitabı, mütalieni ən münasib və kəskin silah hesab etmişdir.

M.F.Axundov çox gənc yaşlarından başlayaraq xalqın savadlanması üçün ciddi təşəbbüs göstərmiş, gəzdiyi müxtəlif şəhərlərdə mətbəələrlə, nəşriyyatlarla maraqlanmış, müxtəlif müəttiblər və redaktorlarla fikir mübadiləsi edərək, doğma vətəninə mətbəə açıb kitab nəşr etmək üçün ciddi fəaliyyətdə olmuşdur. Böyük ədib bu təşəbbüsdə olarkən onun cəmi 29 yaşı var idi.

Xalqın ümumi inkişafını kitab və mütalie mədəniyyətində görəndə ədib dünyəvi məzmun kəsb edən əsərlərin nəşrinə, əhalini, xüsusilə gəncləri bu cür kitabların mütaliesinə yönəltməyi yazarların başlıca vəzifəsi hesab edirdi. O, öz müasirlərinə «Avropa xalqları elm və fənləri sayəsində dünyanın hər tərəfini istila etmişlər» deyirdi. Bununla yanaşı olaraq oxucuları tərbiyə etmək və yeni tərbiyə tapan gəncləri təşviq etmək üçün alimlərin, fəzillərin, filosofların, həkimlərin, şair və ordu sərkərdələrinin ən məşhurlarının həyatını yazmağın»⁴ vacibliyini isbat etməyə çalışırdı. Çünki, M.F.Axundov dövründə dini-sxolostik məzmunlu, eləcə də elmi əsər adı ilə

insan t f kk r n   sasız ideyalarla qidalandıran kitablar n shr olunmuŗdur ki, ədib bunları zərərli sayır, «... Hər hansı bir ađıllı v  d ŗ nc li adam bu əsərləri oxuyarkən  ti t k l r, z hl si gedir.  unki, bu kitablardakı yalan rəvayətlərin sayı-hesabı yoxdur» deyirdi. Bəli M.F.Axundov hələ o d vrdd  insan idrakını təbiət və cəmiyyətin inkiŗaf qanunlarının Őrhini verən kitablar hesabına qidalandıрмаđı vacib sayırdı.  unki, M.F.Axundov d ŗ n rd  ki, «Kitablarla dost, yoldaŗ olub» elm öyrənmək və mərifət sahibi olmaq insanlar  c n təkcə m ŗ tl rini təmin vasitəsi deyildir. Elm insanlara eyni zamanda onların əxlaqını, rəftarını v  əməyini yaxŗılaŗdırmaq  c n təcrübədən ke irilmif bir vasitədir.⁵

Mütaliənin köməyi ilə lazımı biliklərə yiy l n r k kamil insan səviyyəsinə yüksələn hər bir Őx sd n müvafiq keyfiyyətlər tələb edən ədib deyirdi ki, «kamil insan elm, bilik sahibi olub, müasir həyat  c n lazım olan bütün elmləri öyrənməli, dünya g r ŗ n n incəliyi ilə fərqlənməli, incə nöqtələri anlamaq qabiliyyətinə malik olmalı», «dünya mədəniyyətindən xəbərdar, dünyanın siyasi iŗl rind n xəbərdar, sađlam, açıq fikirli, iti zehinli, yüksək z vql  v  uzaqqörən» olmalıdır.

M.F.Axundov oxucuların istifadəsinə verilən kitabların isə yalnız məzmun cəhətdən deyil, həm də nəfis Őkild  kamil n ŗrini vacib sayırdı. Ədib haqlı olaraq inandırırđı ki, oxucuların kitaba, mütaliəyə olan maraqlarının artmasında hər iki cəhət müəyyən rol oynayır.

Azərbaycan xalqının ziyalı Őxsiyy tl ri sırasında özünün elm, maarif v  m tbat sahəsindəki

fədəkərliğı ilə seçilən Həsən bəy Zərdabi kitab, mətbuat, xalqın savadlanmasının vacibliyi barədə ürək yanğısı ilə danışmış, mütaliənin əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmişdir.

«Kitab bəşəriyyətin ən böyük kəşfidir» deyən ədib mütaliənin gücü ilə insanın təbiəti dərk edib onu özünə tabe etmək qüdrətinə malik ola bildiyini göstərmişdir. Çünki, «Yaxşı kitab çox böyük xəzinədir» deyən H.Zərdabi zəhmətkeş insanların xoşbəxtlik və tərəqqisini elmdə görmüş, elmin, təhsilin həyatla əlaqələndirilməsinə xüsusi əhəmiyyət vermişdir.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, Azərbaycan xalqının XIX və XX əsrlərdə yetişdirdiyi tanınmış şəxsiyyətlərinin hər biri kitab, mətbuat və mütaliə haqqında bu gün üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən fikirlər söyləmişlər. Belə şəxsiyyətlər sırasında Qasım bəy Zakir, Nəcəf bəy Vəzirov, Cəlil Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nəmanzadə, Nəriman Nərimanov, Rəşid bəy Əfəndiyev, Firidun bəy Köçərli xalqın ümumi tərəqqisində, xüsusilə yetişməkdə olan nəslin təhsilində və tərbiyəsində kitabın və mütaliənin müstəsna rola malik olduğunu xüsusi qeyd etmişlər. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yeri olan Süleyman Rəhimov kitab, kitabxana, oxucu və mütaliə barədə çox səmimi fikirlər söyləmişdir. Məqalələrinin birində «Zəmanəmizdə kitabsız mədəniyyətdən və mədəni inqilabdan danışmaq olmaz!», Kitab insan ağılının və əməyinin məhsuludur. Elm və sənətin hər hansı bir sahəsi öz inkişafı üçün kitabçılıq işinə minnətdardır»-deyən ədib istər əsərlərində, istərsə də rəsmi və qeyri-rəsmi məclislərdə, oxucularla

görüşlərində «Kitab elm və sənət abidəsidir», «Kitab olmasaydı bəşəriyyətin böyük simaları ulduzlar kimi öz vaxtında parlayıb, sonra sönüb gedərdilər», «Kitab şüur üçün, ağıl üçün, gündəlik təsərrüfat işləri üçün də əsl işıqdır» deyirdi. Ədib «Oxucu kitabxananın əsl dostu, kitabxana isə oxucunun çox sevdiyi müqəddəs bir yerdir» deməklə əhalinin kütləvi mütaliyəyə cəlb edilməsini cəmiyyət üçün ən səmərəli fəaliyyət kimi qiymətləndirirdi.

2.2. Mütaliənin ictimai məzmunu və sosial xarakteri

Bəşər övladı tarixən təbiətdən lazımı səviyyədə səmərələnmək məqsədilə daim mübarizə aparıb. Bu mübarizə təkcə fiziki imkan deyil, həm də mənəvi keyfiyyətlər hesabına həyata keçirilib.

Məlum həqiqətdir ki, insan dünyaya gəlişinin ilk vaxtlarından başlayaraq ətraf mühiti, onu əhatə edən maddi aləmi, əşya və predmetləri öyrənməyə, getdikcə ondan daha çox istifadə etməyə meyllidir. Bununla əlaqədar olaraq insan müəyyən keyfiyyətlər əldə etmək, təbiət və cəmiyyətin qanunlarını daha ətraflı öyrənmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir. Bu cəhətdən təbiət və cəmiyyətin inkişaf qanunlarını, eləcə də bəşəriyyətin əldə etdiyi nailiyyətləri mahiyyətçə mənimsəmək üçün ən səmərəli vasitə olan mütaliədən istifadə etməli olur. Artıq danılmaz həqiqətə çevrilmişdir ki, insan təfəkkürünü tam qidalandımaq, istənilən anlayışı bütün təfsilatı ilə dərk etməyə kömək göstərmək baxımından heç bir köməkçi vasitə mütaliəni əvəz etmir. Belə ki,

məlumatlandırıcı vasitələr olan radio, televiziya, kino, teatr, hər cür mühazirələr tamaşaçıların və dinləyicilərin iradəsindən və istəyindən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərir. Belə ki, insan onu maraqlandıran hər hansı suala istədiyi vaxt həmin vasitələrdən cavab ala bilməz. Bizim mütaliəmiz isə öz istəyimizdən, iradəmizdən asılıdır. Yəni hər hansı məsələ haqqında məlumatlanmaq məqsədilə çap məhsulundan istədiyimiz vaxt, istənilən şəraitdə istifadə etmək imkanına maliklik.

Mütaliənin mahiyyəti açılarkən məlum olur ki, mütaliə hər hansı mətdə verilmiş məlumatı əxz etməyə yönəlmiş kommunikasiya-əlaqə fəaliyyətidir. Bu kommunikasiyada müəllif, çap məhsulu, oxucu və oxucu auditoriyası iştirak edir. Tədris proqramının tələbinə uyğun olaraq oxucu məfhumunun məzmununu açmağa ehtiyac duyulur. Oxucu məfhumu haqqında professor A.A.Xələfovun fikrini olduğu kimi verməyi lazım bildik. Professor A.A.Xələfov yazır: «Bizcə, oxucu sözü öz məzmununda kitaba təkə bir günlük tələbi olan adamı ifadə etmir, əksinə kitaba daimi ehtiyacı olan, öz professional səviyyəsini və mənəvi zənginliyini həmişə təkmilləşdirən, kitabxananın daimi abonenti olan, kitabxananın ictimai fəaliyyətində ardıcıl iştirak edən, sistemli qaydada biliklərə yiyələnmək istəyən, kitabxana mühiti yaradan ziyalı şəxslər oxucu tituluna sahib ola bilirlər.»⁶

XX-XXI əsrlər mahiyyətə elmi-texniki tərəqqi əsri olduğu kimi, mütaliənin də geniş vüsət aldığı bir əsrlərdir. Həm bütün dünyada, həm də bizim ölkəmizdə kitab nəşri, eyni zamanda geniş

kitabxanalar şəbəkəsinin yaradılması, onların oxuculara xidmət işi, əhalinin bunlardan səmərələnməsi sahəsindəki göstəricilər bu fikri təstiq edir. Həm elmi-texniki tərəqqinin, həm də sosial tələbatın nəticəsi kimi bu gün mütləq həyatımızın ictimai hadisəsinə çevrilmiş, nəticədə geniş sosial məzmun kəsb etmişdir.

Müasir elm mütləqə, onun mahiyyətinə, prinsiplərinə, məzmununa və quruluşuna cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatında gedən proses kimi baxır.

Bir cəhəti qeyd edək ki, mütləq mahiyyətə fərdi psixoloji proses olsa da, cəmiyyətin sosial həyatına, ictimai marağın istiqamətlərinə, mövcud marağın məhsulu olan yeni ideyaların yayılmasına, bütövlükdə hamının malına çevrilməsinə imkan yaradır.

Məlumdur ki, insanların müxtəlif xarakterli maraqları və tələbatları olur. Hər bir kəsin özünə məxsus tələbatı və marağı mütləq tələbatının və mütləq marağının yaranmasına təsir göstərə bilir. Eyni zamanda insanın mütləq tələbatının və mütləq marağının reallaşmasında mühüm rol oynayır.

Maraq nədir? Tələbat nədir? Bunu izah edək. Marağın və tələbatın bir-birinə mahiyyətə oxşar və fərqli cəhətləri vardır. Marağ – obyektin emosional cazibədarlığına və həyati əhəmiyyətinə görə insanın ona olan seçimə müsbət münasibətidir.⁷

Tələbat isə – insanın konkret həyat şəraitindən asılılığını ifadə edən və onun bu şəraitdə aktivliyini şərtləndirən özünəməxsus psixi halətdir.⁸ Bu mənada insanın maraqları və tələbatları onun gündəlik mütləqəsinin hərəkətverici qüvvəsidir. Müasir insanın həm tələbatları, həm də marağ

obyektləri əvvəlki dövrlərlə müqayisədə həm çoxcəhətli, həm də rəngarəngdir. Bu çoxcəhətlilik və rəngarənglik isə mütaliənin geniş vüsət almasına, kütləvi xarakter daşmasına səbəb olan amillərdən biridir.

Müasir insanın mütaliə tələbatının artmasını şərtləndirən amillərdən biri də elmi-texniki nailiyyətlərdir. Dünyanın qabaqcıl ölkələrində istehsal sahələrinin yeni-yeni texnika ilə silahlanması, yeni elmi kəşflərin, böyük elmi nailiyyətlərin meydana gəlməsi, yeni-yeni elm və bilik sahələrinin yaranması, eləcə də dünyada gedən ictimai-siyasi proseslər mütaliəni obyektiv sosial zərurətə çevirmişdir.

İndiki dövrdə dünya xalqları öz ölkələrində sosial xarakter daşıyan və ictimai məzmun kəsb edən mühüm problemlərin həllində fəal iştirak etməyə xüsusi səy göstərirlər. Eləcə də bizim müstəqillik əldə etmiş respublikamızın vətəndaşları ölkənin tale yüklü problemlərinin həllində öz səylərini əsirgəməirlər. Bu isə hər kəsdən yüksək ictimai şüur, mənəvi zənginlik, intellektual imkan tələb edir. Bütün bunlara nail olmaq üçün axtarış obyektini kimi çap məhsullarına, öyrənmək vasitəsi olan mütaliəyə ehtiyac yaranır.

Həyatda insanın məqsədyönlü inkişafı üçün müvafiq biliklər sisteminə yiyələnməsi vacibdir. Bu məqsədlə ilkin ümumi biliklər əldə etmək üçün bütün inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi respublikamızda da ümumtəhsil məktəbləri yaradılmışdır. Eyni zamanda ölkə vətəndaşlarının müəyyən ixtisas və peşələrə yiyələnməsi üçün ali və orta ixtisas məktəblərinin bütöv şəbəkəsi fəaliyyət göstərir.

İstər ümumtəhsil, istərsə də ali və orta ixtisas məktəblərinin tədris proqramında nəzərdə tutulan biliklər insanın həyata fəal müdaxiləsi üçün kifayət deyildir. Təcrübələr göstərir ki, heç bir ali məktəb öz məzunu olan mütəxəssisə müəyyən ixtisas üzrə müasir həyatın tələbi həcmində məlumat və biliklər məcmuunu verə bilmir. Bu isə təbii haldır. Çünki müəyyən vaxtla məhdudlaşan ali və orta ixtisas təhsili məktəblərinin proqramları lazımi bilikləri tam şəkildə özündə əks etdirmək imkanına malik deyildir. Ona görə də zamanın tələbinə uyğun olaraq rəsmi təhsillə şəxsi təhsil mütaliəsi paralel getməlidir. Bu baxımdan mütaliə mühüm elmi-nəzəri problemdir.

Geniş oxucu kütləsi arasında kitab təbliğinin və oxucu mütaliəsini istiqamətləndirməyin elmi əsaslarını təhlil edən mütaliə nəzəriyyəsində təkmilləşmə prosesi gedir. Müasir kitabxanaşünaslıq mütaliənin sosial, sosial psixoloji və pedaqoji problemlərinin, eyni zamanda onun ictimai həyata təsirinin tədqiqi sahəsində geniş nailiyyətlər qazanmışdır.

Keçmiş ittifaqda aparılmış tədqiqatlar, eyni zamanda BDU-nun kitabxana-informasiya fakültəsinin kollektivinin elmi-nəzəri fikirləri və mövcud təcrübə bu qənaətə gəlməyə əsas verir ki: a) Mütaliə insanlar üçün fasiləsiz artmaqda olan sosial tələbatdır; b) Mütaliə insanların ictimai şüurunun formalaşmasına və təhsil səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir göstərən ictimai əlaqə sistemidir.

Bununla da mütaliənin cəmiyyətdə ictimai rolunu müəyyənləşdir. Bu baxımdan mütaliə mühüm tədqiqat problemi kimi kitabxanaşünaslarla bərabər

sosioloqları, psixoloqları, pedaqoqları da eyni dərəcədə maraqlandırır. Mütaliə ictimai məzmun kəsb etməklə bərabər, həm də fərdi məzmunu malikdir. Yəni mütaliə prosesi hər bir oxucunun fərdi-psixoloji keyfiyyətləri ilə əlaqədar olaraq fərdiləşir.

Cəmiyyətdə insanların əksəriyyətinin mütaliə marağının məqsədəuyğunluğu, dərin ideyalılığı və yüksək mütərəqqiliyi mövcuddur. Əlbəttə bu hal bütün oxucularda eyni vəziyyətdə deyildir. Çünki sosioloji tədqiqatların nəticələri göstərmişdir ki, cəmiyyətdə mütaliə tələbatının müxtəlifliyi hər bir oxucunun mədəni və intellektual səviyyəsi, həyat təcrübəsi, ixtisası, həyat fəaliyyətinin xarakteri ilə, özünəməxsus fərdi xüsusiyyətləri, həyata münasibətdə zövq və təmayül müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Bununla əlaqədar mütaliənin həm ayrı-ayrı fərdlərin, həm də cəmiyyətin həyatının bütün tərəflərinə bilavasitə təsir göstərən ictimai hadisə kimi qiymətləndirilməsi vacib sayılır.

«Mütaliə məlumat-axtarış və idraki fəaliyyət növü kimi insanın inkişafında, tərbiyəsində və təhsilində xüsusi yer tutur».⁹ Bu isə cəmiyyətin ümumi inkişafı fonunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Mütaliənin ictimai məzmunu özünü əsasən üç istiqamətdə göstərir:

1. Mütaliə üçün materialın seçilməsi və oxunmuş ədəbiyyatın qiymətləndirilməsi meyarı insana ictimai təsir amili və mexanizmi ilə şərtlənir.

2. Mütaliə üçün material və qiymətləndirmə motivləri şəxsiyyətlər arasında əlaqə predmetidir və ictimai mütaliə atmosferi yaradır.

3. Mütaliənin nəticələri insanın ictimai və istehsalat fəaliyyətində əks olunur, onun dünya-görüşünün, əməyinin səmərəliliyini müəyyən edir.

Bütün bunlar isə mütaliənin sosial xarakterini açan faktlardır.

Mütaliə prosesində oxucu kitabla sosial psixoloji münasibətlərə girir. Məhz bu münasibətlərin mexanizmini və onun sosial nəticələrini aşkar etmək mütaliə haqqında elmin mühüm vəzifələrindəndir.

Kitabla ünsiyyət, ədəbiyyatın qavranılma formaları barədə müxtəlif fikirlər söylənilsə də mütaliə nəzəriyyəsi, onun elmi metodoloji xüsusiyyətləri elm aləmində hələ əsaslı şəkildə tam formalaşmamışdır. Bu da çox güman ki, onun bir çox elmlərin maraq dairəsində, o cümlədən fəlsəfə, sosiologiya, psixologiya, pedaqogika, filologiya, kitabxanaşünaslıq elmləri üçün tədqiqat obyektinin olmasından irəli gəlir.

Odur ki, mütaliənin bütövlükdə mahiyyətini müəyyənləşdirmək üçün adları çəkilən elm sahələrində mütaliə barədə mövcud biliklərin inteqrasiya edilməsi zəruridir.

Göründüyü kimi, mütaliə problemləri ilə bilavasitə məşğul olan elmlər insan, insan təbiəti, cəmiyyət, bir sözlə insanla bağlı olan bütün amillərlə üzvi surətdə əlaqədardır. Buna görə də mütaliənin özünün tədqiqat obyektlərindən biri kimi insanı, şəxsiyyət və onun şüurunu, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyini və həyatı fəaliyyət növünü götürmək məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir elm sahəsində olduğu kimi mütaliənin də elmi-nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi üçün ilk növbədə onun

modelləşdirilməsi, başqa sözlə onun müxtəlif aspektlərini əhatə edən ümumi bir modelinin yaradılması vacibdir. Əgər nəzərə alsaq ki, bu modelin iki qanadından birini təşkil edən əsas komponent–subyekt–insandır–onda belə bir qərara gəlmək olar ki, mütləq prosesinin özü ilk növbədə fərdi-psixoloji, son nəticə olaraq isə ictimai məzmun kəsb edən prosesdir. Odur ki, mütləq nəzəriyyəsini formalaşdırarkən insan şəxsiyyətini, onun şüur və fəaliyyətini, eyni zamanda onun tələbat və maraqlarını kitabla vəhdətdə nəzərdən keçirmək lazımdır.

«Subyekt-obyekt» modeli ilə izah olunan mütləq nəzəriyyəsinin əsas problemləri ilk növbədə mütləqni doğuran səbəblər, məqsəd və onu şərtləndirən vasitələr, mütləq vərdişləri, mütləq prosesinin özü və onun davam etmə mexanizmi, qavrayış, bədii qavrayış və onun xüsusiyyətləri, ən nəhayət nəticə-şəxsiyyətə təsir, mənalı sistemlərinin şüurda inikası, şüurun formalaşması və mütləqin ictimai əhəmiyyət kəsb etməsi məsələlərini əhatə edir.

Müasir şəraitdə mütləqin hansı konkret probleminin nəzəri və təcrübə marağı kəsb etməsi sualına birdəfəlik cavab vermək çətindir. Belə ki, bir tərəfdən müasir mütləq nəzəriyyəsi mürəkkəb problemlər kompleksini birləşdirəndi üçün onun dərinə tədqiq yalnız müxtəlif elmlərin tədqiqat üsullarından istifadə etməklə həyata keçirilə bilər. Digər tərəfdən isə müasir mütləq nəzəriyyəsinin bir çox müddəaları hələ işlənməkdədir. Bununla bərabər mütləq nəzəriyyəsinin əsas tədqiqat istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu istiqamətlər aşağıdakılar-

dir: a) Mütaliə sosiologiyası; b) Mütaliə psixologiyası; c) Mütaliə pedaqogikası.

İctimai həyatda mütaliə həm də bir sıra mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Mütaliənin aşağıda qeyd olunan dörd mühüm funksiyası vardır. Bunlar: 1. Təşkilati funksiya; 2. Qiymətləndirmə və istiqamətləndirmə funksiyası; 3. Kompleks xarakter daşıyan təlim, təhsil və tərbiyə funksiyası; 4. Modelləşdirmə funksiyasıdır.

Təşkilati funksiya dedikdə – burada ölkənin əhalisinin kollektiv fəaliyyətinə, bu fəaliyyətin planlaşdırılmasına, əlaqələndirilməsinə və tənzimləndirilməsinə mütaliənin təsiri nəzərdə tutulur. Bu fikir onunla izah olunur ki, dövlət sənədlərinin, müxtəlif qərar və göstərişlərin mətbuat vasitəsilə təbliği, adamların əhəmiyyətli hadisələrlə tanış edilməsi ölkənin həyatında xalqın şüurlu iştirakını təmin edir, onların vətəndaşlıq hisslərini fəallaşdırır, hər kəsin üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyə səfərbərliyə alır.

Mütaliənin qiymətləndirmə və istiqamətləndirmə funksiyasını izah edərkən göstərmək lazımdır ki, oxucular oxuduqları kitablardan və dövrü nəşrlərdən yalnız müxtəlif məsələlər üzrə məlumat məcmusunu deyil, həm də bu məsələlərin, hadisələrin sosial baxımdan qiymətləndirilməsi haqqında aydın təsəvvür əldə edirlər.

Beləliklə, mütaliə müasir dövrün və tarixi keçmişin hadisələri ilə yaxından tanış olmağa, ictimai münasibətlərin dərk edilməsinə, həyatda obyektiv baxışın formalaşmasına, eləcə də cəmiyyətin həyat

tərzi üçün xarakterik olan etik, hüquqi və estetik normaların mənimsənilməsinə kömək edir.

Mütaliənin tədris, təhsil və tərbiyə funksiyaları kompleks xarakter daşıyır. Bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlı olan bu proseslər də mütaliənin nəticəsi olaraq cəmiyyət tərəfindən toplanmış biliklərin mənimsənilməsi (tədris), bu biliklərin sisteminin yaradılması (təhsil) və şəxsiyyətin inkişafı gedişinin idarə edilməsi (tərbiyə) kimi ifadə olunur. Bu funksiyalar insanın məktəbə getdiyi ilk dövrdən ömrünün sonuna qədərki intellektual fəaliyyətində ifadə olunur.

Görkəmli alman kitabxanaşünas alimi X. Kuntse mütaliənin mahiyyəti haqqında danışarkən onun üç əsas növünü izah edərək, insan ömrünün müxtəlif dövrlərinin müxtəlif anlarının mənəvi ehtiyacı üçün vacib məşğuliyyət mənbəyi kimi qiymətləndirir. ¹⁰

İnsanın tərbiyəsini qidalandırmaq baxımından mütaliə tərəfindən yerinə yetirilən funksiyalardan biri də modelləşdirmədir. Mütaliənin modelləşdirmə funksiyasının özünəməxsus cəhətləri vardır. Belə ki, mütaliə prosesində çap əsərlərindən götürülmüş hər bir məlumat bəhs edilən mövzunun və onunla əlaqədar məsələlərin bu və ya digər tərəfinin insan təsəvvüründə modelini yaradır. Bu cəhətdən mütaliə nə qədər hərtərəfli, həyat məsələlərini təsvir edən mətnin dərk edilməsi nə qədər dərindirsə, oxucunun təsəvvüründə həmin məsələnin modeli bir o qədər həcmli, tam və aydın olur. Bütün bunlar isə mütaliəni doğuran səbəb və məqsədlərlə əlaqədardır.

Elmi ədəbiyyatda mütaliənin səbəb və məqsədlərinin növləri təxmini olaraq aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir.

1. Həyat təcrübəsi qazanmaq və özünütəkmilləşdirmə
2. İdraki ehtiyac
3. Şəxsi təhsil və təcrübi faydalanmaq
4. Emosional və estetik tələbat
5. Əylənmək.¹¹

Əlbəttə bu bölgünün özü də tam hesab olunmur. İnsanı mütaliyəyə cəlb edən daha başqa səbəblər haqqında fikirlər söylənilmişdir.¹²

İnsanı mütaliyəyə cəlb edən səbəblər haqqında mütaliə psixologiyası sahəsində aparılan tədqiqatlarda kifayət qədər fikirlər söylənilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mütaliə nəzəriyyəsinin formalaşdırılması məsələsi ilə məşğul olan bir çox elmi araşdırmalarda mütaliə psixologiyasının xüsusiyyətləri oxucu psixologiyasının fonunda nəzərdən keçirilib. Lakin yaddan çıxarmaq olmaz ki, mütaliə prosesinə oxucu şəxsiyyəti, onun sosial statusu, həyat fəaliyyəti, tələbat və maraqları, həmçinin idrak səviyyəsi nöqtəyi-nəzərindən yanaşan oxucu psixologiyasından fərqli olaraq, mütaliə psixologiyası oxucunu bütün xüsusiyyətləri ilə kompleks halda götürməklə, eyni zamanda bu problemin digər tədqiqat obyektini olan kitab, çap məhsulu, onun struktur komponentləri və qavranılması tərzini, eləcə də bədii və elmi qavrayışın psixoloji aspektlərini də yaddan çıxarmır.

Oxucuların mütaliə etmək tərzləri və motivlərinə, eyni zamanda yaş, peşə, cins, sosial faktorlara görə təsnifləşdirilməsi problemi ilə də əsasən oxucu psixologiyası elmi məşğul olur. Mütaliə psixologiyası isə daha geniş spektri – mütaliə prosesinin psixoloji

mexanizmini, fərdi-psixoloji, fikri proses kimi spesifik xüsusiyyətlərini, elmi araşdırmaya daha çox ehtiyacı olan qavrayış və digər idrak proseslərinin (diqqət, hafizə, təfəkkür, təxəyyül) sistemli müəliəni şərtləndirən amillər kimi öyrənilməsi məsələlərini əhatə edir. Bundan əlavə, müəliə psixologiyası insan şəxsiyyətini, onun şüur və fəaliyyətini eyni zamanda tələbat və maraqlarını kitabla vəhdətdə nəzərdən keçirir.

Müəliə özü fəaliyyətin bir növüdür. Bu baxımdan əgər nəzərə alsaq ki, tələbat fəaliyyətə sövq edir, onda belə bir qənaət hasil olur ki, tələbat müəliəni şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri olub, hər bir fərdə məxsus olan psixi keyfiyyətdir. Məhz tələbat şüurlu və dərk olunmuş müəliə motivini yaradır. Həmin motiv ardıcıl müəliəyə sövq edən digər komponentləri—məqsəd və vasitələri, baş verən psixi prosesləri ayırd edir, onların birinin digərini şərtləndirməsi versiyasını irəli sürür.

Fəaliyyətin dərkətmə—estetik, həmçinin professional sferasına birbaşa təsir edən müəliənin nəticəsi öz növbəsində oxucu fəaliyyətinin bir motivləşdirilmiş—sövqətmə mərhələsini yaradır. Beləliklə əldə edilmiş nəticələr və onların qiymətləndirilməsi əsasında oxucu fəaliyyətinin təkrar istehsalı baş verir.

Müəliənin elmi-tədqiqat istiqamətləri müəliə psixologiyası tərəfindən araşdırılan problemlərlə—yəni müəliə prosesinin psixoloji məzmunu, mexanizmi, qavrayış, təfəkkür, nitq və şüur mərhələləri ilə məhdudlaşmır. Elmi və bədii sözlə mənəviyyətə təsir göstərmək, mənəviyyət sahibini real, məqsədyönlü və xeyirxah fəaliyyətə sövq etmək, əxlaqi keyfiyyətlər

aşılamaqla da mütalie cəmiyyətin bütövlükdə, eyni zamanda hər bir fərdin ayrı-ayrılıqda həyatında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Öz təsir obyektinə və əhatə dairəsinə görə mütalie psixologiyası ilə haradasa yaxınlıq təşkil edən mütalie pedaqogikası məhz bu vəzifələrin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur. Mütalie pedaqogikası ilk növbədə mütalienin, hissi predmetlərlə ifadə olunan emosional-tərbiyəvi, eyni zamanda təfəkkür materialları vasitəsilə idraki funksional xüsusiyyətlərini araşdırır. Bütün bunlarla bərabər, sistemli mütalienin elmi-nəzəri, həmçinin təcrübi əsaslarının işlənilib hazırlanması, onun həyata keçirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi, mütalienin daha çox keyfiyyət göstəricilərinin aşkar edilməsi problemləri də mütalie pedaqogikasının tədqiqat obyektlərindəndir.

Şəxsiyyətin mütalie vasitəsilə tərbiyə olunması prosesi birinci növbədə ailədə başlanır. Sonra uşaq bağçası, orta ümumtəhsil məktəblərində davam etdirilir, sonrakı ali və orta ixtisas təhsili zamanı davam edərək geniş məzmun kəsb edir.

Mütaliənin təhsillə birgə həyata keçirdiyi pedaqoji funksiyalar özünü ümumtəhsil məktəblərində daha aydın göstərir. Belə ki, siniflərdə, uşaq və məktəb kitabxanalarında keçirilən ifadəli oxular, sinifdən xaricə oxu tədbirləri, müxtəlif dərəcəli məşğələləri, uşaqları ardıcıl və sistemli mütalieyə cəlb etməklə bərabər, onlarda vacib olan mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırır.

Professor A.Xələfov bu barədə yazır: «Təhsil sisteminin çoxillik təcrübəsindən məlumdur ki, sinifdən kənar mütalie şagirdlərin əqli inkişafında,

tədris olunan fənlərin daha dərindən mənimsənilməsində, ümumiyyətlə, şagirdlərin ümummədəni səviyyəsinin yüksəlməsində, hərtərəfli, ahəngar inkişafda və tərbiyədə olduqca mühüm rol oynayır». ¹³

İnsanpərvərlik, əməkdə və ünsiyyətdə həmrəylik, fəal həyat mövqeyi, fikir və fəaliyyətin bacarıqla əlaqəsi, ideya inamı, həqiqi milli mənlik və s. bu kimi yüksək insani keyfiyyətlər şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi zənginliyinin göstəriciləridir. Cəmiyyətin bütün tərbiyə və təhsil strukturları ilə qarşılıqlı əlaqədə olan mütləi də bütün keyfiyyətlərin formalaşmasında mühüm təsiredici gücə malikdir. Şəxsiyyətin əxlaq və həyat mövqələrini aydınlaşdırmaqla mütləi ona sanki mənəvi mövqe qazandırır. Həyatın aydın dərk edilməsi, şəxsiyyətin fikir və hərəkətləri ilə səciyyələnən mənəvi mövqe insanda hadisələrə, ictimai hallara, əməllərə prinsipial münasibət formalaşdırır.

Sistemli və ardıcıl mütləi üçün kitabların seçilməsi və toplanmasında məqsədemüvafiqlik izlənilməlidir. Yalnız sistemli mütləi oxucuya, öz bilik və məlumatını, təsəvvür və anlayışını, elmi dünya-görüşünü daha dərindən formalaşdırmağa imkan verir. Sistemli mütləi oxucunun müstəqil mühakimə yürütmək qabiliyyətini inkişaf etdirir, onun zəkasını və hissini zənginləşdirir.

İnsana həyatda professional mövqe qazandıran ali təhsil strukturu ilə təmasda olan mütləi öz pedaqoji funksiyasını daha çox kitabxanalar vasitəsilə həyata keçirərək, ona mənəvi mövqe qazandırır.

Təhsil prosesinin iştirakçısı kimi müəllimlə pedaqogikasının və onun daşıyıcısı olan kitabxanaların kəsb etdiyi əhəmiyyət öz əksini mühüm dövlət sənədlərində də tapmışdır. Bütün bunlar müəllimin geniş ictimai məzmun kəsb etdiyini təstid edir.

Müəllimin ictimai məzmun kəsb etməsi və sosial xarakter daşması bu gün daha aydın şəkildə meydana çıxır. Müəllimin belə bir mahiyyət kəsb etməsi aşağıda qeyd olunan sahələrdə xüsusilə nəzərə çarpır:

1. Müəllimlə getdikcə daha çox adamın ictimai şüurunun və dünyagörüşünün formalaşmasına, onlarda yüksək mənəvi ideyaların tərbiyə edilməsinə xidmət göstərən mühüm vasitəyə çevrilir.

2. Fasiləsiz şəxsi-təhsili həyata keçirmək, dövlət səviyyəsində əhalinin ümummədəni səviyyəsini yüksəltmək üçün müəllimlərdən geniş istifadə olunur.

3. Müəllimlə həm də insanların peşə, bilik və vərdişlərinin səviyyəsini yüksəlməsinə xidmət edən səmərəli vasitəyə çevrilir.

Cəmiyyətin həyatında müəllimin rolunun artması, sosial funksiyalarının genişlənməsi onun getdikcə kütləvi xarakter almasına səbəb olur. Bu isə kitaba, müxtəlif çap məhsullarına daha çox müraciət edilməsi ilə nəticələnir. Ona görə də respublikamızda adamların müəllimlərinin təmin edilməsi ciddi dövlət qayğısına çevrilməlidir. Əlbəttə, bu sahədə az iş görülmür.

Müəllimin kütləviləşdirilməsi sahəsində isə kitabxanalar aparıcı qüvvə hesab olunur. Kitabın nəşrinin və yayılmasının kommertiya xarakteri aldığı bir şəraitdə əhalinin müəllimləyə olan tələbatı ən çox

kitabxanalar vasitəsilə ödənilir. Kitabxanalar tarixən, eləcə də bu gün kütləvi mütləliyin təşkilatçısı olaraq qalır. Çünki kitabxanalar:

a) Əhalinin mütləliyinə təşkil etmək üçün sistemli qaydada seçilmiş, oxucuları maraqlandıran problemləri öyrənmək əsasında yaradılmış kitab fondlarına malikdirlər.

b) Kitabxanalar mütləliyin təşkilatçısı kimi ölkə ərazisində planlı qaydada yerləşdirilmiş, əhaliyə daha çox yaxınlaşdırılmış, həmçinin müxtəlif oxucu qruplarını müntəzəm mütləliyə cəlb etmək üçün böyük imkanlara malikdirlər.

c) Burada hər bir oxucunun mütləliyi üçün lazım olan kitabların məqsədyönlü şəkildə seçilməsinə kömək göstərmək, oxuculara kitabxananın məlumat aparatından istifadə etmək vərdişi aşılamaq imkanına malik mütəxəssis işçilər səmərəli fəaliyyət göstərir. Bütün bunlar əhalinin intellektual tələbatının ödənilməsi üçün mütləliyin sosial zərurətə çevrilməsini şərtləndirən amillərdir.

2.3. Kitabxana və şəxsi təhsil mütləliyi

İnsanın hərtərəfli və harmonik inkişafı bəşəriyyətin həll etmək istədiyi vacib problemlərdən biridir. İnsanın hərtərəfli inkişafı təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarını, eləcə də insanın mənəvi dünyasını, ümumi əxlaq normalarını araşdırıb dərk etmək zəminində formalaşır. İnsanın nəyi işə dərk etmək tələbatı, öyrənmək, mütləliyə müraciət etmək zərurəti yaradır.

Onu da qeyd edək ki, təhsil müvəqqəti xarakter daşıya bilməz. İnsan yaşdan-yaşa keçdikcə onun ətraf aləmə, təbiətin və cəmiyyətin müxtəlif hadisələrinə, eləcə də onların müxtəlif qanunlarını mənimsəməyə meyli davam edir. Bu sahədə məlumatlar qazandıqca onda yeni-yeni məlumatlar əldə etmək istəyi yaranır. Ona görə də mütaliə etmək işi də müntəzəm davam edir. Bununla da insanlarda fasiləsiz təhsil ehtiyacı anlayışı yaranır.

Mövzunun başlıca problemi mütaliənin vasitəsilə şəxsiyyətin formalaşması məsələsi olduğu üçün şəxsiyyət anlayışının bir qədər mahiyyətinə varmağa lazım bildik. Çünki, kitabxanaçı şəxsiyyət anlayışını dərk etməklə onun inkişaf qanunauyğunluqlarını öyrənmək, formalaşmasında başqa amillərlə bərabər mütaliənin rolunu, onun təsir mexanizmini mənimsəyir. Nəticədə bu sahədəki məlumatlar oxucularla iş prosesində hər bir fərdin mütaliəsinə istiqamət verərkən kitabxanaçının köməyinə gəlir.

Şəxsiyyət müxtəlif bilik sahələri tərəfindən öyrənilir. Sosialoji təhlil şəxsiyyətə sosial sistem kimi yanaşır, onun sosiallaşması prosesinin yollarını və mərhələlərini araşdırır, sosial fəaliyyət və davranış mexanizmlərini təhlil edir, bu proseslərdə sosial amillərin rolunu aşkara çıxarır.

Şəxsiyyətin sosial məzmununu araşdırarkən birinci növbədə «fərd» və «şəxsiyyət» anlayışının fərqi varmaq lazım gəlir. Çünki, fərdin şəxsiyyətə çevrilməsi prosesini bunsuz izah etmək çətin olar. Məlumdur ki, insan fərd kimi öyrənməyə, araşdırmağa, məqsədyönlü mütaliəyə başlayır, nəticədə şəxsiyyətə çevrilir.

«Fərd» dedikdə bu və ya digər sosial birlik formasının ayrıca bir nümayəndəsi nəzərdə tutulur. Bu anlayış insanın real həyatının və fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini ifadə edir. Şəxsiyyət anlayışı isə bundan fərqli olaraq insanın konkret mahiyyətini göstərir, onda yaşadığı cəmiyyətin sosial əhəmiyyət kəsb edən cəhətləri və sosial münasibətləri mərkəzləşmiş şəkildə təcəssüm olunur. Şəxsiyyətin başlıca cəhəti insanın fiziki təbiəti, onun sosial fəaliyyətində təzvhür edən sosial keyfiyyətlərdir. Bu keyfiyyətlər onun mənlilik şüuruna, sərvətlər oriyentasiyasına malik olması, cəmiyyətə münasibətdə nisbi müstəqil mövqe tutması və öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşmasıdır.

Şəxsiyyətlər öz-özünə yaranmır, mövcud cəmiyyətin sosial münasibətləri sisteminin məhsulu kimi çıxış edir. Bununla belə şəxsiyyət heç də sosial mühitin passiv nəticəsi deyildir, o özünün praktik fəaliyyətində həmin mühitə fəal dəyişdirici təsir göstərir.

«Şəxsiyyət» anlayışı biososial varlıq olan insanın ancaq sosial tərəfini ifadə edir. Şəxsiyyət yüksək zəkallılığı, öz hərəkət və davranışı üçün məsuliyyət hissini, şəxsi ləyaqət və başqa yüksək mənəvi keyfiyyətləri özündə təcəssüm etdirən insandır. Şəxsiyyət müstəqil, sosial cəhətdən fəal olan adamdır. Şəxsiyyətin başlıca cəhəti onun sosial fəaliyyətidir».¹⁴

İnsan anadan fərd kimi doğulur, tədricən şəxsiyyət kimi formalaşır. Lakin fərd passiv şəkildə şəxsiyyətə çevrilə bilməz. Bu sahədə inkişaf yalnız idrakı fəallıq şəraitində baş verə bilər. Şəxsiyyətin

idraki fəallığının mənbəyini onun mənəvi tələbatı təşkil edir. məhz mənəvi tələbat insanı müəyyən tərzdə və müəyyən istiqamətdə iş görməyə təhrik edir. Tələbat şəxsiyyətin idraki fəallığının mənbəyi kimi meydana çıxır. Yəni, şəxsiyyətin idraki fəallığı mənəvi və maddi tələbatların təmin olunması istəyi ilə təzahür edir.

Bir cəhəti qeyd edək ki, insanın mənəvi tələbatı yalnız mütaliə vasitəsilə ödənilə bilər. Bu baxımdan insanların, xüsusilə ayrı-ayrı fərdlərin idraki fəallığının yaranmasında, eləcə də fəallaşma ilə əlaqədar mənəvi tələbatlarının ödənilməsində kitabxanalar mühüm rol oynamaq imkanına malikdir.

Burada sual olana bilər ki, fərdin idraki cəhətdən fəallaşmasında kitabxana hansı imkana malikdir? Onu deyək ki, kitabxanalarda təşkil olunan kitab müzakirələri, elmi konfranslar, ədəbiyyat, incəsənət xadimləri, eləcə də görkəmli elm xadimləri ilə görüşlər, ədəbi-bədii gecələr, disputlar hər bir iştirakçıda müəyyən mənəvi tələbat yaradır, hər hansı sahəyə və yaxud məsələyə olan marağını da gücləndirir. Bu maraq isə mütaliə tələbatı yaradır. Sabit və dərin marağa əsaslanan müntəzəm, şəxsi təhsil mütaliəsi şəxsiyyətin formalaşması üçün mühüm amil olur.

Fərdin kamil şəxsiyyətə çevrilməsi onun təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarına bələd olması zəminində baş verə bilər. Bu isə hər bir fərdin təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarından bəhs edən müxtəlif məzmunlu ədəbiyyata müraciəti, yəni bu sahədəki elmlərin sirlərinə bələd olmaq üçün şəxsi təhsillə məşğul olmasıdır.

Bir cəhəti qeyd edək ki, heç bir ali təhsil müəssisəsi, heç bir ali məktəb proqramı insana təbiyyətin və cəmiyyətin inkişaf qanunları haqqında lazımi bilikləri verə bilməz. Çünki, məhdud zaman çərçivəsi üçün hazırlanan təhsil proqramları bu sahədəki problemləri bütövlükdə əhatə edə bilməz. Bunun üçün böyük bir dövr ərzində çoxcəhətli və rəngarəng müəllimə etmək lazımdır. Çoxcəhətli və rəngarəng müəllimə isə vaxtaşırı deyil, müntəzəm, yəni fasiləsiz olmalıdır. Elmlərin daim inkişafda olması, onların inteqrasiyası və differensiasiyası şəraitində müvafiq elmlərin inkişafını izləyən fasiləsiz şəxsi təhsil olmadan heç bir mənəvi inkişafdan, heç bir yetkin formalaşmadan söhbət gedə bilməz.

Onu da deyək ki, mənəvi inkişaf, şəxsiyyətin formalaşması, insanın bütün ömrü boyu davam edir. əgər hər hansı bir şəxs özünün orta yaşlarında belə özünü yetkin şəxsiyyət hesab edib, öyrənməkdən, müəllimə etməkdən uzaqlaşarsa, az vaxtdan sonra ətrafdakılar onun şəxsiyyətindəki mövcud çatışmazlığı aydın hiss edəcəklər. Çünki, zaman, dövr dəyişdikcə həm elmi tərəqqi öz yerində qalmır, həm də davranış normaları, ünsiyyət formaları, həyata baxışlar dəyişir. Odur ki, insan ömrü boyu fasiləsiz olaraq bilik almağa, bunun üçün isə şəxsi təhsilə müraciət etməlidir.

Onu da qeyd edək ki, fasiləsiz şəxsi təhsil həm uşaqlar və gənclərə, həm də yaşlılara eyni dərəcədə vacib sayılır. Təsadüfi deyil ki, sivil ölkələrdə, eləcə də qloballaşan dünyada fasiləsiz təhsilin vacibliyi geniş vüsət almışdır. Bu baxımdan «Yaşlıların haqqında Hamburq Bəyannaməsində deyilir: Yaşlıların

təhsili formal və ya digər təlimin inkişaf edən proseslərinin tam kompleksini özündə əks etdirir və bu proseslərin köməkliyi ilə, məxsus olduqları cəmiyyətdə yaşlı hesab edilən insanlar öz bacarıqlarını inkişaf etdirir, biliklərini zənginləşdirir, texniki və peşə ixtisaslarını təkmilləşdirir və ya bunları özlərinin və məxsus olduqları cəmiyyətin tələbatlarının təmin olunması üçün yeni istiqamətdə tətbiq edirlər. Yaşlıların təhsili formal və fasiləsiz təhsili qeyri-formal və qeyri-rəsmi, həmçinin ikinci dərəcəli təhsillərin tam aspektini əhatə edir. Bu təhsillər öyrənmək və çoxmədəniyyətli olan, nəzəriyyə və təcrübəyə söykənən yanaşmaları qəbul edən cəmiyyətdə mövcuddur.»¹⁵

Haqqında bəhs etdiyimiz bəyannamədə yaşından, ixtisas və peşəsindən asılı olmayaraq hər bir fərdin, şəxsiyyətin formalaşmasında və kamil şəxsiyyətin yaşadığı cəmiyyət üçün lazımlı bir insan ola biləcəyində fasiləsiz şəxsi təhsilin mühüm amil olduğu göstərilir.

Bu dediyimiz fikirlər «Fasiləsiz təhsil haqqında Avropa Birliyinin Memerandum»unda bir daha əsaslandırılır. Memerandumun məqsədi açıqlanarkən deyilir: 2000-ci ilin mart ayında Lissobonda keçirilmiş Avropa Sammiti Avropa Birliyinin siyasətinin və təcrübəsinin müəyyən edilməsində dönüş anı olmuşdur.

Beləliklə şəxsiyyətin formalaşmasında şəxsi təhsil mütləsinin tərkib hissəsi olan fasiləsiz təhsilin əsaslı rol oynaması artıq bütün dünyada birmənalı şəkildə etiraf olunur. Belə ki, bu məsələ nəyinki etiraf olunur, eyni zamanda cəmiyyətin ümumi inkişafı

xatirinə yaşından asılı olmayaraq hər bir fərdin, eləcə də yaşlı insanların fasiləsiz şəxsi təhsillə məşğul olmasını vacib bilərək, hər bir ölkədə bunun üçün lazımı şəraitin yaradılması qərarlaşdırılır. Təsadüfi deyildir ki, fasiləsiz şəxsi təhsil haqqında Avropa Birliyinin Lissabon Sammitindən sonra müstəqil respublikamızın paytaxtı Bakı şəhərində 2003-cü ilin 12-13 sentyabrında «Yaşlıların təhsilinə dair» birinci Milli konfrans keçirilmiş və konfrans bu sahədə geniş bəyannamə qəbul etmişdir.¹⁶

Bununla əlaqədar olaraq görək tədris ədəbiyyatında fasiləsiz təhsilin aid olduğu şəxsi təhsil anlayışı necə izah olunur. Beləliklə şəxsi təhsil ümumi və peşə təhsilinin fasiləsiz davamı olub, mütaliənin və başqa informasiya mənbələrinin köməyi ilə şəxsiyyətin mənəvi inkişafında mövcud boşluqların doldurulmasıdır.¹⁷

Bu cəhətdən fasiləsiz şəxsi təhsilin rəsmi təhsildən fərqli cəhətlərini izah edərkən qeyd etmək lazımdır ki, fasiləsiz şəxsi təhsil şəxsiyyətin mənəvi tələbatına müvafiq öyrənmək obyektini olan problemlərin sərbəst seçilməsi, informasiya mənbələri ilə müstəqil işləmək, bilik səviyyəsini yüksəltməkdir. Fasiləsiz şəxsi təhsildə heç bir məcburi yüksəlmə olmur. Bununla belə bu cür əqli fəaliyyət şəxsi marağa, meylə əsaslanmaqla bərabər, ictimai tələbatla şərtlənməlidir. Çünki, ictimai tələbatla uyğun olmayan marağ, meyl və bu sahədə göstərilən fəaliyyətin nə şəxsi, nə də ictimai səmərəsi olmaz.

Kitabla ünsiyyət, ədəbiyyatın qavranılma formaları barədə müxtəlif fikirlər söylənilsə də, mütaliə nəzəriyyəsi, onun elmi metodoloji xüsusiyyətləri elm

aləmində hələ əsaslı şəkildə formalaşmamışdır. Bu da çox güman ki, onun bir çox elmlərin maraq dairəsində, o cümlədən fəlsəfə, sosialogiya, psixologiya, pedaqogika, filologiya, kitabxanaşünaslıq elmləri üçün tədqiqat obyektinin olmasından irəli gəlir. Odur ki, mütaliənin proses və yaxud incəsənətin bir növü olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün adları çəkilən elm sahələrində mütaliə barədə mövcud biliklərin inteqrasiya edilməsi zəruridir.

Göründüyü kimi mütaliə problemləri ilə bilavasitə məşğul olan elmlər insan, insan təbiəti, cəmiyyət, bir sözlə insanla bağlı olan bütün amillərlə üzvü surətdə əlaqədardır. Buna görə də mütaliənin özünün tədqiqat obyektindən biri kimi insan, şəxsiyyət və onun şüurunu, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyi və həyat fəaliyyəti növünü götürmək məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Yüksək elmi-texniki nailiyyətlər, baş verən ictimai-siyasi hadisələr, daim dəyişən iqtisadi-sosial şərait, informasiyanın işıq sürəti ilə yayılmasını şərtləndirən amillərin get-gedə çoxalması inkişaf etməsi, informasiya daşıyıcılarından ən qədim və əldə olunmasına görə hələ də ən əlverişli hesab edilən kitaba fərqli münasibətlər formalaşdırılmışdır. İnformasiyanın vaxtında, operativ olaraq çatdırılması, yayılması baxımından kütləvi informasiya vasitələrindən, xüsusilə televiziya və radiodan, İnternet və digər texniki nailiyyətlərdən geri qalan kitab insanda yüksək intellektual səviyyə formalaşdırması cəhətdən əvəzsizdir və məhz bu sahədə ona hələ də alternativ yoxdur.

Hansı fəaliyyət növü ilə məşğul olmasından, yaşından və sosial-iqtisadi vəziyyətdən, hansı yaş qrupuna daxil olmasından asılı olmayaraq mütləq hər bir insanın həyatında həyati zərurət təşkil etməlidir. Mütləq nəticəsində əldə edilən hər bir nailiyyət özünü real həyatda, təcrübədə müvafiq biruzə verir və gələcək həyat fəaliyyətində qazanılacaq istənilən uğur bu günün mütləqsinin səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Baş verən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi dəyişikliklər, kataklizmlər əhalinin mütləq səviyyəsinə, ümumiyyətlə ictimai intellektə öz mənfi yaxud müsbət təsirini göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin mütləq səviyyəsi dedikdə adamların nə qədər oxuması ilə, eyni zamanda onların həm də necə oxuması suallarını əhatə edən problem nəzərdə tutulur. Bütün bu problemlərin həlli isə birinci növbədə kitabdan ictimai istifadəni təşkil edən müəssisələr-kitabxanaların fəaliyyəti ilə bağlıdır. Məhz kitabxanalar humanitar müəssisə kimi ən etibarlı, iqtisadi cəhətdən sərfəli, azad istifadə hüququna görə əlverişli mütləq müəssisəsidir.

«Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda göstərilir: «... Kitabxana xidmətinin vəzifəsi kitabxana sərvətlərinin, dünya ədəbiyyatı nümunələrinin etibarlı şəkildə toplanması, qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılmasından, onların əhali arasında geniş təbliğindən, bəşəri dəyərlərə yiyələnmək, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş yetişdirilməsinə fəal yardım etməkdən ibarətdir.»¹⁸

Cəmiyyət üzvlərinin intellektual potensiallarının bütövlükdə inkişaf etdirilməsi işi hər bir fərdin ayrı-ayrılıqda savadının artırılması və maarifləndirilməsi ilə

başlanmalıdır. Bu mənada oxucu ilə kitabxanaçının təkbə-tək təmasını təmin edən kitabxananın, eləcə də bu işin fəal iştirakçısı kitabxanaçının rolu danılmazdır.

«Kitabxanalar bəşəriyyətin mədəni sərvətlərini toplayan, mühafizə edən, saxlayan, ictimai istifadə üçün nəsil-dən-nəslə çatdıran, cəmiyyətin tərəqqi və inkişafında yaxından iştirak edən, cəmiyyət üzvlərinin, bütün insanların mədəni və intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinə kömək edən, gənc nəslin təhsil və tərbiyəsində yaxından iştirak edən, öz ətrafında böyük oxucu dairəsi toplayıb onlara informasiya və kitabxana xidəmti göstərən, oxucuların tələbatını ödəməklə mütaliə prosesinə kömək edən sosial institutdur.»¹⁹

Bəşər mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan mütaliə mədəniyyətini cəmiyyət daxilində formalaşdırmaq, onu ictimai hadisəyə çevirmək üçün kitabxanalar həm ən müasir, həm də klassik təbliğat üsullarından istifadə edə bilər. Əla texniki avadanlıqlarla, kopüter və sürətçixartma texnikası ilə təchiz edilmiş zəngin maddi-texniki bazaya malik olan kitabxanalar ən müasir təbliğat üsullarından rahat və məqsədyönlü şəkildə istifadə edir. Belə ki, fondun tərkibi, toplanmış qiymətli kitablar, həmçinin kitabxanaya yeni daxil olan, eyni zamanda yeni çap olunmuş ədəbiyyat haqqında kitabxanalar yerli radio və televiziya kanalları, ədəbi jurnal və qəzet nömrələrində, eləcə də kitabxanaşünalıq və biblioqrafiya profilli dövrü nəşrlərdə məlumat verir. Lakin təbliğat üsulu dedikdə, bu və ya digər ədəbiyyat nümunəsi haqqında sadəcə məlumat verilməsi nəzərdə tutulmur.

Əhalini kütləvi surətdə mütaliyəyə cəlb etmək üçün toplanmış mədəni sərvətlərin adamlara mümkün qədər çox yaxınlaşdırılması tələb olunur. Bunun üçün kitabxanalar öz xətti ilə hər hansı bir radio, yaxud televiziya verilişlərində kitaba maraq oyadan, ədəbi əsərləri və poeziya nümunələrini kütləvi dildə təbliğ edə biləcək daimi rubrikalar apara bilərlər. Bundan başqa şair və yazıçıların özləri ilə, ədəbiyyat tənqidçiləri və publisistlərlə söhbətlər, görüşlər təşkil edib onların televiziya vasitəsilə yayımlandırılması da müasir tipli kitabxanaların təbliğat üsullarındandır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan televiziyası ilə vaxtilə yayımlanan «Kitab köşkü», «Həftəaşırı» kimi verilişlər bu qəbilədən idi. «Otel otağı», «İtkin gəlin» və s. kimi bədii əsərlərin müəllifi ilə bilavasitə təmas təşkil edən «Həftəaşırı» verilişinin cəmiyyət üzvləri arasında yaratdığı əlaqə müasir tipli kitabxanalar üçün nümunə və təcrübi nəticə ola bilər. Hazırda ölkə kitabxanaları ictimai mütaliə hərəkatını formalaşdırmaq üçün özünün klassik vasitələrindən, əyani və şifahi təbliğat üsullarından istifadə edir. Bunlar da əsasən kitabxanalarda keçirilən kitab icmalları və müzakirələri, kitab sərgiləri, oxucu konfransları, söhbətlər, disput və viktorina kimi kütləvi tədbirlərdir. Müxtəlif mövzulara həsr olunmuş bu cür tədbirlərin şair və yazıçılarla görüşlərin, ədəbi-bədii gecələrin, Şer saatlarının gənc nəslin özünə-qayıdış təfəkkürünün, intellektual səviyyəsinin formalaşmasında, milli mədəni tariximizin olduğu kimi yeni nəsle çatdırılmasındakı rolu əvəzedilməzdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu cür tədbirləri kitabxanalar təkcə öz hüduqları çərçivəsində deyil, həm

də məktəb və digər tədris müəssisələrində, o cümlədən başqa mədəni-maarif müəssisələri ilə keçirməklə cəmiyyətin mütaliə fəaliyyətində yaxından iştirak edirlər.

Mütaliə məqsədyönlü, dərk olunmuş tələbatdan doğaraq həyata keçirilən prosesdir və mütaliə mədəniyyəti dedikdə, əsasən: a) konkret məqsəd və mükəmməl mütaliə verdişləri ilə idarə olunan, ardıcıl və mütəşəkkil surətdə həyata keçirilən vahid bir sistemə söykənən oxu prosesi; b) nə oxuduğunun fərqinə varan, əsas ideya və mənanı seçib ayıra bilən, müəllifin fikrini dəqiq tutan oxucunun psixi, fikri-mnemonik fəaliyyəti nəzərdə tutulur.

Hər iki şərt nəzərə alınmaqla oxucuların mütaliəsi onların fərdi-psixoloji keyfiyyətlərinə, həyat stimulumuna uyğun şəkildə istiqamətləndirilməlidir. Bu vəzifənin müvəffəqiyyətli icrası isə ilk növbədə kitabxanaçının öhdəsinə düşür. Kitabxana şəraitində oxucunu aktiv mütaliəyə cəlb etmək üçün kitabxanaçı hər şeydən əvvəl özü güclü mütaliəçi olmalıdır. Bundan başqa, kitabxana mütəxəssisi xüsusilə oxucu ilə bilavasitə təmasda olan kitabxanaçı elementar psixoloji biliklərə sahib olmalı, ünsiyyətə meyli olmalı, əsl və etibarlı informasiya mənbəyi kimi çıxış etməlidir. Kitabxana və oxucu arasında canlı ünsiyyət yaratmaq, ictimai mütaliə atmosferi yaratmaq kimi vəzifələr kitabxanaçının qarşısında məqsəd kimi qoyulmuşdur. Bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün kitabxanaçı ən əvvəl:

1. İstənilən şəraitdə öz vəzifəsini dərk etməli;

2. Oxucu ilə söhbət zamanı onun üçün maraq kəsb edən mövzunu asanlıqla seçməli və bu mövzuda öz mülahizələrini bölüşməli;

3. Oxucunu aktiv müəlliməyə cəlb etmək üçün bütün kitabxana vasitələrindən ümumi əyani və şifahi təbliğat üsullarından uğurla istifadə edə bilməli;

4. Dinləmək bacarığına malik olmalı, oxucularla özü arasında ikitərəfli ünsiyyət yaratmalıdır.²⁰

Ümumiyyətlə, müəllimin istiaqmətləndirilməsi vəzifəsi həvalə edilən kitabxanaçı öz işini elə qurmalıdır ki, nəinki kitabxana oxucunun həyatında, həm də oxucu kitabxananın həyatında fəal iştirak etsin və önəmli yer tutsun.

Müəllimin cəmiyyət üzvləri arasında kitabxana qaydasında yayılması, hər şeydən əvvəl, kitabxanaya böyük oxucu gəlişini nəzərdə tutur. Bunun müqabilində kitabxanalar oxucuları ilə istər fərdi, istərsə də kütləvi təbliğat üsullarından istifadə etməklə intensiv iş aparırlar.

Kitabxanalarda həyata keçirilən kütləvi tədbirlər mövcud mədəni sərvətlərin daha aktiv və kəmiyyət etibarilə səmərəli təbiğini, nəinki ayrı-ayrı oxucu qruplarının, bütöv oxucu kontingentinin kitabxanalara cəlb olunmasını nəzərdə tutur. Məhz bu cür təbliğat üsulları ayrı-ayrı oxucuların tələbatlarına cavab verməklə yanaşı, həm də onları bir növ qabaqlayır, yeni-yeni maraqların yaranıb formalaşmasına xidmət edir.

Cəmiyyət üzvlərinin mənəvi sərvətlərdən tam və rahat istifadə edə bilməsi, mövcud mədəni sərvətlər və kitab ehtiyatı əsasında, kitabxana şəraitində şəxsi təhsil qazanması, savadlanması üçün kitabxanalar

hər cür imkanlara malikdir və bu imkanları oxucuların istifadəsinə yönəltmək vacibdir. Bununla əlaqədar «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 22-ci maddəsində göstərilir: «Kitabxanalar oxucuların mədəniyyət təsisatları və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüquqlarını, habelə məlumat əldə etmək azadlığını təmin etməli, onların kitabxana fondlarından tam istifadə etməsi üçün hər cür şərait yaratmalıdırlar».²¹

Qanunun aliliyini və humanist məramlarını əldə rəhbər tutaraq insanların mütaliəsini təşkil edib istiqamətləndirmək işində kitabxanalar aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməyə borcludurlar:

1. Cəmiyyətin hazırkı mənəvi tələbatını yaxşı bilmək, ona uyğun olaraq öz fondunu komplektləşdirmək;

2. Mövcud və yeni kitabların varlığı haqqında əhaliyə müntəzəm məlumat vermək;

3. Bütün klassik və müasir təbliğat üsullarından istifadə etməklə kitab təbliğini həyata keçirmək;

4. Əhalinin mütaliə səviyyəsini həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət etibarilə tədqiqləndirmək və onun yüksəldilməsinə çalışmaq;

5. Kitabxanaya oxucu gəlişini, eləcə də kitabxanaların cəmiyyətin həyatında yaxından iştirakını artırmaq.

İnsanın öz ixtisası və peşəsi üzrə biliklərə dərinlən yiyələnməsi, bu sahədə yeni yaranan biliklərdən və məlumatlardan xəbərdar olmaq, onu lazımi səviyyədə mənimsəmək, bir ziyalı kimi elm və texnikanın inkişafını izləmək, imkan daxilində onun müvafiq cəhətlərindən səmərələnmək bir sözlə

intellektual imkana malik olmaq yalnız şəxsi təhsil vasitəsilə yaranır.

Həyatda bəzən mütəxəssislər arasında elələrinə rast gəlinir ki, onlar yalnız rəsmi təhsillə kifayətlənir, ixtisasları ilə əlaqədar fəaliyyətlərini həmin təhsilin nəticəsi çərçivəsində qururlar. Halbuki, rəsmi təhsil kamil şəxsiyyətin, öz dövrünün tələblərinə cavab verən yüksək ixtisaslı mütəxəssisin yetişməsi üçün yalnız istiqamətverici xarakter daşıyır. Bu baxımdan şəxsi təhsil mütaliəsi hər bir kəs üçün intellektual inkişaf vasitəsi kimi vacib xarakter daşıyır.

İstər ali məktəbi, istərsə də orta ixtisas məktəbini lazımi səviyyədə bitirmək və onu həyatın inkişaf səviyyəsilə uzlaşdırmaq, həm də özünün işlədiyi kollektivin intellektual atmosferində bir şəxsiyyət kimi tanınmaq üçün şəxsi təhsil mütaliəsi ilə müntəzəm məşğul olmaq bu günün ən vacib tələbləridir.

Bütün bunları nəzərə almaq ölkədə şəxsi təhsil mütaliəsini daha geniş kütləvi xarakter almasına nail olmaq vacibdir ki, bunun da əsas təşkilatçısı və təminatçısı kitabxanalardır.

2.4. Oxucuların mütaliə (informasiya) mədəniyyəti

Şəxsi təhsil mütaliəsi ilə məqsədyönlü şəkildə məşğul olmaq üçün hər bir şəxs lazımi mütaliə mədəniyyətinə malik olmalıdır. Bu işdə mütaliə mədəniyyəti dedikdə nə başa düşülür? Mütaliə mədəniyyəti-kitabın yaranması zərurətini, bəşər mədəniyyətinin və elminin inkişafında onun rolunu, mütaliənin həyati əhəmiyyətini dərk etmək; öz

mütaliəsinin istiqamətini müəyyənləşdirmək, özünün mütaliə tələbatına uyğun kitab seçmək, bunun üçün kitabxananın müxtəlif forma və məzmunlu məlumat aparatından istifadə etmək bacarığı, nəhayət kitab üzərində işləmək vərdəsidir. Eyni zamanda əldə edilən ayrı-ayrı çap məhsullarından istədiyi sualın cavabını axtarıb tapmaq, şüurlu və yaradıcı mütaliə, kitabdan öyrəndiyi məsələlər, qoyulan problemlər haqqında yazılı və şifahi sərbəst fikir söyləmək bacarığıdır.

Əlbəttə müasir ziyalı kitabın yaranmasını, bəşəriyyətin inkişafında onun rolunu, eyni zamanda mütaliənin həyati əhəmiyyətini kifayət qədər dərk edir. Ona görə də müasir dövrdə şəxsi təhsil mütaliəsinin təşkili ilə əlaqədar kitabxanaların mühüm vəzifələrindən biri hər kəsə öz mütaliəsinin istiqamətini müəyyənləşdirmək, ona müvafiq olan ədəbiyyatı araşdırmaq və seçmək bacarığı aşılamaqdır.

Bununla əlaqədar bir cəhəti də qeyd edək ki, mütaliə mədəniyyəti ilə əlaqədar birinci növbədə istifadə olunan kitabxananın məlumat aparatından istifadə etməyi bacarmaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Öz mütaliə tələbatını ödəmək məqsədilə ən yaxşı kitabı seçmək üçün oxucuya kitabxananın həm kataloq və kartoteka sistemindən, həm də məlumat bibliografiya aparatından istifadə etmək bacarığına nail olmaq lazımdır. Bunun üçün kitabxanalarda mövcud olan kataloq və kartoteka sisteminin məzmunu və quruluşu haqqında aydın təsəvvür olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq kitabxanaçılar öz oxucularına həm qrup halında, həm də ayrı-ayrı

oxuculara fərdi şəkildə izah etməlidirlər ki, kitabxanada oxucuların istifadəsinə verilən müxtəlif növlü kataloqların hər biri oxucunun hansı sorğusuna cavab vermək imkanına malikdir. Çünki, məlum həqiqətdir ki, müxtəlif növlü kataloqların hər biri qarşısına qoyulan vəzifə (funksiya) baxımından o birindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bütün bunlar barədə oxucular lazımi şəkildə məlumatlandırılmalıdır. Çünki, kitabxanaya müxtəlif məzmunlu sorğularla müraciət edən ayrı-ayrı oxucular kitabxanadakı kataloq və kartoteka sisteminin məzmununu, onun quruluşunu, funksiyasını və mahiyyətini bilmədən ondan istifadə etmək haqqında təsəvvürü də ola bilməz.

Şəxsi təhsillə məşğul olan hər bir oxucu kitabxana şəbəkələri, hər bir kitabxana şəbəkəsinin konkret funksiyası haqqında müfəssəl təsəvvürə malik olmalıdır. Çünki müxtəlif ixtisas və peşəyə, müxtəlif elmi səviyyəyə eləcə də müxtəlif tədqiqatçılıq qabiliyyətinə malik oxucular üçün mövcud kitabxana şəbəkələrinin hansından istifadə etməyin münasibliyi haqqında müfəssəl məlumatla malik olmaq vacibdir.

Geniş oxucu kütləsinin kitabxanadan və kitabdan istifadə edə bilmək bacarığını və səriştesini məhz kitabxanaçılar tərbiyə etməlidir. Kitabxanaçılar çalışmalıdırlar ki, kitabxanaya öz sorğusuna cavab olmaq üçün gələn hər bir oxucu kitabxanada davaranış qaydalarından tutmuş lazım olan ədəbiyyatın araşdırılması, seçilməsi, onun səmərəli mütaliəsi və qiymətləndirilməsi məsələsinə qədər hər şeydə sərbəst fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə malik olsun.

«Oxuyan əhalinin mütaliə mədəniyyətinin artırılması», «hər oxucuya öz kitabını, hər kitabı öz oxucusuna» prinsipinin cəmiyyətin bütün üzvləri arasında təbii edilməsi bu gün kitabxanaçılar ordusunun, bütövlükdə mütaliə sosiologiyasının qarşısında duran vacib vəzifələrdən biridir. Şəxsiyyətin ümumi tərbiyəsi sistemində, eləcə də özünütərbiyə işində mühüm yer tutan mütaliə mədəniyyəti şəxsiyyətin dünyagörüşünün, əxlaqi estetik baxışlarının, sağlam tələbatının, bədii zövqünün formalaşmasında böyük rol oynayır.

Bütün bunları nəzərə alaraq insanda mütaliə mədəniyyəti tərbiyəsi kiçik məktəbyaşlı dövründən başlanılır.

Kiçik məktəbyaşlı dövründən başlanan mütaliə mədəniyyəti tərbiyəsi məktəblinin ümumi inkişafı prosesi ilə əlaqədar inkişaf etdirilməli, mütaliə mədəniyyətinin ümumi mahiyyəti və tərkib hissələri haqqında aydın təsəvvür yaradılmalı, həmin təsəvvürə müvafiq vərdişlər aşkarlanmalıdır.

Əhalinin informasiya tələbatı ilə əlaqədar kitabdan və kitabxanadan istifadə edə bilmək vərdişlərini formalaşdırmaq üçün əhalinin kitabxana-biblioqrafiya barədə biliklərini zənginləşdirmək lazımdır. Bununla əlaqədar kitabxana-biblioqrafiya biliklərinin təbliğinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir.

«Kitabxana-biblioqrafiya biliyi» anlayışı özündə bütöv kompleks məlumatları əks etdirir ki, bu da oxucular üçün vacib xarakter daşıyır. Çünki, ayrı-ayrı oxucular kitabxana-biblioqrafiya biliklərini mənimsəməklə sadəcə olaraq mütaliə etmək deyil, hər şeydən əvvəl nə oxumaq, necə oxumaq, oxuduq-

larından necə maksimum səmərələnmək təsəvvürü əldə edir, oxucu kimi formalaşır.

Kitabxana-bibliografiya biliklərinin təbliğindən danışarkən birinci növbədə kitabxanaların struktur quruluşu barədə, onun imkanları, yəni oxucunun informasiya məlumatını ödəmək, oxucularla məqsəd-yönlü iş apara bilmək imkanları barədə məlumat vermək nəzərdə tutulur.

Kitabxana haqqında oxucularda ilkin məlumat, təsəvvür yaratmaq üçün oxucuların diqqətini zahirən cəlb edən bir sıra elementlərin mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, kitabxana binasının məqsədamüvafiq tərtibatı, lazımi lövhələrin asılması, kitabxana ətrafında kitabxana tərəfə isitqamətləndirici işarələr və s. həmin məqsədə xidmət edir. kitabxananın interyerinin (içərisinin) məqsədyönlü tərtibatı, kitab fondunun yerləşdirilməsi sxemi, oxucuların kitabxanadan istifadə etmək qaydaları ilə tanış edilməsi, kitabxananın məlumat-bibliografiya aparatı haqqında məlumat verilməsi, oxuculara kitabxana xidməti növlərinin rəngarəngliyi və mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin üstünlükləri barədə məlumatlar oxucularda mütaliyəyə müsbət münasibət yaranmasının əsasını qoyur. Bütün bu işlər oxucularda kitabxana tövsiyələrinə inam yaradır, kitabxana xidmətindən istifadə etmək həvəsi oyadır. Ümumiyyətlə təcrübələr göstərir ki, başqa sahələrdə olduğu kimi, oxucuların mütaliyəyə cəlb edilməsi, kitabxana xidmətindən istifadə etməyə yönəlməsi üçün təsirli tədqiqat işinə, reklama böyük ehtiyac vardır. Bu mənada kitabxanalar təkcə kitab təbliği ilə əlaqədar deyil, həm də kitabxana xidmətinin təbliği üçün

reklam xarakterli vasitələrdən səmərəli istifadə etməlidir.

Oxucuların müətlə işinə, eləcə də kitabxanaların xidmətindən istifadə etməyə yönəlməsi üçün yalnız hər hansı bir kitabxananın oxuculara xidmət imkanlarının açıqlanması ilə kifayətlənməməli, eyni zamanda həmin rayondakı mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin, eləcə də ərazinin ümumi informasiya ehtiyatlarının xarakteristikası verilməlidir. Bu cəhətdən hər hansı kitabxananın xidmətindən istifadə edən oxucu bilməlidir ki, bu kitabxanadan istifadə etməklə sistem daxili mübadilə, eləcə də kitabxanalararası abonement vasitəsilə lazım olan hər hansı çap məhsulunu mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin, eləcə də ərazinin başqa informasiya müəssisəsinin fondundan ala biləcəkdir. Buna görə də oxucuları kitabxana-bibliografiya biliklərinə hazırlamaq işini rayonun və yaxud şəhərin kitabxanaları haqqında məlumat verməkdən, buradakı aparıcı kitabxananın xidmət işinin ümumi xarakterik cəhətlərindən (abonement, qiraət zalı, məlumat-bibliografiya və informasiya xidməti, kitabxanalararası abonement və s.), kitabxana şəbəkələrinin təşkilinin əsaslarının açılmasından başlamaq daha məqsədə uyğun hesab olunur.

Hər hansı konkret bir kitabxananın kitabxana-bibliografiya xidməti üzrə imkanı haqqında tam təsəvvürü hər şeydən əvvəl həmin kitabxanada təşkil olunan açıq rəf üsulu, eləcə də məlumat-bibliografiya aparatı yarada bilir. Ona görə də hər bir kitabxanada həm məlumat-bibliografiya aparatının, həm də kitab fondunun təşkili və ondan istifadə ediləmsi

prinsiplərinə oxuucuların xüsusi diqqət yetirmələrinə çalışmaq vacibdir.

Oxucunun kitabxana-biblioqrafiya bilikləri baxımından hazırlanmasının məzmunu, forması və üsulları onun müəllim mədəniyyəti, ixtisas səviyyəsi və peşə tələbatı, kitabxanada iş şəraiti, həmçinin xidmətin vəziyyəti ilə müəyyənləşir. Müəllim halda kitabxanaçı kitab rəflərində ədəbiyyatın düzülüşü qaydalarını kütləvi dildə izah edir, sistemli kataloq və məqalələr kartotekasına əlifba-predmet göstəricilərindən istifadə prinsiplərinə, başqa halda dövlət standartlarına və sənədləşdirmə qaydalarına uyğun olaraq nəşrlərin təsviri qaydaları, həmçinin onların rəflərdə yerləşdirilməsi qaydaları ilə tanış edir. Bir çox hallarda biblioqrafik təsvir qaydaları üzrə müəllim mövzu ilə əlaqədar ədəbiyyatın axtarışı üzrə təcrübəli məşğələ aparır. Onu da qeyd etmək ki, kitabxanaçı ayrı-ayrı oxucuların istər konkret sorğularının, istərsə də mövzu sorğularının ödənilməsi zamanı həmin sorğuların cavabını müxtəlif kataloq və kartotekalarda axtararkən sorğu sahiblərini də bu işə cəlb etməklə oxucular arasında kitabxana-biblioqrafiya biliklərini təbliğ etməklə bərabər, həm də onlarda kitabxana biblioqrafiya biliklərini təcrübədə, əməli işdə yoxlamaq imkanı sərəştəsi yaratmış olur.

Kitabxana şəraitində müntəzəm olaraq kitabxana-biblioqrafiya biliklərinin əsaslarının oxuculara aşılmasında tövsiyə biblioqrafiyasının xüsusi rolu vardır. Bu cəhətdən yalnız ayrı-ayrı biblioqrafik vəsaitlərin təbliği deyil, eyni zamanda tövsiyə xarakterli başqa informasiya daşıyıcıları da məqsədyönlü şəkildə təbliğ edilməlidir. Çünki, müxtəlif məzmunlu,

müxtəlif növlü biblioqrafik vəsaitlərin imkanları barədə oxucularda lazımı anlayış yaratmaqla kitabxanaçılar öz oxucularının kitabxana şəraitində öz sorğularına uyğun ədəbiyyatı sərbəst seçə bilmələrinə kömək etmiş olurlar ki, bu da oxucuların mütaliə mədəniyyəti səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edir. Hər bir kitabxana öz oxucularının mütaliə mədəniyyətinin yüksəlməsinə kömək etmək, onların kitabxanadan sərbəst istifadə etmək imkanlarını artırmaq üçün mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin ərazi mərkəzi kitabxanalarının hazırladıqları informasiya bülletenlərinin, yeni ədəbiyyatın biblioqrafik siyahılarının təbliğinə də diqqət yetirməlidir.

Məlumdur ki, hər bir elmi və bədii əsəri düzgün dərk etmək və onu obyektiv qiymətləndirə bilmək hər bir oxucunun mütaliə mədəniyyəti səviyyəsi ilə əlaqədardır. Bu baxımdan ayrı-ayrı kitablar, konkret əsərlər barədə dövrü mətbuatda resenziyalar, tənqidi məqalələr dərc olunur. Bu cür materiallar həmin əsərlərin oxucular tərəfindən başa düşülməkdə və onları qiymətləndirməkdə oxuculara mühüm istiqamət verir. Ona görə də ayrı-ayrı əsərləri oxucular arasında təbliğ edərkən həmin əsərlər haqqında mətbuatda dərc olunan resenziyaların təbliği də diqqət mərkəzində olmalıdır.

Kitabxana sisteminin təcrübi işi təsdiq edir ki, oxucular bir çox vacib məlumat nəşrlərini bilmir və ondan istifadə etməyi bacarmırlar. Bunu nəzərə alaraq bir çox kütləvi kitabxanalar müxtəlif adlı və sahəvi ensiklopediyaların, universal, sahəvi terminoloji və dillər üzrə lüğətlərin təbliğini vacib sayırlar. Bununla əlaqədar olaraq kitabxanalarda

«Lüğətlərdən və ensiklopediyalardan istifadə etməyi bacarın» başlığı altında sərgi təşkil edilir. Sərgidə Azərbaycan ensiklopediyasının, rus və Azərbaycan dillərində uşaq ensiklopediyasının, müxtəlif terminlər lüğətlərinin və məlumat kitablarının hərəsindən bir nüsxə nümayiş etdirilir.

Oxucularda bu cür məlumat ədəbiyatı ilə işləmək verdiyi aşılamaq oxucuların ümumi dünyagörüşünü genişləndirir, biblioqrafik axtarıqlarını asanlaşdırır, çap məhsulları ilə sərbəst işləmələrinə kömək edir.

Elim-texniki informasiyanın dövlət sistemi şəraitində oxucular kitabxana-biblioqrafiya hazırlığı əldə etməklə bərabər, informasiya bilikləri də əldə edirlər. Bu günkü şəraitdə hər bir mütəxəssis elmi-texniki informasiya üzrə hazırlanan nəşrlərdən istifadə etməyi bacarmalı, özünün ümumtəhsil, ixtisas və peşə hazırlığını yüksəltməlidir.

Kitabxana-biblioqrafiya, eləcə də informasiya bilikləri kitabşünaslıqla sıx surətdə əlaqədardır. Bu cəhətdən oxuculara kitabxana-biblioqrafiya biliklərini öyrətməzdən əvvəl kitabxanaçı oxucunun, məlumat mənbəyi olan kitab haqqında ümumi bilik səviyyəsini müəyyənləşdirir. Çünki, kitabxanaların gündəlik təcrübəsi göstərir ki, bu gün oxucuların, hətta ali təhsilə malik olanların böyük əksəriyyətinin kitabın vacib elementləri haqqında təsəvvürləri olduqca zəifdir. Müxtəlif elm sahələrinə dair kitabların nəşr növləri haqqında təsəvvürləri yox dərəcəsindədir. Bütün bu çatışmamazlıqlar isə lazımi çap məhsulunun seçilməsində, dərk edilməsində və mənimsənilməsində özünü aydın şəkildə hiss etdirir.

Məlum olduğu kimi müxtəlif kateqoriyaya daxil olan oxucular, xüsusilə məktəbli gənclər kitabla işləmək üsullarının səmərəli cəhətlərini, mütaliə texnikasını mənimsəməyə ciddi ehtiyac duyurlar. Bu cəhətdən kitabxanaçının iş planında və hesabatlarında qeyd edilir ki, gənc oxucuların və böyük məktəbyaşlı şagirdlərin əksəriyyəti çap məhsullarından səmərəli istifadə etmək baxımından çətinlik çəkirlər. Ona görə də kitabxanada vaxtaşırı oxşar imkanlı oxucu qrupları üçün müvafiq mövzular üzrə söhbətlər və təcrübi məşğələlər aparılmalıdır. Əlbəttə bu cür tədbirlər oxucuların mütaliə mədəniyyətini yüksəltməklə bərabər, onların şəxsi təhsil marağının inkişafını stimullaşdırır.

Kitabxanalarda oxucuların mütaliə mədəniyyətinin yüksəldilməsi, kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiyaya dair biliklərin təbliği ilə əlaqədar aparılan işlərdə hər bir oxucuya fərqli yanaşılmalıdır. Çünki, uzun illərin kitabxana təcrübəsi təsdiq edir ki, müxtəlif oxucu qruplarına fərqli yanaşmaq və ayrı-ayrı oxucularla aparılan əsaslı fərdi iş mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin effektiv fəaliyyəti üçün ən mühüm və vacib şərtidir. Bu hal eyni zamanda oxucuların mütaliə mədəniyyəti səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində həlledici rol oynaya bilər.

Kitabxanalarda kitabxana-biblioqrafiya biliklərinin təbliği sahəsində həm müəyyən yaş, ixtisas, peşə və başqa əlaqələr üzrə birləşən oxucu qrupları ilə, eyni zamanda mütaliə mədəniyyəti səviyyəsi baxımından oxşar olan qarışıq qruplarla iş aparıla bilər.

İş aparılması lazım gələn oxucular fərdiləşdirilərkən fərqləndirməkdə hər bir oxucunun şəxsi

keyfiyyətləri, oxucu marağının və oxucu tələbatlarının, müxtəlif növ sorğularının ödənilməsi adətən oxucuların kitabxanaya üzv yazıldığı zaman başlanır ki, bu da oxucuların kitabxanaya cəlb edilməsi işinin tərkib hissəsi hesab olunur.

Kitabxanada təşkil olunan kitab sərgiləri və keçirilən müxtəlif məqsədli kütləvi tədbirlər prosesində kitabxanaçı gələcək oxucuların informasiya tələbatlarının və sorğularının məzmunu haqqında eləcə də onların kitabxana-biblioqrafiya mədəniyyəti səviyyəsi barədə ilkin təsəvvür əldə edir. Məsələn, hər hansı istehsalat müəssisəsinin profilinə uyğun olaraq mütəxəssis və fəhlələri nəzərdə tutaraq kitabxanada təşkil olunmuş informasiya nəşrlərindən ibarət baxış sərgilərindən həmin müəssisələrin mütəxəssisləri cüzi ədəbiyyat əldə etmişlərsə, kitabxanaçıya aydın olar ki, bu mütəxəssis və fəhlələrin kitabxana-biblioqrafiya hazırlığı, bütövlükdə mütləq mədəniyyəti qeyri-qənaətbəxşdir. Belə olduqda kitabxanaçı həmin müəssisənin mütəxəssisləri arasında kitabxana-biblioqrafiya biliklərinin təbliği işini fəallaşdırmaq üçün əlavə tədbirlər həyata keçirməlidir. Bununla da o, müəssisədə əmək məhsuldarlığının eləcə də fəhlələrin və mütəxəssislərin peşə hazırlığının yüksəldilməsi üçün zəmin yaratmış olur.

Kitabxanalarda təşkil olunmuş müxtəlif məzmunlu kütləvi tədbirlərdə-oxucu konfranslarında, kitab müzakirələrində, mövzu gecələrində ayrı-ayrı dinləyicilər aparıcıya, məruzəçiyə, yazıçıya və yaxud hər hansı çıxış edən şəxsə müxtəlif məzmunlu suallar verirlər. Bu sualların özü də tədbirdə iştirak

edənlərin kitabxana-bibliografiya hazırlığını müəyyən dərəcədə əks etdirir ki, bu da oxucuların mütaliəsinin təşkilatçısı hesab olunan kitabxanaçı üçün informasiya mənbəyi hesab olunur. Bu şəraitdə kitabxanaçı mövcud vəziyyətdən, verilən sualların məqsədindən istifadə edərək oxuculara ümumi şəkildə müraciət edir. belə sualların cavablarını əldə etmək üçün kitabxananın oxuculara kömək sahəsində böyük imkana malik olduğunu, burada müxtəlif ixtisaslar üzrə, həmçinin ümumtəhsil xarakterli kifayət qədər ədəbiyyatın olması, eləcə də KAA vasitəsilə istənilən ədəbiyyatın böyük kitabxanalardan ala bilmək imkanı barədə təsəvvür yaradır. Bütün bunlar müxtəlif mütaliə mədəniyyəti səviyyəsinə malik oxucular arasında kitabxana-bibliografiya biliklərini təbliğ etmək üsulları olub, oxucuların mütaliə mədəniyyəti səviyyəsini yüksəltməyə xidmət edir.

Əlbəttə kitabxanaçı hər bir oxucu ilə bəhs etdiyimiz problem üzrə iş apararkən əvvəlcə oxucunun mütaliə mədəniyyəti səviyyəsini öyrənməli olur. Bu sahədə oxucuları öyrənmək üçün müxtəlif mənbələrə, üsullara müraciət etməli olur. Belə mənbələrdən biri də oxucu formulyarı hesab olunur. Bu baxımdan oxucu formulyarındakı «daha hansı kitabxanadan istifadə edirsiniz» qrafası da mühüm hesab olunur. Bununla əlaqədar oxucunun təhsili, ixtisası, vəzifəsi, təhsil aldığı yer, verilən kitab, onun haqqında oxucu rəyi qrafaları da oxucu haqqında kifayət qədər məlumat verə bilir.

Bütün bu sadalanan qrafalar üzrə oxucu haqqında məlumat alan kitabxanaçı oxucularla həm

fərdi, həm də kütləvi işlər prosesində kitabxana-biblioqrafiya bilikləri üzrə lazımi iş apara bilər. Əldə etdiyi məlumatların köməyi ilə kitabxanaçı oxucularla aparılan işlərin istiqamətini müəyyənləşdirə bilər, öz fəaliyyətinin həm məzmununu, həm də metodikasını təyin edə bilər.

Bir cəhəti qeyd etmək ki, müxtəlif oxucu qrupları içərisində kitabxana-biblioqrafiya biliklərini təbliğ etməkdən söhbət gedərkən kütləvi kitabxanalar əsas diqqəti xalq arasında elm və bilik təbliğatçılarının bu sahədə daha çox təlimatlandırılmasına yönəltməyi lazım bilirlər. Bu oxucular sırasına təbiiatçılar, sosioloqlar, pedaqoqlar və s. daxildir. Belə oxucuların mütləq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, kitabxana-biblioqrafiya biliklərinə yiyələnmələri, istənilən mövzu üzrə lazımi ədəbiyyatı sərbəst seçə bilmələri onların öz qarşılıqlarına qoyduqları vəzifələri rahatlıqla yerinə yetirmələrinə kömək etmiş olur.

Əlbəttə bu cür oxucularla mütləq mədəniyyəti tərbiyəsi sahəsində aparılan işlər spesifik xarakter daşıyır. Bu cəhətdən həmin oxuculara ayrı-ayrı nəşrlər barədə məlumat verməkdən çox, onları sərbəst biblioqrafik axtarışlar apara bilmək və lazımi ədəbiyyatdan sərbəst istifadə edə bilmək səriştəsi aşılamaq əsas şərt hesab olunur. Bütün bunlar isə həmin oxuculara daha geniş dairədə çap məhsullarından və audiovizual mənbələrdən istifadə edə bilmək, eləcə də əldə etdikləri məlumatları yığcam formada əhaliyə çatdırmaq imkanı verir. Nəticədə həmin oxucular özləri də dinləyicilərə, tələbələrə, şağirdlərə biblioqrafik yenilikləri aşılayırlar.

Kitabxananın təcrübəsində məlum olur ki, müəllimlərin tövsiyə biblioqrafik vasitələrinə daha çox ehtiyacları vardır. Başqa ixtisas və peşə sahələri ilə müqaisədə müəllimlər elmi-kütləvi nəşrlərə daha çox müraciət edirlər. Ona görə də kompleks xarakter daşıyan biblioqrafik göstəricilərin müəllimlərə tövsiyə edilməsi vacib sayılır.

Əlbəttə arzu olunardı ki, elmi biliklərin daim təbliğatçısı olan müəllimlər arasında kitabxana-biblioqrafiya biliklərinin təbliği işi bütün kütləvi kitabxanalarda geniş miqyas alsın və müntəzəm xarakter daşsın. Çünki istər ali məktəb, istərsə də ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri kitabxana-biblioqrafiya bilikləri üzrə nə qədər yaxşı istiqamətlənsələr, öz tələbə və şagirdlərini məlumatlandırmaq imkanları da bir o qədər yüksək və səmərəli olar.

Ümumtəhsil məktəblərinin yuxarı sinif şagirdləri, ali məktəb tələbələri, eləcə də işləyən gənclər arasında kitabxana-biblioqrafiya biliklərini təbliğ etmək, onların kitabxanadan və kitabdan istifadə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirmək bu gün kütləvi kitabxana işçilərinin ən ümdə vəzifəsi olmalıdır. Çünki, informasiya axınının inkişafı, fasiləsiz şəxsi təhsil yolu ilə öz biliyini zənginləşdirmək zərurəti gənclərin istiqamətləndirilməsini və lazımi hazırlıqlı olmasını tələb edir.

Məlumdur ki, gənclik elə bir yaş dövrüdür ki, o, müstəqil həyata qədəm qoyduğu üçün müstəqil həyatın tələbləri qarşısında çox şeylə maraqlanmalı olur, maraq doğuran hər bir məsələnin, hadisənin, əşya və predmetin mahiyyətini öyrənməyə can atır. Bunun üçün isə ona lazımi bilik və vərdişlər lazımdır.

Bilik qazanmaq üçün isə müntəzəm mütaliə etmək zərurəti yaranır. Nəticədə gənclərin mütaliə sorğuları olduqca rəngarəng və çoxcəhətli olur. Bütün bu cəhətlərin öhdəsindən gəlmək üçün onlarda yüksək mütaliə mədəniyyətinə, kitabxana-biblioqrafiya biliklərinə yiyələnməyə ciddi ehtiyac yaranır. Gənclərlə iş aparan hər bir kitabxanaçı gənclərin bu ehtiyacını ödəmək, bu sahədə onlara lazımı istiqamət vermək üçün səmərəli iş üsullarından istifadə etməlidir. Çünki, kitabxanadan istifadə etmək səriştəsi olmayan, kitabxana-biblioqrafiya bilikləri barədə məhdud təsəvvürə malik olan təcrübəsiz oxucular adətən həm konkret sorğu, həm də mövzu sorğusu ilə yalnız kitabxanaçıya müraciət edir. Əlbəttə kitabxanaçılar arasında elələri də var ki, oxucunun mütaliə sorğusunu tam və dolğun ödəmək barədə az düşünürlər. Belə kitabxanaçılar bəzən təcrübəsiz oxucu sorğusunu başdansıvdu formada ödəyir. Lakin kitabxana-biblioqrafiya biliyinə kifayət qədər yiyələnmiş oxucular isə kitabxananın məlumat aparatını lazımı səviyyədə araşdıraraq öz sorğusunu təmin edə biləcək ədəbiyyatı özü dəqiqləşdirərək, onları kitabxanaçıdan tələb etməli olur. Oxucular arasında, xüsusilə mütəxəssis oxucular arasında kitabxana-biblioqrafiya biliklərinin təbliği ilə əlaqədar kitabxanalarda aparılan işdə fərqli yanaşma vacib sayılmalıdır. Çünki, müxtəlif ixtisas və peşə sahələrinin həm peşə və ixtisasları, həm də həmin peşə və ixtisaslar üzrə ümumi səviyyələri, mövqeləri, eləcə də praktik əməli fəaliyyətləri baxımından ciddi fərqlənmələr mövcuddur. Qeyd olunan fərq mövcudluğu onları müxtəlif səviyyəli məlumat axtarış

mənbələrinə müraciət etdirir. Ona görə də kitabxanaçı ayrı-ayrı oxucuların məlumat-axtəriş sistemlərinə olan bu fərqli cəhətlərini nəzərə alaraq onlara fərqli yanaşmalıdır.

Kitabxanaçılar çalışmalıdırlar ki, mütəxəssis oxucular öz ixtisasları üzrə lazımi ədəbiyyatı araşdırarkən kitabxananın məlumat aparatının bütün növlərindən istifadə etməyi bacarsınlar. Bu baxımdan istər müxtəlif kataloq növlərindən-yəni sistemli, əlifba və mövzu-predmet kataloqlarından, mövzu kartotekalarından, mətbuat səlnamələrindən, mövzu bibliografik göstəricilərindən, eyni zamanda retrospektiv bibliografik göstəricilərdən istifadə etməklə lazım olan ədəbiyyatı müəyyənləşdirə bilsinlər.

Əlbəttə oxucularda bu sahədə lazımi mütəxəssis mədəniyyəti formalaşdırmaq əsasında hər bir oxucunun sərbəst araşdırmalar apara bilməsinə, özünə lazım olan ədəbiyyatı sərbəst seçə bilməsinə, kitabxanaçıya həm mövzu, həm də konkret sorğu ilə müraciət etmək imkanı yaradılmış olar.

III FƏSİL

Oxucuların və mütaliənin öyrənilməsi

3.1. Oxucuların və mütaliənin öyrənilməsi prinsipləri

Oxucuların öyrənilməsi sahəsində tarixi inkişaf prosesi üzrə indiyə qədərki nəzəriyyə və təcrübələrin ən mühüm cəhətlərindən səmərələnərək müasir kitabxanaşünaslıq mövcud sosial şəraitin tələblərinə müvafiq olaraq bu sahədə özünün elmi sistemini yaratmışdır. Belə ki, hazırda oxucuların öyrənilməsi işinin vahid metodoloji prinsipləri, üsulları və təşkil metodikası işlənib hazırlanmışdır ki, kitabxanalarda geniş tətbiq edilir.

Oxucuların öyrənilməsinin metodoloji prinsipləri dedikdə – burada mütaliənin mahiyyətinin sosialoji və psixoloji cəhətdən dərk edilməsinə əsaslanan dialektikanın qanunlarından irəli gələn tələblər nəzərdə tutulur. Bu tələblər prinsip kimi qəbul edilir. Həmin prinsiplər aşağıdakılardır:

1. Oxucuların öyrənilməsində tarixilik prinsipi;
2. Oxucuların öyrənilməsində elmi obyektivlik və ideya istiqamətinin vəhdəti prinsipi;
3. Oxucuların öyrənilməsində şəxsi və sosial psixoloji yanaşmanın vəhdəti prinsipi;
4. Oxucuların öyrənilməsində xüsusi və kompleks yanaşmanın vəhdəti prinsipi;

Tarixilik prinsipi:

Tarixilik prinsipi oxucuları müəyyən tarixi şəraitdə və inkişafda öyrənməyi tələb edir. Çünki, hadisələrin məntiqi idrak prosesi onların tarixi inkişaf prosesi ilə dialektik vəhdətdədir. Ona görə də

oxucunu onun yaşadığı mühitdən, işlədiyi şəraitdən, milliyətindən və ictimai qrupundan təcrid edilmiş şəkildə öyrənmək istənilən nəticəni vermir. Məhz bu cəhəti nəzərə alaraq oxucunun yaşadığı və işlədiyi şəraiti, ölkənin iqtisadiyyatını, onun tarixini, milli tərkibini, mədəni səviyyəsini öyrənmək lazımdır.

Müxtəlif dövrdə oxucuları öyrənmək sahəsində aparılan müxtəlif sosioloji tədqiqatların nəticələrini araşdırarkən müxtəlif zümərəyə və yaş qrupuna malik olan oxucuların nə dərəcədə dəyişdiyinin, inkişaf etdiyinin şahidi oluruq.

Oxucuların psixologiyasının dəyişməsinə, marağının, sorğusunun, mütaliə mədəniyyətinin və ədəbiyyatı dərk etmə qabiliyyətinin inkişaf etdiyini nəinki müəyyən tarixi dövr ərzində, kitabxanaşünasların bu günkü təcrübəsi təsdiq edir ki, hətta qısa müddət ərzində bu cür dəyişikliyin şahidi olmaq mümkündür. Ona görə oxuculara kitabxana xidməti işini hər bir oxucu haqqında ilkin tədqiqatların nəticələri əsasında deyil, onun inkişaf dinamikasını izləmək əsasında qurmaq lazımdır.

Oxucuların öyrənilməsində elmi obyektivlik və ideya istiqamətinin vəhdəti prinsipi: Oxucuların öyrənilməsində elmi obyektivlik və ideya istiqamətinin vəhdəti prinsipi oxucuların hərtərəfli öyrənilməsini və bu işin dəqiqliyini nəzərdə tutur. Bununçün də öyrənmə üsullarının fərdi tətbiqi deyil, onların bir neçəsinin əlaqəli tətbiqi, eyni zamanda ayrı-ayrı üsulların tətbiqi zamanı əldə edilən nəticələrin tutuşdurulması tələb olunur. Çünki, oxucu ilə sorğu apararkən alınan nəticələr bəzən oxucu formulyarındakı qey-

dlərin təhlili və ya kitabxanaçının müşahidəsi zamanı özünü doğrultmur.

Bəzən kitabxanaçılar və tətqiqatçılar oxucuları fərdi şəkildə öyrənərkən oxucu formulyarının təhlili üsulu ilə kifaytlənirlər. Formulyardakı qeydlər isə oxucunun yalnız ödənilmiş sorğularını əks etdirir. Halbuki müəyyən dövr ərzində ayrı-ayrı oxucunun kifayət qədər ödənilməmiş sorğuları olur ki bunları nəzərə almamaq olmaz.

Oxucu haqqında dəqiq təsəvvür əldə etmək üçün onun ödənilmiş və ödənilməmiş sorğularının təhlili də kifayət etmir. Burada həmçinin hər bir sorğunun səbəb və məqsədini aydınlaşdırmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kitabxanada oxucuların hərtərəfli öyrənilməsi onları yalnız oxucu kimi deyil, həm də bir şəxsiyyət kimi öyrənməyi tələb edir. Çünki bu öyrənməkdə başlıca məqsəd oxucunun mütaliəsini istiqamətləndirmək deyil, həm də oxucunun ideologiyasına, ictimai-siyasi görüşlərində mövcud ola bilən qüsurlara qarşı mübarizə aparmaq, müsbət keyfiyyətləri daha da formalaşdırmaqdır.

Oxucuların öyrənilməsinə şəxsi və sosial-psixoloji baxımdan yanaşmaq prinsipi: Oxucuların öyrənilməsinə şəxsi və sosial-psixoloji baxımdan yanaşmaq prinsipi müasir kitabxanaşünaslıqda geniş tətbiq edilir.

Qanunauyğun haldır ki, mütaliə psixologiyası insanın oxucu psixologiyasının xüsusiyyətlərindən, şəxsiyyətin özünəməxsus müxtəlif xarakterik cəhətlərindən çox asılıdır. Belə ki, istənilən ədəbiyyatın seçilməsi, onun dərk edilməsi və qiymətləndirilməsi,

həmin oxucunun mütləliyə tələbatından, oxucu marağından, onun mütləliyə mədəniyyətinin və oxucu zövqünün inkişaf səviyyəsindən çox asılıdır.

Hər bir oxucu özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərə malik olmaqla bərabər, həm də daxil olduğu qrupun, kollektivin ayrı-ayrı cəhətlərini özündə hifz etdirir. İctimai mühitdə, ailədə, kollektivdə fikir mübadiləsi, müxtəlif mövzular, kitablar, incəsənət nümunələri barədəki söhbətlər böyük qarşılıqlı təsir gücünə malikdir. Bu şəraitdə formalaşan ictimai oxucu rəyi ayrı-ayrı fərdin oxucu marağına və buna müvafiq başqa keyfiyyətlərinə təsir göstərir. Bununla bərabər müəyyən kollektivdə yüksək mütləliyə mədəniyyətinə, geniş mütləliyə diapozonuna və təcrübəsinə malik ayrı-ayrı fərdlər də mütləliyə ilə əlaqədar öz kollektivinə müəyyən dərəcədə təsir göstərir. Beləliklə, mütləliyə ilə əlaqədar qarşılıqlı təsir prosesi ümumidən xüsusiyyətə, xüsusidən ümumiyyətə şəklində davam edir. Bütün bunlar oxucuların öyrənilməsinə sosia-psixoloji cəhətdən yanaşma prinsipində nəzərdə tutulur. Kitab müzakirələri, mövzu gecələri və s. kütləvi tədbirlər bu cür qarşılıqlı təsiri daha da gücləndirir.

Oxucuların öyrənilməsində xüsusi və kompleks yanaşmanın vəhdəti prinsipi: Bu prinsip mütləliyənin və oxucu auditoriyasının hərtərəfli öyrənilməsi tələblərindən irəli gəlir. Oxucuların öyrənilməsi tarixən bir sıra elmlərin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Bu gün isə oxucular daha da çox elmlər, idarə və təşkilatlar tərəfindən öyrənilir. Bunların hər biri isə oxucuları müəyyən bir cəhətdən tədqiq edir. Hətta müxtəlif tipli kitabxanalar belə oxucuların

öyrənilməsi işinə müxtəlif məqsədlə yanaşırlar. Məsələn, kütləvi kitabxanalar kütləvi oxucunun mütləq marağını, tədris və şəxsi təhsil sorğularını, bu sorğuların səbəb və məqsədini öyrənsə, elmi kitabxanalarda müvafiq elm sahələri üzrə mütəxəssislərin maraq və sorğuları araşdırılır.

Oxucuların tədqiqinə müxtəlif cəhətdən yanaşan bu öyrənmələrin başlıca məqsədi çap əsərlərinin təbliğini, yayılmasını, oxucular tərəfindən mənimsənilməsini, oxucuların maraqlarına, sorğu və tələblərinin səviyyələrinə müvafiqliyini, mütləq psixologiyasını, mütləqin forma və üsullarını tədqiq etməkdir.

Məlum olduğu kimi bütün bu məsələlərin kompleks şəkildə tədqiqi bir elmin və ya bir təşkilatın imkanı xaricindədir. Oxucuların öyrənilməsinə xüsusi yanaşma isə yalnız birtərəfli məlumat verir. Odur ki, cəmiyyəti və şəxsiyyəti mütləq baxımdan öyrənmək üçün müxtəlif tipli kitabxanaların topladığı materialları bir məqsəd ətrafında ümumiləşdirməklə bərabər, başqa elmlərin, idarə və təşkilatların imkanlarından istifadə edilməlidir.

Beləliklə oxucuların öyrənilməsinə kompleks yanaşma dedikdə bu tədqiqatda müxtəlif elmlərin nümayəndələrinin iştirakı nəzərdə tutulur. Bu isə mütləqin və oxucu auditoriyasının mərkəzləşdirilmiş formada öyrənilməsilə həyata keçirilə bilər.

Kitabxanalarda oxucuların öyrənilməsinin özünə məxsus vəzifələri və təşkili qaydaları mövcuddur. Bu vəzifələrdə başlıca məqsəd oxucu mütləqinə elmi əsaslarla yanaşmaqdır. Həmin vəzifələr isə işin təşkili prosesindəki konkret

şəraitdən asılı olaraq reallaşdırılır. Bu isə əsasən: a) tədqiqatın müxtəlif mərhələləri üçün xüsusi metodikanın hazırlanmasından; b) məlumatın toplanması, etibarlılığına nəzarət, ümumiləşdirilməsi və öyrənmənin nəticələrindən istifadə üçün şəraitin yaradılmasından ibarətdir.

Kitabxanalarda oxucuların öyrənilməsinin təşkili ilə əlaqədar məqsədəuyğun olaraq bir sıra tələblər irəli sürülür. Bular: planlılıq və sistemlilik, nəticələrin ümumiləşdirilməsi, nəticələrin ictimaiyyətin nəzərinə çatdırılması, oxucuların öyrənilməsi işinin əlaqələndirilməsi və hesabatdan ibarətdir.

Adətən kitabxanaların və ya onların şöbələrinin illik iş planlarında həyata keçiriləcək müxtəlif tədbirlərlə bərabər, oxucuların öyrənilməsi işinin məzmunu və metodikasını əks etdirən xüsusi bölmə ayrılır. Bu bölmədə eyni zamanda oxucuları öyrənməyin konkret vəzifələri, işin icrasının müddəti və icraçılar göstərilir.

Oxuculara xidmət prosesində onları öyrənməklə məşğul olacaq işçilər üçün müvafiq şərait də nəzərə alınmalıdır.

Oxucuların öyrənilməsi məqsədi ilə nəzərdə tutulan hər bir üsul mövcud kitabxananın imkan və şəraitinə, vaxt büdcəsinə müvafiq şəkildə seçilməli, eyni zamanda hər bir üsulun sərfəliliyi və məhsuldarlığı əsas götürülməlidir.

Kitabxanalarda oxucuların öyrənilməsi nəticələrinin qeydini aparmaq mütaliyəyə fərdi rəhbərliyin düzgün təşkili üçün mühüm şərtidir. Bu cəhətdən oxucu formulyarı, kitabxana gündəliyi, kütləvi tədbirlərin protokolları və oxucu marağı kartotekaları

xidmət prosesində kitabxanaçıların ən etibarlı köməkçilərinə çevrilir. Ona görə də bu sənədlərin, xüsusilə oxucu formulyarlarının uzun müddət kitabxanada mühafizə edilməsi vacibdir.

Hər bir işin yekununun kollektiv müzakirəsi onun nəticələrinin müvəffəqiyyətinin rəhnidir. Oxucuların öyrənilməsi işinin kitabxana kollektivində, kitabxana seminarlarında müzakirəsi də alınan nəticələrin dəqiqləşdirilməsinə kömək edir. Çünki, müxtəlif işçilər tərəfindən toplanan materiallar müzakirə prosesində tutuşdurularaq ümumiləşdirilməklə ona kompleks xarakter verilir.

Tədqiqatın nəticələrinin ictimaiyyətin nəzərinə çatdırılması da vacibdir. Bununla kitabxanalar ideoloji sahədə aparılan təbliğat və təşviqat işinin səmərəli təşkilinə kömək etmiş olurlar. Bu cəhətdən kitabxanalarda oxucuların öyrənilməsi işinin əlaqələndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bu əlaqələndirilmə yalnız kitabxana işçiləri arasında deyil, eyni zamanda qabaqcıl kitabxanalar, oxucuları öyrənmək marağında olan başqa idarə və müəssisələr arasında da aparılmalıdır. Hər hansı bir rayon daxilində kitabın yayılması, oxunması, qiymətləndirilməsi məsələləri öyrənilərkən kitabxanalarla bərabər kitab mağazalarının, nəşriyyatların, redaksiyaların və yazıçı təşkilatlarının bu sahədəki işinin əlaqələndirilməsi yaxşı nəticə verə bilər.

Kitabxananın oxucuları öyrənmək sahəsindəki işinin nəticələri illik məlumat hesabatında işıqlandırılmalıdır. Xüsusi sərəlvə üzrə verilən bu məlumatda oxucuların tərkibi, verilən kitabların elmlər və

mövzular üzrə paylanması haqqında faktlar və rəqəmlər göstərməlidir.

Oxuculara xidmət prosesində kitabxanaçının müşahidələrinin və xüsusi qeydlərinin ilin sonunda yekunlaşdırılması nəticəsində kitabxana oxucuların tərkibi, ayrı-ayrı oxucu qruplarının maraq və sorğusu, müxtəlif kitablara olan tələblər haqqında aydın təsəvvür əldə edilir. Bütün bunlarla bərabər kitabxananın oxucuları öyrənmək sahəsindəki təcrübəsi haqqında hesabatın müvafiq bölməsində yığcam şəkildə məlumat verilməlidir.

Müxtəlif tipli kitabxanaların oxucularının tərkibi və onlara xidmət işindəki fərqlər oxucuları öyrənmək sahəsində də özünü göstərir. Bu cəhətdən kütləvi və elmi kitabxanalarda oxucuların öyrənilməsi metodikasındakı fərqlər xarakterikdir.

Məlum olduğu kimi kütləvi kitabxanalardan istifadə edən oxucuların müəllimlərinə rəhbərliyə daha çox ehtiyacları olduğu üçün onların ətraflı öyrənilməsi də vacib xarakter daşıyır. Kütləvi kitabxanaların oxucuları sosial-demoqrafik, ixtisas, peşə və təhsil cəhətdən, eyni zamanda müəllim sorğularına görə olduqca fərqlidirlər. Ona görə də oxucuların müəllim sorğularının tam və dolğun öyrənilməsi üçün bu sorğuların məzmununu və səbəbini, oxuduqları kitablar haqqında rəylərini müntəzəm surətdə öyrənmək kütləvi kitabxana işçilərinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir.

Oxucu sorğuları müəyyən və qeyri-müəyyən olmaqla bərabər məzmununa, səbəbinə və məqsədinə görə də fərqlənirlər.

Kitabxanaçı konkret sorğunun səbəbini öyrənməklə şəxsiyyətin oxucu istiqamətini və mütaliə mədəniyyətini müəyyənləşdirir.

Kütləvi kitabxanalarda ayrı-ayrı kitablara olan oxucu rəyləri də öyrənilir. Çünki bu rəylərdə həmin oxucunun marağı, zövqü, kitabı mənimsəməkdə fərdi tipik xüsusiyyətləri və oxucu tərəfindən kitaba verilən qiymət müəyyənləşdirilir.

Kütləvi kitabxanalarda oxucuları öyrənməyin mühüm istiqamətlərindən biri də insanların həyatında və fəaliyyətində sistemli mütaliənin rolunu, həmçinin mütaliəyə rəhbərliyin şəxsiyyətə və kollektivə təsirini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu kitabxanalarda oxucuların öyrənilməsi onlara xidmət prosesində aparıldığı üçün öyrənmə üsulları əsasən fərdi və kütləvi iş üsulları ilə əlaqədar həyata keçirilir.

Kütləvi kitabxanalar oxucuları öyrənmək işinə üç nöqtəyi-nəzərdən yanaşır: a) kitabxananın xidmət mikrorayonunda yaşayan əhalinin həyat və fəaliyyətinin, milli və dil tərkibinin öyrənilməsi; b) oxucu qrupunun müəyyənləşdirilib öyrənilməsi; v) ayrı-ayrı oxucuların fərdi şəkildə öyrənilməsi.

Əhalinin öyrənilməsi mətbuata, yerli idarə və təşkilatların materiallarına əsaslanır. Bu materiallar əsasında xidmət mikrorayonunun tarixi, təbii şəraiti, iqtisadiyyatı, əhalinin tərkib və təsərrüfat fəaliyyəti haqqında materiallar əldə edilir. Oxucu qruplarının müəyyənləşdirilib öyrənilməsi isə kitabxananın mövcud sənədləri əsasında həyata keçirilir. Bu cəhətdən oxucu formulyarının və kitabxana statistikasının təhlili əsas müraciət obyektidir.

Kitabxanada oxucuların fərdi şəkildə öyrənilməsi üçün söhbətlərdən (kitabxanaya ilk yazılma zamanı, oxucu sorğusu ödənilən zaman və oxunmuş kitab qaytarılarkən aparılan söhbətlər nəzərdə tutulur) kitab haqqında yazılı rəylərdən, müşahidələrdən və oxucu formulyarının fərdi təhlilindən istifadə olunur.

Kütləvi kitabxanalardan fərqli olaraq elmi kitabxanalarda əsasən oxucu auditoriyasının tərkibi, müxtəlif ədəbiyyat üzrə sorğuların məqsədi, ayrı-ayrı oxucu qruplarının məşğul olduqları elmi problemlər müəyyənləşdirilir.

Elmi kitabxana oxucularının mütaliəsinin başlıca məqsədi şəxsi təhsil xarakteri daşıyır. Tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, universal kitabxana oxucularının hər dördündən birinin mütaliəsinin məqsədi şəxsi təhsildir.

Elmi müəssisə və ali məktəb kitabxanaları ilə universal kitabxanaların oxucu tərkibləri müxtəlifdir. Əgər birincilərin oxucu tərkibi təxminən oxşardısı, universal kitabxanaların oxucu tərkibi ixtisas, peşə, təhsil və ümumi səviyyə müxtəlifdir.

Elmi müəssisə kitabxanalarında kitabxanaçı həmin müəssisənin başlıca elmi problemini müəyyən etməklə öz işinin istiqamətini də təyin edir. Lakin burada həmin elmi problemin ayrı-ayrı sahələri üzrə məşğul olan oxucu qrupları müəyyənləşdirilir.

Universal kitabxanalarda isə kitabxana sənədləri vaxtaşırı təhlil olunmaqla, oxucular haqqında məlumatlar əldə edilir.

Elmi kitabxanalarda bəzən bir elm sahəsi ilə məşğul olan oxucular arasında da qruplar müəyyənləşdirilir. Çünki, müəyyən bir elmin mütəxəssisləri

içerisində bəziləri elmi-tədqiqatla, bəziləri elmi-pedaqoji işlə, bəzisi də istehsalat fəaliyyəti ilə məşğul olur. Burada oxucu qrupları məhz sorğunun məqsədinə müvafiq yaradılır. Qiraət salonlarında istifadə olunan tələbnamələri təhlil etməklə hər bir qrup üzrə lazimi ədəbiyyata olan sorğu üzrə maraqları müəyyənləşdirilir.

Elmi kitabxanaların qiraət salonlarının köməkçi fondlarından düzgün istifadə etmək üçün kitab formulary da müntəzəm araşdırılır. Bununla da konkret kitaba olan sorğular öyrənilir.

3.2. Oxucuların və mütaliənin öyrənməsinin üsulları

Hər bir kitabxanaçı bilməlidir ki, obyektiv varlığı tədqiq etmək üçün ümumi elmi və xüsusi elmi idrak üsullarından istifadə olunur. Tətbiq edilən hər bir üsul isə konkret şəraitin tələbinə müvafiq seçilir.

Ümumi elmi üsullar dedikdə-burada bir sıra elmlərin istifadə etdiyi üsullar nəzərdə tutulur. Bunlar: statistik üsullar, eksperiment, müşahidə, söhbət, kollektiv müzakirə, sorğu üsullarıdır. Bu üsullardan oxucuların və mütaliənin öyrənilməsində də məqsədemüvafiq şəkildə istifadə edilir.

Xüsusi elmi üsullar isə hər hansı bir elmin müəyyən bir məsələnin həlli ilə əlaqədar özünəməxsus şəkildə istifadə etdiyi üsullar kimi başa düşülməlidir.

Yuxarıda adları qeyd olunan ümumi elmi üsullar kitabxanaşünaslıqda oxucuların öyrənilməsində məqsədemüvafiq şəkildə tətbiq edilir. Bununla əlaqədar

oxucuları və mütaliəni öyrənmək üçün mövcud xüsusi kitabxana üsullarını da göstərmək olar. Bunlar: kitabxana statistikasını materiallarının təhlili, oxucu formulyarının təhlili və kitab formulyarının təhlilindən ibarətdir.

Müasir kitabxanalarda ümumi elmi və xüsusi kitabxana üsullarından istifadə olunur.

Ümumi elmi üsulların oxucuların öyrənilməsində tətbiqi: Statistik üsul gerçəkliyi kəmiyyətə dərk etmək üsullarından olub, kitabxana praktikasında oxucuların öyrənilməsində tətbiq edilir. Bu üsul həm müstəqil, həm də başqa tədqiqat üsulları ilə əlaqəli şəkildə tətbiq edilir. Başqa tədqiqat üsulları vasitəsi ilə əldə edilən bütün empirik materialların təhlili və ümumiləşdirilməsi məhz statistik qaydalar vasitəsilə həll edilir.

Oxucuların öyrənilməsi üçün proqramın tətbiqi zamanı tədqiq ediləcək obyektlərin məqsədə müvafiq seçilib müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat obyektinin düzgün seçilməsində və onun həcmnin müəyyənləşdirilməsində statistik üsula müraciət etmək lazım gəlir. Tədqiqat obyektlərinin seçilməsi əldə ediləcək nəticənin nə dərəcədə müvəffəqiyyətli və etibarlı olmasını nəzərdə tutaraq həyata keçirilir.

Kitabxanada oxucuların öyrənilməsi zamanı obyektlər həm formal, həm də tipik əlamətlərinə görə seçilir. Məsələn; oxucuları öyrənməyin xüsusi kitabxana üsullarından olan oxucu formulyarının təhlili zamanı formulyarlar ya oxucu nömrələri və əlifba üzrə (formal əlamətlər), ya da onların yaşı,

cinsi, ixtisas və peşəsi əsasında (tipik əlamətlər) seçilərək öyrənilir. Lakin kitabxananın bütün oxucu qruplarını bu üç tipik əlamətlər üzrə öyrənmək mümkün olmaz. Ona görə də ayrı-ayrı oxucu qrupları üçün xüsusi tipik və formal əlamətlər seçmək məqsədə uyğundur. Bu seçmələrdə və alınan nəticələrin ümumiləşdirilməsində rəqəmlər xüsusi rol oynayır.

Oxucuların öyrənilməsində kəmiyyət əlamətləri ilə bərabər keyfiyyət əlamətlərinin tətbiqi də xüsusi rol oynayır. Oxucuların kəmiyyət əlamətləri rəqəmlərlə ifadə olunur. Keyfiyyət əlamətlərini isə rəqəmlər müstəqil şəkildə izah edə bilmir. Ona görə də oxucuların keyfiyyət əlamətlərinə görə öyrənilməsi onların psixologiyasında, mütaliə marağında və ümumi maraqlarında müəyyən cəhətlərin və xüsusiyyətlərin olub olmamasının qeydini aparmaqla həyata keçirilir. Bu prosesdə oxucuların keyfiyyət əlamətləri təsnifləşdirilir və nəticədə oxucu haqqında müəyyən təsəvvür əldə edilir.

Oxucuları keyfiyyətə öyrənmək üçün onların ayrı-ayrı konkret məsələlərə münasibətlərini müəyyənləşdirməkdən istifadə olunur. Bu münasibətlərin ifadəli miqdar ölçüsü (məsələn, «çox xoşuma gəlir», «xoşuma gəlir», «bir az xoşuma gəlir», «xoşuma gəlmir» və s.) şəkildə çoxdan aza doğru, bəzəndə əksinə qeyd olunur.

Tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq şkalanın tərtibi və qiymətləndirmənin ifadə formaları da müxtəlif ola bilər.

Oxucuların keyfiyyət əlamətlərinin öyrənilməsində rəqəmlərdən də istifadə edilir. Lakin

bu rəqəmlər məsələyə münasibətin miqdar ölçüsü kimi işlədilir.

Kitabxanalarda oxucuların öyrənilməsində elmi-müşahidə üsullarından geniş istifadə edilir. Elmi müşahidə adi gündəlik müşahidələrdən fərqlənir. Belə ki, elmi müşahidə xüsusi tədqiqat məqsədi ilə, əvvəlcədən hazırlanmış proqram və metod əsasında müəyyən terminlər və anlayışlar sistemindən istifadə edilərək həyata keçirilir.

Tətbiq edilən müşahidə üsulları içərisində elmi müşahidə özünün bir sıra çətinlikləri ilə fərqlənir və müşahidəçidən xüsusi hazırlıq, bilik və bacarıq tələb olunur. Bu üsulun tətbiqinin uğurlu nəticələri həm kitab, həm də oxucu haqqında obyektiv təsəvvür yaradır.

Müşahidə prosesində kitabxanaçı oxucu ilə əlaqədar yalnız faktları və hadisələri deyil, eyni zamanda onları doğuran səbəbləri, məkan və şəraiti də izləməlidir.

Oxucuların əlamət və keyfiyyətləri haqqında faktlar əldə etmək məqsədi ilə aparılan müşahidələr vasitəsiz və vasitəli olur.

Vasitəsiz müşahidə dedikdə-oxucuya xidmət prosesində kitabxanaçının gözü qarşısında baş verən faktların və hadisələrin izlənilməsi nəzərdə tutulur. Oxucu kitabxanaya yazılarkən, sorğusu ödənilərkən, oxunmuş kitablar geri qaytarılarkən aparılan söhbətlər zamanı, kütləvi tədbirlərin gedişi prosesində, oxucu açıq rəfdən kitab seçərkən, məlumat aparatına müraciət edərkən, oxucu salonunda məşğul olarkən müşahidə olunur və bu barədə dəqiq qeydlər aparılır.

Vasitəsiz müşahidə prosesində əldə edilmiş faktlardan alınan nəticələrin doğruluğunu bir daha yoxlamaq üçün oxucu ilə əlaqədar şəxslərdən alınan məlumatlara da müraciət etmək lazım gəlir. Bu işə vasitəli müşahidə hesab olunur. Lakin vasitəli müşahidədə subyektiv halların olduğunu nəzərə alaraq, həmin faktlara obyektiv nəzərlə yanaşmaq lazımdır.

Oxucuları öyrənmək üçün kitabxanaçıların istifadə etdiyi elmi müşahidə üsulu iki formada aparılır: a) kənardan izləməklə aparılan müşahidə; b) hadisələrin iştirakçısı rolunda (məsələn, müəyyən bir disputerin gedişi prosesində oxucu rolunda iştirak etmək zamanı) aparılan müşahidə.

Müşahidələr həm də gizli və açıq xarakter daşıyır. Gizli müşahidədə oxucular özünün müşahidə obyektini olduqlarını hiss etmirlər, açıq halda isə müşahidənin başlıca məqsədi oxuculara məlum olmasa da hadisələrin gedişinin izləndiyindən xəbərdar olurlar.

Oxucuların və mütaliənin tədqiqində istifadə edilən müşahidə üsulu qarşıya qoyulan məqsəddən asılı olaraq müxtəlif qaydada yaradıcı şəkildə edilə bilər.

Eksperiment üsulu oxucuları öyrənməyin ümumi elmi üsullarından biridir. Eksperiment bir qayda olaraq müşahidə ilə sıx üzvi əlaqədə tətbiq edilir.

Tədqiqat məqsədilə aparılan hər bir eksperimentin əsasını ehtimallar və fərziyyələr təşkil edir ki, işin gedişində bunların nəticələri yoxlanılır. Eksperimentin məzmununa bir neçə ehtimal və fərziyyəni daxil etmək olar, yəni bir eksperimentin qoyuluşunda bir neçə sualın cavabını tədqiq etmək mümkündür.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, eksperiment heç də həmişə ehtimalları təsdiq etmir, bəzən də təkzib edir.

Oxucuların tədqiqi məqsədilə tətbiq edilən kitabxana eksperimenti prosesində onlar bir çox cəhətdən öyrənilir.

Kitabxana eksperimenti vasitəsilə kitab təbliğinin, oxuculara xidmət işinin, kitabxanada keçirilən kütləvi tədbirlərin təşkilinin müasir forma və üsullarına oxucuların münasibətini və s. vacib məsələləri öyrənmək mümkündür.

Hər hansı bir məsələnin dəqiq tədqiqi üçün eksperiment geniş imkana malikdir. Çünki, nəzərdə tutulan ehtimalın doğruluğunu və ya səhv olduğunu dəqiqləşdirmək məqsədilə təcrübəni müxtəlif şəraitdə bir neçə dövrə tətbiq etməklə suala düzgün cavab tapmaq mümkündür. Bu cəhətdən eksperiment hər hansı məsələ ilə əlaqədar tədqiqatçının empirik və nəzəri biliklərini dəqiqləşdirmək üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Qarşıya qoyulan məqsəddən və şəraitdən asılı olaraq eksperiment təbii və laboratoriya şəraitində keçirmək cəhətdən iki növə ayrılır. Təbii eksperiment kitabxanada oxuculara adi xidmət prosesində tətbiq edilir, lakin eksperimentin aparılması üçün müvafiq şərait yaradılır. Bu prosesdə oxucular, tədqiqat obyektinə çevirdiklərini özləri hiss etmirlər.

Məsələn, müasir gənclərin əməyə və əməkçi insanlara münasibətini öyrənmək məqsədilə Bakı şəhəri mərkəzi kitabxanasında, Azərbaycan ədəbiyyatında «Əməkçi insan obrazı» mövzusunda gecə keçirilmişdir. Mövzu gecəsinə toplaşan gənclər tədbirin onları öyrənmək məqsədilə təşkil olunduğunu

hiss etmədən Azərbaycan ədəbiyyatından mövzuya müvafiq müxtəlif əsərləri təhlil etmiş, bu əsərlərdə əmək, əməkçi insan və onların bədii həlli barədə maraqlı fikirlər söyləmiş, mübahisələr etmişlər.

Bu tədbirə təbii eksperimentin tələbinə uyğun olaraq təxminən eyni yaş qrupuna daxil olan ali məktəb tələbələri dəvət olunmuşlar.

Mövzu gecəsinin gedişi prosesində tədqiqatçı öz müşahidəsi nəticəsində qənaətlərinin qeydini aparmışdır.

Təcrübələr göstərir ki, təbii eksperiment zamanı oxucular müxtəlif kənar amillərin təsirinə məruz qaldıqları üçün tədqiq edilən müəyyən məsələ haqqında dəqiq nəticələr əldə etmək mümkün olmur. Ona görə də tədqiqatçılar bəzən laboratoriya şəraitli eksperimentə müraciət edirlər. Bu cür eksperiment oxucuları kənar amillərin təsirindən təcrid edən xüsusi binada aparılır. Bu məqsədlə xüsusi oxucu qrupu müəyyənləşdirilib ayrılmalıdır. Laboratoriya eksperimenti zamanı oxucuların məsələlərə münasibət reaksiyalarını dəqiq aydınlaşdırmaq üçün müəyyən aparatlardan (maqnitafon, fotoaparat, videoyazı və s.) istifadə etmək səmərəli olur.

Sorğu üsulu – oxucuları və mütaliəni öyrənmək məqsədilə tətbiq edilən ümumi elmi üsullardan biridir. Daha ətraflı desək sorğu-müəyyən elmi və nəzəri məsələlərə, çap məhsullarına, kitabxana işinin müxtəlif cəhətlərinə oxucuların münasibətini öyrənmək üçün şifahi şəkildə ilkin məlumatlar toplamaq üsuludur.

Sorğu iki formada: anket və müsahibə şəklində aparılır. Anket sorğusu-qabaqcadan müəyyənləşdiril-

miş konkret sualların qarşısında oxucuların rəsmi cavab yazmasıdır.

Anket oxucular tərəfindən doldurularkən orada ad və soyad göstərilmir. Lakin oxucunun yaşı, təhsili, ixtisası və peşəsi qeyd olunmalıdır. Anketdə verilən suallar aydın və konkret olmalıdır. Suallar eyni zamanda konkret cavablar tələb etməlidir. Anket müəyyən oxucu qrupu üzrə tətbiq olunur. Bu üsulda əldə edilən cavabların gerçəkliyinə nail olmaq üçün daha çox oxucu əhatə etmək lazımdır.

Müsahibə zamanı müsahibə aparanın sualları ətrafında müsahibə götürülən şəxs müvafiq cavablar verir. Müsahibənin müvəffəqiyyəti müsahiblər arasında yaranan səmimiyyətdən çox asılıdır. Bu işdə müsahibə aparanın bacarığı xüsusi rol oynayır.

Oxucuların və mütaliənin öyrənilməsində oxucu tərcümeyi-halının təhlilindən də istifadə olunur. Bu üsulla əsasən oxucuların marağı və idrak xüsusiyyətləri tədqiq edilir.

Oxucu tərcümeyi-halı dedikdə burada müəyyən bir oxucunun həyatında kitabxananın və kitabın oynadığı rol haqqında özünün yazılı məlumatı nəzərdə tutulur.

Kitabxanalarda tədqiqat məqsədilə bütün oxucuların deyil, kitabxananın uzun müddət fəal oxucusu olmuş tanınmış şəxslərin oxucu tərcümeyi-halı alınıb təhlil edilir.

Oxucu tərcümeyi-halları oxucunun öz arzusu ilə bəzən də kitabxanaçıların təklifi ilə həm özü tərəfindən yazılır, yaxud da onun söylədiklərini kitabxanaçı qələmə alır.

Oxucu tərcümeyi-halının təhlili tədqiqatın məqsədinə və vəzifəsinə müvafiq olaraq hər hansı oxucu tipini öyrənmək üçün əvvəlcədən hazırlanmış sxem əsasında aparılır.

Həmin məqsədlə kitabxanalarda oxucu gündəliklərinin təhlilindən də istifadə olunur. Oxucu gündəliyində oxuduğu kitablar haqqında oxucunun şəxsi fikirləri şərh olunur. Bu üsul hazırda uşaq və məktəb kitabxanalarında tətbiq edilir.

Oxucuları öyrənməyin xüsusi kitabxanaçılıq üsulları

Oxucuları kitabxana şəraitində hərtərəfli öyrənmək üçün ümumi elmi üsullarla bərabər, həm də xüsusi kitabxanaçılıq üsullarından məqsədyönlü şəkildə istifadə olunur. Oxucuları və mütaliəni öyrənməyin xüsusi kitabxanaçılıq üsullarının tətbiqi ayrı-ayrı fərdlərin mütaliəsini həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından öyrənmək, eləcə də hər bir oxucunun mütaliə xüsusiyyətlərini araşdırmaq olduqca önəmlidir.

Məlumdur ki, mövcud elmlərin əksəriyyəti müəyyən obyektə araşdırmaq üçün özünə məxsus olan tədqiqat üsullarından istifadə edir. Bu baxımdan oxucuları istər ümumi və qrup halında istərsə də fərdi şəkildə öyrənmək üçün kitabxanaçılığın da öz xüsusi üsulları vardır. Bu üsullar aşağıdakılardır: Kitabxana statistikasının materiallarının təhlili, oxucu formulyarlarının təhlili, məlumat-bibliografiya işi materiallarının təhlili, oxucu tələbnamələrinin təhlili. Bu üsulların hər

biri tədqiq edilən obyektin x susiy tləri ilə üzvi surətdə baėlı olub onun qanunauyėunluqları  c n xarakterik olan cəhətlərə əsaslanır. Bununla bərabər xüsusi kitabxanaçılıq üsullarının hər biri kitabxana i i sahəsindəki nəzəriyyə və təcrübələrin müəyyən vəzifələrinin həlli zamanı istifadə olunur.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, kitabxana  r itində oxucuların v  mütaliənin öyrənilməsi  c n xüsusi kitabxanaçılıq üsulları bir-birindən təcrid edilmiş  kild  deyil, onlar bütün sistem halında olmalıdır.  nki, bu üsulların hər biri oxucuları v  mütaliəni öyrənmək sahəsində özünəməxsus əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də bu üsullardan hər hansının daha mühüm əhəmiyyət kəsb etməsindən danışmaq, onun rolunu şişirtmək yersiz sayıla bilər. Kitabxanada oxucuların mütaliə x susiy tl rini, m tali l ri həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından əsaslı  kild  araşdırmaq  c n onlardan sistemli  kild  kompleks istifadə etmək lazımdır.

Oxucuları v  mütaliəni öyrənmək məqsədilə tətbiq edilən xüsusi kitabxanaçılıq üsullarını mütəxəssislər həm də «Kitabxana sənədlərinin təhlili» termini kimi işlədirlər. Əlbəttə burada biri-birilə əlaqədar olan, el c d  məqsəd istiqaməti v  tətbiq edilmə x susiy tl rin  görə fərqlənən üsullar nəzərdə tutulur. Oxucuları v  mütaliəni öyrənmək  c n tətbiq edilən «kitabxana sənədlərinin təhlili»ndə söhbət yalnız təhlil etmək məqsədi daşımır, həm də faktların, rəqəmlərin, təhlil olunmuş i  proseslərinin nəticələrinin  mumil  dirilib konkret qənaətə g lm kd n ibarətdir.

Oxucuları və mütaliəni öyrənmək məqsədilə istifadə olunan xüsusi kitabxanaçılıq üsullarının hər birinin mahiyyətini və tətbiq edilmə xüsusiyyətlərini bilmək kitabxanaçılar üçün vacibdir. Xüsusi kitabxanaçılıq üsulu kimi kitabxana statistikasının materiallarının təhlili üsulu oxuculara xidmət işlərinin uçotunu aparmaq məqsədini, kitabxana hesabatçılığına, oxucuların və onlara verilən ədəbiyyatın kəmiyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsinə, cəmlənməsinə və sistemləşdirilməsinə xidmət edir. Əlbəttə bu üsul vasitəsilə kəmiyyət göstəriciləri təhlil edilməklə müəyyən keyfiyyət göstəriciləri aşkar olur. Belə ki, bir günlük iş ərzində aboneməndə və qiraət zalında neçə oxucuya xidmət olunduğunu, onların neçə sorğusunun tam və dolğun ödənildiyini, onlara neçə kitab verilməsi, neçə oxucu ilə fərdi iş aparılması və s. haqqında göstərilən rəqəmlər qənaətbəxş miqdardadırsa, bu həm də işdə keyfiyyət göstəricisi kimi qəbul olunur. Çünki, kitabxananın gündəliyində və illik hesabatında konkret oxucularla, istərsə də oxucu qrupları ilə aparılan fərdi və kütləvi işlər, eləcə də onlara müxtəlif elm sahələri üzrə verilən ədəbiyyat barədə əks olunan rəqəmlər kitabxananın illik fəaliyyətini qiymətləndirməkdə mühüm rol oynamaqla bərabər, həm də oxucuların kitabxanaya, mütaliyəyə, konkret elm sahəsinə münasibətləri barədə anlayış yaradır. Bu isə oxucular və onların mütaliəsi barədə məlumat əldə etmək mənbəidir.

Kitabxana statistikasının materiallarının təhlili o zaman səmərəli olur ki, bu iş prosesi müqaisəli xarakter daşsın. Bu müqaisə müxtəlif zaman kəsi-

yində oxucu tərkibi, kitab verilişi və fondun elmlər təsnifatı üzrə ayrı-ayrı bölmələrə müraciətlər haqqında rəqəmlər üzrə aparılır. Bu müqaisələr nə qədər böyük zaman kəsiyi üçün aparılırsa, kəmiyyət göstəricilərinin təhlil dərəcəsi daha böyük həcmdə baş verən keyfiyyət göstəriciləri barədə təsəvvür yarada bilər. Metodik mərkəzlərdə kitabxana statistikasını materiallarının təhlilindən geniş həcmdə istifadə edilməsi məhz bununla izah edilir. Böyük zaman kəsiyi ərzində kitabxanaların statistik hesabatlarının təhlili bu kitabxanaların işinin yekunu, eləcə də onların fəaliyyətlərində aşkar edilən ənənələr və inkişaf yolu barədə mühakimə yürütməyə imkan verir.

Bütün bunlarla bərabər kiçik zaman kəsiyində də kitabxanaların işi ilə əlaqədar kəmiyyət göstəricilərinin təhlili səmərəli olur. Kiçik zaman kəsiyi ərzində kəmiyyət göstəricilərinin təhlili kitabxana fəaliyyətinin daha konkret sahələrinə, xüsusilə kitabxanada oxuculara fərqli xidmət, kitabxana fondunun komplektləşdirilməsi işinə aid edildikdə də səmərəli nəticə əldə edilir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, kitabxanaların fəaliyyəti üzrə konkret məsələlərin müqayisəli təhlili üçün kitabxanaçılar kitabxananın gündəliyində minimum həcmli məlumatları artırmaq məqsədilə bu gündəliyə yeni-yeni qrafalar əlavə edərək daha kiçik oxucu qrupları, bu qruplara kitab verilişi həm mövzular üzrə ədəbiyyatın, həm də konkret kitabların oxunuşu barədə məlumat göstəricilərini əldə etməyə çalışırlar.

Oxucuları öyrənməyin xüsusi kitabxanaçılıq üsullarından biri kimi oxucu formulyarının təhlili üsulu bütün kitabxanalar üçün olduqca münasib sayılır. Qeyd edək ki, adətən kitabxanalarda oxucu formulyarı oxucularla iş haqqında məlumatları əks etdirməyə xidmət edir. Lakin əksər kitabxanalarda oxucu formulyarlarında oxuculara xidmət işini əks etdirən, eləcə də oxucu haqqında lazımı məlumatlar əldə etməyə kömək göstərən qeydlərin aparılmaması oxucuları və mütaliəni öyrənmək sahəsində yarımçıq nəticələrə səbəb olur.

Oxucu formulyarında oxucunun adı, soyadı, təhsili, ixtisası və peşəsi, eyni zamanda onun mütaliəsinin məzmunu haqqında məlumat əldə etməyə kömək göstərən oxunmuş kitablar əks etdirilir. Əlbəttə oxucu formulyarında adları qeyd olunan çap məhsulları heç də oxucunun mütaliəsinin məzmunu və həcmi haqqında tam məlumat verə bilmir. Çünki, oxucu formulyarında adları çəkilən çap məhsulları oxucunun yalnız ödənilmiş sorğularını əks etdirir. Halbuki, il ərzində oxucunun kifayət qədər ödənilməmiş sorğuları da olur ki, onlar oxucu formulyarında əks etdirilmir. Oxucu burada ödənilməmiş sorğularını başqa kitabxanada əldə edə bilər. Bununla bərabər müasir şəraitdə oxucuların əksəriyyətinin şəxsi kitabxanası olur. Bu şəxsi kitabxanalar hesabına mütaliə edilən əsərlər konkret oxucunun mütaliəsinin məzmununun tərkib hissəsidir ki, bunlar oxucu formulyarında əks etdirilmədiyi üçün oxucunu və onun mütaliəsini öyrənməkdə istifadə edilə bilmir. Nəticədə onun formulyarının təhlili oxucu haqqında tam təsəvvür yarada bilmir.

Oxucu formulyarının təhlili üsulu adətən oxucuları fərdi şəkildə öyrənməkdə istifadə olunur. Eyni zamanda oxucuları qrup halında öyrənərkən başqa üsullarla bərabər oxucu formulyarının təhlili üsullarına da müraciət edilir. Məsələn, böyük məktəbyaşlı şagirdlər qrupunu öyrənmək üçün kitabxanada həmin qrupa daxil olan oxucuların formulyarını seçərək təhlil etməklə lazımi məlumat əldə edilir.

Ümumi miqdarını bilməklə müəyyən olunmuş konkret dövr ərzində həmin kitaba olan müraciəti kəmiyyət baxımından öyrənmiş olur. Adətən konkret kitaba müxtəlif oxucu qruplarının müraciətini müəyyənləşdirmək üçün həmin kitaba hər hansı oxucu qrupu tərəfindən nə qədər müraciət olunması faktları ortaya çıxır.

Oxucuları öyrənməyin xüsusi kitabxanaçılıq üsullarından biri də məlumat-biblioqrafiya işi materiallarının təhlilidir. Məlumdur ki, biblioqrafik sorğular oxucuların müxtəlif məzmunlu ədəbiyyata olan tələbatını da aydın əks etdirir, həm oxucu maraqlarını, həm də mütaliənin məqsədini açır. Bir qayda olaraq kütləvi kitabxanalarda biblioqrafik sorğular kitabxananın gündəliklərində qeydə alınır. Elmi kitabxanaların biblioqrafiya şöbələrində və qiraət salonlarında isə qeydiyyat blanklarında qeydə alınır. Onu da deyək ki, kitabxanalarda oxucuların mövzu sorğularının təhlilinə xüsusi əhəmiyyət verilir.

Oxucuları öyrənmək üçün kitabxanada oxucu tələbnamələrinin təhlili də xüsusi kitabxanaçılıq üsullarına daxildir. Bu üsul başlıca olaraq oxucu sorğularını gündəlik izləmək məqsədinə xidmət edir.

Respublikamızda bu üsul yalnız M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında tətbiq edilir.

Oxucu tələbnamələri kitabxanada gün ərzində oxucu sorğularının nə dərəcədə ödənilməsi və nə qədər «yox» cavabları verilməsi vəziyyətini aydınlaşdırır. Bu üsul hansı ədəbiyyatın daha çox soruşulduğunu, eləcə də «yox» cavabları ilə komplektləşdirmə işindəki nöqsanları aşkar edir.

Oxucular arasında kitaba müraciəti kəmiyyət baxımından öyrənmək üçün tətbiq edilən xüsusi kitabxanaçılıq üsullarından biri də kitab formulyanın təhlili üsuludur. Kitab formulyarı adətən həmin kitabın istifadəyə verilməsi üçotunu aparmağa xidmət edir.

Bir neçə kitabın formulyarının təhlilinin həmin kitablar haqqında oxucu rəylərinin təhlili ilə əlaqələndirilməsi həmin kitablardan hər hansının ictimai baxımından qiymətliliyini, müəyyən oxucu qrupu içərisində ona müraciətin yüksək və ya aşağı səviyyədə olmasını, eləcə də o barədə ictimai rəyi aydınlaşdırır. Bu barədə məlumatların etibarlılığına başqa materiallarda, xüsusilə oxucu marağını və həmin kitabın kitabxanada və kitabxanadan kənar da təbliğinin effektivliyini təhlil edən materiallarda verilən faktlarla müqaisə etməklə inanmaq olar. Kitabxanada bütün çap məhsullarına olan oxucu münasibətini müəyyənləşdirmək imkanı xaricindədir. Ona görə də kitabxanaçılar bütün kitabların formulyarını deyil, lazım bildikləri, qarşıya qoyulan məqsəd baxımından vacib saydıqları kitabların formulyarlarının seçilib təhlil edilməsini məqsədəuyğun hesab edirlər. Hər hansı kitaba müraciətin müəyyənləşdirilməsi üçün onun bütün nüsxələrinin formulyarlarını seçmək,

inventer kitabının köməyi ilə onun kitabxanaya daxil olma tarixini müəyyənləşdirmək lazım gəlir.

Beləliklə, kitabxanaçı konkret kitabın alınma tarixini, onun nüsxələrinin sayını və bu kitab üzrə verilişin miqdarını müəyyənləşdirir

3.3. Oxucu marağı

Maraq şəxsiyyətin dərk etdiyi obyektə seçici münasibətini ifadə edən fərdi-psixoloji xüsusiyyətdir. Obyektə seçici münasibət onun insan üçün həyati əhəmiyyətə malik olması və emosional cazibadarlığı ilə şərtlənir. Maraq insanı fəaliyyətə təhrik edir, onu fəallaşdırır, xarici aləmi ətraflı dərk etməyə, ona bələd olmağa yönəldir.²²

Ümumiləşmiş şəkildə götürdükdə konkret olaraq maraq-obyektin emosional cazibədarlığına və həyati əhəmiyyətinə müvafiq olaraq şəxsiyyətin həmin obyektə seçmə müsbət münasibəti kimi izah olunur. Marağı tələbatla eyniləşdirmək olmaz. Elə hal ola bilər ki, hər hansı kitaba maraq olmadan onu oxumağa ehtiyac (tələbat) yarana bilər və yaxud da əksinə, kitabı oxumağa tələbat olmadan ona maraq yarana bilər.

Maraq daim müəyyən bir obyektə yönəlmiş olur. Bu zaman adam ümumiyyətlə deyil, bir cismlə, bir hadisəylə, müəyyən bir ixtisasla, peşə ilə, eləcə də müəyyən fəaliyyətlə maraqlanır. Bu da obyektə daha qüvvətli diqqət yetirməyə, onunla daha ətraflı və dərindən tanış olmağa, onun mahiyyətini daha düzgün dərk etməyə səy göstərilməsinə səbəb olur.

Marağın səviyyə və keyfiyyəti insanın ümumi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədardır. Məlumdur ki, hər bir adam cəmiyyətdə ictimai fəaliyyət göstərir və bu fəaliyyət zamanı da onlarda müxtəlif maraqlar əmələ gəlir. Şəxsiyyətin ümumi inkişafı ilə əlaqədar olaraq bu maraqlar da inkişaf edir.

İnsan maraqları öz əhatə dairəsinə görə fərqlənir. Bu maraq məhdud bir sahəyə yönəlibsə - məhdud, müxtəlif sahələrə yönəlibsə, geniş maraq adlanır. İnsanın marağı genişlənsə, onlardan biri mərkəzi maraq olur. Maraqların genişliyi psixi həyatın zənginliyinə o zaman müsbət təsir göstərir ki, adamın əsas, mərkəzi bir marağı və yerdə qalan bütün maraqları onun ətrafında üzvi surətdə birləşsin. Marağın genişliyi əksər hallarda yüksək mənəviyyatla sıx əlaqədardır. Eyni bir məsələyə maraq müxtəlif adamlarda müxtəlif formalarda meydana çıxır. Güclü maraq çox vaxt güclü hisslərlə bağlı olur. Ayrı-ayrı adamların marağının güclülüyü müxtəlifdir. Elə adamlar var ki, onlarda bir şeyə maraq ömrü boyu davam edir.

Bəzi adamlarda bir predmetə qarşı maraq çox güclü təzahür edir, lakin tez də keçir. Bu cür güclü maraq tez bir zamanda başqa bir predmetə qarşı yönəlir. Belə adamların marağı davamsızdır.

Maraq insanın dünyagörüşü, məqsəd və arzuları ilə də sıx əlaqədardır. Eyni dünyagörüşünə malik adamlar özlərinin fərdi psixoloji xüsusiyyətləri etibarilə biri-birilə eyni olurlar. Eyni dünyagörüşlü iki adamda maraqlar, qabiliyyətlər, xarakter əlamətləri istər məzmun, istərsə də təzahür xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif ola bilər.

İnsanların marağı məzmununa görə fərqlənir. Marağın məzmunu bu marağın yönəldiyi predmet və yaxud müəyyən sahə ilə təyin olunur. Müxtəlif maddi, mənəvi, ictimai, siyasi, estetik və intellektual maraqlar öz ictimai mahiyyətinə görə ya müsbət, yüksək, ya da mənfi-insanı kiçildən olur. Bu cür əlamətlər maraqları mütərəqqi, ya da mürtəce istiqamətli edir. Mütərəqqi maraqlar ən yüksək, ən bəşəri maraqlardır. Bu maraqlarla yaşayan insanlar üçün həyatda ən xoş qayə-əlmə, xeyirxah məqsədə yönəlmiş nəzəri və praktiki məsələlərin həlli ilə məşğul olmaqdır.

Mürtəce məzmunlu maraqlar öz mahiyyətinə görə eqaist xarakter daşıyır. Belə maraqlar əksər halda başqalarının zərərinə olur və ictimai maraq ilə ziddiyyət təşkil edir. Eyni zamanda belə maraq insan şəxsiyyətini cılızlaşdırıb, yoxsullaşdırır.

İnsan fəaliyyətinin ictimai istiqamət almasında estetik maraqların da böyük əhəmiyyəti vardır. Estetik hisslər isə mövcud gözəlliklərin qavranılması ilə törəyir.

Marağın xüsusiyyətlərindən danışarkən onun qüvvəsi barədə də bəhs etmək lazımdır. Bu cəhətdən maraqlar passiv və fəal ola bilər. Passiv maraq insanı fəaliyyətə təhrik etmir. Fəal maraq isə adamı fəaliyyətə təhrik edən qüvvəli maraqdır. O, insana qüvvə bəxş edir, işi axıra qədər ruh yüksəkliyi ilə davam etdirməyə, əldə edilən nəticənin yüksək keyfiyyətdə olmasına müsbət təsir göstərir.

Maraq həm də şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyəti olub, onun bütün psixologiyasını əhatə edir. maraq vasitəsilə insanın xarakteri müəyyənləşir və insanın

müəyyən qabiliyyətlərində: qavrayışında, yaddaşında və təsəvvüründə özünü göstərir.

Maraqlar insanın əmək fəaliyyətində də böyük rol oynayır. O, insanın fəaliyyətinə təkan verir, insanı yeni-yeni təşəbbüslər irəli sürməyə ruhlandırır. Ona görə də insanın marağına uyğun gələn işlər tez, asan və məhsuldar şəkildə həyata keçirilə bilər.

Maraq ictimai varlıqla, insanın yaşadığı dövrün tarixi şəraiti ilə müəyyən edilir. Tarixi inkişaf ilə əlaqədar vaxtı keçmiş maraqlar öz mövqeyini yeni məzmunlu maraqlara verir.

Marağın yuxarıda qeyd olunmuş xüsusiyyətləri ilə yanaşı, onun müxtəlif növləri də mövcuddur. Maddi maraqlar, mənəvi maraqlar, vasitəsiz və vasitəli maraqlardır ki, bunların hər biri ayrı-ayrı adamlarda müxtəlif cür təzahür edir.

Mənəvi maraqlar elmə, incəsənətə, ədəbiyyata olan maraqdır. Mənəvi marağın zənginliyi insanı mənəvi cəhətdən daha yetkin, daha məzmunlu edir.

Oxucu marağı məhz mənəvi maraq növünə aiddir. Oxucu marağı insanın ümumi marağından doğur və onun əmək fəaliyyəti, sosial və fərdi həyat şəraiti ilə, mənəvi tərbiyə sistemi ilə əlaqədardır. «Oxucunun marağı» termini ilə «Oxucu marağı» terminini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Birincidə insanın bütün marağı-yəni maddi, ictimai- siyasi, peşə-əmək, idrak (tədris, elmi) estetik, idman və s. üzrə marağı, ikincidə isə başqa maraqları ilə sıx əlaqədar olan yalnız mütaliə marağı nəzərdə tutulur ki, onların əsasında əmələ gəlir və onlara təsir edə bilər.

Oxucu marağı insanın biliyə, informasiyaya və estetik qavrayışa olan mənəvi tələbatıdır. Əsas şərhedici qüvvə olaraq oxucu marağı oxucunu müəyyən obyektə, onu ətraflı dərk etməyə yönəldir. Onun marağının formalaşmış inkişaf etməsi əsasən mənəvi tələbatın inkişafı və bu tələbatın təmin edilmə dərəcələrindən asılıdır. İnsanın bir sıra mənəvi tələbatlarının ödənilməsində çap əsərlərinin böyük rolu vardır.

Bəs oxucu marağı nədir? Oxucu marağı kitabın, ayrı-ayrı çap məhsullarının emosional cazibədarlığı və həyati əhəmiyyəti baxımından oxucunun ona olan seçmə müsbət münasibətidir. Məsələn, real həyatdan götürülmüş bir faktı xatırlayaq: oxucu kitabxanaya daxil olur və abonementə yaxınlaşır. Abonement yanında təşkil olunmuş yeni kitablar sərgisinə baxır. Bu zaman onun diqqətini özünün gözəl tərtibatı, üz qabığında göy qübbəsinin rəngarəng təsviri və həmin qübbənin zirvəsinə yüksəlməkdə olan iki insan şəkli cəlb edir. Yevgeni Boqat adlı müəllifin «Panımaniye» adlanan bu kitabının üz qabığındakı şəkillər və sərlövhələrdən yaranan cazibədarlıq oxucunu həmin kitabı götürüb vərəqləməyə sövq edir. Məqalələr məcmuəsindən ibarət olan bu kitabın ön sözünü və mündərəcatında verilən sərlövhələri nəzərdən keçirərkən oxucuda sərgidəki kitablar sırasında məhz bu kitaba seçmə müsbət münasibət yaranır ki, bu da həmin kitabı oxumaq üçün yaranan maraq kimi izah edilməlidir.

Kitaba, mütaliyəyə tələbatın artması əhalinin ümummədəni səviyyəsinin yüksəlməsi ilə əlaqədardır.

Oxucu marağının yaranması və inkişafı insanların sosial-tarixi şəraiti ilə, tərbiyə və təhsil səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Hal-hazırda əhalinin müxtəlif təbəqələrindən olan qrupların mənəvi aləminin zənginləşməsi halı aydın hiss olunur. Bu isə özünü kitaba, mütaliyəyə olan münasibətdə göstərir. Kitabxanaların və müxtəlif sosial institutların apardığı tədqiqatlar əhalinin ayrı-ayrı qruplarının oxucu marağı və zövqləri barədə nəticə çıxarmağa əsas verir.

Oxucu marağı şəxsiyyətin digər maraqları ilə sıx əlaqədardır. Bu maraqların məzmunu isə adamların əmək fəaliyyəti, peşəsi, təhsili və ictimai fəaliyyətindən asılıdır.

İnsanın oxucu marağının spesifik xüsusiyyətləri mütaliyəyə olan tələbatdan təcrid edilməlidir. Mütaliyəyə həvəs həm zahiri, həm də daxili ola bilər. Zahiri həvəs müəyyən kitabı oxumaq üçün sosial tələbatdan irəli gəlir. Burada həm də əsərlərin təsir dairəsi nəzərdə tutulur. Zahiri həvəs və ya meyl insan şüurunda əks olunaraq mütaliənin məqsəd və səbəblərini meydana çıxarır. Başqa sözlə desək hər hansı kitabı oxumağa olan zahiri maraq daxili, psixoloji mahiyyət kəsb edən maraqlar əmələ gətirir. Zahiri və daxili maraqların daxili dialektik vəhdəti mütaliyəyə tələbatın əsas xüsusiyyətini təşkil edir.

Bəs tələbat nədir? Məlum olduğu kimi insanın müxtəlif baxımdan mövcud olan ehtiyacı onun üçün psixoloji mahiyyət daşıyır. Bu mahiyyət isə tələbat kimi təzahür edir. lakin ehtiyacla müqaisədə tələbat daha geniş mənə kəsb edir. Belə ki, «tələbatlar insanın ehtiyacları ilə yanaşı həm də onun öz ehtiyaclarına münasibətini əks etdirir. Tələbatlar

insanın konkret həyat şəraitindən asılılığını ifadə edən və onun bu şəraitdə aktivliyini şərtləndirən özünəməxsus psixi halətdir». ²³

Mütaliyə tələbat müəkkəb sosial amil kimi obyektiv sosial zərurətdən irəli gəlsə, subyektiv nöqtəyi-nəzərdən daxili marağa bağlıdır.

Mütaliə tələbatı öz obyektiv məzmununa görə müxtəlifdir. Bu da insanın və sosial şəbəkələrin cəmiyyətlə əlaqəsindən asılıdır.

Bu tələbatlar insanların idrak, estetik və başqa tələbatları ilə bağlı olarsa, dərin həyati əhəmiyyətə malik olar. Əksinə təsadüfi əməllərə əsaslanarsa, əhəmiyyəti azalar. İnsanın mütaliyə subyektiv tələbatı zahiri həvəslərdən və şəxsiyyətin psixi xüsusiyyətlərindən asılıdır. Burada formalaşmış maraqlar və həvəslər böyük rol oynayır. Buna görə də böyük oxucu qruplarının tələbatı hər bir adamın mütaliyə müxtəlif həvə və meyllərini meydana çıxarır.

Oxucu marağı həm şəxsi, həm qrup, həm də ictimai olmaqla üç formada anlaşılır. İctimai oxucu marağı hər hansı bir problemə, mövzuya, mühüm bir hadisəyə olan şəxsi maraqların məcmusudur. Yəni hər hansı məsələyə daha çox oxucu maraq göstərsə, həmin məsələ ictimai marağın obyektinə hesab olunur. Beləliklə ictimai maraq ayrı-ayrı şəxslərin müəyyən bir məsələyə olan maraqlarının təzahürü kimi başa düşülür. Eyni zamanda bu cür təzahür oxucu qruplarının əksəriyyətində müxtəlif dərəcədə olur. Hər bir qrupda ədəbiyyata tam tələbatı olan tipik oxucular və tipik olmayan oxucular vardır.

Bəzən oxucu qruplarının içərisində elə oxucular da olur ki, onların kitaba münasibəti qrupun münasibətinə və ictimai münasibətlərlə düz gəlmir.

Onu da deyək ki, şəxsi oxucu marağı vasitəsilə onun daxil olduğu bir qrupun ictimai oxucu marağının məzmunu haqqında təsəvvür əldə etmək mümkündür. Bu zaman ictimai maraq obyektinə olan mövzuya dair kitaba ictimai münasibətin səbəblərini öyrənmək lazımdır.

İctimai oxucu marağının əmələ gəlməsi ölkədə ümumi münasibət hissləri, ümumi əhval-ruhiyyə yaranmasına səbəb olur. İctimai oxucu marağı şəxsi oxucu marağının məcmuu kimi təzahür etdiyi üçün onun məzmunu, fəallığı kollektivin, cəmiyyətin tarixi şəraiti ilə müəyyən olunur.

Görkəmli rus kitabxanaşünası N.A. Rubakin yazırdı: «həyata, xüsusən ictimai həyata marağın artması kitaba olan marağın artmasını səciyyələndirir. Əgər həyatda bu maraq yoxdursa, onda həyata baxış gündən-günə daha kasıb hal alır və kitabların çoxu öz maraqlılığını itirir».

Oxucu marağı həqiqi və yanlış ola bilər. Həmin maraq mütləqə obyektiv zərurət nəticəsində yaranan həvəsdən əmələ gəlir. Yanlış maraq isə heç bir obyektiv zərurət baş vermədən yaranır. Məsələn, oxucu aşağı səviyyəli dedektiv ədəbiyyat oxuyarsa belə maraq yanlış maraqdır. Xüsusilə mütləqənin sosial-psixoloji təhlili zamanı həqiqi və yanlış maraqlar aşkar edilir.

Oxucu marağı mahiyyətə dərin və səthi ola bilər. Dərin maraq adətən davamlılığı, güclülüyü və fəallığı ilə səthi maraqdan fərqlənir. Səthi maraq isə qeyri

sabit, zəif və kasıb olur. Dərin və geniş maraqların özündə də müəyyən ziddiyyət vardır. Əgər insan bütün mənəvi marağını yalnız müəyyən bir həyat məsələsinə həsr edirsə, bu zaman oxucu marağının həm dərin, həm də məhdud olduğu özünü göstərir. Yeni oxucu bütün mütaliəsini bir sahənin öyrənilməsinə yönəldirsə, əlbəttə bu cür mütaliə marağı dərin olmaqla həm də məhdud xarakter daşıyır. Bununla bərabər insan əgər hər şeydən bir az oxuyarsa, belə adamın marağı səthi və dağınıqdır. Belə halda bir səthi maraq başqa bir səthi marağı əvəz edə bilər.

Məlum olduğu kimi kitabın təsiri ayrı-ayrı adamların daxili aləmindən, baxışlarından, maraqlarından, vərdislərindən və s. asılıdır.

Yaxşı kitabın oxunması coşğun təəssüratla müşahidə olunur. Kitab maraqlı, cəlbedici olduqda sürətlə, yüksək həyəcanla oxunur, başqa kitablara maraq da artır. Oxucuların əksəriyyəti müxtəlif məzmunlu ədəbiyyatla maraqlanır. Getdikcə daha çox adam həyat üçün zəruri məsələlərin həllində kitabdan istifadə edir. Buraya ideya-siyasi səviyyənin artırılması, elmi dünyagörüşünün genişləndirilməsi, istehsalat, ixtisas biliyinin artırılması və s. daxildir. Hal-hazırda oxucuların mütaliə mövzusunun əhatə dairəsi durmadan artır. Bu işlərdə istər kitabxanaçılar, istərsə də başqa informasiya kanalları tərəfindən kitab təbliği işinin fəallaşdırılması, eyni zamanda oxucuların mütaliəsinə rəhbərlik işində kitabxanaçıların fəaliyyəti təsiredici rol oynayır.

Müasir dövrdə adamların istehsalat və ictimai fəaliyyətinin inkişafı onların həm əmək fəallağının

yüksəldilməsini, həm də mütaliə mövzusunun genişlənməsini tələb edir. Bu baxımdan cəmiyyətdə adamların əksəriyyətinin mütaliə marağında ciddi məqsədeuyğunluq, məzmun dərinliyi və yüksək mütərəqqilik özünü göstərir.

Məlumdur ki, müxtəlif yaşlı adamların mütaliə marağı müxtəlif olur. Məsələn, gənclər həyatda çox şeylə maraqlanırlar. Çünki, müstəqil həyata qədəm qoyan gənclər həyat təcrübəsi qazanmaq, həyatı müxtəlif cəhətdən duymaq üçün çox şey öyrənmək istəyir. Öyrənməyin əsas vasitəsi mütaliə olduğu üçün onların mütaliə sorğusu da çoxcəhətlidir.

Oxucu sorğusu təkcə əksəriyyət tərəfindən istifadə edilən kitablarla məhdudlaşmır, həmçinin öz şəxsi marağına uyğun gələn mövzular üzrə kitab tələb edir. Bununla bərabər oxucuların maraq dairəsi, fəallığı eyni deyildir. İnsanlar kitabdan səmərələnməklə müxtəlif məqsədlər üzrə hərəkət edirlər.

İnsanın mütaliə tələbatında subyektiv təssüratı, onu dərk etməyin düzgünlüyü və dərəcəsi təkcə xarici arzudan, meyldən asılı olmur, həm də insanın psixi xüsusiyyətlərindən asılı olur. Bu halda isə onun marağı və meyli daha çox rol oynayır. Ona görə də müəyyən bir qrupa daxil olan adamlarda kitaba tələbat hər bir adamın şüurunda özünəməxsus şəkildə əks olunmaqla oxucu sorğusunun səbəbi və məqsədi müxtəlif ola bilər.

Məsələn, hər hansı bir əmək kollektivinin, deyək ki Sumqayıt Boru praktik zavodunun bir sexinin kollektivinin sexin profilinə uyğun texniki biliyə olan tələbatı bu sahə üzrə kitabları oxumağa eyni dərəcədə vaciblik tələb edir. Kollektivin üzvlərinin

bəzilərinde bu ictimai tələbat texnika sahəsində şəxsi tələbat kimi özünü göstərir, daxili arzuya çevrilir, yəni oxumaq istəmək arzusu kimi təzahür edir. Bəzilərinde isə bu hal texniki kitablara müvəqqəti ehtiyac xarakteri daşıyır, daha doğrusu bu işi özünə bir borc hesab edir.

Beləliklə cəmiyyətdə ayrı-ayrı adamların dərin, geniş və sabit oxucu maraqları onların yetkin ixtisas və peşə sahibi olmaları, kamil şəxsiyyət kimi formalaşmaları üçün mühüm amildir ki, bu cür marağa əsaslanan mütləq cəmiyyətin həm maddi, həm də mənəvi inkişafında həlledici rol oynayır.

Mövzunun sonunda marağın mahiyyətə növlərindən danışmaq vacibdir. Xüsusilə vasitəli və vasitəsiz maraqdan. Əlbəttə bu sahədə kitabxanaların məqsədyönlü xidməti mühüm şərtidir. Belə ki, əhəlinin mövcud mütləq tələbatının ödənilməsi, mütləq tələbatının cəmiyyətin tələbatına istiqamətləndirilməsi sahəsində kitabxanalar çox iş görə bilərlər. Bununla bərabər bir cəhəti də qeyd etmək ki, oxucu marağının mahiyyətini, əmələ gəlməsini, formalaşmasını və inkişafını, ona təsir edən başlıca amilləri bilmədən kitabxanaçılar oxuculara xidmət sahəsində öz işlərini lazımi səviyyədə təşkil edə bilməzlər.

3.4. Oxucu tipologiyası

Kitabxanalarda oxucularla aparılan müxtəlif məzmunlu işləri müasir tələblər səviyyəsində qurmaq, oxucuların mütləq sorğularını tam və dolğun

ödəmək üçün hər bir oxucunun müxtəlif cəhətdən hərtərəfli öyrənilməsi vacib sayılır.

Məlumdur ki, oxucular bir-birindən müxtəlif cəhətlərə görə: özlərinin daxili aləmi, həyata baxışları, maraqları, meylləri, psixoloji xüsusiyyətləri, yaş və peşə təhsilləri, ixtisas və peşə bilikləri baxımından fərqlənirlər. Qeyd olunan bu fərqli xüsusiyyətlər mütaliə prosesində də özünü aydın göstərir. Ona görə də kitabxanaçılar hər bir oxucunu ətraflı öyrənmək əsasında ona lazımı ədəbiyyatı tövsiyə edər, onun mütaliəsini düzgün istiqamətə yönəldə bilər.

Hər bir oxucu başqalarından müxtəlif xüsusiyyətlər baxımından fərqləndiyi üçün oxucuların miqdarı qədər də onlara yanaşma üsulu tələb olunur. Bu iş obyektiv cəhətdən qeyri-mümkündür. Bir cəhət də məlumdur ki, oxucular müxtəlif əlamətlərə görə fərqlənsələr də onları birləşdirən oxşar əlamətlər və keyfiyyətlər mövcuddur. Məhz həmin oxşar əlamətləri və keyfiyyətləri təsnifləşdirmək, daha doğrusu oxşar tipik əlamətləri dəqiqləşdirməklə oxuculara fərqli yanaşaraq mütaliələrini təşkil etmək zərurəti meydana çıxır.

Tip-müəyyən adamlar qrupu üçün nümunə, onların ümumiləşmiş obrazı, loqos-elm. Tipologiyacism və hadisələrin müxtəlif tipləri arasındakı qarşılıqlı münasibətləri əks etdirən təsnifat başa düşülür. Hər bir adama, təkrar olunmaz xüsusiyyətlərlə yanaşı, müəyyən adamlar qrupu üçün tipik, ümumi olan xüsusiyyətlər də xasdır.

Kitabxanaların tarixi və mövcud təcrübəsi təsdiq edir ki, oxucular adətən ixtisas, peşə, yaş, təhsil,

maraq, mütaliə təcrübəsi, idrak qabiliyyəti və başqa demoqrafik əlamətlərə görə təsnifləşdirilir. Onu da deyək ki, müasir şəraitdə respublikamızda əhali arasında təhsil fərqləri getdikcə azalmağa yönəlir. Belə olan vəziyyətdə oxucuları əsasən mütaliə marağına və idraki səviyyəsinə, eləcə də mütaliə mədəniyyəti səviyyəsinə görə təsnifləşdirmək daha məqsədəuyğun olardı. Bunlarla bərabər oxucuları sosial-psixoloji əlamətləri baxımından təsnifləşdirmək də düzgün sayıla bilər. Bütün bunlar mütaliə ilə əlaqədar mühüm sayılan tipik cəhətləri müəyyənləşdirmək və kitabxanalarda oxuculara xidmət işini bu əsaslar üzərində qurmaq lazım gəlir.

Oxucu tipologiyası kitabxanaşünaslıq tədqiqatında, kitabxanaların təcrübə fəaliyyətində xüsusi yer tutur. Bu problemləri həm nəzəri, həm də tətbiqi səviyyədə sistemli şəkildə işləyib hazırlamadan kitabxanaçılığın bir çox nəzəri və praktiki məsələlərini düzgün həll etmək mümkün deyildir. Çünki, kitabxana şəraitində kitabxanaçılar müxtəlif mütaliə sorğularını ödəmək prosesi ilə əlaqədar oxucularla qarşılaşarkən onların müəyyən əlamətlər və keyfiyyətlər üzrə qruplaşdırılması probleminin həllinin vacibliyi aydın hiss olunur. Ümumiyyətlə oxucularla aparılan kitabxana işinin bütün formalarında fərqli xidmət mühüm prinsip hesab olunur. Fərqli yanaşma isə oxucularda fərqli xüsusiyyətləri müəyyənləşdirərək ona istinadən həyata keçirilir. Oxucuların fərqləndirilməsi dedikdə oxucuların mütaliə ilə əlaqədar olan fəaliyyətində dinamik vəhdətdə olan ümumi, xüsusi və tək-tək halların obyektiv təbəqələşdirilməsi nəzərdə tutulur. Burada ümumi hal

birdəşmiş (inteqrasiya olunmuş) oxuculuq xarakteri ilə oxucu davranışının sterotipliyi ilə əlaqədardır. Xüsusi hal-oxucu qrupuna xas olan xarakterik əlamətlər (ictimai mühit, təhsil və s.) kimi xarakterizə olunur. Tək-tək hallar, fərdilik dedikdə isə, konkret şəxsin, fərdin xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Tipologiya insanın çoxcəhətli tədqiqinin nəticəsinin məhsuludur. Bu isə bir sıra elmlərin tədqiqat obyektidir. Bu cəhətdən pedaqogika, psixologiya, sosiologiya, ədəbiyyatşünaslıq, kitabşünaslıq və başqa elmlər özlərinə müvafiq şəkildə məqsədyönlü araşdırmalar aparırlar. Lakin kitabxanaşünaslıq elminin əsaslı şəkildə ciddi tədqiqat araşdırmaları aparılmadan oxucuların dəqiq tipologiyasını müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Çünki oxucuların mütaliə ilə əlaqədar müxtəlif xüsusiyyətləri kitabxanaçılıq üsulları ilə daha dəqiq aydınlaşır.

Bir cəhəti də göstərək ki, oxucuların təsnifləşdirilməsi ilə əlaqədar aparılan araşdırmalar təsnifləşdirməni əsasən iki istiqamətdə formalaşdırmağı ön plana çəkir:

1. Mütaliə marağının quruluşunu və ya mütaliənin səbəblərini, oxucu fəallığı dərəcəsini, məlumatlılığı nəzərə almaqla;
2. Müxtəlif növlü və janrlı ədəbiyyatı dərk etmək xüsusiyyətinə görə.

Bununla da oxucu tipologiyası dedikdə müəyyən qrupun tip əmələ gətirən əlamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, seçilməsi və əsaslandırılması nəzərdə tutulur. Nəzəri tədqiqatların nəticələri göstərir ki, oxucuların bir və ya bir neçə əlamətlərinə –məsələn yaş xüsusiyyətlərinə, təhsil səviyyəsinə, cinsinə, görə

qruplara bölünməsi oxucu tipologiyasının tam xarakterini verə bilmir. Məhz bu əlamətlər üzrə ayrılmış araşdırmalar zamanı qrupların daxili fərqlərini göstərən əlavə amillər aşkar oluna bilir ki, bunun üçün əlavə araşdırmalar lazım gəlir.

Bir sıra tanınmış rus kitabxanaşünas alimləri oxucuların universal təsnifatını yaratmağı tövsiyə edirlər. Bu cəhətdən professor N.S.Kartaşov özünün xüsusi təklifini verərək göstərir ki, oxucu şəxsiyyətinin mühüm cəhətlərini müəyyən edən, qarşılıqlı əlaqədə olan əlamətlər kompleksi əsasında oxucuların universal təsnifatını əsaslandırmaq lazımdır. N.S. Kartaşov həmin kompleksə oxucuların mədəni-texniki səviyyəsini, mütaliə prosesində oxucunun və kitabın qarşılıqlı əlaqəsini, oxucunun fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini və oxucu marağının xarakterini daxil edir.

Yuxarıda irəli sürülən fikirlərlə əlaqədar bir neçə rus kitabxanaşünas alimləri özlərinin maraq doğuran fikirlərini söyləmişlər. Bu cəhətdən Y.M.Tuqov, Y.S. Zubov, S.A. Trubnikov, A.İ. Belyayeva, B.Q. Umnov, İ.Y.Akifyeva, O.İ.Maslova maraqlı təkliflər vermişlər. Bu təkliflər içərisində oxucu tipologiyasının mühüm meyarları barədə fikirlər söylənilmişdir. Bəziləri oxucuları təsnifləşdirərkən onların idraki fəaliyyətini ön plana çəkməyi, bəziləri isə mütaliə mədəniyyəti səviyyəsi baxımından qruplaşdırmağı vacib sayırlar. Əsas oxucu tiplərinin müəyyənləşdirilməsində, onun modelinin qurulmasında mütəxəssislər düzgün olaraq bir neçə əlaqədar keyfiyyətləri nəzərə almağı üstün tuturlar. Bəzi kitabxanaşünaslar isə oxucu tipologiyasının medelini yaradarkən çox amillik fikirlə

razırlaşmırlar. Oxuculara xidmət işini düzgün qurmaq məqsədilə onları oxşar əlamətlər, tipik cəhətlər üzrə qruplaşdırmaq və fərqli xidmət metodikasını yaratmaq ideyası uzun illərdir ki, kitabxanaçıları düşündürdülər. Ona görə də kitabxanaşünaslar oxuculardakı tip yaradıcı əlamətləri tədricən müəyyənləşdirməklə oxucu təsnifatı yaratmaq fikrini formalaşdırmışlar. Bununla əlaqədar praktik kitabxanaçılar oxucuların oxşar əlamətlərini müəyyənləşdirərkən mütaliənin kommunikasiya (əlaqə) funksiyasını, idarki funksiyasını, məlumat-tələbatı funksiyasını və məlumat-axtarış funksiyasını nəzərdən keçirmiş, mətində verilmiş məlumatlara, biliklərə əsasən oxucu fəaliyyətini öyrənmişlər. Oxucuların fərqləndirilməsi ideyası ilə ilk maraqlananlardan biri görkəmli rus kitabxanaşünası N.A.Rubakin olmuşdur. Vaxtilə N.A.Rubakinin tərtib etdiyi «Oxucu formulu» rus oxucularının idraki fəaliyyətini və oxucu keyfiyyətini əks etdirmişdir. Bu ideya kitabxanaşünaslar tərəfindən müsbət qarşılanmış və kitabxanaşünaslığın təcrübi sahəsində məqsədyönlü şəkildə istifadə olunmuşdur. Əhalinin getdikcə savadlanması, intellektual imkanın yüksəlməsi, insanların psixologiyasında baş verən dəyişikliklər, mütaliə marağının və tələbatının genişlənməsi mütaliə sorğularının düzgün və dolğun ödənilməsində müəyyən çətinliklər yaratmışdır. Belə olan şəraitdə oxucuların mütaliə sorğularını elmi cəhətdən düzgün və tam ödəmək üçün oxucuları təsnifləşdirmək və həmin təsnifata müvafiq olaraq fərqli xidmət qaydasından istifadə etmək zərurəti yaratmışdır.

Hazırda oxucu tipologiyası problemi kompleks elmlər tərəfindən araşdırılır. Çünki, mütaliənin sosialoji, psixoloji və pedaqoji hadisə kimi qiymətləndirildiyi bir şəraitdə oxucuların psixoloji təsnifatı vacib xarakter daşıyır. Bu isə oxucuların mütaliə etmək fəallığı artdıqca daha vacib məzmun kəsb edir. bununla əlaqədar kitabxanalar oxucu mütaliəsini fərqli şəkildə istiqamətləndirməklə, oxucuların mütaliə maraqlarını hərətərflü ödəməyə və inkişaf etdirməyə səy göstərirlər.

Oxucuların elmi əsaslar üzrə təsnifləşdirilməsi axtarışı əsasən üç istiqamətdə aparılır:

1. Sosialojiya sahəsində;
2. Sosial psixolojiya sahəsində;
3. Ümumi psixolojiya sahəsində

Əlbəttə gələcəkdə oxucuların təsnifləşdirilməsi sahəsində daha optimal variant və ya sxem yaratmaq üçün yuxarıda göstərilən sahələrin birləşdirilməsi lazım gələcəkdir. Əlbəttə tətbiq edilən və yaxud tövsiyə olunan hər bir sxem məqsədyönlü və səmərəlilik nöqtəyi-nəzərdən qarşıya qoyulan tələbələrə ödəməlidir.

Burada sxemin məqsədyönlülüüyü dedikdə-elə bir sxem nəzərdə tutulur ki, burada oxucuların qruplara, tiplərə bölünməsi üçün bütün vacib əlamətlər və keyfiyyətlər olsun və tiplər arasındakı fərqlər ciddi şəkildə biri-birindən fərqlənsinlər.

Təsnifləşdirmə sxeminin səmərəliliyi dedikdə onu nəzərdə tuturuq ki, kitabxana işi şəraitində təcürbi baxımdan münasib olsun, hər bir oxucu tipinin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq metodik tövsiyələr sistemi işləməyə imkan versin. Əlbəttə

oxucu tipologiyasını müəyyənləşdirmək prosesində nəzərdə tutulan əlamətlər müəyyən dərəcədə məhdud miqdarda olmalıdır. Çünki, əkstəqdirdə daha çox əlamət araşdırıldıqda oxucu tipləri hədsiz çoxalır və nəticədə təsnifat sxemindən kitabxana praktikasında istifadə etmək işi çətinləşir.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, oxucuları oxşar demografik əlamətlərinə görə qrup kimi qeyd edirlər. Məsələn bir briqadanın fəhlələri, bir zavodun mühəndisləri, ali məktəblərdə bir kursun tələbələri bir oxucu qrupu kimi qiymətləndirilir. Hansı ki, bu cür oxucu qruplarında biri-birindən özünün maraqları, mütaliə mədəniyyəti səviyyəsi, idrak qabiliyyətləri baxımından ciddi şəkildə fərqlənənlər çoxdur. Bununla belə onlar hər hansı məsələyə üstünlük vermək baxımından oxşar olan mikroqrupda birləşə bilirlər. Çünki, çox zaman bir yerdə olduqlarından fikir mübadiləsi etmək, onları maraqlandıran ədəbiyyat haqqında eyni məlumat almaq cəhətdən qarşılıqlı təsirə məruz qalırlar ki, belə halarda bir çox cəhətdən vahid oxucu qrupu tələblərinə uyğun gələ bilirlər.

Onu da deyək ki, «Oxucu qrupu» anlayışı ilə müqaisədə «Oxucu tipi» anlayışı bir sıra üstünlüklərə malikdir. «Tip» bir-birilə əlaqədar olan çoxlu psixoloji və sosial-psixoloji amillər törəməsi kimi ortaya çıxır. Tip oxucuların keçmiş təcrübəsinin çoxcəhətli təsirini özündə birləşdirir, eləcə də onların həm keçmişini, həm də gələcəyini (yəni perspektiv xətti) əks etdirir.

Oxucularla işə tipoloji yanaşma oxucuların xarakteristikasını dolğun işləyib hazırlamağa imkan verir. Bununla əlaqədar bir cəhəti nəzərə almaq

lazımdır ki, hər hansı oxucuya xas olan hər hansı bir xüsusiyyət daimi xarakter daşımır. Çünki müxtəlif cəhətdən fəaliyyətdə olan insan müxtəlif psixoloji təsirlərə məruz qalaraq dəyişir. Nəticədə hər hansı oxucu tipinə aid olan bir şəxs əlverişli və ya əlverişsiz şərait üzündən bir tipdən başqa bir tipə keçmiş olur.

Oxucuların tipologiyası probleminin mürəkkəbliyi birinci növbədə tipyaradıcı əlamətlərin düzgün ayrılıb seçilməsidir. İnsan xüsusiyyətlərinin mürəkkəb birliyi, onların tamlığı və qarşılıqlı əlaqədə olması şəxsiyyətin dinamik qrupunu yaradır. Psixoloqlar şəxsiyyətin ümumi keyfiyyətlərini əsasən meyl, temperamet, xarakter və qabiliyyət kimi cəhətlərlə ümumiləşdirirlər.

Psixoloji fəaliyyətin dinamik xarakteristikası kimi təzahür edən temperament hər bir fərdin mütləsinə çox cəhətdən təsir göstərir. Lakin bu təsir həlledici təsir sayıla bilməz. Bu təsir mütləə dinamikasında təzahür edir. Belə ki, xolerik temperamentli oxucu böyük aludəçiliklə mütləə etmək vərdişinə malikdir. Onun üçün maraq doğuran hər hansı kitabı, məqaləni oxuyub qurtarana qədər ondan ayrılmaq istəmir. Sanqivirik xarakterlər rəvan (cəld) sürətlə, eyni zamanda qeyri-vacib yerləri ötürməklə oxuyur. Fleqmatik temperamentli oxucu isə mütləə edərkən heç bir sətir buraxmadan, asta, ardıcıl və axıra qədər səbrlə oxuyur. Melonxelik temperamentə malik olanlar müəyyən müddət ərzində bir kitabdan başqa bir kitaba keçməklə bir neçə kitaba müraciət edir. temperament marağın sabitliyi və dərinliyi cəhətlərindən də özünü göstərir. Bu özünü göstərmə mütləə prosesində sosialoji reaksiyanın xarak-

terində, reaksiyanın güclülüyündə və uzunmüddətliyiində aydın hiss olunur.

Ümumiyyətlə götürdükdə prinsipcə hər hansı temperamentdə insan təcrübəli, yetkin oxucu kimi hər cür müxtəlif məzmunlu əsərləri dərk etmək, mənimsəmək imkanına malik ola bilər. Oxucularla iş aparan hər bir kitabxanaçının temperamentin növləri haqqında, hər bir növün həyati mahiyyəti barədə lazımi biliyə malik olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin onların təsnifləşdirilməsində temperamenti aparıcı tipyaracı əlamət kimi qəbul etmək məqsədəuyğun hesab edilə bilməz. Bu cəhətdən xarakter də nəzərə alınmalıdır.

Xarakter insanın ən başlıca fərdi psixoloji xüsusiyyətlərindən biridir. Bu baxımdan insanlar özlərinin xarakterinə görə də bir-birindən fərqlənirlər. Bəs xarakter nədir? Şəxsiyyət üçün tipik davranış tərzini şərtləndirən, fəaliyyət və ünsiyyətdə əmələ gələn və təzahür edən davamlı fərdi xüsusiyyətlərin məcmusuna xarakter deyilir.

Bədii ədəbiyyatı mütaliə edərkən oxucunun əsərdəki obrazlara, əsəri daha yüksək səviyyədə dərk etmə zamanı isə müəllifin şəxsiyyətinə münasibətdə xarakter özünü aydın şəkildə göstərir. Bu prosesdə obrazın oxucu üçün cəlbediciliyi bir halda əsərdəki xarakterlər arasındakı (oxucu ilə obrazın xarakterləri nəzərdə tutulur) oxşarlığa əsasən yararır, digər halda isə oxucunu özü üçün xarakterik olmayan cəhətdən maraqlandırır, cəlb edir. Bədii əsəri oxumaq prosesində özünün xarakterinin bədii əsərdəki personajların xarakteri ilə şüurlu şəkildə tutuşdurulması, müqaisə edilməsi özünüdərkən ən

yüksək səviyyəsi hesab olunur. Özünün xarakterik xüsusiyyətlərini bədii personajların xarakteri ilə tutuşdurmaq xüsusiyyəti daha çox gənclərə xasdır. Lakin kitabxanaların təcrübəsi təsdiq edir ki, belə hallara yaşlılar arasında da az rast gəlinmir. Belə ki, insan əlində güzgü tutmuş şəkildə doğulmur. K. Markısın dediyi kimi insan başqa insanın güzgüsünə baxaraq özünü aydınlaşdırır. Bu cür güzgü çoxları üçün kitablar hesab olunur. Yəni oxucu kitablarda özünün xarakterini, eləcə də özündə olmayan, lakin yaxşı qiymətləndirdiyi xarakterik cəhətləri görür və təhlil edir, özü ilə müqaisə aparır.

İnsanın tipik əlamətlərini və xüsusiyyətlərini araşdırarkən onun **qabiliyyəti** də ciddi nəzərdən keçirilməlidir. **Qabiliyyətlər** şəxsiyyətin fərdi-psixoloji xüsusiyyəti olub müəyyən fəaliyyətin müvəffəqiyyətli icrasının şərtini təşkil edir, onun üçün zəruri olan bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmə dinamika-sındakı fərqlərdə ifadə olunur. Qabiliyyət haqqında məqsədsiz, ümumi şəkildə danışmaq yalnız qabiliyyətlər «yığımı» haqqında təhlil xarakterli söhbətə çevrilə bilər. Qabiliyyətlər adətən konkret fəaliyyət sahəsində ortaya çıxır. Bu cəhətdən mütaliə psixologiyasının başlıca vəzifəsi oxuculuq, mütaliəçilik qabiliyyətini öyrənməkdən ibarətdir. Son vaxtlara qədər «istedadlı oxucu» ifadəsi sadəcə olaraq obraz kimi işlənib; anlayış kimi, məfhum kimi təhlil olunmamışdır. Lakin son zamanlar mətbuatda müəyyən elmi araşdırmalara rast gəlinir.

O oxuculara qabiliyyətli oxucu deyilir ki, onlar oxuduqları ayrı-ayrı, müxtəlif məzmunlu əsərləri daha mükəmməl dərk edə bilirlər. Əlbəttə dərk etmə bədii

əsərlərə aid edilərkən bir qədər şərti xarakter daşıyır. Çünki, bu, özünün psixoloji mahiyyətinə görə mürəkkəb prosesdir. Belə ki, bədii əsəri dərk etmə zamanı bir sıra psixoloji fəaliyyət növləri, obrazlı, emosional, təfəkkürlü, mnemonika və s. iştirak edir. Oxuculuq qabiliyyəti hər şeydən əvvəl inikas fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə, yəni psixi proseslərlə (təsəvürlə, təfəkkürlə, yaddaşla, emosionalarla) əlaqədardır. Lakin onlarla məhdudlaşmır. Çünki, mütaliə zamanı psixi proseslər təcrid olunmuş şəkildə iştirak etmirlər. Hər şeydən əvvəl bütövlükdə əqli fəaliyyət sistemində, vərdişlərə, bacarıqlara qovuşurlar. Əlbəttə vərdişlər və bacarıqlar isə tədrisin və müstəqil mütaliənin təsiri ilə formalaşır.

Psixoloji nöqteyi-nəzərdən mütaliə mərhələsi qabağı şəxsiyyətin istiqaməti, yönümü, meyli daha aydın ifadə olunur. Yeni dünyagörüşü, oxucu tələbatları, səbəblər, məqsədlər, maraqlar, daha doğrusu dərk olunmuş və dərk olunmamış arzu və istəklər yekun olaraq müəyyən kitabın seçilməsində reallaşır. Oxucu istiqamətinin formalaşması oxucunun mənsub olduğu sosial qrupun xüsusiyyətlərindən, bu qrupa xas olan üstün fəaliyyət növündən, xüsusilə peşə üzrə mütaliə tələbatından asılı olaraq formalaşır.

Beləliklə, istiqamətin, meylin öyrənilməsi zamanı tədqiqatçı fərdi-psixoloji sahədən sosial-psixoloji sahəyə keçir. Bir sıra tədqiqatlarda oxucuların qruplaşdırılması, təsnifləşdirilməsi mütaliə istiqamətinin ayrıca bir komponenti əsasında, məsələn maraq əsasında aparılır. Lakin görünür ki, oxucunun tipik əlamətlərini öyrənmək üçün ayrıca götürülmüş bir

komponent deyil, ona xas olan bütün daxili əlaqələri və münasibətləri nəzərə alaraq məsələyə yanaşmaq lazımdır.

Mütaliə mərhələsinə daxil olan oxucu yönümünün bütün komponentlərinin təhlili göstərir ki, onların hamısı bu və digər dərəcədə tələbatla əlaqədardır və hamısı tipyaradıcı əlamətlər kimi qiymətləndirilmişdir. Mütaliə xeyli istiqaməti özündə birləşdirən yeganə sistemdir ki, sistemlər tipini ayırmağa imkan verir.

Mütaliə qabağı mərhələ əsərin seçilməsi ilə bitir. Oxucunun istiqamət tipini bilərək ona münasib təsir göstərmək mümkündür.

Oxucuların mühüm tipyaradıcı əlamətlərindən biri də qavrayışdır ki, oxucuların fərqləndirilməsində tədqiqatçıların ən çox istifadə etdikləri əlamətdir. Hissi idrakin mühüm mərhələsini təşkil edən qavrayış prosesi cism və hadisələri bütün əlamət və xüsusiyyətləri ilə birlikdə əks etdirir. Qavrayış mütaliə prosesində mətnin məzmununun başa düşülməsinə yönəlir. Belə ki, qavrayış mətnin bədii formasını və məzmununu yalnız insanın şüurunda deyil, eyni zamanda onun hisslərində, xəyalında və assosiyalarında əks etdirir. Qavrayış sadə formadan mürəkkəbə doğru inkişafda olur, tədricən səthi qavrayış dəirn qavrayışa çevrilir. Qavrayış həm də əsərin növündən daha çox asılı olur, oxucu müxtəlif növlü mətnlərə müxtəlif məqsədlə yanaşır. Məsələn elmi ədəbiyyata fikir, məna məlumatı, bədii əsərə-idraki, estetik, ədəbi-bədii zövq baxımından, poeziyaya-estetik əhvalla yanaşır.

Hal-hazırda oxucuların universal şəkildə fərqləndirilməsi məqsədilə elə bir tipologiya axtarışı gedir ki, burada tip əmələ gətirə bilən bütün əlamətlər: sosial-demoqrafik xarakteristikalar, mətnin parametri ilə qavrayışın qarşılıqlı təsiri, fərdi tipik xüsusiyyətlər və mütaliəni doğuran səbəblər birləşmiş olsun. Bununla əlaqədar olaraq bir-birilə əlaqədar olan və bir-birini tamamlayan bir neçə tipoloji yanaşma forması mövcuddur. Bunlar əsasən aşağıda göstərilənlərdən ibarətdir:

1. Oxucuların sosial-demoqrafik əlamətlərə görə bölünməsi;
2. Ədəbiyyatın müxtəlif növlərinə münasibətlə əlaqədar oxucu tipologiyası;
3. Mütaliənin real mənzərəsi üzrə tipologiya;
4. Çap əsərlərinin tipologiyası ilə birləşdirilmiş oxucu tipologiyası.

Bu cür tipoloji yanaşmaların bəzilərini nəzərdən keçirmək vacib sayılır. Bunlardan biri oxucuların sosial-demoqrafik əlamətlərə görə bölünməsidir ki, hal-hazırda kitabxanalarda oxucularla iş prosesində ən çox tətbiq edilən formadır. Yəni uşaq və gənclər kitabxanalarında yaş qrupuna görə, kütləvi kitabxanalarda ixtisas sahəsi, peşə növü, cinsi, təhsili nəzərə alınmaqla xidmət göstərilir.

Oxucuların sosial-demoqrafik əlamətlərə görə differensasiyası (fərqləndirilməsi) olduqca sadə fərqlənmə olub, əməyin məzmunu, təhsil, tədris, yaş, müxtəlif bilik sahələri üzrə ədəbiyyata münasibət üzrə qruplaşan oxucuların ətraflı öyrənilməsinə imkan yaradır. Bu cəhətdən oxucuların yaş xarakteristikası həm kitabxanaşünaslar, həm də

pedaqoq və psixoloqlar tərəfindən ətraflı şəkildə işlənilib hazırlanmışdır ki, bundan uşaq, məktəb və gənclər kitabxanaları öz fəaliyyətlərində məqsədəməvafiq şəkildə səmərələnilrlər.

Oxuculara tipoloji yanaşmanın ikinci növü olan ədəbiyyatın müxtəlif növü üzrə oxucu tipologiyası hər şeydən əvvəl hər hansı növ ədəbiyyatın məzmununun müəyyən oxucu kateqoriyası üçün nə dərəcədə münasibliyinə və anlaşılıqlı olmasına əsaslanır.

Müxtəlif növ ədəbiyyatın qavranılmasının əsasını birinci növbədə müəyyən oxucu qrupu tərəfindən hər hansı növ ədəbiyyatın mətninin başa düşülməsi təşkil edir.

Bütün bunlar oxuculara kitabxana xidməti prosesində kitabxanaçının səmərəli fəaliyyətinə kömək edən anlayışlar kimi qəbul edilməlidir.

IV F Ə S İ L

OXUCULARA KİTABXANA XİDMƏTİ SİSTEMİ, İŞİN METODİKASI VƏ TEXNOLOGİYASI

4.1. Abonementdə oxuculara xidmət işi

Məlumdur ki, kitabxanalar oxucuların çap məhsullarından ictimai istifadənin, bütövlükdə kütləvi mütaliəsinin təşkilatçısıdır. Kitabxanalar öz fondlarında mühafizə etdikləri çap məhsullarından oxucuların həm kitabxana şəraitində, həm də kitabxanadan kənarında istifadə etmələri üçün hər cür şərait yaratmağı özünə borc bilir.

Kitabxanalar oxuculara kitabxana xidmətini həm abonement, həm də qiraət salonlarının köməyi ilə həyata keçirirlər. Kitabxanalarda oxuculara xidmət işini ən təcrübəli, savadlı və yüksək peşəkarlığı ilə seçilən kitabxanaçılara həvalə edirlər. Bu olduqca məqsədyönlü haldır. Çünki yalnız yüksək peşəkarlığı ilə seçilən kitabxanaçılar, oxucuların gündəlik mütaliə sorğularını tam və dolğun ödəmək imkanına malikdirlər.

Kitabxanaların abonement və qiraət salonlarının işçiləri oxucuların yalnız mütaliə sorğularını ödəməklə kifayətlənmir, eyni zamanda oxucuları öz sorğuları ilə kataloq və kartotekalara istiqamətləndirir, onlardan istifadə etməsinə hər cür kömək göstərir.

Abonement şöbəsində işləyən kitabxanaçı təkcə özünün bilik və təcrübəsilə fərqlənməməli, eyni zamanda bütövlükdə ümumi şəxsiyyəti ilə-diqqət keyfiyyəti, ünsiyyət yaratmaq bacarığı, nitq mədəniyyəti,

pedaqoji taktı baxımından başqa işçilərdən, fərqlənməli, iş prosesi ilə əlaqədar oxucuların rəğbətəni qazana bilən şəxs olmalıdır. Çünki bu günün oxucuları müasir tələbələr baxımından təsadüfi şəxslər deyillər. Hər bir oxucunun özünəməxsus marağı, mütləq sorğusu, oxucu keyfiyyəti, psixoloji xüsusiyyəti vardır ki, onlarla iş aparmalı olan şəxs bütün bu cəhətlərə hazır olmalıdır.

Kitabxanaya müraciət edən oxucuları burada yüksək ixtisaslı kitabxanaçılar qarşılayır. Yüksək ixtisaslı kitabxanaçılar oxucuların müxtəlif məzmunlu sorğularını dinləyir, bu sorğuların səbəb və məqsədini öyrənir, bundan sonra isə sorğunu ödəmək üçün müvafiq məlumat aparatına müraciət edirlər.

Məlum həqiqətdir ki, abonement və qiraət zallarında oxuculara xidmət işi fəal və məqsədyönlü xarakter daşıyır. Oxucuların ümumi inkişafında, müxtəlif elmlər üzrə ən yaxşı kitabların oxucular arasında təbliğində həlledici rol oynayırlar. Kitabxanaya müraciət edən oxucuların bir qismi abonement şöbəsinin, bir qismi isə qiraət zalının xidmətindən istifadə etməli olurlar. Elə hal da olur ki, oxucu bəzi kitabları abonementdən evdə oxumaq üçün ala bilər, bəziləri isə yeganə nüsxə olduğundan, yaxud həmin kitab əldə-yəni başqa oxucunun istifadəsində olduğu üçün ala bilmir. Belə olduqda oxucu həmin kitabı qiraət salonunda əldə edib, yalnız orada, yəni kitabxana şəraitində istifadə etməli olur. Odur ki, hər bir kitabxananın abonement və qiraət zalları bir-biri ilə sıx əlaqəli şəkildə işləməli olurlar.

Oxuculara xidmət məqsədilə təşkil edilən hər bir kitabxanada bina şəraiti imkanından asılı olmayaraq birinci növbədə abonement şöbəsi vacib sayılır.

Abonement kitabxananın müstəqil şöbəsi olub, kitabxana fondunda mövcud olan çap məhsullarının, kitabların və qeyri-kitab məhsullarının kitabxana divarlarından kənar, yəni ev şəraitində istifadə üçün oxucuların istifadəsinə verilməsini təşkil edir. Çap məhsullarının oxucuların istifadəsinə verilmə prosesi müəyyən müddətə və müəyyən miqdarda olması şərtləri nəzərə alınır.

«Abonement» sözünün mənası-müəyyən edilmiş vaxt ərzində hər hansı xidmət sahəsində (Məsələn, hər hansı bir teatrın, futbol stadionunun, yaxud hər hansı müəssisədə silsilə məruzələr və silsilə konsertdən bir mösüm ərzində istifadə hüququ nəzərdə tutulur.)

Onu da qeyd etmək ki, bütün kütləvi kitabxanaların abonement şöbəsi olur. Kütləvi kitabxanalarda həm fondun məzmunu və həcmi etibarilə, həm də oxucunun miqdarına görə abonement şöbəsi əsas yer tutur.

Kütləvi kitabxanalardan bəhs edən professor A.A.Xələfov yazır: «Respublikamızın bütün regionlarında əhaliyə kitabxana xidmətini həyata keçirən kütləvi kitabxanalar ən böyük şəbəkəyə, zəngin fonda və geniş oxucu dairəsinə malikdir. Müasir dövrdə respublikamızda on mindən artıq kitabxana vardır ki, bunlardan 4 mindən artığı universal kütləvi kitabxanalardır. Bu kitabxanaların fondunda 50 milyona qədər kitab toplanmışdır və onlar 2 milyondan artıq oxucuya xidmət edirlər».²⁴

Bu faktlardan aydın olur ki, hazırda yalnız kütləvi kitabxanalarda 4 mindən artıq abonement şöbəsi sosial fəaliyyət göstərir, respublikada oxucu kontingentinin böyük əksəriyyətinin mütaliə sorğularını ödəyir.

Abonement şöbəsində fəaliyyət göstərən kitabxanaçı oxucu maraqlarını və oxucu sorğularını öyrənmək sahəsində kitabxana şəraitində oxucuların lazımı ədəbiyyatı araşdırmasında köməklik göstərməsində eləcə də mütaliəyə rəhbərlik işində böyük imkanlara malikdir.

Məlumdur ki, kitabxana kitablarının evdə istifadə üçün verilməsi kitabxananın təsir dairəsini əsaslı şəkildə genişləndirir. Çünki, abonement şöbəsindən evdə oxumaq üçün götürülən kitablar yalnız onu götürən şəxs fərəfdən deyil, həm də onun ailə üzvləri tərəfindən oxunur ki, bu da kitabxana kitabının daha çox oxucu tərəfindən oxunmasına səbəb olmaqla yanaşı, kitabxanaya yeni-yeni oxucuların cəlb olunmasına təsir göstərir.

Məlumdur ki, kitabxanaların abonement şöbələrindən oxucular evdə istifadə üçün yalnız kitablar və dövri mətbuat nəşrləri deyil, həm də kitabxana fondunda mövcud olan audiovizual materiallar da götürə bilirlər. Oxucular üçün yaranan bu imkanların müqabilində gərək oxucular da kitabxanadan istifadə qaydalarına riayət etmək sahəsində məsuliyyət hissini dərk etsinlər. Belə ki, kitabxanadan ictimai istifadə qaydalarına müvafiq olaraq götürülən hər bir çap məhsulu və başqa audiovizual materiallar yaxşı mühafizə olunmaqla bərabər, həm də müəyyən edilmiş vaxtda kitabxanaya qaytarılsın. Çünki, evə

götürülən hər bir çap məhsulu kitabxanada başqa oxucular tərəfindən soruşula bilər.

Formal əlamətinə görə abonement üç növə: fərdi abonement, kollektiv abonement və briqada abonementi növlərinə bölünür. Kitabxanadan kitab almaq hüququ həm ayrı-ayrı vətəndaşlara, həm də bir sıra xüsusi kitabxanalarda kiçik müəsisələrin, idarələrin və təşkilatların kollektivlərinə və konkret briqadalara məxsusdur. Ayrı-ayrı vətəndaşların kitabxanalardan kitab alması fərdi abonement yolu ilə, kollektivlərin kitab alması kollektiv abonement, konkret briqadaların kitab alması isə briqada, abonementi hesab olunur. Kollektiv və briqada abonementi xidməti kitabxanadankənar xidmət növünə aiddir.

Məlum olduğu kimi abonement şöbəindən alınan kitabların həm miqdarı, həm də istifadə olunma müddəti baxımından müəyyən məhdudiyyətlər mövcuddur. Belə ki, kütləvi kitabxanalarda oxuculara evdə istifadə üçün beş kitab verilə bilər. Onlardan ikisi bədii ədəbiyyat olmalıdır ki, bunlar da 15 gün ərzində istifadə olunub kitabxanaya qaytarılmalıdır. Yeni jurnal nömrələri isə 5 gün müddətinə verilir.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, elmi kitabxanaların abonement şöbələrindən evə daha çox miqdarda kitab verilir ki, bu da elmi işçilərin və mütəxəssislərin əməyinin xarakteri ilə izah edilir.

Kitabxanaların abonement şöbələrində oxuculara xidmət işi bir qayda olaraq fərqli yanaşmalar əsasında həyata keçirilir. Bu fərqli yanaşma formal xarakter daşıyır. Kitabxana xidmətində fərqli yanaşma əsas oxucu qruplarının xüsusiyyətlərini, eləcə də ayrı-ayrı oxucuların fərdi xüsusiyyətlərini, intellektual

imkanını, mütləli mədəniyyəti səviyyəsini nəzərə almaqla həyata keçirilir.

Abonement şöbəsində oxuculara fərqli xidmət prosesində oxucuların mütləli maraqları, mütləli sorğuları öyrənilir, ədəbiyyat tövsiyyəsi və oxunmuş kitabların qəbulu işi gedir, eləcə də oxucuların mütləliyəsinə rəhbərlik, məlumat-biblioqarfiya və informasiya işi aparılır.

Hal-hazırda əksər ölkələrdə kütləvi və elmi kitabxanalarda müxtəlif formalı abonement növləri təşkil edilir. Fəaliyyət göstərən abonement növləri ümumi, funksiyalı, sahəvi və qrup xidməti prinsiplərinə əsaslanaraq tətbiq edilir. Bu baxımdan kitabxanaların xidmət xüsusiyyətlərindən, imkanlarından asılı olaraq, xüsusilə kitabxananın oxucularının miqdarından və tərkibindən, eləcə də işçilərin sayından və bina imkanlarından asılı olaraq hansı abonement şöbələrindən istifadə etmək məsələsi həyata keçirilir.

Kütləvi kitabxanalardan ən çox tətbiq edilən abonement növü ümumi abonementdir. Ümumi abonementdə oxuculara kitab verilişi bir kafedradan həyata keçirilir. Bu şəraitdə bir nəfər kitabxanaçı kitabxananın bütün oxucularına xidmət işi üzrə bütün funksiyaları tək yerinə yetirməli olur. Belə ki, o, həm oxucuları kitabxanaya üzv yazır, oxuculara kitab tövsiyyəsi üzrə iş aparır, yəni oxucuların mütləli sorğularını ödəyir, oxucuların fonddan ədəbiyyat seçməsində onlara kömək edir, oxucular tərəfindən götürülən ədəbiyyatın oxucu formulyarında qeydini aparır, eyni zamanda oxucular tərəfindən qaytarılan kitabları qəbul edir.

Məlumdur ki, ümumi abonement adətən kiçik həcmli kitabxanalarda-xüsusilə kənd kitabxanalarında, məktəb kitabxanalarında, eləcə də abonementdə bir işçidən artıq ştatı olmayan kitabxanalarda tətbiq edilir.

İstənilən kitabxanada oxuculara fərqli xidmət göstərilməsi pedaqoji baxımdan vacib sayılır. Bu cəhətdən ümumi abonementdə bir nəfər kitabxanaçının işlənməsinə baxmayaraq fərqli yanaşma xidməti işi burada da həyata keçirilməlidir. Ümumi abonementdə işləyən kitabxanaçı kitabxananın xidmətindən istifadə edən oxucuların bir çoxunu xüsusi nəzarətdə saxlayır ki, onların sorğularına da diqqətli yanaşsın, qeyri-münasib sorğuları daha müvafiq sorğuya istiqamətləndirsin. Kitabxanaçı bu cür diqqəti o oxuculara yönəldir ki, onların kitabxanaçının köməyinə daha ciddi ehtiyacları var. Bununla bərabər kitabxanaçı öz ixtisas və peşəsi ilə əlaqədar yeni ədəbiyyatı izləyən oxucuları da daim diqqətdə saxlayır. Bu mənada kitabxanaçı diqqətində saxlamaq istədiyi oxucuların oxucu formulyarına xüsusi işarələr qoyur, onları ayrıca saxlayır. Kitabxanalar öz imkan və şəraitdən, eləcə də qarşılarında qoyulan tələblərdən asılı olaraq dörd növ abonementdən istifadə edirlər. Bunlar ümumi, funksiyalı qrup və sahəvi abonementlərdir.

Ümumi abonement şəraitində oxuculara fərqli yanaşmaq üçün ayrı-ayrı oxucu qruplarına xidmətlə əlaqədar xüsusi saat, vaxt ayrılır. Məsələn kənd kitabxanalarında məktəbli oxuculara xidmət etmək üçün xüsusi vaxt müəyyənləşdirilir. Məktəb kitabxanalarında isə məktəblilərin yaş qrupları əsasında

konkret oxucu qrupuna xidmət məqsədilə vaxt bölgüsü müəyyənləşdirilir. Məsələn, kiçik məktəbyaşlılar qrupu saat 10-12 arasında böyük məktəbyaşlılar saat 12-14 arasında orta məktəbyaşlılar-yeniyyətme yaşlılar isə 14-16⁰⁰ arasında kitabxanaya müraciət etməli olurlar.

Əvvəldə dediyimiz kimi əlbəttə ümumi abonement hər cür növdən və tipdən olan kitabxanalar üçün münasib sayıla bilməz. Belə ki, zəngin kitab fonduna və çox miqdarlı oxucuya malik olan kitabxanalarda ümumi abonement vasitəsilə oxuculara xidmət işini təşkil etmək qeyri-mümkündür. Çünki, çoxsaylı oxucuların həm kitabxanaya yazılışı, onların çoxsaylı sorğusunun ödənilməsi, eləcə də oxunmuş kitabların qəbul edilməsi abonementdə bir nəfər işçinin imkanı xaricindədir. Ona görə də bu cür kitabxanalarda başlıca olaraq funksiyalı abonementdən istifadə olunur.

Funksiyalı abonementdə 2-3 kitabxanaçı işləyir. Burada oxuculara xidmət işi müəyyən əməliyyatlar üzrə kitabxanaçılar arasında bölgü aparmaq əsasında qurulur. Məsələn, kitabxanaçılardan biri yeni oxucuları kitabxanaya üzv yazır. İkincisi oxucu sorğularını qəbul edir və oxucuya verilən kitabların qeydini aparır. Üçüncüsü, oxucular tərəfindən oxunub qaytarılan kitabları qəbul edir. Əlbəttə abonement şəbəkəsində bu cür fəaliyyət bölgüsü kitabxanaçıların əməyinin səmərəli təşkili üçün mühüm şərt olub, iş vaxtından səmərəli istifadə etmələrinə imkan verir. Kitabxanaçılar arasında bu cür funksiya bölgüsü heç də daimi xarakter daşımır. Həmin funksiyalar-yeni vəzifə bölgüsü müəyyən vaxt müddətindən sonra

dəyişə bilər. Bu hal ya həftənin müəyyən günlərində, ya da iş günü ərzində həyata keçirilə bilər. Təcrübələr göstərir ki, funksiyalı abonement şəraitində oxucularla səmərəli iş aparmaq, fərdi işin bütün tələblərinə əməl etmək, oxucu sorğularını istiqamətləndirmək, bu sorğuları tam və dolğun ödəmək üçün yaxşı imkan yaratmış olur.

Böyük kitabxanaların təcrübəsindən məlum olur ki, funksiyalı abonement başqa formalı abonementlərlə əlaqəli şəkildə tətbiq edilir. Məsələn hər hansı böyük kitabxanada qrup abonementi tətbiq edilir. Buradakı qrup abonementlərində bir kitabxanaçı işin öhdəsindən tək gələ bilmədiyi üçün oraya ikinci kitabxanaçı da əlavə edilir. Şöbədə işləyən iki kitabxanaçı arasında iş bölgüsü aparılmaqla oxucu sorğularını operativ ödəmək, oxucuların vaxtına qənaət etmək, eləcə də həm oxucu sorğularını araşdırmağa, həm də tövsiyə olunan kitablar barədə söhbət aparmağa vaxt imkanı yaranır. Bununla da qrup abonementi ilə funksiyalı abonementin əlaqəli tətbiqi baş verir. Bu isə oxuculara xidmət işinin daha da təkmilləşməsinə təkan vermiş olur.

Bir sıra kitabxanalarda-xüsusilə uşaq, məktəb və gənclər, eləcə də ali məktəb kitabxanalarında hökumət qrup abonementinin tətbiqi həyata keçirilir. Çünki, bu kitabxanalarda konkret oxucu qruplarına xidmət olunur ki, bu da hər bir oxucu qrupu üçün abonementin təşkilini zəruri edir. Qrup abonementdə oxuculara kitabxana xidməti daha uğurla aparılır və oxucular bu xidmət növündən razı qalırlar. Qrup abonementdə işləmək kitabxanaçılar üçün də rahat olur. Çünki, qrup abonementdə kitabxanaçılar öz

oxucularını daha yaxşı tanıyır. Belə ki, burada kitabxanaçı müntəzəm olaraq eyni oxucuları görür, oxşar maraqlara əsaslanan oxşar sorğularla qarşılaşır.

Qrup abonementdə işləmək kitabxanaçı üçün başqa bir cəhətdən də səmərəli hesab olunur. Belə ki, konkret bir oxucu qrupu üçün nəzərdə tutulan abonementin kitab fondu da yalnız həmin qrup üçün nəzərdə tutulan kitablardır. Beləliklə kitabxanaçı xidmət işi ilə əlaqədar həm oxucularını, həm də kitab fondunu yaxşı tanıyır ki, bu da hər oxucuya öz kitabını, hər kitabı öz oxucusuna prinsipinə uyğun olaraq qurulan qrup abonementində işləmək kitabxanaçıları üçün həm də maraqlı olur.

Məsələn, M.Seyidzadə adına Bakı şəhər Mərkəzi Uşaq Kitabxanasında 3 qrup abonementi fəaliyyət göstərir. Belə ki, məktəbəqədər yaşlılar üçün abonement, kiçik məktəbyaşlılar üçün abonement, bir də orta məktəbyaşlılar-yeniyetmələr üçün abonement təşkil olunmuşdur. Bunların hər birində bir kitabxanaçı işləyir. Həmin kitabxanaçılar il boyu konkret yaş qrupuna daxil olan uşaq oxucularla iş aparır, onların hər birinin ümumi marağını, ayrı-ayrı tədris fənlərinə münasibətini, mövzu marağını, mütaliəçilik səviyyəsini, eləcə də mütaliə texnologiyasına yiyələnmək imkanlarını araşdırıb öyrənir, öyrəndiklərinin nəticəsinə uyğun olaraq hər bir oxucu ilə məqsədyönlü iş aparmalı olur. Onu da qeyd edək ki, uşaq kitabxanalarında abonement şöbələri oxucu qrupları üzrə yaradıldığı kimi oxucu zalları da oxucu qrupları üzrə yaradılır. Bu halda oxuculara həm fərdi, həm də kütləvi xidmət formaları ilə əlaqədar

abonementdə işləyən kitabxanaçılarla oxu zalında işləyən kitabxanaçılar pedaqoji baxımdan sıx əlaqəli işləyir, həm fərdi iş üsullarının tətbiqinə, həm də kütləvi tədbirlər üçün mövzuların müəyyənləşdirilməsində və tədbirlərin təşkili işində əlaqəli fəaliyyət göstərilir.

Böyük kitab fonduna və çoxlu oxucu kontingentinə malik olan kitabxanalarda-xüsusilə respublika kitabxanalarında abonementin daha bir növündən-sahəvi abonementdən istifadə edilir.

Sahəvi abonement dedikdə – ayrı-ayrı konkret elm sahələri üzrə ədəbiyyatı fondunda toplayan və kitabxanadan kənarında, həm də kitabxana şəraitində istifadə üçün oxuculara tövsiyə edən abonement şöbələri nəzərdə tutulur.

Böyük kitab fonduna malik kitabxanada müxtəlif elm sahələri üzrə ədəbiyyata olan sorğuların hamısını bir abonement vasitəsi ilə ödəmək ciddi çətinliklər yaradır. Bu sahədə oxuculara xidmət işini asanlaşdırmaq üçün ayrı-ayrı elm sahələrinə dair ədəbiyyatı əks etdirən abonement şöbələrinin təşkil edilməsinə ehtiyac yaranmışdır. Bu cəhətdən böyük kitabxanalarda təbiətşünaslıq elmləri üzrə, humanitar elmlər üzrə və texnikaya dair ədəbiyyat üzrə abonementlər təşkil edilir. Əlbəttə kitabxananın həm imkanlarından, həm də ehtiyacından asılı olaraq sahəvi abonementlərin sayını həm artırmaq, həm də azaltmaq olar.

Kitabxanada sahəvi abonementin təşkili bir çox cəhətdən səmərəli sayıla bilər. Üstün cəhətlərindən biri odur ki, bir elm sahəsi üzrə abonementdə işləyən kitabxanaçı həmin elm sahəsi üzrə ixtisaslaşır, fondu yaxşı tanıyır və nəticədə bu elm sahəsi üzrə hər

hansı oxucu sorğusunu operativ şəkildə ödəmək imkanı əldə edir. Kitabxanaçı həm də bir elm sahəsi üzrə mütlaliə edən mütəxəssis oxucuları tədricən tanıdığı üçün onların sorğusunu ödəməkdə elə də çətinlik çəkmir. Sahəvi abonementin məlumat aparatı da konkret bir sahə üzrə ədəbiyyatı əks etdirdiyi üçün oxucuların ondan istifadəsi kifayət qədər uğurlu olur.

4.2. Qiraət salonlarında oxuculara xidmət işi

Oxucular özlərinin gündəlik mütlaliə tələbatına müvafiq olaraq vaxtaşırı kitabxanalara müraciət edir. Hər bir oxucunun özünəməxsus mütlaliə sorğuları olur ki, bu sorğulara cavab verən ədəbiyyatı oxumağa ehtiyac yaranır. Kitabxanalarda isə oxucuların mütlaliə sorğularını tam və dolğun ödəmək üçün bütün imkanlardan istifadə olunur.

Oxucular mütlaliə tələbatlarına cavab verə bilən ədəbiyyatı ev şəraitində oxumağı lazım bilirsə bu zaman kitabxananın abonement şöbəsinə müraciət etməli olur. Əgər oxucu mütlaliə tələbatını ödəmək üçün lazımı kitabları kitabxana şəraitində araşdırmaq istərsə, onda kitabxananın qiraət zalına müraciət etməyi lazım bilir.

Əlbəttə oxucuların mütlaliə tələbatınının tam və dolğun ödənilməsi, hər bir oxucunun müəyyən mövzu üzrə daha çox ədəbiyyata müraciət edə bilməsi, eləcə də mövcud ədəbiyyatdan daha dolğun səmərələnməsi üçün kitabxananın qiraət salonu daha münasib hesab olunur.

Qiraət salonu oxucuların kitabxana şəraitində mütaliəsi ilə əlaqədar məşğul olması, müxtəlif dövri nəşrlər, kitablar, eləcə də audiovizual materiallarla səmərəli işləyə bilməsi üçün nəzərdə tutulan, xüsusi binası və avadanlığı olan şöbədir.

Qiraət salonunun özünəməxsus xüsusi köməkçi fondu olur. Qiraət salonunun köməkçi fondundan mütaliə üçün evə heç bir material verilmir. Bununla belə qiraət salonu oxucu sorğularının ödənilməsi və oxuculara kitabxana xidməti ilə əlaqədar abonement şöbəsi ilə müqaisədə böyük üstünlüklərə malikdir.

Məlum olduğu kimi həm abonement şöbəsində, həm də qiraət salonunda oxucu sorğusunun ödənilməsi, oxucuların mütaliəsinin istiqamətləndirilməsi, müxtəlif məzmunlu oxucu sorğuları və mövzular üzrə kitabların seçilməsi işində oxuculara əməli köməklik göstərilir. Lakin kitabxana şəraitində, qiraət salonunda oxucu öz sorğusunun məzmunu ilə əlaqədar daha çox məlumat əldə edə bilir, daha çox ədəbiyyat araşdırır, istənilən məlumat aparatından istifadə etmək imkanına malik olur.

Əvvəlki abzasda qeyd etmişdik ki, oxucuların kitabxana xidmətindən səmərəli istifadə etməsi baxımından abonement şöbəsi ilə müqayisədə qiraət salonlarının üstünlüyü böyükdür. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək ki, nadir nüsxələr oxucuların istifadəsinə abonement şöbəsindən verilmir. Bununla bərabər abonement şöbəsindən həm də lüğətlər, ensklopediyalar, məlumat kitabları və dövri nəşrlər oxucuların kitabxanadan kənar istifadəsi üçün verilmir.

Oxucular qiraət salonuna hər cür sorğu ilə müraciət edirlər. Belə ki, müxtəlif səviyyəli oxucular buraya tədrislə, peşə marağı, ictimai fəaliyyətlə bağlı müxtəlif məsələlərin mahiyyətini öyrənmək üçün müvafiq ədəbiyyatı araşdırmaq məqsədilə gəlirlər. Gələn oxucular burada kitabxananın kitab fondunun bütün nəşr növlərindən, nəşr tipindən istifadə etmək imkanına malik olduqlarını bilirlər.

Məlumdur ki, hər hansı kitabxanada oxucularla fərdi işlər aparmaqla bərabər, həm də müxtəlif məzmunlu və müxtəlif mövzular üzrə kütləvi işlər aparılır. Kütləvi iş məqsədilə təşkil edilən hər bir tədbir-kitab müzakirəsi, disputlar, müzakirələr, ədəbi-bədii gecələr adətən kitabxananın qiraət salonunda keçirilməli olur.

Oxucular adətən gündəlik olaraq dövrü mətbuatla tanış olmaq istəyirlər. Kitabxananın aldığı bütün dövrü nəşrlər məhz qiraət salonunda oxucuların istifadəsinə verilir. Burada nəinki gündəlik dövrü mətbuat, həm də əvvəlki illərin belə ayrı-ayrı qəzet və jurnal nömrələri oxucular tərəfindən istifadə oluna bilir.

Məlum olduğu kimi ayrı-ayrı kitabxanalar öz oxucularının mütaliə sorğularının hamsını öz kitabxanaları hesabına ödəyə bilmirlər. Yəni öz fondlarında olmayan ədəbiyyatı kitabxanalararası abonent vasitəsilə başqa kitabxanalardan müvəqqəti istifadə üçün götürürlər. Müəyyən müddətə başqa kitabxanalardan alınmış kitablar, jurnallar, mikro-lentlər oxucuların istifadəsi üçün evə verilmir. Belə materiallardan ancaq kitabxananın qiraət salonunda istifadə etmək ixtiyarı verilir. Qiraət salonlarında

məşğul olan oxucular məşğuliyyət prosesində tez-tez kitabxanaçının köməyinə ehtiyac duyurlar. Hər hansı termini, ifadəni müəyyənləşdirmək, hər hansı məlumatı dəqiqləşdirmək, hər hansı məlumat kitablarına, ensklopediyalara, lüğətlərə baxmaq və s. məsələlərin həllində kitabxanaçının operativ köməyinə ehtiyac duyurlar. Qiraət salonunda işləyən kitabxanaçı isə belə məsələlərdə oxuculara böyük məmuniyyətlə kömək edir. Bütün bu cür xidmət sahəsi nəticəsində qiraət salonlarında həyata keçirilən mütalie prosesi səmərəli olmaqla bərabər, həm də oxucular kitabxanadan daha səmərəli istifadə etmək anlayışı qazanır və onların ümumi mütalie mədəniyyətləri yüksəlir.

Qiraət salonlarında müxtəlif məzmunlu ədəbiyyatla, xüsusilə yeni kitablarla tanışlıq müntəzəm xarakter daşıyır. Belə ki, hər hansı kitabxananın qiraət salonuna gün ərzində kitablara, jurnallara, xüsusilə qəzetlərə onlarla oxucu müraciət edir.

Qiraət salonunda məlumat aparatının-xüsusilə kataloq və kartoteka sisteminin, eləcə də məlumat ədəbiyyatından ibarət xüsusi fondun mövcudluğu oxucular üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onu da demək lazımdır ki, bu cür məlumat xarakterli nəşrlərin və kataloq-kartoteka sisteminin qiraət salonlarında yaradılması kitabxanaların oxucuların mütalie sorğularını tam, dolğun və məqsədyönlü ödəyə bilməsi işində mühüm rol oynayır.

Çünki qiraət salonunda məşğul olarkən, oxucular onları maraqlandıran istənilən məsələ barədə, istənilən suala cavab tapmaq barədə, eləcə də istənilən mövzuya dair ədəbiyyatı harada və necə

axtarmaq barədə kitabxanaya müraciət etməli olurlar. Bütün bunlar qiraət salonunda mükəmməl məlumat aparatının olmasını vacib etməklə bərabər, həm də oxucuların rəngarəng suallarına cavab verməkdə kitabxanaçıdan lazımı hazırlıq və pedaqoji bacarıq tələb olunur. Çünki, müasir şəraitdə zəngin çap məhsulları ümmanından, eləcə də konkret kitabxananın kitab fondundan məqsədamüvafiq istifadə etmək, kitabxana şəraitində əldə edilən çap məhsullarından maksimum səmərələnmək əksər oxucular üçün müəyyən çətinliklər törədir. Bu problemin həllində qiraət salonunda işləyən kitabxanaçının məqsədyönlü pedaqoji fəaliyyəti həlledici rol oynaya bilər. Bu baxımdan qiraət salonunda kitabxanaçıya müraciət edən hər bir oxucunun köməkçisi olan kitabxanaçı özünün təbdiğətçilik və tərbiyə edici fəaliyyətini oxucu və kitabla dialektik vəhdətdə əlaqələndirməli olur.

Məlum olduğu kimi qiraət salonunda kitabxanaçıya istər psixoloji baxımdan, istərsə də elmi səviyyə və ümumi dünyagörüşü cəhətdən müxtəlif oxucular müraciət edir. Bu cür müraciət edənlərin mütləq tələbatlarını təmin etmək, bu işdə onların köməkçisi və istiqamətləndirici olmaq, həm də bu işi nümunəvi qaydada icra etmək üçün qiraət salonunda çalışan kitabxanaçı yüksək intellektual və mədəni səviyyəyə malik bir şəxsiyyət olmalıdır. Oxucularla birbaşa təmasda olan kitabxanaçı geniş mütləqçi, eləcə də yaradıcı oxucu tipinə məxsus olmalıdır. Bu cür oxucu tipinin xüsusiyyətlərinə malik olmadan oxucunu münasib ədəbiyyatın mütləqsinə istiqamətləndirmək,

tələb etdiyi ədəbiyyatın onun sorğusuna nə dərəcədə cavab verdiyini müəyyənləşdirmək olmaz.

Bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, oxucuların istər ümumtəhsil, istərsə də peşə sorğularının mürək-kəbləşməsi və eləcə də çap məhsullarının bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədar qiymtlərinin baha olması şəxsi kitabxana yaratmağı problemə çevirmişdir. Bu baxımdan qiraət salonlarında əhaliyə kitabxana-biblioqrafiya xidmətinin əhəmiyyəti böyükdür. Lakin bu gün ayrı-ayrı kitabxanaların qiraət salonlarında oxuculara lazımi səviyyədə kitabxana-biblioqrafiya xidməti göstərilməsi üçün lazımi imkan və şərait yoxdur. Bunu bir çox cəhətdən izah etmək mümkündür. Hər şeydən əvvəl onu deyək ki, oxucular çox baha qiymətə satılan yeni qəzet və jurnalları ala bilmədikləri üçün onları qiraət salonlarında oxumaq istəyirlər. Lakin kitabxanaların da büdcə imkansızlığı üzündən lazım olan dövrü mətbuat orqanlarını da tam ala bilmirlər. Nəticədə oxucuların bu sahədəki sorğuları lazımi səviyyədə ödənilə bilmir. Eyni zamanda kitabxanalar yeni nəşr olunan kitabların da hamısını ala bilmirlər. Ona görə də kitabxanalar nəşr olunan ədəbiyyatın hərəsindən heç olmazsa bir-iki nüsxə əldə edə ki, oxucular qiraət salonlarında onlardan istifadə edə bilərlər. Əlbəttə bu sahədə müəyyən tədbirlər görülür.

Hər bir kitabxana öz oxucularının mütaliə tələbatlarını ödəmək üçün qiraət salonlarının köməkçi fondunu təkmilləşdirməyə xüsusi fikir verməlidir. Ümumiyyətlə qiraət salonlarında oxucularla işin müvəffəqiyyətli həllində köməkçi fondlar xüsusi rol oynayır. Hətta böyük kitabxanalarda belə qiraət

salonlarının köməkçi fondlarının hesabına oxuculara ümumi kitab verilişinin böyük bir qismi həyata keçirilir. M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Dövlət Kitabxanasının qiraət salonlarının köməkçi fondunun hesabına gündəlik ümumi oxucu sorğularının üçdə iki hissəsi ödənilə bilər.

Əlbəttə bu hal oxucuların sorğularının tez, operativ ödənilməsində mühüm rol oynayır ki, bu da oxucuların lazımi ədəbiyyatı uzunmüddət gözləmələrinin, nəticədə səmərəli vaxtın itirilməsinin qarşısını alır.

Bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, hər bir qiraət salonu üçün köməkçi fondun düzgün seçilməsi burada oxucularla aparılan fərdi işi asanlaşdırır, hər bir oxucunun gündəlik mütləq sorğularının tam və dolğun ödənilməsi üçün imkan yaradır. Hər bir qiraət salonunun köməkçi fondu həmin qiraət salonunun vəzifələrinə müvafiq olaraq, eləcə də oxucuların tələblərinə və mütləq maraqlarına uyğun şəkildə komplektləşdirilir.

Hər bir kitabxanada fəaliyyət göstərən qiraət salonunun köməkçi fondu oxucuların gündəlik mütləq sorğularını operativ, tam və dolğun ödəməyi eləcə də sorğuları ən aktual ədəbiyyat hesabına ödəməyi nəzərdə tutulduğu üçün bu fonda, əsasən yeni nəşr olunan ədəbiyyat toplanmalıdır. Onu da qeyd edək ki, müxtəlif nəşr növlərinin, nəşr tiplərinin istifadə olunma müddəti, yəni ömrü müxtəlifdir. Məsələn nəşr olunan elmi əsərlər uzunmüddət oxucuların mütləq sorğularına sabit şəkildə cavab verə bilər. Elmi təfəkkürün məhsulu olan hər bir elmi əsər uzun bir dövrün elmi anlayışlarını əks etdirir

üçün uzun müddət istifadədə qalır. Ona görə də qiraət salonlarının köməkçi fondunun tərkib hissələri olan müxtəlif növlü çap məhsullarının saxlanma müddəti müxtəlif olmalıdır.

Qiraət salonlarının köməkçi fondunu oxucuların sərbəst istifadəsinə vermək üçün burada açıq rəf üsulunu tətbiq etmək vacib sayılır. Ona görə də oxucuların bu fondan daha səmərəli istifadəsinə nail olmaq üçün qiraət salonundakı köməkçi fondun ya bir qismini, ya da tamamilə bütövlükdə açıq rəf üsuluna-sərbəst istifadəyə keçirmək məsləhətdir. Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, əgər qiraət salonundakı köməkçi fondu bütövlükdə sərbəst istifadəyə verməyə imkan olmazsa, onda heç olmazsa ən aktual ədəbiyyatı, oxucuların gündəlik daha çox soruşduqları kitabları, həmçinin məlumat kitablarını, lüğətləri, ensklopediyaları eləcə də cari dövrü mətbuatı sərbəst istifadəyə vermək lazımdır.

Qiraət salonlarında oxucularla iş abonement şəbəkəsində olduğu kimi fərqli xidmət formasında həyata keçirilir. Xidmət edən kitabxana nə qədər böyük, oxucu kontingenti nə qədər müxtəlif tərkibli olarsa, oxuculara xidmət forması da o qədər rəngarəng olur. Adətən əksər kitabxanalarda (Respublika və vilayət səviyyəli kitabxanaları çıxmaq şərtilə) bir qiraət salonu olur ki, bu da kitabxananın bütün oxucuları üçün ümumi oxu zalı hesab edilir.

Kitabxananın qiraət salonunda əgər iki nəfər iş iştəməli olursa, burada abonementdə olduğu kimi işçilər arasında iş bölgüsü aparılır. Bu bölgü oxuculara xidmət prosesi ilə əlaqədar olur. Belə ki, hər bir kitabxanaçı müəyyən oxucu qrupuna xidmət

etməli olur. Məsələn, uşaq kitabxanalarında bir qiraət salonunda işləyən iki kitabxanaçının biri kiçik məktəbyaşlı oxuculara, ikincisi isə orta məktəbyaşlılara-yeniyetmələrə xidmət edir. Böyüklər üçün olan kitabxanaların qiraət salonunda işləyən iki kitabxanaçının hərəsi konkret oxucu qrupuna xidmət göstərir. Məsələn, böyük məktəbyaşlılar, qiyabiçi tələbələr, konkret ixtisas sahibləri və s. Ali məktəb kitabxanalarının qiraət salonlarında xidmət işini fakültələr üzrə-təbiətşünaslıq və humanitar elmlərin fakültələrinin tələbələrinə xidmət üçün ayrıca müvafiq formada, eləcə də müəllim kollektivi üçün də həmin formaya müvafiq qaydada yaratmaq məqsədəuyğun sayıla bilər. Ümumi qiraət salonlarında sahəvi xidmət üsullarından da istifadə edilə bilər. Bununla əlaqədar qiraət salonunda sahəvi kitab verilişi stolu (elmlər kompleksi üzrə) yaradılır. Universal respublika kitabxanalarında isə müxtəlif oxuculara fərqli xidməti həyata keçirmək üçün ümumi və ixtisaslaşdırılmış qiraət salonları sistemi təşkil olunur. Çünki, oxu salonları müxtəlif kateqoriyalı oxucuların müxtəlif istiqamətli maraqlarına uyğun tələbatlarını ödəmək məqsədinə xidmət edir.

İxtisaslaşdırılmış qiraət salonları isə mütəxəssis oxucuların peşə sorğularını tam və dolğun ödəmək, eləcə də onların kitabxananın fondundan daha səmərəli istifadəsini təmin etmək üçün təşkil olunur. Daha böyük kitabxanalarda qiraət salonları ixtisaslaşdırılmış, eləcə də xüsusi təyinatlı qaydada təşkil edilir. Belə ki, belə qiraət salonları: a) elm sahələri və elmlər kompleksi üzrə (təbiətşünaslıq üzrə qiraət salonu, ictimai elmlər üzrə qiraət salonu, texniki

elmlər üzrə qiraət salonu və s.) b) Nəşrlərin xarakteri, növü və başqa materiallar üzrə (cari dövrü nəşrlər salonu, yeni daxil olan ədəbiyyat, məlumat bibliografiya materialları, mikrofilimlər, not nəşrlər və s. üzrə qiraət salonları), v) oxucuların hazırlıq səviyyəsinə görə (ümumi və elmi qiraət salonları, akademiklər üçün qiraət salonları, elmlər doktorları və professorlar üçün qiraət salonları) təşkil edilir.

Respublika kitabxanalarında ixtisaslaşdırılmış patent-texniki, kənd təsərrüfatı, not-musiqi ədəbiyyatı şöbələri yanında, eləcə də dövrü nəşrlər üzrə xüsusi qiraət salonları yaradılır. Bu baxımdan M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasını Respublikamızın böyük kitabxanalarının xüsusi nümunəsi kimi göstərmək olar. Bu kitabxanada oxuculara differensial (fərqli) xidmət etmək məqsədilə hal-hazırda 13 oxucu zalı fəaliyyət göstərir. Elmi işçilərə və mütəxəssislərə dəqiq elmlər, texniki, humanitar elmlər zallarından əlavə not-musiqi, xarici ədəbiyyat zalı, dövrü mətbuat, mikrofilimlər, nadir kitablar və s. zallarda xidmət edilir. Gənclərə, ali, orta ixtisas məktəbləri tələbələrinə isə 280 oxucu tutan işıqlı ümumi oxu zalında xidmət olunur.

Elmi zallarda elmlər doktorlarına, elmlər namizədlərinə, aspirantlara, ali, orta-ixtisas, orta məktəb müəllimlərinə, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində məşğul olan mütəxəssislərə xidmət edilir. Sahəvi qiraət zallarında oxucuların fonddan səmərəli istifadəsi üçün müvafiq şərait yaradılmışdır.

Kitabxananın elmi qiraət zalında oxucuların mütləq sorğularının ödənilməsi ilə bərabər, mün-təzəm olaraq tarixi və əlamətdar günlərə və qiraət

salonlarının köməkçi fondlarına daxil olan yeni ədəbiyyatın təbliğinə dair müxtəlif əyani və şifahi kütləvi tədbirlər keçirilir. Bu qiraət salonlarının hər birində məlumat aparatı yaradılmışdır ki, bu da hər bir qiraət salonunun oxucularının köməkçi fondundan yaxşı istifadə edə bilməsinə kömək edir.

Kitabxanalarda konkret oxucu qruplarına xidmət məqsədilə yaradılan qiraət salonlarına ən yaxşı nümunə uşaq kitabxanalarında təşkil edilən qiraət salonlarıdır.

Uşaq kitabxanalarının qiraət salonlarının başqa kitabxanalardan ciddi şəkildə fərqlənən özünəməxsus xüsusiyyəti vardır. Bu xüsusiyyətlər böyük uşaq kitabxanalarında daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Məsələn M. Seyidzadə adına Bakı Şəhər Mərkəzi uşaq kitabxanasında uşaqların üç yaş qrupu üzrə xüsusi qiraət salonları fəaliyyət göstərir. Belə ki, burada məktəbəqədər yaşlılar, kiçik məktəbyaşlılar, həm də orta məktəbyaşlı uşaqlar üçün həm abonent, həm də müstəqil qiraət salonları yaradılmışdır.

4.3. Kitabxanalararası abonement

Dünya mədəniyyəti tarixi hələ çox qədim zamanlardan yaradılmış böyük kitabxanalar arasında kitabla əlaqədar mübadilənin şahididir. Eləcə də Azərbaycanda hələ orta əsrlərdən başlayaraq müxtəlif tipli kitabxanalar arasında kitab mübadiləsinin mövcud olması faktı məlumdur.

Müasir dövrdə kitabxanalar arasında kitab mübadiləsi ilə bərabər həm də KAA-dan istifadə

məsələsi ciddi zərurətə çevrilmişdir. Belə ki, orta əsrlərdə və hətta keçən əsrdə kitabxanalararası abonementin təbliği kitabın və digər çap məhsullarının bağlılığından və azlığından irəli gəlsə, hal-hazırda məlumatın çoxluğu, eyni zamanda onların əldə edilməsi zəruriliyindən irə gəlir.

Məlumdur ki, XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq elmlərin daha böyük həcmdə tətbiq edilməsi və təbii olaraq elmi-texniki məlumatın, eləcə də digər xarakterdə olan məlumatların çoxluğu və bunun idarə olunması çətinliyi ilə səciyyələnir.

Oxucu sorğularının tam və dolğun ödənilməsi kimi kitabxanalar qarşısında qoyulan vacib bir vəzifənin yerinə yetirilməsi iki fəaliyyət istiqamətindən bütünlüklə asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq ya kitabxana fondlarının ideal tamlığı təmin olunmalı, ya da kitabxanalararası abonementin səmərəli mexanizmi işlənib hazırlanmalı və təkmilləşdirilməlidir.

Elmlərin son dərəcə dərin differensiyası və bir-birinə nüfuz etməsi müasir dövrümüzün səciyyəvi xüsusiyyətidir. Eləcə də dərc olunmuş nəşrlərin böyük həcmi, oxucu sorğularının mürəkkəbləşməsi son vaxtlar yeni şərait və xidmət formalarının yaradılmasını, mövcud formaların dəyişməsinə, ya da təkmilləşməsinə tələb edir.

Elmin və elmi fəaliyyət sahələrinin xırdalanması, elmi informasiyanın müxtəlif, bəzən bir-birinə aid olmayan sahələrdə axtarılması məcburiyyəti elmi informasiya mütəxəssislərini yeni, rəssional metod və formalar axtarmaq zəruriyyəti qarşısında qoyur. Mütəxəssis sorğularının təmin edilməsi məqsədi ilə kitabxana fondlarının məzmunca təkrarlanması

əvəzinə kitabxanalar arasında əlaqəni genişləndirmək, kitabxanalararası abonement münasibətlərini inkişaf etdirmək daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Hər bir kitabxana öz oxucularının hər bir sorğusunu ödəməyi vacib bilməlidir və buna borcludur. Lakin hər bir kitabxana öz fondu hesabına oxucularının bütün mütaliə sorğularını tam ödəyə bilməz. Ona görə də oxucu sorğusunu ödəmək üçün başqa kitabxananın kitab fonduna müraciət etmək, hər hansı kitabı müəyyən müddətdə başqa kitabxanadan alıb oxucunun istifadəsinə vermək lazım gəlir. Bu cür işləri qaydaya salmaq üçün kitabxanalararası abonement üsulu tətbiq edilmişdir. Demək: Bir kitabxananın öz oxucusunun sorğusu ilə əlaqədar başqa kitabxanadan müvəqqəti istifadə üçün kitab alıb qaytarması prosesi kitabxanalararası abonement adlanır.

Kitabxanalararası abonement ölkədə əhaliyə kitabxana xidmətinin vahid sisteminin mühüm elementi hesab olunur. KAA oxucu sorğularına rədd cavablarının azalmasına xidmət edir. Bu üsul əsasən müəyyən oxucuların-xüsusən mütəxəssis oxucuların vacib elmi əsərə olan sorğusunu ödəməyə yönəlmişdir. Kütləvi sorğuları (bədi kitablara, dərsliklərə, məlumat nəşrlərinə olan sorğuları və s.) KAA köməyi ilə ödəmək olmaz.

KAA-dan istifadə etmək ölkədəki bütün kitabxanalar üçün vacibdir.

Azərbaycanda KAA-nın tətbiq edilmə tarixi keçmiş ittifaqın təsiri ilə 20-ci illərdən başlamışdır. Sonralar Nazirlər Sovetinin qərarı ilə KAA-nın vahid ümumdövlət sistemi üzrə əsasnaməsi yarandı.

Respublikada KAA-nın həm universal mərkəzləri, həm də sahəvi mərkəzləri fəaliyyət göstərir.

Universal mərkəzlər adətən mədəniyyət nazirliyi sisteminin kitabxanaları üçündür. Yeni mədəniyyət nazirliyi sistemində olan bütün kənd və şəhər kitabxanaları KAA üsulu ilə kitab əldə edə bilər. Həmin ərazidə fəaliyyət göstərən kitabxanalardan biri respublika tabeçiliyində olan inzibati rayonun, respublikanın və ya müxtər vilayətin kitabxanalararası abonementi üçün universal mərkəz hesab olunur. Universal mərkəzlər həm də həmin ərazidə əlaqələndirmə mərkəzləri sayılır. Onlardan istifadə edən kitabxanalar adətən Respublika Mədəniyyət Nazirliyi sistemində daxil olan kitabxanalardır. Həmin ərazidə fəaliyyət göstərən və Mədəniyyət Nazirliyi sistemində daxil olmayan sahəvi kitabxanalar üçün isə respublika və vilayət səviyyəli nazirliklərin, komitələrin, elmlər akademiyasının mərkəzi kitabxanaları-sahəvi mərkəzlər rolunu oynayır.

Kitabxanaların vahid sistem halında mərkəzləşdirilməsi göstərir ki, kitabxanalararası abonementi vahid ümumdövlət sistemindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyildir. Ona görə də kitabxanalararası abonementin respublika ərazisində müasir vəziyyətinin ümumiləşdirilməsi yollarının araşdırılmasının böyük nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti vardır. Əgər mərkəzləşməyə qədər ayrı-ayrı rayon və şəhər kitabxanalarının fondları səpələnmiş vəziyyətdə idisə, mərkəzləşmiş kitabxana sistemi yaradııldıqdan sonra onların kitab fondları vahid ümumrayon və ümumşəhər kitabxanaları kimi formalaşmışdır. Bu kitabxanalar vahid tələblər və istiqamətlər əsasında

komplektləşdirilir. Bu isə ölkə daxilində kitabxanalararası abonementdən səmərəli istifadə etmək imkanı yaradır.

Azərbaycan Respublikasında vahid ümumdövlət kitabxanalararası abonementin əlaqələndirmə mərkəzi daha doğrusu universal mərkəz M.F. Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasıdır. Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasında bir sıra şöbələr fəaliyyət göstərir ki, onlardan biri də kitabxanalararası abonementin əlaqələndirmə mərkəzi kimi məsul vəzifəni yerinə yetirən kitabxanalararası abonement şöbəsidir.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasının respublika kitabxanalararası abonementin universal və əlaqələndirmə mərkəzi kimi fəaliyyətini araşdırıb tədqiq etməklə əlaqədar kitabxananın məhz həmin funksiyasını birbaşa icra etməklə məşğul olan kitabxanalararası abonement şöbəsinin yaradılması və inkişaf tarixi haqqında da müəyyən qədər məlumat vermək lazım gəlir.

1934-cü ildə keçmiş ittifaq miqyasında təsdiq edilmiş «Kitabxanalararası abonement haqqında əsasnamə» və «Kitabxanalararası abonement vasitəsi ilə kitabxanalardan istifadə qaydaları» adlı sənədlərə əsaslanaraq M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasında kitabxanalararası abonement şöbəsi açmaq qərara alındı. Həmin materiallar əsasında respublika kitabxanasının kitab fondundan kitabxanalararası abonement vasitəsilə istifadə edilməsi qaydaları işlənib hazırlandı.

Respublika daxilində istifadə üçün hazırlanan bu qaydalar Azərbaycan Xalq Maarif Komisarlığının Kitabxanaçılıq idarəsi tərəfindən təsdiq edildi. Uzun müddətli hazırlıqdan sonra, nəhayət 1936-cı ilin mart ayından etibarən M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Dövlət Kitabxanası kitabxanalararası abonement vasitəsilə ayrı-ayrı kitabxanaların sifarişini ödəməyə başladı. Beləliklə, haqqında bəhs etdiyimiz şöbə 1936-cı ilin mart ayından fəaliyyətə başlamışdır.

Beləliklə, M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Dövlət Kitabxanasının kitabxanalararası abonement şöbəsinin fəaliyyəti 1936-cı ildən başlayaraq və həmin ildə şöbənin başqa kitabxana oxucularının nə qədər sifarişini ödəməsi göstərilir. Onu da göstərmək lazımdır ki, burada kitabxanalararası abonement şöbəsi hələ yaranmamışdan əvvəlki illərdə kitabxana öz oxucularının tələbatını ödəmək üçün keçmiş ittifaqın bir sıra böyük kitabxanaları ilə əlaqə saxlayır və onlardan lazımı kitablar alırdı. Lakin bu iş mütəşəkkil xarakter daşmadığından kitabxanaya verilən sifarişlərin sayı getdikcə azalmağa başlayırdı. Lakin kitabxanada kitabxanalararası abonement şöbəsi fəaliyyətə başladıqdan sonra kitabxanaya respublikanın müxtəlif kitabxanalarından, eləcə də kitabxananın özünün xidmət şöbəsinin xətti ilə oxucuların çoxsaylı sifarişləri geniş vüsət aldı.

Kitabxanalararası abonement şöbəsində işin təşkilini günün tələbəri səviyyəsində qurmaq, eləcə də məqsəd və vəziyələrini oxucuların artmaqda olan çoxcəhətli sorğularının ödənilməsinə yönəltmək

məqsədilə həm respublikanın ərazisindəki kitabxanalarla, həm də ittifaqın başqa respublikaları ilə əlaqələr möhkəmləndirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, 1961-ci ildə kitabxanalararası abonement üzrə oxuculara 5960 nüsxə kitab verilişi olmuş, kitabxanalararası abonement şöbəsinə isə 120 yeni abonement üzv yazılmışdır. 1962-ci ildə isə kitabxananın kitabxanalararası abonement şöbəsinin xidmətindən 3624 nəfər oxucu istifadə etmiş və onlara 9796 nüsxə kitab verilmişdir ki, bu da şöbənin illik iş planında nəzərdə tutulduğundan 2796 ədəd çox idi.

1962-ci ildə keçmiş ittifaq səviyyəsində «Kitabxanalararası abonement haqqında əsasnamə» hazırlanıb nəşr edildi. Həmin əsasnamədə kitabxanalararası abonementin təşkili qaydaları daha geniş əks olunmuş və göstərilmişdir ki, bu əsasnaməyə uyğun olaraq keçmiş ittifaqın bütün kitabxanaları hər bir oxucuya tələb olunan ədəbiyyatı kitabxanalararası abonement xidməti ilə verməyə borcludur.

Keçmiş ittifaqın dağılması ilə əlaqədar bu əsasnamə əvvəlki funksiyalarını itirmiş, orada qoyulan tələblər yalnız respublika daxilində qüvvədə qalmışdır. Deməli, oxucunun respublikanın hansı bölgəsində yaşamasından asılı olmayaraq bütün kitabxanaların kitab fondalrı onun istifadəsinə verilir. Respublikamızda hər bir oxucu təkəcə özünün yaşadığı və yaxud işlədiyi ərazidə olan kitabxananın fondundan deyil, respublikanın milli kitabxanasının zəngin kitab sərvəti xəzinəsindən də istifadə etmək hüququna malikdir.

Əvvəlki səhifələrin birində toxunduğumuz kimi respublikamızın ayrı-ayrı rayonlarında fəaliyyət göstərən mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin mərkəzi kitabxanası həmin inzibati rayon üçün kitabxanalararası abonementin universal mərkəzi hesab olunur. Məsələn, Quba rayon mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin mərkəzi kitabxanası həmin rayondakı təbəçiliyindən asılı olmayaraq bütün kitabxanalar üçün KAA-nın universal mərkəzi, həm də əlaqələndirmə mərkəzi hesab olunur. Muxtar respublika kitabxanası, məsələn Ordubadi adına Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kitabxanası həmin ərazi üçün, M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanası ümumrespublika üzrə KAA-nın universal, eyni zamanda əlaqələndirmə mərkəzi hesab edilir.

Əgər respublikanın tərkibindəki muxtar respublikada, muxtar vilayətdə şəhər və rayonda texniki kitabxanalar, kənd təsərrüfatı kitabxanaları, eləcə də tibb kitabxanaları olarsa bu sahələrə dair kitabxanaların biri müvafiq sahə üzrə kitabxanalar üçün mərkəz təyin olunur. Təyin olunan hər bir mərkəz oxucuların o sahə üzrə kitablara olan tələbatını təmin edən sahəvi əlaqələndirmə mərkəzi hesab olunur.

Hal-hazırda respublikamızda müxtəlif ixtisas və peşə sahələri olan oxucuların ayrı-ayrı elm sahələri üzrə ədəbiyyata olan sorğusunu təmin edən aşağıdakı sahəvi kitabxanalararası abonement mərkəzləri fəaliyyət göstərir:

1. Təbiətşünaslıq və dəqiq elmlər üzrə Azərbaycan Respublika Elmlər Akademiyasının əsaslı kitabxanası;

2. Texniki elmlər üzrə Respublika Elmi Texniki Kitabxanası;

3. Tibb elmləri üzrə Respublika Elmi Tibb Kitabxanası;

4. Kənd təsərrüfatı ədəbiyyatı üzrə Respublika Kənd Təsərrüfatı Kitabxanası;

5. Patentlər üzrə Azərbaycan Respublika Dövlət Patent Komitəsinin Azərbaycan Elmi-Texniki Məlumat İnstitutu Kitabxanası;

6. Tədris ədəbiyyatı üzrə M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin Əsalı Kitabxanası.

7. Məktəb kitabxanaları üzrə Respublika Pedaqoji kitabxanası

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Dövlət Kitabxanası respublika üzrə universal mərkəz olmaqla bərabər, həm də ictimai elmlər, bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığa, dilçiliyə dair ədəbiyyat və standartlar üzrə əlaqələndirmə mərkəzidir.

Mövzunun və ədəbiyyatın xarakterindən asılı olaraq kitabxanalararası abonement üzrə sifarişlər yuxarıda adları çəkilən kitabxanalardan birinə göndərilir. Sifariş verilən ədəbiyyat həmin kitabxanaların fondunda olmadıqda və yaxud müxtəlif səbəblər üzündən bu kitabxanalar sifarişi ödəyə bilmədikdə, bu işin həlli universal mərkəzə, daha doğrusu M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasının kitabxanalararası abonement şöbəsinə həvalə olunur.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Dövlət Kitabxanasının KAA şöbəsi resublikadakı sahəvi mərkəzlərin iş planlarını və hesabatlarını toplayıb,

ümumiləşdirir və tapşırıqların yerinə yetirilməsi vəziyyətinə nəzarət edir. Onu da deyək ki, kitabxananın KAA şöbəsi hər il sahəvi mərkəzlərin müşavirəsini keçirməli, sahəvi mərkəzlərin KAA şöbələrinin işçilərinə məsləhətlər verilməli, bu işlə əlaqədar metodik köməklik göstərmək üçün müvafiq məsələlər üzrə yığıncaqlar, müşavirələr, görüşlər təşkil etməlidir.

Azərbaycan vahid ümumdövlət kitabxanalararası abonementin əlaqələndirmə mərkəzi və universal mərkəz olan M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanası Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət nazirliyi sistemində daxil olan kitabxanaların KAA xətti ilə sifarişlərini ödəməklə bərabər, son dövrlərdə respublikamızdakı müxtəlif elm sahələri üzrə ədəbiyyat sorğusunu təmin etmək üçün yaradılmış digər sahəvi mərkəzlərin də sifarişlərini ödəməyə çalışır. Bununla əlaqədar işin icrası aşağıda qeyd edəcəyimiz qayda üzrə həyata keçirilir:

Hər bir rayonun mərkəzi kitabxanası rayonun ərazisində olan bütün kitabxanaların (tipindən və fondunun həcmindən asılı olmayaraq) işini əlaqələndirir, rayonda olan kitabxanaların fondlarını öyrənir, bu məlumatı kitabxanalar arasında yayır, ayrı-ayrı oxucuların sifarişlərini imkan daxilində öz fondu hesabına ödəyir, soruşulan kitab öz fondunda olmadıqda sifarişin ödənilməsi üçün onu başqa müvafiq kitabxanaya göndərir. Əgər tələb olunan ədəbiyyat həmin rayonun ərazisindəki kitabxanalarda yoxdursa, sifariş blankına «rayonda yaxdur» ştamplı vurulur və sorğu mövzusunun xarakterindən asılı olaraq respublikada KAA-nın sahəvi mərkəzlərindən

birinə göndərilir. Sahəvi mərkəzin fondunda həmin ədəbiyyat olmadıqda, daha doğrusu sahəvi mərkəz sifariş ödəyə bilmədikdə, sifariş blankının üzərinə «Respublikanın texniki kitabxanalarında yoxdur, yaxud «Respublikanın Kənd təsərrüfatı Kitabxanalarında yoxdur» ştampları vurulur və universal mərkəzə, M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasının kitabxanalararası abonement şöbəsinə göndərilir. Həmin şöbə isə sifariş blankında qeyd olunan kitabları əldə edərək sifarişçiyə göndərir. Məlumdur ki, bu cür sorğuları ödəmək üçün şöbə müvafiq qaydada axtarışlar aparmalı olur.

Əgər tələb olunan ədəbiyyat kitabxananın başqa bir oxucusundadırsa, onda sorğu blankı növbədə saxlanılır və bu haqda sifarişçiyə məlumat verilir. Sonra isə həmin kitab fonda qaytarılan kimi abonent tərəfindən verilən sorğu ödənilir.

Kitabxanalararası abonement şöbəsinə sifariş vermək üçün doldurulan blank düzgün və biblioqrafik cəhətdən dəqiq yazılmalıdır.

Hər bir sifarişçi kitabxana və onun oxucuları bilməlidir ki, kitabxanalararası abonement vasitəsilə alınan çap əsərlərindən yalnız kitabxananın oxu zalında istifadə edilməlidir.

Əgər alınmış kitab cırılırsa, başqa cəhətdən korlanarsa, o, yenisi ilə əvəz olunmalıdır. Yaxud da sifariş ödəyən kitabxana ilə razılaşmaqla korlanmış kitabın fotosurəti çıxarılaraq kitab halında cildlənməklə həmin kitabxanaya qaytarılmalıdır. Sifarişlə alınan kitab itirilərsə və ya kitabxanalararası abonement qaydaları pozularsa sifarişçinin kitabxanalararası abonementi müəyyən müddətə bağlanır.

Bütün yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, kitabxanalararası abonement vasitəsilə göndərilən ədəbiyyatın istifadə prosesində və dövründə qorunmasında sifariş verən kitabxana məsuliyyət daşıyır. Ona görə də sifarişçi kitabxana kitabxanalararası abonement xətti ilə alınan kitabı istifadə üçün öz oxucusuna verərkən onu hər cəhətdən məlumatlandırmalı və məsuliyyət hissəsini xatırlatmalıdır.

Kitabxanalararası abonement mərkəzlərinə ədəbiyyat sifariş vermək istəyən bütün sifarişçi kitabxanalar üçün vahid sifariş blankı hüquqi sənəddir.

KAA üzrə sifariş verilən ədəbiyyat aşağıdakı müddətə verilir: kitablar 30 gün, dövri nəşrlər 15 gün, mikrofilmlər 45 gün, vahid nüsxələr və oxucular tərəfindən daha çox soruşulan nəşrlər adətən 10 gün müddətinə verilir. onu da əlavə etmək olar ki, sifarişlə əlaqədar göndərilən ədəbiyyatın sifarişçiyə gedib, geri qaytarılarkən yolda qaldığı müddət yuxarıda göstərilən müddətə aid edilmir.

Kitabxanalararası abonement şöbəsində vahid blanklarda göndərilmiş sifarişlərlə yanaşı, ayrı-ayrı abonentlərdən, təşkilatlardan, müəssisələrdən alınmış məktub sarğuları da qeydə alınır. Bütün məktubluların xüsusi jurnalda qeyd edilməsi və ona veriləcək cavab müddətinə nəzarət olunması üçün imkan yaradılır.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasının kitabxanalararası abonement şöbəsinə sifarişlər yalnız Respublika Mədəniyyət Nazirliyi sistemi kitabxanalarından deyil, eyni zamanda respublikanın ayrı-

ayrı sahəvi mərkəzlərinin kitabxanalararası abonement şöbəindən də göndərilir. Bütün bunları nəzərə alaraq M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli Kitabxanasının KAA şöbəsi oxuculara xidməti yaxşılaşdırmaq və bu işə nəzarət sistemi yaratmaq üçün bütün sifarişlərin qeydiyyatı və onların təhlili məqsədi ilə xüsusi kartoteka sistemi yaratmışdır. Şöbədə bu sistemin özünü də şərti olaraq 1) sifarişlər kartotekası, 2) abonentlər kartotekasına bölmüşlər.

Şöbədə bir qayda olaraq sifarişçiyə göndərilmiş və istifadə olunaraq qaytarılmış sifarişlər üçün iki sifariş kartotekası təşkil edilmişdir. Bu kartotekalardan biri abonent kitabxanaların göndərdikləri sifariş blanklarından ibarətdir. Həmin sifariş blankları sifarişçi kitabxanaların formulyarı ilə birlikdə saxlanılır. Formulyarda abonentlərin nömrəsi, poçt ünvanı, telefonu, teletayp, kitabxananın adı, məsul şəxsin və müəssisə direktorunun familyası göstərilir. Formulyarın coğrafi adları əlifba düzülüşü abonentlərin nömrəsinə uyğun düzülmüşdür. Bu kartotekanın əsas məqsədi verilmiş ədəbiyyata dair sifariş blanklarının saxlanılmasını həyata keçirməkdir.

Abonentlər tərəfindən qaytarılmış nəşrlərin sifariş blanklarından isə ikinci kartoteka yaradılmışdır. Bu kartoteka il ərzində kitabxanalararası abonement üzrə ədəbiyyat verilişini ətraflı təhlil etməyə imkan verir.

Kitabxanalararası abonement şöbəsində daha bir neçə abonentlər kartotekası vardır. Onlar kitabxanalar haqqında müəyyən məlumatları özlərində əks etdirən kartoçkalardan ibarətdir. həmin

kartoçkalarda ayrıca formulyarda olduđu kimi eyni məlumatlar verilir. Lakin burada telefon, teletayp, müəssisə direktorunun familiyası göstərilir.

Şöbədə kitabxanaların tipii üzrə kartoteka da mövcuddur. Bu kartoteka bir neçə bölmədən ibarətdir. Hər bir bölmədə müəyyən bir sistemə daxil olan kitabxanaların adları qeyd olunmuşdur. Bunlar: Respublika Mədəniyyət Nazirliyinin kitabxanaları, elmi-texniki kitabxanalar, Kənd Təsərrüfatı Kitabxanaları, Milli Elmlər Akademiyası Kitabxanaları, ali məktəb kitabxanaları və s. ibarətdir.

Beləliklə, respublikada hər bir oxucunun ölkənin hansı bölgəsində yaşamasından asılı olmayaraq istənilən kitabxanaya verdiyi oxucu sorğusunun qəti şəkildə ödənilməsi, bu sahədə «yox» cavablarının aradan qaldırılması yalnız kitabxanalararası abonement vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

4.4. Kitabxanalarda oxuculara fərdi xidmət

Təbiətdə bütün canlıların ilkin tərbiyəsində fərdi yanaşma vacib xarakter daşıyır. Bəşər cəmiyyətində isə insanın tərbiyəsi prosesi ona fərdi təsir göstərməklə başlayır və insan ömrünün axırına qədər bu və ya digər dərəcədə fərdi təsire ehtiyac duyur. İnsan cəmiyyəti formalaşdıqca təlim və tərbiyə prosesində ayrı-ayrı fərdlərlə iş kollektiv tərbiyəyə, kollektiv təlimə çevrilmişdir. Lakin bu keçiddən sonra da kollektiv içərisində fərdlərlə işə böyük əhəmiyyət verilir, kollektiv tərbiyədə ayrı-ayrı fərdin

özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq iş aparılır.

Tarixən pedaqoqlar tərbiyə-tərbiyə prosesində fərdi cəhətlərin nəzərə alınmasını, fərdlərlə müstəqil iş aparılmasını vacib tələb kimi tez-tez xatırlamışlar. Nəhayət tam həqiqətə çevrilmişdir ki, nəinki hər bir şəxsin ilkin tərbiyəsində, eyni zamanda ayrı-ayrı kollektivlərin, geniş kütlənin, hətta cəmiyyətin idarə olunmasında fərdi iş xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Oxuculara fərdi yanaşmaq məsələsi də bir prinsip kimi kitabxanaşünaslıqda həmişə məqbul hesab olunub. Eyni zamanda fərdi yanaşmanın başlıca məqsədi oxucunun mütaliəsini istiqamətləndirmək və məlumat işinin ümumi məcmusundan ibarətdir.

Məlum həqiqətdir ki, cəmiyyət inkişaf etdikcə, cəmiyyətin üzvləri arasında ictimai fərqlər yarandıqca, hər kəsdə müəyyən ixtisasa, peşəyə yiyələnmək cəhətdən, eyni zamanda şəxsiyyət baxımından fərdi keyfiyyətlər özünü qabarıq şəkildə göstərir. Məhz bu baxımdan müasir dövrdə ümumi tərbiyə işində fərdi iş xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda ölkəmizdə bütün kitabxana sistemində yaşından, ixtisasından, peşəsindən, ümumi bilik səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün oxucular az və ya çox dərəcədə fərdi yanaşmaya ehtiyac duyurlar.

Kitabxanalarda oxuculara fərdi yanaşarkən burada ayrı-ayrı oxucuların yalnız fərdi keyfiyyətlərinin müntəzəm surətdə uçotunu aparmaqla kifayətlənmək olmaz. Bu işdə hər bir oxucunun sosial tipik xüsusiyyətlərini də

müəyyənləşdirməyə xüsusi əhəmiyyət verilir. Ayır-ayrı oxucuları bu cəhətdən izləmək prosesində kitabxanaçı eyniliklə rəngarənlilik, ümumi ilə fərdilər arasındakı ziddiyyətləri də müşahidə edib müəyyənləşdirməlidir. Kitabxanaçı kitabxanada oxucuların fəaliyyətində açıq rəfdən kitab seçərkən, kataloq və kortoteka sistemindən istifadə edərkən, müəyyən kitaba, hər hansı məsələyə münasibətini bildirərkən, baş verən oxşarlığa, tipikliyə tipləşdirmə ənənəsi kimi yanaşmalı, həmin prosesdə oxucularda hiss olunan fərdiliyi, özünəməxsusluğu, təkrarolunmazlığı isə fərqləndirmə elementi kimi qeyd etməlidir.

Kitabxanada oxucunun «fəaliyyəti» deyərkən birinci növbədə fəaliyyətin mahiyyətini dərk etmək lazımdır. Psixologiyada fəaliyyət-insanın dərk olunmuş məqsədi ilə tənzim edilən daxili (psixi) və xarici (fiziki) fəallığıdır.

Beləliklə oxucuya fərdi yanaşmanın mühüm şərtlərindən biri oxucunun kitabxana daxilindəki fəaliyyətində mövcud olan məqsədi aydınlaşdırmaqdır. Əlbəttə kitabxanada oxucu fəaliyyətinin əsasını təşkil edən məqsədi həmişə asanlıqla aşkar etmək mümkün olmur. Bu isə hər şeydən əvvəl ayrı-ayrı oxucuların kitabxana daxilindəki fəaliyyətlərində bəzən məqsəd aydınlığının olmaması ilə izah olunur.

Tarixən, xüsusilə müasir dövrdə, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında mütaliənin rolu böyükdür. Bu cəhətdən mütaliənin təsiri ilə şəxsiyyətin hərtərəfli və harmonik inkişafını yalnız hər bir oxucuya fərdi yanaşma yolu ilə «hər oxucuya öz kitabını, hər kitabı

öz oxucusuna» qaydası üzrə mütaliəni fərdiləşdirmə əsasında həll etmək olar.

Bu gün kitabxanalarda oxucularla fərdi iş oxuculara xidmət işinin həm nəzəriyyəsində, həm metodikasında, həm də bütövlükdə bu işin təşkilində mühüm bir problem kimi özünü göstərir. Kitabxana şəraitində oxuculara fərdi yanaşma dedikdə kitabxanaçının oxucuya bilavasitə şəxsi təsiri nəzərdə tutulur. Oxucuya bir şəxsiyyət kimi ailədə, istehsalatda, ictimai yerlərdə müxtəlif cəhətdən təsir olunur. Lakin oxucunun mütaliəsini istiqamətləndirmək, mütaliə sorğularını ödəmək və onu inkişaf etdirmək cəhətdən kitabxanaçının təsiri məqsədli və planlı olması baxımından xüsusilə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bir cəhəti də göstərmək lazımdır ki, müasir dövrdə ayrı-ayrı fərdlərə göstərilən təsir həm də ictimai məna kəsb etməlidir. Belə ki, ictimai yerlərdə, xüsusilə istehsalatda və təhsil müəssisələrində ayrı-ayrı fərdlərə göstərilən təsir zamanı kollektivə təsir haqqında, kollektivə təsir prosesində isə ayrı-ayrı fərdlərə təsir haqqında fikirləşmək lazımdır.

Uzun illərdir ki, kitabxanaçılar öz fəaliyyətlərinin başlıca səmərəsini kitabxanaya cəlb edilən oxucuların, kitab verilişinin, keçirilən kütləvi tədbirlərin və bu tədbirlərdə iştirak edənlərin ümumi maraqları ilə ölçürlər. Eyni zamanda hər ilin yekununa görə kitabxanaların fəaliyyətinə qiymət verilərkən də bu rəqəmlərin məzmunu əsas götürülür. Kitabxanaya cəlb edilən oxucularla aparılan işin məzmunu, onların mütaliəsinə rəhbərlik işi, burada fərdi işin vəziyyəti, keçirilən kütləvi

tədbirlərin məzmunu və pedaqoji cəhətdən effektivliyi məsələsi ya unudulur, ya da arxa plana keçir. Bu gün təhsil, təlim-tərbiyə müəssisələrinin, o cümlədən kitabxanaların fəaliyyətinin ictimai dəyərlərini, burada aparılan fərdi işin əsas məzmunu və səmərəliliyi ilə ölçmək dövrün, zamanın tələbidir.

Kitabxanalarda oxucularla fərdi iş kitabxanaçı ilə oxucunun qarşılıqlı fəallığına, hər hansı elmi, nəzəri və praktiki məsələnin təhlili üzrə fikir mübadiləsində müntəzəm əməkdaşlığına əsaslanır.

Müxtəlif bilik səviyyəsinə, dünya görüşünə malik oxucularla fikir mübadiləsində əməkdaşlıq etmək kitabxanaçıdan kifayət qədər bilik, geniş dünyagörüşü, pedaqoji hazırlıq tələb edir.

Kitabxanaçılardan həmin keyfiyyətləri gözləyərkən biz heç də universallıq tələbini irəli sürmürük. Burada hər bir kitabxanaçının sadəcə olaraq müntəzəm mütaliəsi və özünün gündəlik işinə yaradıcı münasibəti lazımdır. Əlbəttə, gündəlik sistemli yaradıcı mütaliə hər bir ixtisas sahibi üçün olduğu kimi, kitabxanaçıların da ümumi qabiliyyəti və mənəvi zənginliyi üçün əsas vasitədir.

Kitabxanaların oxucularla işinin iki əsas istiqaməti olan oxucunun mütaliəsini istiqamətləndirmək və məlumat işi həm fərdi, həm də kütləvi şəkildə həyata keçirilir. Bununla əlaqədar hər bir kitabxanaçı nəzərə almalıdır ki, həm fərdi, həm də kütləvi iş üsulunun özlərinə məxsus tətbiq edilmə obyektidir. Bununların hər biri tətbiq edilərkən məqsədindən asılı olaraq görülməli işin məzmunu və onun həm oxucu qrupunun, həm də fərdlərin səviyyəsinə müvafiqliyi göstərilməlidir. Bir cəhəti də

qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı məsələnin izahı ilə əlaqədar istər fərdi iş apararkən, istərsə də kütləvi işə müraciət edərkən iş aparılan oxucu qrupunun həm ümumi xüsusiyyətlərini, həm də konkret obyekt kimi hər bir oxucunun fərdi xüsusiyyətlərini hesaba almaq vacibdir.

Məsələn hər hansı kitabxanada kitabxanaçı ali məktəblərin birinci kurs tələbəsi olan oxucularla kitabxanadan və onun məlumat aparatından istifadə qaydaları barədə vaxtaşırı söhbət aparmalı olur. Əsasən abonementdə aparılan bu cür söhbətlər həm kollektiv şəkildə, həm də ayrı-ayrı oxucularla fərdi şəkildə olur. Belə söhbətlərin keçirilməsi metodikasını haqqında abonementin işçisinin apardığı söhbətdə düzgün olaraq qeyd edildi ki, bu cür söhbət eyni kursda oxuyan bir neçə oxucu ilə birlikdə aparılsa da burada iştirak edənlərin yaş qrupunun xüsusiyyətləri ilə bərabər, həm də hər birinin xüsusi cəhətlərini, mütaliə mədəniyyəti səviyyəsini, mütaliəçilik verdişini, ümumi dünya görüşünü nəzərə almamaq olmaz. Eyni zamanda həmin mövzuda bu yaş qrupundan olan hər hansı oxucü ilə fərdi söhbət zamanı onun daxil olduğu oxucu qrupunun ümumi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq unudulmamalıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müəyyən oxucu qrupu ilə aparılan kollektiv söhbətdə fərdi cəhətləri o zaman nəzərə almaq olar ki, kitabxanaçı söhbət iştirakçılarının hər birini kifayət qədər tanımış olsun.

Kitabxanalarda oxucularla aparılan fərdi iş müəyyən sistemə malikdir. Oxucularla kitabxanaçının müntəzəm görüşünə əsaslanan bu iş hər şeydən

əvvəl hər bir oxucunun məxsus olduğu oxucu qrupuna təsir etmək üsullarını bilməyi, həmçinin müəyyən oxucu qrupuna məxsus olan hər bir oxucunun şəxsi xüsusiyyətlərini nəzərə almağı tələb edir.

Əhali arasında ideya-siyasi tərbiyə işi aparan digər müəssisələrə nisbətən oxucularla fərdi iş aparmaq üçün kitabxanalar daha böyük imkana malikdir. Çünki mütaliə tələbatına müvafiq olaraq hər gün kitabxanaya müraciət edən ayrı-ayrı oxucular kitabxanaçı ilə qarşılaşır, onun tövsiyəsinə, lazımi məsləhətinə ehtiyac duyur. Bu tövsiyələrin, effektivliyi əsasən kitabxanaçının oxucu sorğularına nə dərəcədə düzgün yanaşmasından asılıdır. Oxucu sorğularına düzgün yanaşmaq hər bir kitabxanaçının birinci növbədə öz oxucularını və istifadə etdiyi kitab fondunu nə dərəcədə yaxşı tanıması ilə əlaqədardır. Fərdi işin müvəffəqiyyətli təşkili də məhz kitabxanaçının öz oxucularını yaxşı tanımasından asılıdır.

Respublikamızda kitabxana işinin ayrı-ayrı sahələri, kitabxanaşünaslığın müxtəlif nəzəri və təcrübi prosesləri barədə kifayət qədər yazılmış, lazımi tədqiqatlar aparılmışdır. Lakin kitabxanalarda oxucularla fərdi işin məzmunu və təşkili metodikası haqqında olduqca az yazılmışdır. Bunun başlıca səbəblərini hər şeydən əvvəl oxucularla iş üsullarını və şəxsi psixologiyanı dərinlən bilməyi tələb edən fərdi işin çətinliyi ilə, fərdi işin bir iş üsulu kimi lazımi dərəcədə qiymətləndirilməməsi ilə və nəhayət oxucularla fərdi iş aparmaq üçün vaxt imkanının məhdudluğu ilə izah edirlər.

Müasir dövrdə kitabxanalar oxuculara xidmət prosesində fərdi işlə kütləvi işi vəhdət halında həyata keçirirlər. Çünki, kitabxanalarda oxucu sorğularının ödənilməsi, mütaliələrinin istiqamətləndirilməsi işi və ideya tərbiyəsi ilə əlaqədar aparılan fərdi işlə kütləvi işlər arasında müəyyən fərqlər olmaqla bərabər, həm də sıx əlaqə mövcuddur. Ona görə də oxucuların çoxcəhətli tərbiyəsi işində, eləcə də mənəvi cəhətdən zənginləşməsində böyük təsir gücünə malik olan fərdi və kütləvi işlərin vəhdəti bu gün kitabxanaların gündəlik iş prosesinə çevrilmişdir.

Kitabxanalarda kütləvi işlərin müvəffəqiyyətli təşkili üçün fərdi işin mühüm rolu vardır. Belə ki, hər hansı kütləvi tədbir mövzularının seçilməsi, həmin mövzuya ayrı-ayrı oxucunun münasibətinin öyrənilməsi, tədbirdə çıxış edəcək oxucuların müəyyənləşdirilməsi və s. kimi məsələlər yalnız oxucularla fərdi iş prosesində həll edilir. Çünki, uzun illərin təcrübəsi göstərir ki, hər hansı kütləvi tədbirin hazırlanması prosesində oxucularla geniş planda fərdi iş aparılmadan və ümumiyyətlə fərdi yanaşmanın müvafiq elementlərindən istifadə etmədən, həmin kütləvi tədbirdən lazımi sərəmə gözləmək də mümkün deyildir.

Oxucularla fərdi işin düzgün təşkili aktual mövzuda kütləvi tədbir keçirməyin əsas göstəricisi hesab olunur. Çünki, müəyyən bir mövzuda, xüsusilə iştirakçılarda maraq doğura biləcək aktual bir məsələ üzrə kütləvi tədbir keçirmək haqqında qərara gəlmək oxuculara gündəlik xidmət prosesində aparılan fikir mübadiləsi və rəy sorğusu əsasında yaranır. Bu prosesdə kitabxanaçılarla oxucular arasında və

oxucuların öz aralarında gedən fikir mübadiləsini nəzərə almaq lazımdır. Onu da deyək ki, keçirilməsi nəzərdə tutulan müəyyən tələblərə oxucuların həqiqi münasibətini dəqiq müəyyənləşdirmək üçün həmin mözuya dair, oxucuların öz aralarında aparıdaqları fikir mübadiləsi sisteminə daha çox üstünlük verilməlidir. Məhz bu cəhətləri nəzərə alaraq keçirilən kütləvi tədbirlər oxucularla fərdi işin istiqamətini və məzmununu dəqiqləşdirdikdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Oxucularla fərdi iş prosesində kifayət qədər oxucu rəyini müəyyənləşdirmədən, oxucuların arzu və istəklərini, maraqlarını nəzərə almadan, kiminsə təkidi əsasında təşkil olunan kütləvi tədbirə nə qədər süni təmtəraq verilsə belə, o yenə də oxucu auditoriyasının dərin marağına səbəb olmayacaqdır.

Bu məsələnin bir cəhətidir. Belə ki, kütləvi tədbirin müvəffəqiyyətli təşkili üçün onun mövzusunun əksər oxucuların marağına müvafiqliyi hələ əsas şərt deyildir. Keçiriləcək kütləvi tədbirin dərin ideya və estetik təsirini gücləndirmək üçün birinci növbədə tədbirdə oxucuların fəal iştirakına, burada qoyulan məsələlərə canlı reaksiyasına nail olmaq lazımdır. Bu işə tədbirə hazırlıq prosesində oxucularla aparılan fərdi işin konkret istiqamətini müəyyənləşdirir. Bu prosesdə kitabxanaçı həmin mövzunu ayrı-ayrı oxucuların maraq dairəsinə daxil etməklə bərabər, həm də bu sahədə müvafiq kitabların oxunması vəziyyətini izləməlidir. Bütün bunlarla bərabər kitabxanaçı oxucularda daha çox vacib olan bir keyfiyyət- hər hansı məsələ haqqında sərbəst fikir söyləmək, oxuduqlarını təhlil etmək,

onun müsbət və mənfi cəhətlərini yazılı və şifahi formada şərh etmək qabiliyyəti aşılayır.

Ümumiyyətlə, kitabxaançılar özlərinin illik iş planları üçün kütləvi tədbir mövzuları seçərkən bu sahədə aparacaqları fərdi işin mövzusunun və mahiyyətini nəzərə almalıdırlar.

Fərdi iş ilə kütləvi işin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında fikrimizi ümumiləşdirərək bu nəticəyə gəlirik ki, kütləvi işin müvəffəqiyyətlə keçməsi üçün oxucularla aparılan məqsədyönlü fərdi iş mühüm rol oynadığı kimi, müvəffəqiyyətlə keçən kütləvi tədbir zamanı da burada iştirak edən hər bir şəxsə mövzu ilə əlaqədar ayrı-ayrılıqda geniş təsəvvür əmələ gəlir, onlara estetik təsir edilir. Maraqlı çıxışların, ağıllı fikirlərin təsiri ilə hər kəsə kütlə qarşısında sərbəst çıxış etmək, hər hansı məsələ barədə yazılı və şifahi fikir söyləmək barədə təsəvvür yaranır. Ən nəhayət qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı kitabxanalar metodiki cəhətdən düzgün və təsirli şəkildə keçirdikləri kütləvi tədbirlər vasitəsilə kitabxana şəraitində oxucularla fikir mübadiləsini fəallaşdırdığı kimi, burada aparılan fərdi iş də o zaman effektiv olur ki, o kütləvi tədbirlər vasitəsilə möhkəmləndirilsin.

Yalnız belə olan tərzdə, oxucuları razı salan hər bir kütləvi tədbirdən sonra oxucular fərdi şəkildə kitabxanaçıya müraciət edərək, mövzuyla əlaqədar ədəbiyyat istəyir, həmçinin keçirilən tədbir haqqında kitabxanaçı ilə fikir mübadiləsi edirlər.

Beləliklə fərdi işlə kütləvi işin qarşılıqlı təsiri oxucuları məlumatlandırmaq və mütaliəsini istiqamətləndirmək işinin əsasını təşkil edir.

Kitabxanalarda oxucularla aparılan fərdi iş oxucu qruplarının müxtəlif əlamət və keyfiyyətlərinə görə, eyni zamanda ayrı-ayrı oxucuların mütaliə xüsusiyyətlərinə, maraqlarına, mütaliə mədəniyyətinin ümumi səviyyəsinə görə fərqləndirmək əsasında həyata keçirilir.

Adətən oxucular mütaliə sorğuları ilə kitabxananın abonementinə və qiraət salonuna müraciət edirlər. Kitabxanaçı oxucunun sorğusunu dinləyir, sorğunun məzmununa müvafiq ədəbiyyatı araşdıraraq oxucuya tövsiyə edir, oxucunun mütaliə marağına uyğun gələn yeni kitablar haqqında məlumat verir. Bunlar oxucu ilə söhbət əsasında həyata keçirilir. Ona görə də kitabxanalarda əsas fərdi iş üsulu oxucu ilə söhbət hesab olunur.

Kitabxanaçılar gündəlik olaraq öz oxucularının mütaliyə sorğularını ödəmək üçün həm oxucularını, həm də kitab fondunu müntəzəm olaraq öyrənməlidirlər. Onu da deyək ki, hər ikisini öyrənmək mütəmadi xarakter daşmalıdır. Buradakı mütəmadi istifadəsinin oxucuları və kitab fondunu öyrənmək işinə aid edilməsi bir qədər fərqli başa düşülməlidir. Belə ki, kitab fondunun mütəmadi öyrənilməsi dedikdə-burada fondada mövcud olan kitabları öyrənməklə bərabər, həm də müntəzəm olaraq kitabxanaya daxil olan yeni kitabların öyrənilməsi başa düşülməlidir. Hər bir kitabla bir dəfə tanışlıq kifayət edir, tanınmış kitabları yenidən öyrənməyə ehtiyac yoxdur. Lakin bu fikri oxucuları öyrənməyə aid etmək olmaz. Oxucunu bir dəfə öyrənmək kifayət etmir. Çünki, oxucu daim inkişafdadır. Daimi inkişafda

olduğu üçün də hər bir oxucu mütamadi öyrənilmək obyektidir.

Kitabxanaçı kitab fondunu hər gün kitab verilişinə başlayana qədər və oxuculara xidmət prosesində öyrənir. Hər bir oxucunu isə onun kitabxanaya ilk dəfə yazılması prosesində öyrənməyə başlayır.

Oxucu kitabxanaya ilk dəfə yazılarkən kitabxanaçı onun oxucu kimi keyfiyyətini, maraq dairəsini, sorğularının məzmununu öyrənməyə başlayır. Bu zaman kitabxanaçı elə etməlidir ki, oxucunun həm ümumi, həm də mütaliə ilə əlaqədar marağı haqqında müəyyən təsəvvür əldə edə bilsin. Oxucu ilə ilk fərdi iş də elə buradan başlayır. Belə ki, oxucu ilə ilk dəfə tanışlıqdan sonra onu kitabxanadan istifadə qaydaları ilə tanış etməli, kitabxananın məlumat-bibliografiya aparatı, kataloq sistemi, burada mövcud olan kataloq növünün məzmunu və ondan istifadə üsulu haqqında oxucuda aydın təsəvvür yaratmalıdır.

Kitabxanada oxucu ilə ilk tanışlıq onun mütaliə sorğularının düzgün ödənilməsi, mütaliəsinə rəhbərlik edilməsi, bir sözlə məqsədyönlü fərdi iş aparılması üçün kifayət etmz. Odur ki, kitabxanaçı oxucunun hər nöbəti gəlişi zamanı onu öyrənməyə səy göstərməli, onun müxtəlif məzmunlu sorğusunu ödəməklə bərabər, mütaliə marağını və sorğu dairəsini genişləndirməyə səy göstərməlidir.

Oxucular bilik səviyyəsinə və mütaliə verdişlərinə müvafiq olaraq kitabxanaya müxtəlif sorğularla müraciət edirlər.

Adətən oxucu sorğuları müəyyən və qeyri müəyyən olmaqla iki növə ayrılır. Müəyyən sorğunun özünün də iki növü vardır: konkret sorğu və mövzu sorğusu. Bu cür sorğunun hər birinin ödənilməsi xüsusi diqqət və məsələyə pedaqoji cəhətdən düzgün yanaşmaq bacarığı tələb edir.

Konkret sorğu ən çox kütləvi oxucu üçün xarakterikdir. Konkret sorğudəkdə hər hansı konkret kitab və yaxud konkret bir çap məhsuluna olan sorğu nəzərdə tutulur. Bu cür sorğu nə qədər konkret olsa belə yenə də onu qeydsiz, şərtsiz ödəmək məsləhət görülmür. Bu isə bir sıra səbəblərlə əlaqədardır. Belə ki, çox vaxt oxucu öz konkret sorğusunun nə dərəcədə məqsədəuyğun olduğunu bilmir, kitab sorğunun məqsədindən irəli gələn tələbi ödəmək səviyyəsində olmur, elmi və ya bədii cəhətdən zəif, yaxud ideya və metodiki cəhətdən köhnəlmiş olur. Bəzən də soruşulan kitabın məzmunu oxucunun marağına və səviyyəsinə uyğun olmur.

Bütün bunları dəqiqləşdirmək üçün kitabxanaçı oxucu ilə söhbət aparmalı, sorğunun səbəb və məqsədini aydınlaşdırmalı, kitabın həmin oxucunun tələbatına uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdir-məlidir. Sorğu tələbata uyğun gəldikdə onu ödəməli, uyğun gəlmədikdə isə onu pedaqoji qaydada, oxucunu narazı salmadan başqa müvafiq kitabla əvəz etmək lazımdır.

Məsələn, orta təhsilli gənc oxucu kitabxanaçıdan Bolqar alimi Yuri Borevin Azərbaycan dilində nəşr olunan «Estetika» kitabını istəyir. Kitabxanaçı sorğunun səbəbi ilə maraqlanarkən oxucu son

vaxtlar estetikaya marağ göstəridiyini, bu barədə müəyyən kitablar oxumaq istədiyini bildirir. Eyni zamanda deyir ki, həmin kitabı oxumağı ona məsləhət görüblər. Kitabxanaçı isə oxucunun mütaliə səviyyəsini və estetika sahəsində təsəvvürünün məhdudluğunu nəzərə alaraq ona izah edir ki, həmin kitab kütləvi oxucu üçün deyil, mütəxəssis oxucular nəzərdə tutularaq yazılmışdır. Ona görə də bu kitabı oxumamışdan əvvəl estetikaya dair kütləvi kitablardan bişlamaq lazımdır. Oxucunun razılaşdırığını hiss etdikdə ona Mehdi Məmmədovun «Estetika haqqında söhbətlər» kitabını tövsiyə edir.

Göründüyü kimi konkret sorğu konkret adlansa da onu ödəmək çox cəhətlidir və kitabxanaçıdan sorğunu verən oxucuya fərdi yanaşmağı, oxucu ilə onun sorğusunu müqayisə etməyi, konkret nəticə çıxarmağı tələb edir.

Müasir oxucuların böyük əksəriyyəti kitabxanalara, mövzu sorğusu ilə müraciət edirlər. Eyni zamanda oxucular mövzu sorğuları ilə əlaqədar kitabxanaçıların köməyinə daha çox ehtiyac hiss edirlər.

Mövzu sorğuları adətən oxucunun ixtisas və peşəsi, ictimai fəaliyyəti ilə, az-az hallarda isə asudə vaxtın marağı ilə əlaqədar olur. Belə sorğunun ödənilməsi də kitabxanaçıdan elmi qaydada kifayət qədər məşğul olmağı tələb edir. Mövzu sorğusu üzrə ədəbiyyatı seçməzdən əvvəl kitabxanaçı həmin mövzunun daxil olduğu elm sahəsi üzrə oxucunun məlumatını, mövzu sorğusunun əhatə dairəsini, bu sahədə təxminən hansı kitabları oxuduğunu müəyyənləşdirməlidir.

Əgər mövzu sorğusu məhdud miqdarda ədəbiyyatla kifayətlənsə, onu oxucunun iştirakı ilə açıq rəfdə seçə bilər. Sorğu geniş əhatəlidirsə, müəyyən qədər araşdırmalar və ümumiləşdirmələr məqsədi daşıyarsa, onda müxtəlif elmi kitablar seçilməlidir. Bunları seçmək isə kitabxanaçı hafizəsinin imkanı xaricindədir. Belə vəziyyətdə kitabxanaçı oxucu ilə birlikdə sistemli kataloqa, kartotekalar sisteminə, biblioqrafik göstəricilərə, salnamələrə, kitab illiklərinə, «Zəka» jurnalının nömrələrinə baxmalıdır. Oxucu ilə birlikdə məlumat aparatını araşdırmaq oxucuda mütaliə mədəniyyətini inkişaf etdirir, lazımi ədəbiyyatı harada və necə araşdırma verdiyi aşılır.

Bəzən kitabxanaçılar «oxumaq üçün bir şey verin» və yaxud «oxumağa maraqlı nə vardır» - deyən oxucularla da qarşılaşırlar.

Adətən bu cür sorğular maraqları formalaşmamış və yaxud müəyyənleşməmiş oxuculara xas olan xüsusiyyətlərdir. Eyni zamanda belə qeyri-müəyyən sorğularla az təhsilli və mütaliə təcrübəsi az olan oxucular müraciət edirlər. Belə halda hər bir kitabxanaçı çalışmalıdır ki, həmin sorğunu müəyyən sorğuya çevirsin.

Bu zaman oxucu ilə daha ətraflı tanış olmağa ehtiyac yaranır. Kitabxanaçı oxucu ilə ətraflı tanış olmaq üçün məqsədə müvafiq söhbət vasitəsilə son zamanlar oxuduğu kitabların adını, bu kitabların hansını daha çox xoşladığını və bu xoşagəlmənin səbəblərini öyrənməlidir. Bununla oxucunun mütaliə səviyyəsi, mütaliə marağı, marağının əhatə dairəsi haqqında müəyyən təsəvvür əldə edir. Bundan sonra

oxucunun maraqla oxumuş olduğu kitabların mövzusunda müvafiq bir neçə kitabın adını çəkərək tövsiyə etməlidir.

Kitabxanaçı mütalie marağı formalaşmamış və sabitləşməmiş belə oxucularla müntəzəm fərdi iş aparmalı, onların istər sorğusunu ödəyərkən, istərsə də oxuduğu kitabları qaytararkən oxuduqlarına münasibətini, mütalie marağına daxil olan yeni əlamətləri müəyyənləşdirməyə çalışmalı, bu əsaslar üzərində oxucunun mütaliesini istiqamətləndirməlidir. Mütalieni istiqamətləndirərkən müxtəlif oxucu kateqoriyalarının, qruplarının və ayrı-ayrı oxucuların mütaliesinin məzmununa və xarakterinə kitabxana işinin bütün vasitələri ilə təsir nəzərdə tutulur.

Kitabxanalarda həyata keçirilən təsir vasitələrindən istifadə halları hər bir oxucuya fərdi yanaşmaq yolu ilə mümkündür.

4.5. Yox cavabları və onların aradan qaldırılması yolları

Hər bir kitabxananın öz abonentlərinin nəzərində yüksəlməsi birinci növbədə buraya müraciət edənlərə kitabxana xidmətinin keyfiyyəti ilə əlaqədardır. Bəşər zəkasının əks olduğu çap məhsullarının toplandığı kitab fondundan oxucu sorğularının tam, dolğun və operativ ödənilməsi, oxucuların ədəbiyyat axtarışı və onlardan kitabxana şəraitində istifadə etmələri üçün münasib şəraitin olması xidmətin ən mühüm göstəricilərindəndir.

Kitabxana şəraitində oxucu sorğuları nə qədər tam və operativ ödənilirsə, oxucunun kitabxanaya

müraciəti bir o qədər müntəzəm xarakter daşıyır. Bu isə nəticə olaraq hər bir oxucunu müntəzəm mütaliyə yönəldir, onun intellektinin inkişafına səbəb olur. Burada kitabxana xidmətinin effektivliyini ictimai məzmunu açılır

Oxuculara kitabxana xidmətinin ən mühüm göstəricilərindən biri də oxucu sorğularının ödənilməsi prosesində «yox» cavablarının azlığıdır. Hər bir kitabxanaya oxucu sorğularına yox cavablarının məzmunu və miqdarı haqqında dəqiq və tutuşdurulmuş məlumatlar kitab fondunun komplektləşdirilməsi işinin keyfiyyətli qurulmasına nəzarət üçün, eləcə də kitabxana fondu üçün verilən sifarişlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə və dəqiqləşdirilməsinə xidmət edir. Bu baxımdan yox cavablarının müəyyənləşdirilməsinin vahid qaydada şərhli, bu anlayışın oxuculara xidmət prosesində düzgün müəyyənləşdirilməsi metodikasının vahidliyi, yox cavablarının verildiyi ədəbiyyatın uçotunun və təhlilinin vahid metodikası, yox cavablarının minimuma endirilməsi yolunda vacib şərt hesab olunur.

Kitabxanalarda oxuculara xidmət işinin effektivliyinin ən yaxşı göstəricilərindən biri oxucuların mütaliə sorğularını tam və dolğun ödəmək, yox cavablarının qarşısını almaqdır. Hər hansı kitabxanada oxuculara xidmətin təşkili prosesində oxucu sorğularının ödənilməsi və kitab fondundan istifadə qaydaları ilə əlaqədar bütün məsələlər üzrə aşkarlıq yaratmaq vacibdir. Bu isə kitabxanada oxucu sorğularının ödənilməsi üçün mühüm şərt kimi qeyd olunur. Oxucu istifadə etdiyi kitabxananın iş xüsusiyyəti barədə tam dolğun məlumatla malik ola

bilər. Belə ki, kitabxananın işi haqqında məqsədamüvafiq olaraq təxminən aşağıdakı formalarda məlumatlar verilməlidir.

a) Burada hansı kateqoriyaya dair nəşrlər verilir;

b) Burada bu cür peşələrə və ixtisaslara malik oxuculara xidmət edilir;

v) Burada oxucu sorğularının ödənilməsi müddəti....belədir;

q) Burada çox tələb olunan nəşrlərə verilən sifarişlərin ödənilməsi qaydası... belədir;

d) Burada defitsit sayılan kitablara növbəyə yazılmaq lazım gəlir və s.

Öz xidmət işi sahəsində yaxşı nümunələri ilə seçilən hər bir kitabxana yuxarıda qeyd olunan şərtləri oxucu ictimaiyyəti ilə razılaşmaq əsasında onları müxtəlif formalı plakatların, elanların, məlumat orqanlarının, radionun, televiziyanın, xüsusi hazırlanmış prospektlərin, bukletlərin və məlumat vərəqələrinin vasitəsilə oxucuların nəzərinə çatdırılmalıdır.

Kitabxana işçiləri bu cür tədbirləri həyata keçirərkən oxuculara yalnız kitabxanadakı xüsusi qaydalar haqqında məlumat verməyi düşünmür, eyni zamanda ümumilikdə öz kitabxanalarının varlığı, fəaliyyəti, iş xüsusiyyətləri və imkanları barədə yeni-yeni təsəvvürlər yaratmış olurlar. Təcrübələr göstərir ki, belə tədbirlər oxucuların kitabxanaya inamlı müraciətinə səbəb olur.

Öz xidmət üsulları, daxili, texniki və komfort imkanları barədə oxuculara yazılı şəkildə, yaxud rəsmi qaydada məlumat verən kitabxana oxucular qarşısında öz öhdəliklərini tam yerinə yetirməyə borcludur.

Oxucu kitabxanaya üzv yazılarkən oxucu formulyarında kitabxana qarşısında öz öhdəliyinin altında imza qoyur. Bu prosesdə oxucunun imzası onu təsdiq etməlidir ki, o, kitabxanadan istifadə qaydalarını öyrəndi və bütün bunları qəbul edir. Bu imza həm də onu təsdiq edir ki, kitabxanada oxuculara xidmət sahəsində minimum rahatlıq olacağı barədə, kitabxana işçilərinin oxucular qarşısındakı öhdəlikləri barədə oxucunun məlumatı vardır. Xidmətlə əlaqədar minimum komfort (rahatlıq) haqqındakı öhdəçilikdən «Kitabxanadan istifadə qaydaları»na əlavə kimi olmalıdır.

Oxucu onlarla tanış olan zaman bu qaydaların oxucunu təmin edib-etməməsi barədə fikri öyrənilməlidir. Həmin fikirləri öyrənmək üçün «Təkliflər kitabı» oxucuların nəzərinə çatdırılmalı, eləcə də oxucuları dinləmək üçün kitabxana rəhbərliyinin qəbul saatının vaxtı və telefon nömrəsi görünən yerdən asılmalıdır.

Düzdür kitabxananın xidmət şöbəsində növbətçi kitabxanaçı fəaliyyət göstərir ki, ona müraciət edən oxucuları istiqamətləndirir, kataloq və kartotekalardan istifadə qaydaları, tələbnamələrin tərtibi məsələsi, sifariş verilən ədəbiyyatın ödənilməsinin vaxtı, müddəti barədə oxucuları təlimatlandırır. Lakin oxucular qarşısında kitabxananın öhdəliklərini tam izah edən tədbir vasitələri yoxdur. Bunların olması kitabxananın işinin məzmunu, xidmət etmək imkanı barədə aşkarlıq yaradır ki, bu da birinci növbədə gizli xarakterli yox cavablarının yaranmasına imkan vermir. Gizli yox cavabı odur ki, oxucu kitabxananın fondu, eləcə də xidmət imkanı barədə lazımı

məlumatla malik olmadıqda müraciət etmək istədiyi hər hansı əsərin bu kitabxanada olmayacağını güman edərək ona sifariş vermir. Əlbəttə kitabxana haqqında aşkarlıq oxucular üçün gizlin yox cavabları yaratmır. Eyni zamanda oxucular kitabxananın xidmət imkanına inamla yanaşırlar.

Fəaliyyət prosesində insan amilinin nəzərə alınması, hər bir oxucunun sorğusunun ödənilməsinə fərdi yanaşmaq, hər bir oxucuya kitabxananın abonementində fərdi şəkildə xidmət etmək kitabxananın öz qarşısına qoyduğu vəzifəni həll etməsinin mühüm şərtidir.

İlk baxımda elə görünə bilər ki, oxucunun sifariş verdiyi hər bir sorğunu ödəmək üçün qəbul edən kitabxanaçı hər bir sorğunun oxucunun məlumat tələbatına müvafiq olduğuna inanmalıdır. Bu inam adətən soruşulan ədəbiyyatın məzmununun birinci növbədə oxucunun peşəsinə, ixtisasına uyğunluğunu tutuşdurmaq əsasında yaranır. Bəzən belə təsəvvür də var ki, güya əgər sorğunun mövzusu və oxucu istiqaməti onun peşəsinə, ixtisasına uyğun deyildirsə, bu cür tələb rekviment əsaslı, yaxud uyğun tələb deyildir və onu ödəmək düz olmaz. Əlbəttə bu məsələnin mahiyyətinə birtərəfli yanaşmaqdır. Çünki müasir şəraitdə elmlərin geniş inteqrasiyası, müasir insanın xüsusilə ziyalının maraq dairəsinin genişliyi ixtisas və peşə ilə əlaqəsi olmayan müxtəlif məzmunlu ədəbiyyata müraciət etməyə zəmin yaradır.

Bir çox informasiya tələbatları ixtisas ədəbiyyatından fərqli olaraq, ehtimal xarakteri daşıyır. Yəni oxucu hər hansı bir elmi problemi həll etmək üçün müxtəlif ədəbiyyata müraciət etməli olur. Əlbəttə

insanlarda assosiativ təfəkkürün müasir mərhələsi də ixtisas və peşə  er iv sindən kənar ədəbiyyata müraciət etmək ehtiyacı yaradır. Bu müasir insanın ümummədəni səviyyəsinin yüksək olması ilə əla-q dardır.

Müxtəlif elmi-tədqiqat institutlarının v  başqa idarə və müəssisələrin apardıqları tədqiqatlar incəsənət sahəsində v  özfəaliyyət texniki yaradıcılıqda nailiyyətlər, mədəni səviyyələrin kolleksiya ılıq yolu ilə mühafizə edilməsi kimi işlər kənardan sadəcə olaraq xobbi kimi qəbul edilir. Lakin bu əslində insanların həyati əhəmiyyət kəsb edən maraqlarının predmetidir. Bu mənada abonement v  qiraət salonlarında oxucu sorğularının perspektivliyinin əsaslı olduğunu həmin sorğunun peşə ilə uy unlu unda axtarmamalıdırlar.

Kitabxanaların təcrübəsi əsasında oxucu sorğularının dəqiq qiymətləndirilməsi  c n kitabxanas naslar xüsusi meyar m  yy nl  dirmis l r. Həmin meyara aşağıdakı  kild  tərif verilmişdir: Oxucu t l bnamezinin perspektivliyini qiymətləndirmək meyarı-oxucunu maraqlandıran mövzu üzrə mövcud  d biyyat haqqında onun məlumatlılıq səviyyəsinin sənədlərin düzgün seçilməsi  c n kifay tl ndirici  ert kimi qəbul edilmişdir. Onu da deyək ki, oxucunun informasiya tələbatı, onun məlumatlılığı ilə çox şey müəyyənləşir.

Kitabxanaçı oxucunun tələb etdiyi ədəbiyyatın mövzusuna dair mövcud əsərlər haqqında, eləcə də bu mövzuda, kitabxananın fondunda olan kitabların varlığı barədə onun az məlumata malik olduğunu

müəyyən etdikdə, birinci növbədə bu sahədə lazımı məlumat verməyi fikirləşməlidir.

Hər bir sorğu ilə əlaqədar oxucunun o mövzuda nə dərəcədə məlumatlılığını yoxlamaq məhz oxucunun ümumiyyətlə mahiyyətçə məlumatlılığını öyrənmək deməkdir. Bu işdə kitabxanaçının başlıca məqsədi kitabxananın fondu haqqında oxucunun məlumatını genişləndirməkdən ibarətdir. Bütün bunlar oxucu sorğularının tam və dolğun ödənilməsinə yönələn tədbirlərdir. Oxucu öz sorğusunun mövzusu üzrə kitabxanada mövcud ədəbiyyat haqqında lazımı məlumata malik olduqda bu sorğu düzgün istiqamətləndirilmiş olur, eləcə də ödənilməsi mümkün olur. Nəticədə kitabxanada oxucu sorğularına olan «yox» cavabları az olur.

Oxucunun öz sorğusu üzrə mövcud ədəbiyyat haqqında məlumatlılıq səviyyəsini yoxlamaq üçün kitabxanaçı birinci növbədə mütaliə vasitəsilə ödənilə bilən məlumat tələbatlarının formalaşması səviyyəsi baxımından öz oxucularını iki qrupa ayırmalıdır:

1) Maraqları, tələbatları, meylləri, formalaşdırmaqda olan oxucular;

2) Həmin sistemlər üzrə az və ya çox dərəcədə formalaşmış oxucular.

Bu baxımdan tələbatın məlumatlılıqla uyğunluğunu yoxlamaq hələ formalaşmamış, lakin formalaşmaqda olan oxucular qrupuna tətbiq etmək tam münasib sayılır. Lakin ikinci qrup üçün o qədər də vacib sayılmır. Belə olan halda bu kateqoriyaya mənsub olan oxucuları kitabxananın fondu haqqında lazım saydığı mövzu üzrə mövcud ədəbiyyat haqqında məlumatlılıq səviyyəsi baxımından yarım-

qruplara (həmçinin şərti və nisbi şəkildə) bölmək lazım gəlir.

Kitabxanaçı oxucunun həm ümumiyyətlə insanlıq, həm də «oxuculuq» layəqətinə toxunmadan onu öz sorğusu ilə əlaqədar ciddi fikir mübadiləsinə girişməyə cəsarətləndirməlidir. Bu cəsarətdə ən münasib vasitə oxucunun tələb etdiyi ədəbiyyatın məqsədəməvafiqliyini dəqiqləşdirmək əsasında onun kitabxanada olan daha münasib kitablarla əvəz edilməsinə yönəlməkdir.

Bu şəraitdə əgər oxucu özünün nəzərdə tutduğu ədəbiyyatı istəməkdə təkid edərsə, onu bütün tədbir vasitələrinə baxmayaraq ödəmək mümkün deyildir, onda həmin sorğu ödənilməmiş sorğu-yəni «yox» cavabı olan sorğu hesab olunur.

Ümumiyyətlə götürdükdə hər bir kitabxanada oxucu sorğuları ödənərkən baş verən yox cavabları abonemətdə və qiraət salonunda oxucu sorğularını ödəməklə məşğul olan kitabxanaçıların öz kitab fondlarının məzmununu yaxşı bilməmələri, eyni zamanda sorğuların kitabxanaçıların tərəfindən dəqiq təhlil edilməməsi, sorğunun səbəb və məqsədinin ciddi araşdırılmaması nəticəsində yaranır. Çünki təcrübəli kitabxanaçıların söylədiklərindən məlum olur ki, normal kitab fonduna malik olan və savadlı kitabxanaçının işlədiyi hər bir kitabxanada oxucu sorğuları üzrə «yox» cavabları minimuma endirilə bilər.

Kitabxananın abonemənt və qiraət salonlarında verilən oxucu sorğularının hamısını oxucunun o sahədəki məlumatlılığı baxımından yoxlamaq vacib deyildir. Bu cür yoxlamaları o zaman tətbiq etmək

vacib sayıla bilər ki, həmin sorğunu vaxtında ödəmək mümkün olmasın. Başqa halda isə kitabı tezliklə oxucuya verməkdə heç bir maneçilik olmadıqda da kitabxanaçılar müstəsna hal kimi oxucunu yoxlamaq tədbirinə əl atırlar. Hər iki halı müvafiq nümunələrlə izah edək:

I hal: Oxucunun konkret sorğusu üzrə kitabı oxucuya təcili vermək mümkün deyildir. Həmin sifarişin ödənilməsi üçün onu növbəyə qoymamışdan əvvəl soruşulan kitabı başqa kitabla əvəz etmək təklif olunur. Bu halı qaydaya salmaq üçün bir neçə variant tətbiq edilir:

I variant: Oxucu soruşduğu kitabın başqa kitabla əvəz edilməsi təklifini qəbul edir və əvvəlki sifarişini geri götürür. Bu variantda oxucunun sorğusu sorğu üzrə məlumatlılıq səviyyəsi nəzərə alınmadan ödənildi və yox cavabı olmadı.

II variant: Oxucu soruşduğu kitabın başqa kitabla əvəz edilməsi təklifi ilə razılaşmır və öz istədiyi kitabı əldə etmək istəyində israr edir. Ona həmin sifarişin ödənilməsi vaxtı haqqında məlumat verilir, (vəd verilən vaxt müddəti uzun çəkməli olacaqsa, oxucuya həmin vaxta qədər oxumaq üçün başqa kitablar seçib tövsiyə etmək olar). Əgər oxucu bu təkliflərlə razılaşırsa, yox cavabı deyil, sorğu ödənilmiş hesab olunur. Lakin oxucunu sorğunun ödəniləcəyi vaxt heç cür qane etmirsə, onda sorğuya «yox» cavabı qeydə alınır.

II hal: Oxucunun istədiyi kitabı ona vermək üçün heç bir maneçilik, çətinlik yoxdur. Kitabxanaçı oxucu haqqında təsəvvürünü soruşulan kitabın məzmunu ilə tutuşdurmaq əsasında sorğunun ödənilməsinin nə

dərəcədə məqsədəuyğun olub-olmaması barədə öz mülahizəsini bildirmək istəyir. Əgər mülahizə mənfidirsə, onda oxucunun istədiyi kitabı oxucu üçün daha münasib saydığı kitabla əvəz etməyi təklif edir. Bu işin icrası üçün bir neçə variantdan istifadə olunur.

I variant: oxucu kitabxanaçının fikri ilə razılaşıır. Bu variantda sorğu ödənilmiş hesab olunur. Yəni yox cavabı baş vermədi.

II variant: Oxucu kitabxanaçının sorğusunu əvəz etmək məqsədilə təklif etdiyi kitabı götürməyə razıdır. Lakin bu kitabla bərabər, həm də özünün əvvəlcədən tələb etdiyi kitaba olan sorğunun da ödənilməsini israr edir. Kitabxanaçı hər iki kitabı oxucuya verir.

Əlbəttə, təbii olaraq bu variant ən effektiv variant sayılmalıdır. Çünki bu variantda həm kitab fondu, təbliğ olundu, həm də oxucu sorğusu tam və dolğun ödənildi.

III variant: Oxucu istədiyi kitabın başqa kitabla əvəz edilməsi təklifini qəbul etmir və əvvəlki tələbinin ödənilməsini israr edir. Bu vəziyyətdə sorğunun əsaslı olduğu təsdiq olunur. Belə olanda kitabxanaçı sorğunu qəbul edir və oxucunun sorğusunu onun ilk tələb etdiyi kitabla öədyir.

IV variant: Oxucu öz sorğusunun başqa kitabla əvəz edilməsi ilə razılaşmır. Lakin kitabxanaçı bu sorğunun məqsədyönlü olmadığını israr edirək, yeni sorğunun rekvimentliyinə inanmayaraq oxucunun kitab sifarişini qəbul etmir. Nəticədə sorğuya «yox» cavabı verilmiş olur. Bu variant arzu olunmaz hesab edilir. Bu variantdan belə bir qənaət hasil olur ki, işin bu cür nəticələnməsi kitabxanaçının oxucunun

mütaliəsini istiqamətləndirmək sahəsində vəzifəsini düzgün başa düşməməsi ilə əlaqədardır. Bu vəziyyət yalnız uşaq kitabxanalarında uşaq oxucularının sorğularının ödənilməsi ilə əlaqədar yarana bilər. Yəni kitabxanaçı hər hansı uşaq oxucusu üçün pedaqoji baxımdan münasib bilmədiyi kitabı ona verməməlidir.

Kitabxanada oxucu mütaliəsini istiqamətləndirmək dedikdə birinci növbədə öz mütaliə marağına müvafiq kitab seçməkdə oxucuya istiqamət vermək, köməklik göstərməkdən ibarətdir, oxucuya fondan istifadədə qadağa qoymaqdan ibarət deyildir. Çünki kitabxanaçının oxucu sorğularının ödənilməsi sahəsindəki fəaliyyəti birinci növbədə belə sorğuların oxucunu tam razı salan şəkildə ödənilməsinə yönəlməlidir. Əks təqdirdə kitabxanada gizli və açıq «yox» cavablarının artmasına şərait yaranmış olar.

Oxuculara kitabxana xidmətinin bütün formalarında kitabxanaçı çalışmalıdır ki, oxucunu maraqlandıran məsələ üzrə məlumat mənbələri haqqında onun məlumatlılıq səviyyəsi, kitabxananın kitab fondu haqqında təsəvvürü genişlənsin.

Hər hansı konkret oxucu sorğusu ilə əlaqədar həmin kitabı başqa kitabla əvəz etmək təklifi zamanı yeni kitab seçməkdə oxucuya kömək təklif olunarkən iki şərti gözləmək vacib sayılır.

Birincisi, kitabxanaçıda tam inam olmalıdır ki, doğrudan da oxucu kitabxananın fondu haqqında lazımı qədər məlumatla malik deyildir;

İkincisi, oxucunun maraqlandığı mövzu sahəsində kitabxanaçı özünün tam məlumatlı olduğuna

inansın. Bununla əlaqədar bir sıra məsələlərdə səhv etməmək lazımdır.

Kitabxanaçı çalışmalıdır ki, oxucunun nə dərəcədə məlumatlılığı haqqında təsəvvür dəqiq olsun. Oxucunun məlumatlılığı haqqında düzgün təsəvvür onun kitab formulyarında qeyd olunan kitablar əsasında yarana bilməz. Çünki, oxucu yalnız bir kitabxanadan deyil, bir neçə kitabxanadan istifadə etməli olur. Eyni zamanda oxucu öz biliyini yalnız bu kitabxananın kitabları hesabına artırmır. İndi az oxucu tapılar ki, onun öz ixtisasına, peşəsinə eləcə də müxtəlif elm sahələrinə dair kitabları əks etdirən şəxsi kitabxanası olmasın.

Oxucu sorğusu ilə əlaqədar yaranan mütləq marağının səbəb və məqsəd mənbəyi haqqında məlumat əldə etməkdə kitabxanaçı üçün mənbə oxucu ilə söhbətdir. Məhz bu söhbət prosesində sorğu ilə əlaqədar mövzu barədə məlumatlılıqda özü ilə oxucunu müqaisə edə bilir. Əgər kitabxanaçı həmin məsələ üzrə oxucudan səriştəli olduğunu yəqin etməsə, oxucunun istədiyi konkret kitabı başqa kitabla əvəz etmək təklifindən uzaq olmalıdır. Burada kitabxanaçı üçün mühüm bir keyfiyyət vacibdir ki, o, oxucunu dinləyərək onun sorğu ilə əlaqədar təklifini nəzərə alsın. Çünki kitabxanaçının bu cəhətdən göstərdiyi diqqət və qayğı oxucuya öz sorğusunu daha sərbəst və aydın ifadə etməyə imkan vermiş olur. Bunu hiss edən oxucu növbəti sorğuları barədə də kitabxanaçı ilə fikir mübadiləsi etməyə meyl göstərir.

Kitabxanada oxuculara xidmət prosesində oxucu sorğularının tam və dolğun ödənilməsi bütövlükdə

kitabxananın fəaliyyətinin aparıcı göstəricisidir. Ona görə də oxuculara xidmət işində kitabxanaçıları ən çox narahat edən məsələ ödənilməyən sorğular - daha doğrusu «yox» cavablarıdır. Gündəlik iş prosesində «yox» cavablarının qarşısını almaq kitabxanaçının daimi qayğısıdır. Bu cəhətdən kitabxanaçıların ən vacib tədbiri mövcud «yox» cavablarının hər birinin səbəbini aydınlaşdırmaqdır.

Kitabxanada oxuculara xidmət işinin yekunlaşdırılması üçün «yox» cavablarının səbəbini bilmək, onları təsnifləşdirmək, ciddi şəkildə uçotunu aparmaq və təhlil etmək lazım gəlir. Onu da deyək ki, kitabxanalarda oxucu sorğularına verilən «yox» cavablarının uçotunu aparmaq metodikası bugün də tam təkmilləşməmişdir. Ona görə də oxucu sorğularına verilən «yox» cavablarının uçotunu mövcud qaydada aparmaqla kitabxanada oxuculara xidmət işinin keyfiyyəti barədə dəqiq təsəvvür əldə etmək ciddi çətinlik yaradır.

Bəzi kitabxanalar qeyd edirlər ki, ilk anda ödənilməsi mümkün olmayan sorğu ilə əlaqədar oxucuya müəyyən müddət növbəyə durmağı təklif etmək lazımdır. Bəzi kitabxanaçıları isə «fondda yoxdur» və «kitab əldədir» cavablarını yox cavablarının başlıca səbəbi kimi izah edirlər. Bu cavabların heç biri oxucunu sakitləşdirib, öz sorğusundan imtina etməyə razı sala bilməz. Kitabxanaçı soruşulan kitabın öz yerində olmadığını görəndə kimi oxucuya «yox» cavabı verməməlidir. Sorğunun ödənilməsi üçün ya müvafiq kitabxanaya göndərilməlidir, ya bu kitabxanadan nə vaxt götürməyin vaxtını dəqiqləşdirib deməlidir. Bu fikirləri təklif edərkən oxucunun

rəyini öyrənməlidir. Əgər oxucu bu fikirlə razılaşırsa kitabxanaçı «yox» cavabı kimi qeyd aparıb həmin sorğuya dair tədbir görmək barədə fikirləşməlidir.

Oxucu sorğularına olan «yox» cavablarını törədən situasiyanı bilmək və düzgün qiymətləndirmək, eləcə də «yox» cavablarının uçotu və təhlili işi aparılması bu sahədəki problemlərin həllində çox mühüm rol oynayır.

Oxucu sorğularına verilən «yox» cavabları anlayışı kitabxana xidməti sahəsində mövcud sərəncamlara əsaslanan oxucu sorğuları kitabxananın profilinə uyğun olmalıdır tələbi nəticəsində yaranmışdır. Sorğulara profillik tələbi ilə yanaşdıqda həmin kitabxananın kitab fondunun keyfiyyətini, eləcə də bu fondun komplektləşdirilməsi keyfiyyətini qiymətləndirmək asan hesab oluna bilər. Lakin fondla məşğul olanlar «yox» cavablarına yalnız komplektləşdiricinin mövqeyindən yanaşmamalı, həm də hər şeydən əvvəl oxucu mövqeyi və oxucu marağı baxımından yanaşmalıdırlar. Bu cəhətdən oxucu sorğularına olan «yox» cavablarına bir qədər geniş planda yanaşmaq lazım gəlir. Yəni onu nəzərə almaq lazımdır ki, sorğulara olan «yox» cavablarına mövcud fondan istifadə prosesinin, ümumiyyətlə oxuculara xidmət prosesinin hadisəsi kimi yanaşılmalıdır. Məsələnin geniş şərhli birinci növbədə xidmət prosesinin keyfiyyətini düzgün müəyyənləşdirməyə və qiymətləndirməyə imkan verir. Eyni zamanda oxuculara xidmət işinin keyfiyyətini qiymətləndirmək sistemində fondun keyfiyyətini müəyyənləşdirərək aydın təsəvvür əldə etmək imkanı yaranır.

«Yox» cavabı dedikdə-hər hansı oxucunun konkret kitaba olan sorğusunun ya kitabxananın fondunda olmaması, ya da hansısa bir səbəbdən kitabxanaçı tərəfindən ödənilməməsi kimi nəzərdə tutulur.

Ümumiyyətlə götürdükdə «Yox» cavablarının yeni ödənilməmiş sorğuların uçotunun aparılması oxuculara xidmət işini yüksək səviyyədə qurmaq və yaxud yaxşı işi yüksək səviyyədə saxlamaq istəyən hər bir kitabxana və kitabxanaçı üçün ən vacib vasitə hesab olunur.

«Yox» cavablarının uçotunun aparılması işində ən mühüm tələb bu işin fasiləsiz aparılmasıdır. «yox» cavablarının uçotu məhz kitabxanada xidmətin keyfiyyətinin usotu kimi qiymətləndirilməlidir. Kitabxanada «yox» cavabları üzrə müntəzəm aparılan uçot burada oxuculara xidmətin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq sahəsində aparılacaq tədbirlərin istiqamətləndiricisi rolunu ifadə edə bilər. Kitabxananın xidmət şöbəsində-abonementdə və qiraət salonunda işləyən kitabxanaçının cari «yox» cavablarının uçotunu gündəlik aparıb təhlil etməsi onu oxuculara xidməti gündən-günə yaxşılaşdırmağa təhrik edə bilər.

Ödənilməmiş sorğuların uçotu dedikdə-bu işin xüsusi qeyd dəftərində əsaslı şəkildə qeyd edilməsidir. «Yox» cavablarının yarımçıq qeydi bu barədə lazımi tədbir görməyə mane ola bilər. Yeni verilmiş «yox» cavablarının uçotunda aparılan qeydiyyatına seçmə üsulu ilə yanaşmaq (yəni vacib olanı qeyd edir, vacib olmayanları yox) onunla mübarizə üsullarını təhrif edə bilər. Ona görə də hər bir «yox» cavabının səbəbi dəqiq əks olunmalıdır.

Kitabxanaların iş təcrübəsindən məlum olduğu kimi kitabxanalar bəzən bu işə vacib tədbir kimi yanaşırlar ki, nəticədə bu hal kitabxanada ödənilməmiş sorğuların miqdarının günü-gündən artmasına səbəb olur.

Kitabxanalarda mövcud «yox» cavablarının səbəblərini təhlil edərkən məlum olur ki, bu səbəblər çoxdur. Yeni «yox» cavablarının verilməsi həm obyektiv, həm də kifayət qədər subyektiv səbəblərdən yaranır. Yeni belə hallar həm təchizat baxımından, həm idarəçilik səviyyəsindən, metodik cəhətdən, eyni zamanda subyektiv cəhətdən, şəxsi xarakter baxımından yaranır.²⁷

Kitabxanalarda ödənilməmiş sorğuların uçotu iki formada aparılır: a) fərdi uçot formasında; b) statistik formada. Bu cəhətdən «yox» cavablarının uçotunu məqsədyönlülük cəhətdən ən münasib forması elbəttə fərdi uçot formasıdır.

Beləliklə «yox» cavabı oxuculara xidmət prosesinin hadisəsi hesab olunur. hadisə isə «yox» cavabı verilmiş oxucu tələbatının meydana çıxmasıdır.

«Yox» cavabı anlayışına müəyyənlik gətirmək üçün bu müəyyənliyi yaradan, yeni rədd cavabını ortaya çıxaran şəraiti dəqiqləşdirmək lazımdır. Yeni hər hansı ödənilməmiş sorğuya nə zaman, hansı şərtlə «yox» cavabı verilmiş sorğu adlandırmaq olar. Çünki, oxuculara xidmət prosesinin məzmunu göstərir ki, heç də hər hansı sorğunun müəyyən səbəb üzündən ödənilməməsini «yox» cavabı kimi qiymətləndirmək, izah etmək olmaz.

Rədd cavabını doğuran şərtlərdən bəhs edərkən birinci, əsas şərt oxucu tərəfindən müəyyən edil-

miş sorğunun həmin oxucunun həqiqi məlumat tələbatına nə dərəcədə uyğunluğudur. Yəni verilən sorğunun oxucu tələbatını nə dərəcədə əks etdirməsidir. Buna müvafiq olaraq oxucu özünün sorğusu ilə əlaqədar əldə etdiyi çap əsərinin öz tələbatına nə dərəcədə uyğun olduğunu özü müəyyənləşdirir. Yəni mütaliə prosesində əsərin məzmunu onun tələbatına cavab verib-vermədiyi qənaətinə özü gəlir. Müəyyənləşdirir ki, bu əsəri oxumaq lazımdır, yoxsa yox. Ona görə də imtina ilə əlaqədar qərara gəlmək, başqa sözlə konkret oxucu sorğusundan imtina edilməsi kitabxanaçı tərəfindən deyil, oxucu-həmin sorğunu vermiş abonent tərəfindən baş verir²⁸. Kitabxanaçı isə oxucu sorğusunun tələbata müvafiq olduğunu müəyyənləşdirərkən həmin sorğunu ödəyə bilmədikdə «yox» cavabı faktını müvafiq kitabxana sənədində qeyd etməli olur.

Tələbata uyğun olmadığına görə verdiyi sorğudan oxucunun imtina etməsi «yox» cavabı hesab olunmur. Ona görə də bu cür imtina etmək hadisəsi heç bir sənəddə qeyd olunmur. Sorğunun vaxtında ödənilməməsi-həmin sorğunu yox cavabı verilmiş sorğu hesab etmək üçün ikinci mühüm şərt hesab olunur. Hər bir sifarişin öz vaxtında ödənilməsi oxuculara xidmət işinin yüksək keyfiyyətindən xəbər verir. Bu cəhətdən operativlik xüsusi qeyd olunur. Ona görə də belə bir anlayış mövcuddur ki, oxucu hansı kitabxanada operativ xidmət görürsə həmişə həmin kitabxanaya getməyə can atır. Lakin oxucunun ayrı-ayrı kitabxanalarda xidmət işinin məzmununu qiymətləndirməkdə başqa amillər də az rol oynamır. Məsələn, kitabxanaçıların oxucularla rəftar

mədəniyyəti səviyyəsi, eləcə də qiraət salonunda və başqa xidmət sahələrində uyut və s. xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Hər bir oxucu kitabxanaya müraciət edərkən sifariş verdiyi çap məhsulunun aktuallığını ona olan daxili tələbatının dərəcəsi ilə ölçür. Belə halda oxucunun sorğusunun ödənilməsi halı nə deməkdir? Belə ki, oxucunun kitabxanaya hər hansı bir kitab üzrə verdiyi sorğunu ödəmək üçün kitabxananın təklif etdiyi vaxt oxucunu qane etmir. Kitab oxucuya mütləq indi və yaxud da hansısa müəyyən bir vaxtda lazımdır. Çünki, hansı səbəb üzündənsə həmin kitab başqa vaxtda oxucuya lazım olmayacaqdır. Çünki, müəyyən vaxtdan sonra həmin sorğu öz aktuallığını itirmiş ola bilər. Məsələn hər hansı tələbə imtahan verəcəyi vaxta qədər «Ümumi psixologiya» dərslini oxumaq istəyir. Yəni həmin oxucuya «Ümumi psixologiya» kitabını oxumağa tələbat sessiya müddəti ilə bağlıdır.

Hər hansı oxucunun konkret bir kitaba olan sorğusu ilə əlaqədar kitabxanaçı ilə oxucu arasında söhbət olur. Bu söhbəti aparmaqda kitabxanaçının başlıca məqsədi sorğunun baş verməsinin səbəb və məqsədini araşdırmaq, sorğu obyektinin oxucunun tələbatına müvafiqliyini, oxucunun ümumi məlumat səviyyəsinə uyğunluğunu aydınlaşdırmaqla onun ödənilməsi barədə müəyyən nəticəyə gəlmək məqsədi daşıyır. Bu prosesdə sifariş verilən ədəbiyyatın məzmunu və oxucu üçün müvafiqliyi barədə kitabxanaçı ilə oxucu arasında fikir müxtəlifliyi baş verə bilər. Konkret sorğu ilə əlaqədar kitabxanaçı ilə oxucu arasında fikir müxtəlifliyi bir halda oxucunun

istədiyi çap əsəri kitab fondunda olduqda baş verir. Belə halda söhbətin məzmunu, əsərin ideya-bədii və elmi dəyəri barədə gedir. İkinci halda fikir müxtəlifliyi isə soruşulan kitab kitabxananın fondunda olmadıqda, yaxud başqa oxucunun istifadəsində olduqda baş verə bilər. Bu halda söhbətin əsas istiqaməti oxucunun istədiyi kitab fondunda olmadığı üçün onu başqa kitablarla əvəz etmək, həmin kitabların oxucunun istədiyi kitabı nə dərəcədə əvəz edəcəyi barədəki fikirlərə yönəlir.

Hər iki halda kitabdan imtina emətk oxucudan asılıdır. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi kitabxanada uçotu aparılmalı olan «yox» cavabları ancaq oxucudan asılıdır. Çünki, oxucunun heç bir sorğusuna kitabxananın rədd cavabı verməyə ixtiyarı yoxdur. İstənilən sorğu üzrə tələblər ya kitabxananın öz fondu hesabına, ya da başqa kitabxanadan kitabxanalararası abonement vasitəsilə ödənilməlidir. Heç biri alınmadıqda isə imkan daxilində başqa münasib ədəbiyyat hesabına oxucunu qane etmək vacibdir. Bütün bu hallarda oxucu öz sorğusunun hansı şəkildə ödənilməsindən imtina etməzsə yox cavabının qeydə alınmasına ehtiyac qalmır. Lakin oxucu istədiyi kitabın başqası ilə əvəz edilmiş şəkildə ödənilməsindən, yaxud başqa kitabxanadan alınaraq ödənilməsindən imtina edərsə? onda kitabxanaçı həmin sorğunu ödənilməmiş sorğu kimi «yox» cavabı qrafasında qeyd edir.

Kitabxanaya verilən sorğular-sifarişlər yazılı, istərsə də şifahi olsun o, düzgün ifadə olunmalıdır. Sorğuların, tələbnamələrin oxucu tərəfindən düzgün ifadə olunması onu göstərir ki, kitabxanada məlumat-

bibliografiya aparatı yaxşı təşkil olunmuş və məlumat-bibliografiya aparatından istifadə üsulları oxuculara yaxşı aşılır. İstənilən sorğunun düzgün ifadə olunması onun asan ödənilməsi üçün müəyyən zəmin yaradır. Eyni zamanda oxucular tərəfindən bacarıqsız, qeyri professionalcasına ifadə etmə sorğunun ödənilməsi prosesini çətinləşdirir. Bununla belə oxucunun öz sorğusunu səliqəsiz, peşəkarsızcasına ifadə etməsi kitabxanaçıya həmin sorğunu ödəməvzk və yaxud ona «yox» cavabı vermək səlahiyyətini vermir.²⁹ Bu halda kitabxanaçı oxucu ilə birlikdə məlumat aparatını nəzərdən keçirməli, oxucunun sorğusunu tutuşduraraq dəqiqləşdirdikdən sonra sorğunun ödənilib-ödənilə bilməməsi barədə söhbət gedə bilər.

Bəzən oxucu onda maraq doğura bilən hər hansı bir kitabın adına dövrü mətbuatda, yaxud nəşriyyat planında rast gəldikdə kitabxanaya müraciət edir. Əgər həmin kitab nəşr olunmamışsa onda kitabxanaçı oxucunun başqa kitaba olan sorğusunu nəzərə almadan həmin kitaba olan sorğu ilə əlaqədar «yox» cavabını qeyd edir.

Bəzi mənbələrdə «Təlimat və uçot formaları»na müraciət edərək qeyd edirlər ki, çap olunmamış kitablara olan sifarişlərə verilən cavabı kitabxanaçı «yox» cavabı kimi qiymətləndirilməlidir. Kitabxanaçı sadəcə olaraq kitabın həqiqətən nəşr olunub-olunmadığını dəqiqləşdirməli və abonenti də inandırmalıdır. Bu situasiyanın bir daha araşdırılması məsələsi oxuculara xidmət prosesində «yox» cavablarının aradan qaldırılması işi üzrə məşğul olan təşkilat qrupuna havələ olunur.

Ödənilməsi mümkün olmayan sorğuya «yox» cavabı qeyd etməyin mühüm şərtlərindən biri də tələbin konkretliyidir. Sorğunun konkretliyi o deməkdir ki, düzgün tərtib olunmuş oxucu tələb-naməsi (buradan tələbin yazılı və ya şifahi formada olmasının dəxli yoxdur) konkret sənədə ünvanlanmışdır. Tələb dövrü nəşrə və yaxud çoxcildli əsərlərə və buna müvafiq başqa nəşrlərə yönəlibsə, onda tələbin konkretliyi onun müəyyən buraxılışı, cildi, hissəni göstərməsində müəyyənleşir.

Demək, tələb konkret xarakter daşdıqda onun ödənilmək imkansızlığı müzakirə olunmadan bir başa «yox» cavabı kimi qeyd edilir. Tələbin konkretliyi mövzu üzrə sorğulara da eyni dərəcədə aiddir. Yəni onun ödənilməsi həm kitabxanaçı üçün, həm də oxucu üçün münasibdir. Mövzu sorğusu üzrə tələblərə «yox» cavabı nəzərdə tutulmur. Lakin mövzu sorğusu üzrə konkret kitablar müəyyənleşdirildikdən sonra onların seçilməsi prosesində konkret kitabların hər hansı biri və ya bir neçəsi oxucu tərəfindən tələb olunarsa, deyək ki, biblioqrafik göstəricidə tövsiyə olunub və həmin kitablar fondada olmazsa, hər bir konkret kitab haqqında yox cavabı qeyd olunur.

Oxucu tələbinin kitabxananın sorğunu ödəmək funksiyasına uyğunluğu da mühüm şərtlərdəndir. Çünki, oxucunun tələbi elə müvafiq kitabxanaya yönəlməlidir ki, məhz həmin kitabxana bu cür tələbi ödəmək funksiyasını daşısın. Bununla bərabər hər hansı bir yaşayış məntəqəsində əgər yalnız bir kitabxana varsa, həmin kitabxana öz fondunun profilindən asılı olmayaraq oxucuların bütün sifarişlərini qəbul etməyə borcludur. Çünki, həmin kitabxana bu

sifarişlərin müəyyən qismini sistem daxili kitab mübadiləsi və ya kitabxanalararası abonementin köməyi ilə ödəməlidir. Əgər sistem daxili kitab mübadiləsi və kitabxanalararası abonement vasitəsilə lazımi ədəbiyyatı əldə etmək müddəti oxucunu qane etmirsə, onda kitabxanaçı bu prosesi, yəni bu vəziyyəti ətraflı izah etməklə «yox» cavabı kimi qiymətləndirməlidir. Kənd kitabxana filiallarında və şəhər kitabxana filiallarında bu prinsip gözlənilməlidir.

Zəngin kitabxana şəbəkəsi şəraitində-xüsusilə şəhərdə, vilayət mərkəzində isə yuxarıda qeyd etdiyimiz vəziyyət baş verdikdə komplektləşdirmə üzrə vahid kitabxana şəbəkələrinin əlaqələndirmə mərkəzi vasitəsilə oxucuya müvafiq bilinən kitabxanaya müraciət etməyi məsləhət bilirlər. Əlbəttə hər bir şəhərdə kitabxanaların kitab fondu haqqında tam məlumatla malik olan koordinasiya (əlaqələndirmə) mərkəzinin olması vacibdir. Belə halda hər bir oxucu öz mütaliə sorğularına cavab almaq üçün lazımi kitabxanaya müraciət edir ki, bununla da həmin yaşayış məntəqəsində oxucu tələblərinə «yox» cavabları minimuma enər.

«Yox» teriminin izahı ilə əlaqədar yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, oxucu üçün tam münasib sayılan və kitabxanada mövcud olan hər hansı çap məhsuluna yönəldilən, lakin kitabxana tərəfindən oxucu üçün münasib vaxtda ödənilməyən sorğu «yox» cavabı almış sorğu hesab olunur. «Yox» demək qərarı sifariş vermiş oxucu tərəfindən irəli sürülür.

V F Ə S İ L

KİTABXANALARDA KÜTLƏVİ İŞLƏR VƏ ƏDƏBİYYATIN KÜTLƏVİ TƏBLİĞAT FORMALARI

5.1. Kitabxanalarda ədəbiyyatın əyani təbliğat formaları

Ədəbiyyatın əyani təbliği – tövsiyə olunması vacib sayılan çap məhsullarının müəyyən formada bilavasitə nümayiş etdirilməsidir. Ədəbiyyatın əyani təbliği şifahi təbliğat üsulları ilə birlikdə kitabxanalarda oxucuların mütaliəsinə rəhbərlik vasitəsi olmaqla bərabər, həm də kitab fondunun məzmununun məqsədemüvafiq şəkildə açılmasına xidmət edir, kitabxanaya yeni-yeni oxucuların cəlb edilməsinə və onlarda mütaliə mədəniyyətinin formalaşmasına mühüm təsir göstərir.

Əyani təbliğat üsulları tövsiyə olunan kitab haqqında oxucuda canlı təsəvvür yaratmaq vasitəsi olub, istər ayrı-ayrı kitabları, istərsə də bir mövzuya dair və ya bir müəllifin əsərlərindən ibarət kitabları seçməkdə oxucuya sərbəstlik imkanı verir.

Kitabxana şəraitində ədəbiyyatın əyani təbliği iki üsula əsaslanır. Belə ki, bir cəhətdən kitabların, çap məhsullarının bilavasitə özü nümayiş etdirilir, digər cəhətdən isə kitabların şəkli, müəyyən kitabların ayrı-ayrı səhifələri təsviri sənət vasitəsilə göstərilir.

Kitabların, ümumiyyətlə çap məhsullarının, bilavasitə özünü nümayiş etdirən ən kütləvi təbliğat üsulu kitab sərgiləri hesab olunur. Kitabların şəklini və ya üz qabığını nümayiş etdirən kütləvi təbliğat üsulu isə kitabxana plakatu və kitabxana albomlarıdır.

Kitab sərgilərinin özünəməxsus bir sıra cəhətləri vardır ki, onları nəzərə almaqda kitabın əyani təbliğindən ən təsirli vasitə kimi istifadə etmək olar.

Ədəbiyyatın əyani kütləvi təbliği üsulları içərisində kitab sərgiləri daha çox kütləvi xarakter daşıyır. Bu onunla izah olunur ki, kitab sərgiləri kitabxana-biblioqrafiya fəaliyyətinin bütün iş növlərində istifadə olunur.

Bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, kitabların, həmçinin müxtəlif çap məhsullarının systemsiz, məntiqi ardıcılığa riayət edilmədən düzülmüş qaydada nümayiş etdirilməsini kitab sərgisi hesab etmək olmaz. Kitab sərgisi dedikdə müxtəlif çap məhsullarının bir sərlövə altında müəyyən sistem üzrə, məzmununa görə məntiqi ardıcılıqla və yaxud da xronoloji və əks xronoloji qaydada düzülərək nümayiş etdirilməsi nəzərdə tutulur.

Çap məhsullarını nümayiş etdirmək məqsədilə təşkil olunan kitab sərgiləri əsasən tövsiyə xarakteri daşıyır. Ona görə də kitab sərgilərini bir sıra ədəbiyyat mənbələrində bəzi oxşar cəhətlərinə görə tövsiyə biblioqrafiyası ilə müqayisə edirlər. Belə bir fikir də söylənir ki, «kitab sərgiləri maddiləşdirilmiş biblioqrafik göstəricidir». Kitab sərgilərinin tövsiyə biblioqrafiyası ilə

oxşarlığının başlıca şərti hər ikisinin birinci növbədə ədəbiyyat təbliği və mütaliyəyə rəhbərlik məqsədi daşmasıdır. Çap əsərlərinin müəyyən mövzu və yaxud sərlövə altında seçilməsi və sistemləşdirilməsi baxımından da oxşarlıq diqqəti cəlb edir.

Kitab sərgiləri ilə tövsiyə bibliografiyasının qarşıya qoyulan məqsədə görə oxşar cəhətlərindən bəhs edilərkən bu cəhəti də qeyd etmək lazım idi ki, kitab sərgiləri təşkil edilərkən onun tövsiyə xarakteri daşmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Kitab sərgilərinin oxucuların mütaliəsinə rəhbərlik vasitəsi olması məhz bununla izah edilir.

Tövsiyə bibliografiyası ilə müqaisədə kitab sərgilərinin bəzi üstünlükləri də mövcuddur. Birinci növbədə kitab sərgiləri tövsiyə olunan hər bir kitabın özünü oxucuya təqdim edir. Oxucu kitabla təmasda olarkən onu araşdırır, özü üçün nə dərəcədə lazımlı olduğunu müəyyənləşdirir. Bununla bərabər tövsiyə olunan ədəbiyyatla sərgi vasitəsilə tanışlıq oxucuda həmin kitaba daha dərin və məqsədyönlü maraq oyadır. Məlum həqiqətdir ki, başqalarının tövsiyəsi və tərifləməsi ilə hər hansı kitaba qarşı yaranan marağa nisbətən oxucunun həmin kitabı şəxsən görüb, onunla yaxından tanışlığı nəticəsində yaranan maraq daha dərin və güclü təsirə malikdir. Belə bir atalar sözünü xatırlayaq ki, yüz dəfə eşitməkdənsə bir dəfə görmək daha təsirli olur. Fikrimizi sübut etmək üçün maraq haqqında «Ümumi psixologiya» kitabına müraciət edək. «Maraqlar insanın idrak tələbatlarının emosional təzahür-

ləridir, onların təmin olunması biliklərdəki çatışmamazlıqları aradan qaldırmağa, əhəmiyyət kəsb edən faktlara yaxşı bələd olmağa, onları anlamağa, onlarla tanış olmağa kömək edir. Maraqlar subyektiv olaraq-insanın özü üçün-idrak prosesinin kəsb etdiyi müsbət emosional tonda, əhəmiyyət kəsb etmiş obyektlə dərinlən tanış olmaq, onun haqqında daha çox bilmək arzusunda təzahür edir».³⁰

Bu cəhətdən ayrı-ayrı oxucuların maraq göstəricilərini elm, sənət və peşə haqqında mövcud kitablara olan maraqlarını gücləndirmək üçün kitab sərgiləri müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Bunu nəzərə alaraq kitab sərgiləri estetik baxımdan yüksək zövqlə hazırlanmalı, oxucuların, ona tamaşa edən hər bir şəxsin zövqünü oxşamalıdır. Çünki, insanlar mövzusunun, məzmunundan asılı olmayaraq hər hansı sərgiyə baxarkən, oradan yalnız müəyyən məna, dərin ideya təsiri güdmür, eyni zamanda burada müəyyən estetik təsirlənməyə, gözoxşayan tərtibata, xoş əhval-ruhiyyə yaradan səlhiyyəyə ehtiyac duyur.

Eyni zamanda kitab sərgiləri hər cür məlumat və tövsiyə vasitələrinə nisbətən daha operativdir. Ən nəhayət kitab sərgilərində tövsiyə olunan kitablar müxtəlif foto şəkillərlə, rəsmlərlə, kitabın ideya dəyərini izah edən mətnlərlə, faktlar və rəqəmlərlə müşayət olunur ki, bu da oxucunun burada nümayiş etdirilən kitablara daha ətraflı tanış olmasına kömək edir.

Kitab sərgilərinin bir cəhəti də müxtəlif qrup oxucu kateqoriyalarının mütaliə sorğularını

ödəmək qabiliyyətinə malik olmasıdır. Eyni zamanda kitab sərgiləri özünün operativliyi ilə də başqa təbliğat vasitələrindən fərqlənir. Kitab sərgiləri az vaxt sərf etməklə geniş oxucu kütləsini istənilən miqdarda ən aktual kitablarla tanış etmək imkanına malikdir.

Məsələn, tövsiyə bibliografik göstəriciləri çoxlu vaxt və əmək sərf etmək üzündən aktual ədəbiyyatı oxuculara tez çatdırma bilmir. Eyni zamanda tövsiyə bibliografik göstəricisi çap olunub oxucuların istifadəsinə verilənə qədər burada nəzərdə tutulan mövzuya dair yeni-yeni kitablar çapdan çıxır ki, bunlar həmin göstəriciyə əlavə edilə bilmir. Lakin kitab sərgiləri hər hansı mövzuya dair yeni nəşr olunan kitablarla müntəzəm olaraq tamamlanır.

Ümumiyyətlə kitabxanalarda məqsədinə və ümumi məzmununa görə iki növ kitab sərgiləri təşkil edilir. Bunlar: a) kitabxanaya yeni daxil olan kitablar haqqında məlumat xarakterli universal sərgilər, b) tövsiyə xarakterli tematik sərgilərdən ibarətdir.

Kitab sərgiləri yalnız burada nümayiş etdirilən kitabların məzmununa görə deyil, eyni zamanda məqsədinə görə-tədris prosesinə və şəxsi təhsilə kömək məqsədi daşıyan sərgilər, müddətinə gödrə-daimi sərgilər, uzun müddətli sərgilər və müvəqqəti sərgilər; ədəbiyyatın nəşr tipinə və növünə görə sərgi növləri-kitab sərgiləri, qəzet və jurnal sərgiləri, notlar sərgisi, patent sərgisi və s.

Universal sərgilər dedikdə-kitabxanaya yeni daxil olan, müxtəlif elm sahəsinə dair, rəngarəng məzmun kəsb edən kitabların bir başlıq altında nümayiş etdirilməsi nəzərdə tutulur. Bu cür sərgilərdə başlıca məqsəd kitabxanaya daxil olan yeni kitablar haqqında oxuculara məlumat verməkdən ibarətdir. Universal sərgilər kitabxanalarda təşkil olunan daimi sərgilər növünə aiddir. Lakin burada nümayiş etdirilən kitablar vaxtaşırı-ən azı on beş gündən bir dəyişdirilir. Bu müddət ona görə nəzərdə tutulur ki, adətən oxuculara evdə oxumaq üçün verilən kitablar 15 gün üçün nəzərdə tutulduğundan bütün oxucular 15 gün ərzində kitabxanaya ən azı bir dəfə gəlməli olurlar. Məhz bu gəliş zamanı kitabxanada mövcud olan sərgilərlə tanış olurlar.

Universal sərgilər kitabxanalarda adətən «Yeni kitablar» başlığı altında təşkil olunur. «Yeni kitablar» sərgisinin kitab təbliği cəhətdən bir sıra mühüm üstünlükləri vardır. Bu növ sərgilərin başlıca əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, oxucular onun vasitəsilə öz ixtisaslarına dair nəşr edilən materialları müntəzəm izləmək, elmin müxtəlif sahələrinin, texnikanın, sənaye və kənd təsərrüfatının nailiyyətlərinə dair yeni çap məhsulları ilə tanış olmaq imkanı əldə edirlər.

Kitabxanaların çoxillik təcrübəsi təsdiq edir ki, bütün başqa növ əyani kütləvi təbliğat vasitələrinə və sərgi növlərinə nisbətən müntəzəm mütaliə edən oxucuların diqqətini daha çox cəlb edən məhz «Yeni kitablar» sərgisidir.

Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, universal sərgilər yalnız yeni çapdan çıxmış kitablara həsr edilmir. Bu növ sərgilərdə bəzən əvvəllər nəşr edilmiş, kitabxanaya müxtəlif yollarla /kitab mübadiləsi, keçmiş illərin nəşr olunan kitabların təkrar komplektləşdirilməsi, şəxsi kitabxanaların hədiyyə verilməsi yolu ilə/ yeni daxil edilmiş kitablar da nümayiş etdirilir. Əlbəttə bu halda sərginin adı başqa cür səslənir.

Böyük kitabxanaların fonduna çoxdan daxil olmuş, lakin müəyyən səbəblər üzündən oxucular tərəfindən soruşulmayan unudulmuş çoxlu kitablar da olur ki, müəyyən dövrdə həmin kitabları tövsiyə etmək, yaxud onların mövcudluğu haqqında oxuculara məlumat vermək lazım gəlir. Məhz bu məqsədlə də kitabxanalarda «Unudulmuş kitablar» sərlövhəsi altında universal məzmunlu, məlumat xarakterli kitab sərgiləri təşkil edilir.

Belə sərgilər müxtəlif elm və bilik sahələrinə-kənd təsərrüfatına, texnikaya, tibbə, pedaqogikaya, eyni zamanda bədii əsərlərə həsr edilə bilər. Adlarını çəkdiyimiz sahələrə dair kitabların «unudulması» heç də həmişə qeyri aktuallığı və ya ideya-bədii cəhətdən zəifliyi ilə əlaqədar olmur. Çox vaxt belə kitabların zəif təbliğ edilməsindən irəli gəlir.

Onu da deyək ki, hazırda kitabxanalarımızın fondlarını araşdırarkən bir neçə il ərzində oxucular tərəfindən bir dəfə də soruşulmayan kitablara çox tez-tez rast gəlmək olur. Lakin nədənsə kitabxanalarda «Unudulmuş kitablar» sərgisinə az təsadüf edilir. Halbu ki, indiki şəraitdə bu cür

sərgilərin təşkilinə böyük ehtiyac vardır. Respublika kitabxanalarında o cümlədən respublikanın böyük mərkəzi kitabxanalarında yeni daxil olmuş ədəbiyyatın məlumat sərgilərindən daha geniş şəkildə istifadə edilir. Bu kitabxanalarda açıq rəf şəklində daimi fəaliyyət göstərən xüsusi sərgi salonları mövcuddur ki, burada həm ayrı-ayrı elm sahələri üzrə, həm də qarışıq elmlər üzrə yeni alınmış kitabların sərgisi təşkil olunur.

Respublikamızın böyük kitabxanalarında yeni alınmış kitabların məlumat sərgisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kitabxanalar nəşr olunan bütün məhsullardan məcburi nüsxə aldığı üçün burada təşkil olunan yeni kitabların məlumat sərgisi özünün hərtərəfli tamlığı ilə seçilir, müxtəlif ixtisas və peşə sahibi olan oxucuların sorğularına müvafiq olan məlumatların mənbələri haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Bu cür kitabxanalara daxil olan ədəbiyyatın məlumat sərgisi tək-cə ölkəmizdə nəşr olunan kitabları nümayiş etdirmir. Sərgi salonunun müəyyən bir guşəsi məhz xarici ölkələrdən alınmış yeni kitabları əks etdirir.

Kitabxanalarda təşkil edilən universal sərgilər-yeni kitablar sərgisi yalnız kitabları deyil, həmçinin kitabxanaya yeni daxil olan jurnalları, davam edən nəşrləri, texniki ədəbiyyatın xüsusi növlərini də məqsədəuyğun formada oxucuların nəzərinə çatdırır. Yalnız bu vəziyyətdə kitabxanaya yeni daxil olan ədəbiyyatın məlumat sərgisinin tamlığı təmin edilmiş olur.

Kitabxanalarda bu cür sərgilər müntəzəm /ardıcıl/ surətdə təşkil edilməlidir. Yeni daxil olan kitabların məlumat sərgilərinin müntəzəm təşkili oxucularda belə sərgilərə daim nəzər yetirmək vərdişi yaradır. Bu cür sərgiləri müəyyən olunmuş günlərdə dəyişmək xüsusilə vacibdir. Çünki, belə olan tərzdə ayrı-ayrı oxucuların həmin gün kitabxanaya gəlməyə ehtiyacı olmasa belə, dəyişdirilmiş sərgidəki yeni kitablarla tanış olmaq üçün kitabxanaya gəlməyi vacib biləcəkdir. Bu cür sərgilər oxucularda öz marağına və ixtisasına uyğun kitabları müntəzəm izləmək vərdişi yaratmaqla bərabər, həm də oxuculara sistemli və müntəzəm mütaliə vərdişi aşılayır.

«Yeni kitablar» sərgisinin təşkilində xüsusi operativlik olmalıdır. Belə ki, kitabxanaya daxil olan yeni kitablar haqqında məlumatı-həmin kitabların kitabxana qaydası ilə işlənməsindən sonraya saxlamaq məsləhət deyildir. Elə etmək lazımdır ki, yeni kitabların komplektləşdirmə şöbəsində uçotu aparılan kimi hərəsindən bir nüsxə seçilib məlumat sərgisində nümayiş etdirilsin.

Respublika, vilayət kitabxanaları isə ayrı-ayrı kitabların signal nüsxələrini alan kimi onları yeni kitabların məlumat sərgisində nümayiş etdirilməsi, həmin kitabların əlavə nüsxələrinin yaxın vaxtlarda kitabxanaya daxil olacağı haqda oxuculara məlumat verilməlidir.

Tipindən və növündən asılı olmayaraq bütün kitabxanalar yeni alınan dövrü mətbuat nömrələrini «Yeni jurnallar və qəzetlər» sərlövhəli sərgidə

nümayiş etdirməli, yeni nömrələr alınana qədər sərgidə qalmalıdırlar.

Müxtəlif idarələrin, eyni zamanda ali və orta ixtisas təhsili verən tədris müəssisələrinin kitabxanalarında təşkil olunan universal sərgilərdə həmin müəssisələrin profilinə müvafiq olan bütün dövri mətbuat, davam edən nəşrlər bibliografik göstəricilər hər cür məlumat nəşrləri geniş nümayiş etdirilməlidir.

Adətən kitabları nümayiş etdirən universal məzmunlu sərgilər əsasən abonementin yanında təşkil olunur. dövri mətbuatı-yeni jurnalları, qəzetləri və davam edən nəşrləri nümayiş etdirən sərgilər isə kitabxananın qiraət salonunda qoyulur.

Bu məzmunlu, universal xarakterli yeni kitab və dövri mətbuat sərgiləri oxucuların ardıcıl mütaliəsi üçün ən yaxşı istiqamətləndirici vasitə hesab olunur.

Son illərdə respublikamızın bir sıra qabaqcıl kitabxanalarının iş təcrübəsində universal məzmunlu sərgilərin başqa növlərinə də rast gəlirik. Məsələn, «Bu kitabları oxumaq maraqlıdır», «Bu kitabları oxumağı məsləhət görürük» kimi sərgilər oxucuların diqqətini daha çox cəlb edir.

Kitabxanalarda təşkil olunan hər bir tematik sərgiinin başlıca məqsədi həmin kitabxananın fondu əsasında hər hansı aktual mövzuya və problemə dair kitabları oxucuların nəzərinə çatdırmaq və oxunmasına maraq yaratmaqdır. Tematik sərgilər həm də kitabxananın oxucularını fondun ayrı-ayrı şöbələrinin tərkibi ilə tanış edir.

Tematik sərgidə müəyyən məntiqi ardıcılıqla düzülən kitablar sərginin mövzusunun məzmununu açır, həmin məsələyə, problemə düzgün baxışın, mütəxəssis münasibətinin mahiyyətini göstərir. Beləliklə tematik sərgi vasitəsilə oxucu hər hansı mövzuya dair bir sıra müəlliflərin oxşar və müxtəlif fikirlərinin məcmusu ilə qarşılaşır.

Ona görə də hər bir kitabxanaçı oxucuların ümumi ehtiyacı baxımından və elmin, istehsalatın tələbatından asılı olaraq özünün işlədiyi kitabxananın fondunun məzmununa müvafiq elm sahələrinə dair rəngarəng mövzularda sərgilərin təşkilinə böyük əhəmiyyət verməlidir. Hər bir müasir kitabxanaçı mövzu sərgilərinin böyük təbliğatçılıq, təşviqatçılıq imkanını düzgün qiymətləndirməli, hər bir mövzuya dair tərtib edilən tematik sərgi üçün müvafiq bədii tərtibat hazırlamalıdır.

Tematik sərgilər yalnız müəyyən mövzu üzrə kitabxanada mövcud olan qiymətli kitabları tövsiyə etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda ayrı-ayrı elm və ixtisas sahələri ilə əlaqədar olaraq oxucularda günün tələblərinə uyğun olan aktual mövzu anlayışı yaranır.

Məlum həqiqətdir ki, hər bir oxucuda yeni yaranan mövzu anlayışı oxucunu həmin mövzuya dair kitabları araşdırmağa, bu sahədə mütaliə etməyə xüsusi maraq oyadır. Kitabxanada bir neçə mövzuda təşkil olunan tematik sərgilər kitabxananın oxucularının həm də mütaliə marağının genişlənməsinə təsir göstərir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, heç də kitabxanaların hamısında mövzu sərgilərinə ciddi yana-

şılırmır. Belə ki, ayrı-ayrı əlamətdar və tarixi günlərə aid səthi təsəvvür yaradan mövzu sərgiləri təşkil edirlər. Belə mövzu sərgilərinin təşkilinə, əsasən kəmiyyət baxımından yanaşılır, keyfiyyət məsələsi unudulur. Əlbəttə, belə sərgilər oxucuların diqqətini cəlb etmədiyi kimi, sərginin mövzusu üzrə mütaliəyə marağ da yarada bilməz.

Kitabxanalarda təşkil olunan bəzi tematik sərgilərin mühüm nöqsanlarından biri də mövzuya dair bölmələrin, mövzunun aktuallığını müəyyən-ləşdirən sitatların, müvafiq faktların və rəqəmlərin, izahedici mətnlərin və burada nümayiş etdirilən kitabların konkret mahiyyətini açan annotasiyaların olmamasıdır. Halbuki sadalanan bu göstəricilər te-matik sərginin məzmununun dərk edilməsində, oxu-cuların diqqətini cəlb etməkdə və sərgidən səmərəli istifadə olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Hər bir kitabxanada günün aktual məsələ-lərinə və problemlərinə dair tematik sərgilərin təşkili xüsusilə vacibdir. Bu cəhətdən kitabxanalar respublikada elmin və texnikanın ən yeni nailiy-yətlərinə, xalqımızın eləcə də dünya xalqlarının həyatında baş verən mühüm hadisələrə, respub-likada mühüm problemlərin həlli ilə əlaqədar dövlətin səfərbəredici fəaliyyətinə həsr olunmuş sərgilərin təşkil edilməsinə böyük ehtiyac hissi duyulur. Bu cür sərgilərin mövzusu bəzən respub-likamızın iqtisadi, siyasi, elmi-mədəni həyatının bütün cəhətlərini əhatə edir. Onlar respublikada xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində ümumi irəliləyişi, kənd təsərrüfatının intensivləşdiril-məsini, elmin çoxcəhətli inkişafını, istehsalat

sahələrinin avtomatlaşdırılması və mexanikləşdirilməsini, məişət xidməti və mədəni xidmət, tibbi xidmət və s. haqqında ədəbiyyat tövsiyə etməklə oxucularda bu məsələlər barədə konkret təsəvvür yaradır.

Bu cür sərgilərin hazırlanması kitabxanaçıdan xüsusi hazırlıq, elmin, mədəniyyətin, incəsənətin müxtəlif sahələri üzrə müəyyən bilik, eyni zamanda sərgidə nümayiş etdiriləcək materialları araşdırıb seçmək səriştəsi tələb edilir.

Kitabxanada təşkil olunan tematik sərgilərin bir növü də əlamətdar və tarixi günlərə həsr edilən sərgilərdir. Belə sərgilər adətən, müəyyən tarixi hadisələrə, bayram edilən inqilabi hadisələrin ildönümünə həsr olunur və burada həmin tarixi günlərdən və hadisələrdən bəhs edən kitablar və başqa çap məhsulları nümayiş etdirilir.

Əlamətdar və tarixi günlərə həsr edilən tematik sərgilər kitabxananın imkanlarından, xüsusilə kitab fondunun imkanı və tədbirin oxucu istiqamətindən asılı olaraq məhdud şəkildə, yaxud geniş və əhatəli məzmunla malik formada təşkil edilə bilər. Çox vaxt böyük kitabxanalarda, xüsusilə respublika səviyyəli kitabxanalarda hər hansı tarixi hadisələrin yubileyi ilə əlaqədar təşkil edilən geniş həcmli sərgilərdə həmin hadisənin ümumi məzmunu açılmaqla bərabər, həm də hadisənin baş verdiyi dövrün bütünlükdə xarakteristikasını verən çap əsərləri, müvafiq faktlar, rəqəmlər, foto şəkillər və s. nümayiş etdirilir.

Bəzən kitabxanalarda əlamətdar və tarixi günlərə aid sərgilərin təşkili formal xarakter daşıyır.

Belə sərgilər üçün seçilən sərlövə ildən ilə keçirilir. Bu sərgilərdə bir neçə kitab, qəzet, jurnal məqaləsini nümayiş etdirməklə kifayətlənirlər. Halbuki, belə hadisələrə, günlərə aid sərtilərdə həmin hadisələrin və günlərin əlamətdarlığını, tarixi əhəmiyyətini açan müvafiq kitablar, həm də diqqəti cəlb edən sərlövə olmalıdır.

Tematik sərgilərin təşkili xüsusi metodik qaydalar tələb edir.

Tematik sərgilərin təşkili metodikası haqqında konkret təsəvvürə malik olmaqla başqa növ sərgiləri də məqsədemüvafiq şəkildə tərtib etmək mümkün olur. Çünki tematik sərgilər öz məzmununa və quruluşuna görə başqa növ sərgilərə nisbətən çoxcəhətlidir. Tematik sərgilərin tərtibi metodikası özündə bir sıra iş növlərini birləşdirir. Bunlar: sərginin mövzusunun müəyyənləşdirilməsi, mövzunun öyrənilməsi, sərgi üçün materialların seçilməsi, sərginin planının tərtibi, sərginin ümumi tərtibatı, sərginin təbliği kimi məsələlərdən ibarətdir.

Kitabxanalar adətən özünün illik iş planının kütləvi işlər bölməsində il ərzində icra ediləcək tədbirləri qeyd edir. Burada, ilboyu tərtib olunması vacib sayılan bir sıra sərgi mövzuları göstərilir. Əlbəttə illik iş planında il ərzində təşkil ediləcək bütün sərgilərin mövzusunı göstərmək mümkün deyildir. Çünki, bu dövrdə müxtəlif ictimai-siyasi xarakterli hadisələr, yeni-yeni problemlər, daha aktual məsələlər meydana çıxır. Ona görə də kitabxanalar gündəlik iş prosesində günün aktual problemlərindən irəli gələn mövzulara operativ münasibət bəsləyərək həmin

mövzuya müvafiq olan mövcud kitabların sərgisini təşkil etməlidirlər. Sərginin mövzusu müəyyənləşdirilərək onun ümumi cəhətdən aktuallığı, müəyyən oxucu qrupunun mütaliə marağına, mütaliə tələbatına uyğunluğu, bu mövzular üzrə kitab tövsiyəsi üçün kitabxananın kitab fondunun imkanı nəzərdən keçirilib, müəyyənləşdirilməlidir. Təşkil edilməsi nəzərdə tutulan hər bir sərginin mövzusu və konkret sərlövhəsi dəqiq və məqsədəuyğun müəyyənləşdirilməlidir.

Kitab sərgisi üçün mövzular seçərkən mətbuat orqanlarını izləmək, xüsusilə dövlət mətbuatı orqanlarının səhifələrində dərc olunan materiallara əsaslanmaq, respublika və vilayət kitabxanalarının kütləvi tədbirlər üçün tövsiyə etdiyi mövzulardan səmərələnmək lazımdır.

Sərgi üçün konkret bir mövzu müəyyənləşdirildikdən sonra həmin mövzunun əhatə dairəsi, burada oxucuların nəzərinə daha qabarıq şəkildə çatdırılması vacib sayılan məsələlər, sərginin təsiri sahəsi və s. ətraflı öyrənilməlidir. Mövzu seçərkən onun başqa mövzularla əlaqəsini də nəzərə almaq lazımdır.

Hər hansı kütləvi tədbirin təşkili ilə əlaqədar ədəbiyyat seçərkən biz kitabxananın kataloq-kartoteka sistemindən, biblioqrafik göstəricilərdən istifadə etdiyimiz kimi, kitab sərgilərinin mövzusunun öyrənilməsində, mövzuya dair mövcud ədəbiyyatla tanışlıqda da belə edirik. Kitabxanaçı tematik sərginin bütün təşkili prosesində biblioqrafik vəsaitlərlə işləməli olur. Çünki, biblioqrafik vəsait tək-cə ədəbiyyatın seçilməsində deyil, eyni

zamanda seçilən çap məhsullarının sərgidə sistemləşdirilməsində də köməkçi rolunu oynayır.

Sərginin təşkili ilə əlaqədar kitabxanaçı biblioqrafik göstəricidən lazımi kitabların siyahısını tərtib edir, müvafiq mətnlərdən sitatlar seçir. Biblioqrafik vasitələrdən lazımi kitabları seçərkən oradakı annotasiyaları diqqətlə nəzərdən keçirmək lazımdır.

Tematik sərgidə nümayiş etdirilən hər bir kitaba oxucuların marağını artırmaq, onun haqqında konkret təsəvvür yaratmaq üçün sərgidə müvafiq ressenziyaların, tənqidi ədəbiyyatın da əks etdirilməsi vacibdir. Tənqidi ədəbiyyatın araşdırılıb müəyyənləşdirilməsində də biblioqrafik vəsaitlərdən xüsusi istifadə olunmalıdır.

Çünki, bu cür yazıların qiymətləndirilməsində biblioqrafik vəsaitlər etibarlı vasitə hesab edilir. Bununla belə tematik sərgi üçün kitab seçərkən biblioqrafik vəsaitlərdə əks etdirilən hər cür ədəbiyyata eyni dərəcədə yanaşmaq olmaz. Çünki, mövzu üzrə hazırlanmış biblioqrafik göstərici nəşr olunana qədər burada əks etdirilən bir çox əsərlər köhnədir, ideya və elmi dəyərini itirir. Ona görə də nəzərdə tutulan mövzu üzrə müvafiq ədəbiyyat seçərkən biblioqrafik göstəricilərlə bərabər, yeni nəşr edilən çap əsərləri haqqında məlumat verən cari biblioqrafik nümunələrə müraciət etmək lazımdır.

Bütün bu araşdırmalar nəticəsində müəyyənləşdirilən kitablar və məqalələrin heç də hamısının sərgidə əks etdiriləcəyini düşünmək olmaz. Bu araşdırma yalnız mövzunu, onun əhatə dairə-

sini öyrənmək məqsədi daşıyır. Bu prosesdə siyahısı tərtib edilən çap əsərləri sonra siyahı üzrə kitabxanaçılar tərəfindən bir-bir nəzərdən keçiriləcəkdir.

Hər bir sərgi mövzusunun seçilməsi kitabxananın oxucularının ümumi marağının nəzərə alınması və onun oxucu istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi ilə sıx əlaqədardır. Oxucuların marağının və sorğularının nəzərə alınması sərgidə nümayiş etdiriləcək materialları müəyyənləşdirməyə kömək edir. Bununla kitabxanaçı nəzərdə tutduğu mövzuda sərgini hansı oxucu qrupu üçün tərtib etdiyini, onun konkret məzmununu müəyyənləşdirir.

Sərginin məqsəd və oxucu istiqaməti müəyyənləşdirildikdən sonra kitabxanaçı onun tərtibi planını hazırlayır. Bununla əlaqədar birinci növbədə sərginin sərlövhəsi seçilməlidir. Sərginin sərlövhəsinin müvəffəqiyyətli seçilməsi mühüm şərtidir. Sərlövhə diqqəti cədo edən, hər kəsdə maraq oyadan, həm də müəyyən dərəcədə pafoslu olmalıdır. Hər hansı bədii əsər, teatr tamaşası, kinofilm üçün seçilən müvəffəqiyyətli sərlövhə ona oxucu marağını, tamaşaçı diqqətini kifayət qədər artırmış olur. Məsələn, Azərbaycanın müstəqillik günü münasibətilə «Çiçəklən, doğma Azərbaycanım», «Azad, doğma Vətənimсэн» kimi sərlövhə seçmək olar. Lakin ümumi xarakter daşıyan bu sərlövhənin məzmununu açmaq üçün ona sərlövhəaltı məlumat vermək lazımdır.

Ümumiyyətlə bir şeyi nəzərə almaq lazımdır ki, istər bədii, istər elmi və kütləvi əsər, yaxud sərgi və ya plakat olsun, onun sərlövhəsi məzmu-

nu açmağa kömək etməlidir. Əgər sərlövhə bu imkana malik deyilsə, ona sərlövhənin altında hökmən sərlövhəaltı məlumat verilir. Bu isə sərginin məqsəd istiqamətini müəyyənləşdirir və aktuallığını artırır.

Sərginin sərlövhəsi müəyyənləşdirildikdən sonra burada əks etdirilməsi lazım gələn məsələləri dəqiqləşdirmək lazımdır. Həmin məsələlər sərgidə bölmə və yarım bölmələr şəklində verilməlidir. Bölmələrin və yarım bölmələrin sərlövhələri dəqiq seçilməli, bölmənin məzmunu aydın əks etdirilməlidir.

Sərginin daxili bölmələrinin məzmunu və ardıcılığı mövzunun xarakterindən asılıdır. Sərgidə materialların yerləşdirilməsi müxtəlif prinsiplərə əsaslanma bilər: tematik, tarixilik, coğrafi və materialların mürəkkəbliyi dərəcəsi prinsipi. Əlbəttə bu materialların sərgidə yerləşdirilməsi daxili məntiqə əsaslanmalıdır. Hər şeydən əvvəl kitabxanaçı ədəbiyyatın düzülüşündə iki cəhət nəzərə alınmalıdır: a) çap əsərlərinin əhəmiyyətinə və elmi dəyərinə görə; b) sərgidə mövzunun ayrı-ayrı məsələlərinin əks etdirilməsi ardıcılığına görə.

Kitab sərgilərinin tərtibatında həm də simmetriya gözlənilməlidir. Eyni zamanda sərgidə çap əsərlərinin, şəkillərin və lazımi mətnlərin yerləşdirilməsində müəyyən mənə ifadə olunmalıdır.

Sərgidə materialların düzülüşündə simmetriyadan bəhs edilərkən qeyd olunmalıdır ki, burada nümayiş etdirilən kitabların ölçüsü, onların cildlərinin rəngi, şəkillərin məzmunu, qarşılıqlı münas

sibəti və s. nəzərə alınmalıdır. Çünki kütləvi təbliğat məqsədilə nümayiş etdirilən hər hansı əşya və predmet tək-cə zahiri parlaqlığı ilə deyil, eyni zamanda özünün simmetriyası, mənə ifadə etməsi və estetik təsiri ilə diqqəti cəlb edir. Ona görə də sərgidə eyni rəngli, eyni ölçülü kitabların, həmçinin, oxşar məzmunlu və eyni ölçülü şəkillərin yanaşı düzülməsi məqsədəuyğun deyildir. Əlbəttə burada ölçünün və rənglərin nümayiş etdirilməsi nəzərdə tutulmur.

Mövzuya müvafiq olaraq, eyni zamanda mövzunun tam əhatə olunması üçün jurnal və qəzet məqalələrindən də kifayət qədər istifadə olunmalıdır.

Mövzu ilə əlaqədar tövsiyə olunması vacib sayılan hər hansı jurnal və ya qəzet məqalələri sərgidə iki formada: a) məqalələr dərc olunan səhifələri sərgiyə açıq şəkildə düzmək; b) məqalənin təsvirini kartočkaya köçürüb jurnalın və qəzetin üstünə bərkitməklə nümayiş etdirmək olar. Bu qayda, məqalələr məcmuəsində dərc olunmuş hər hansı məqalənin tövsiyəsi zamanı da tətbiq edilə bilər.

Oxucularda hər hansı aktual mövzuya və bu mövzu üzrə mövcud olan kitablara maraq oyatmaq məqsədilə tərtib olunan sərgilərin məzmununun açıqlanmasında və məzmunun əhəmiyyətinin aşkar edilməsində müvafiq sitatların verilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Əlbəttə sərgi üçün sitatın məqsədəmüvafiq və müvəffəqiyyətlə seçilməsi vacib sayılır. Sərgi üçün sitat seçərkən görkəmli elm, maarif, ədəbiyyat, mə-

dəniyyət xadimlərinin, eləcə də tanınmış ictimai xadimlərin fikirlərinə müraciət edilməlidir.

Kitab sərgisi hər hansı bir şəxsiyyətin həyat və yaradıcılığına həsr olunduqda, həmin şəxsin özünün də fikirlərindən sitat vermək olar. Görkəmli xalq şairi Səməd Vurğunun anadan olmasının 90 illiyi münasibəti ilə Bakı kitabxanalarının birində təşkil edilmiş sərgidə şairin “Eşq olsun sənətkara” adlı şeirindən bir bənd haqlı olaraq, sitat kimi verilmişdir:

Ölüm sevinməsin qoy! Ömrünü vermir bada
El qədrini canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirə tək qalacaqdır dünyada
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər...

Kitabxanaçılar kitabxanalarda günün aktual problemlərinə həsr olunmuş sərgiləri təşkil etməklə öz işlərini bitmiş hesab etmirlər. Bu cəhətdən vacib vəzifələrdən biri də sərginin təbliğ edilməsidir. Çünki, kitab təbliği vasitəsi olan sərginin özünün təbliğ olunmağa ehtiyacı var. Ona görə də bir kitabxanada təşkil edilən sərgi o zaman effektiv olur ki, o, oxucular arasında təbliğ olunsun, sərgi haqqında oxuculara məlumat verilsin, orada nümayiş etdirilən çap məhsullarının məzmunu barədə ictimai xarakterli söhbətlər aparılsın. Belə söhbətlər adətən oxucularda yeni-yeni sorğular, mütaliə tələbatları yaradır.

Kitabxanalarda ədəbiyyatın əyani təbliğat formalarından biri də kitabxana plakatlarıdır. Plakat təsviri sənətin kütləvi növü olub, əyani təbliğatın təsiredici vasitələrindən biridir.

Məqsəd baxımından plakatlar üç növə bölünür:

1) təbliğat məqsədli plakatlar, 2) təşviqat məqsədli plakatlar, 3) təlimat məqsədli plakatlar.

Təbliğat məqsədli plakatlar adından da məlum olduğu kimi konkret mövzular üzrə lazımi ədəbiyyatı təbliğ etmək üçün tərtib edilir. Bu cür plakatlar tematik sərgilər kimi tövsiyə xarakteri daşıyır və tərtibatında tematik sərgilərin tərtibi qaydalarındakı prinsiplər gözlənilir. Tematik məzmunlu plakatlarda əyanilik tematik sərgilərə nisbətən daha güclü olmalıdır.

Təşviqat məqsədli plakatlarda oxucunun, tamaşaçının diqqətini müəyyən bir anlayışa yönəldib, oradan nəticə çıxarmaq məqsədi güdülür.

Məsələn, M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Milli kitabxanasının dövrü mətbuat üzrə oxu zalında asılmış bir plakat diqqəti cəlb edir. Həmin plakatda bir oxucu əlində xəncər tipli bıçaqla qarşısındakı kitabın vərəqlərini kəsir. Həmin şəxsin üzünü tük basmış, gözündən cəlladlıq yağın bir varlıq kimi təsviri onun kitabla bu cür rəftarına iki qat nifrət oyadır. Bəli, kitabxanalarda kitabla pis rəftərə, kitabxana qaydalarına əməl etməyən oxucuların hərəkətlərinə başqalarının diqqətini cəlb etmək üçün təşviqat plakatlarından səmərəli istifadə olunmalıdır.

Kitabxana plakatlarının üçüncü növü olan təlimat plakatları oxucularda mütaliə mədəniyyəti tərbiyə etmək, onlara kitabxanadan və kitabdan istifadə qaydaları aşılmaq məqsədi daşıyır. Kitabxanalarda bu cür plakatlar adətən “Kitabxanadan necə istifadə etməli”, “Sistemli kataloqdan necə istifadə etməli”, “Kitabxananın məlumat aparatı haqqında nə bilirsən”, uşaq kitabxanalarında isə “Kitabla necə rəftar etməli”, “Kitaba rəyi necə yazmalı” və s. başlıqlar altında tərtib olunur. Bu cür plakatlarda verilən

metodik izahatlar müvafiq şəkillərlə müşayət olunmalıdır.

Kitabxanalarda, xüsusilə uşaq və məktəb kitabxanalarında adları çəkilən əyani təbliğat formaları sırasında kitabxana albomlarının da özünəməxsus yeri vardır. Bu sahədə F. Köçərli adına Azərbaycan Respublika Uşaq kitabxanasının zəngin iş təcrübəsi vardır. Kitabxananın həm kiçik məktəbyaşlılar, həm də orta məktəbyaşlılar-yeniyetmələr üçün olan oxu zallarının kitabxanaçıları məktəbli oxucuların fəal iştirakı ilə məktəblilər üçün vacib sayılan və məktəb proqramına müvafiq olan mövzuları əks etdirən kitabxana albomları hazırlayırlar. Bununla əlaqədar hər bir məktəbliyə müvafiq bir mövzu verilir və həmin mövzuda albom tərtib etmək üçün məktəbli təlimatlandırılır. Məktəbli albom üçün lazımi materialları, məlumatları kitabxana şəraitində, kitabxanaçının birbaşa köməkliyi ilə toplayır. Albomun tərtibi modelini də kitabxanaçının iştirakı ilə hazırlayırlar. Məktəbli oxucu albomu hazırlamalı olduğu müddətdə həm müəllimlərin, həm də valideynlərin imkanlarından səmərələnə bilirlər.

Kitabxanada hazırlanan bu cür albomlar adətən məktəbli oxucular üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən mövzulara həsr olunmuşdur ki, bunların sırasında ən çox görkəmli şair və yazıçıların, elm, mədəniyyət və dövlət xadimlərinin həyati və yaradıcılığına müraciət olunur. Ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş kitabxana albomlarında həmin şəxsiyyətin anadan olduğu vaxtdan ömrünün sonuna qədərki bütün həyat və fəaliyyətini əsk etdirən mətnlər, faktlar, rəqəmlər, foto şəkillər, rəsmlər

xronoloji qaydada və məntiqi ardıcılıqla verilir. Əlbəttə bu cür albomlar kitabxananın oxu zalının köməkçi fondunun tərkib hissəsi kimi saxlanılır və məqsədəuyğun olaraq məktəbli oxucuların istifadəsinə verilir.

Məktəbli oxucuların hər hansı konkret bir mövzuda müfəssəl məlumat almalarına kömək üçün kitabxana albomları ən yaxşı və münasib vasitə hesab olunur.

5.2. Kitabxanalarda ədəbiyyatın şifahi təbliğat formaları

Oxucuların kollektiv tərbiyəsində kitabxanalarda həyata keçirilən kütləvi işlərin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu tədbirlər oxucularda kollektivçilik ruhunu gücləndirməklə bərabər, hər hansı məsələnin ictimai mənə kəsb etməsi haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Kütləvi tədbir üçün müzakirə və təbliğat obyektinə olan hər bir mövzu oxucuların diqqətini daha çox cəlb edir. Ona görə də kitabxanalarda keçirilən kütləvi tədbirlər kitabın geniş oxucu kütləsi içərisində təbliğ edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kütləvi işlər eyni vaxtda müxtəlif oxucu qrupunun, həmçinin müəyyən oxucu kollektivinin ümumi sorğularının ödənilməsinə, həmçinin onlarda günün vacib məsələləri üzrə yeni-yeni maraqların yaranmasına və inkişafına da güclü təsir göstərir.

Kütləvi işlər vasitəsilə elmin, texnikanın müxtəlif məsələləri üzrə ədəbiyyatı təbliğ edən kitabxanalar eyni zamanda ölkənin ictimai-siyasi, mədəni-maarif və təsərrüfat həyatında fəal iştirakçı olur.

Kütləvi işlərin təsiri ilə kitabxanaya yeni-yeni oxucular cəlb edilir. Hər bir kütləvi tədbir ayrı-ayrı oxucularda elmin, sənətin müəyyən bir mövzusu haqqında konkret təsəvvür oyadır. Oxucu həmin mövzuda gedən müzakirənin iştirakçısı olur, bu haqda mövcud ədəbiyyatla tanışlıq əldə edir.

Hər bir kitabxananın illik kütləvi tədbirlər planı hazırlanarkən ölkənin ictimai-iqtisadi və siyasi həyatında baş verən hadisələr, insanların bu hadisələrə konkret münasibətləri, dövlətin və xalqın qarşısında duran perspektiv vəzifələr və problemlər nəzərə alınır.

Kitabxanaların kütləvi işləri həm bütün oxucuların, həm də hər bir oxucunun ayrılıqda ümumi, xüsusi keyfiyyətləri, eyni zamanda sosial-tipik oxucu maraqları nəzərə alınaraq həyata keçirilir. Hər bir kütləvi tədbirin təşkil prosesində oxuculara kütləvi yanaşma ilə fərdi yanaşma əlaqələndirilir.

Oxuculara fərdi xidmət işində əgər ayrı-ayrı oxucuların fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri, ümumi dünya görüşü, mütaliə mədəniyyəti səviyyəsi nəzərə alınarsa, kütləvi xidmət zamanı müxtəlif oxucu qruplarının ümumi və sosial-tipik cəhətləri ön plana çəkilir. Ona görə də kitabxanalarda həyata keçirilən hər bir kütləvi tədbirin müvəffəqiyyəti yuxarıda qeyd olunan cəhətlərin kitabxanaçılar tərəfindən nə dərəcədə nəzərə alınmasından asılı olur.

Məzmunundan, məqsədindən, formasından və oxucu istiqamətindən asılı olaraq kütləvi tədbirlər kitabxananın həm ümumi oxucu auditoriyası üçün, həm də ayrı-ayrı oxucu qrupları-məsələn tələbələr, fəhlə gənclər, mütəxəssislər və s. üçün təşkil olunur.

Hər hansı bir mövzu üzrə həm ümumi oxucu auditoriyası, həm də müəyyən oxucu qrupu üçün keçirilən kütləvi tədbir məqsədə müvafiq olaraq müxtəlif şəkildə təşkil olunmalıdır.

Ümumi oxucu auditoriyası üçün keçirilən kütləvi tədbir zamanı eyni vaxtda daha geniş oxucu kütləsinə kitabxana təsiri göstərilir, daha çox oxucunun mütaliəsinə istiqamət verilsə də, bu tədbirlərin gedişi müxtəlif yaşlı, müxtəlif ixtisaslı və peşəli ayrı-ayrı oxucu qrupları üçün müxtəlif təsir bağışlayır, bəziləri üçün maraqlı, bəziləri üçün isə cansıxıcı ola bilər. Lakin, həmin mövzuda müəyyən bir oxucu qrupu üçün kütləvi tədbir keçirilərkən onun təşkili prosesində oxucu qrupunun bütün cəhətləri nəzərə alındığından dinləyicilərin və ya tamaşaçıların hamısı üçün təxminən oxşar dərəcədə maraqlı olur.

Fərdi və kütləvi iş üsulları çərçivəsində oxuculara kitabxana təsiri və kitab təbliği məlumat daşıyıcılarının tipindən asılı olaraq üç növə ayrılır:

Şifahi (kitabxanalarda kütləvi işin şifahi formaları), əyani kitabxanada kütləvi işin əyani formaları və mətbuat. Kitab təbliği və oxuculara təsir nöqtəyindən nəzərdən kütləvi təbliğatın hər üç növünün özünə məxsus cəhətləri mövcuddur.

Kitabxanada kütləvi işin şifahi formaları: Respublikamızın müstəqil dövlət kimi fəaliyyəti illərdə mənəvi cəhətdən zəngin, ahəngdar şəxsiyyətin formalaşması perspektiv məqsəddən mühüm gündəlik vəzifəyə çevrilmişdir. İqtisadiyyatımızın, ictimai münabsitələrin, demokratiyanın yetkinlik dərəcəsinin artması daha yüksək ümumi bilik və ixtisas biliyi, səriştəlilik, mədəniyyət, sosial fəallıq və yaradıcılıq

fəallığına malik olan adamlara tələbat gücləndirilmişdir. Aydın ki, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin tərbiyə edilməsi sosial tələbat kimi dövlətin, bütövlükdə cəmiyyətin xüsusi diqqət obyektinə çevrilmişdir.

İndi ölkəmizdə bütün tərbiyə və mədəni-maarif ocaqları, məlumat vasitələri-mətbuat, radio, televiziya, kino teatrlar çoxcəhətli təbliğat işi aparır, yeni insanın yetişdirilib formalaşmasında mühüm rol oynayırlar. Məlumat vasitələrinin çoxalmasına, yeni-yeni təbliğat üsullarının yaranmasına baxmayaraq kütləvi işin şifahi formaları öz əhəmiyyətini saxlayır.

Kütləvi işin şifahi üsullarından, canlı sözün böyük təsiredici gücündən istifadə etməklə müəyyən qrup oxucuya eyni vaxtda məqsədə müvafiq təbliğat təsiri göstərilir, onlara kitablar haqqında, kitabların məzmunu haqqında, məlumat verilir, eyni zamanda şəxsi təhsil müəllimi sahəsində müəyyən bilik və vərdislər aşılır.

Kitabxanalarda təşkil olunan hər bir şifahi kütləvi iş forması iki məqsədi əhatə edir: a) məlumatlandırıcı, b) tərbiyə edici.

Birincidə oxucuya hər hansı mövzu üzrə müəyyən bilik və məlumat verilir, ikincidə isə oxucuda yaradıcılıq vərdisləri, təşəbbüskarlıq, həyatda və müəllim prosesində əldə edilmiş bilik və məlumatlara yaradıcı münasibət bəsləmək keyfiyyətləri aşılır.

Kütləvi işin şifahi formalarının özünəməxsus spesifik cəhətlərindən biri şifahi izah olunan hər hansı bir fikrin yüksək nitq əməliyyəti və natiqlik məharəti baxımından ifadə edilməsidir. Kütləvi işin şifahi formaları aşağıdakılardır: şifahi bibliografik icmalar,

ifadəli oxu, kitab müzakirəsi, oxucu konfransı, disput, mövzu gecələri, şifahi jurnallar, kitab təqdimatlarıdır.

Kütləvi işin adı çəkilən bütün bu formalarının hər birinin özünəməxsus təşkil edilmə üsulları mövcuddur.

Şifahi biblioqrafik icmal: Şifahi biblioqrafik icmal-müəyyən mövzu və problem üzrə müvafiq kitabların, kitabxanaya yeni daxil olan bir və ya bir neçə kitabın, eləcə də dövrü mətbuatın məzmunu, xarakteri və oxucu istiqaməti haqqında söhbətdən ibarətdir.

Biblioqrafik icmallar adətən kitabxanaçılar tərəfindən, həmçinin kitabxananın fəal oxucuları tərəfindən aparılır. Biblioqrafik icmalın başlıca məqsədi kitabxanaya daxil olan ən yaxşı kitabları kütləviləşdirmək, oxunmasını tövsiyə etmək, oxucuların müəlləsini məqsədyönlü şəkildə istiqamətləndirəməkdən ibarətdir.

Biblioqrafik icmallar kitabxanalarda həm müstəqil, həm də müxtəlif kütləvi tədbirlərə-tematik gecələrə, kitab sərgilərinə əlavə kimi keçirilir. Respublika və vilayət kitabxanalarında müstəqil tədbir kimi keçirilən biblioqrafik icmalların təşkili üçün xüsusi gün müəyyənləşdirilir. İcmalın təşkili, onun mövzusu və xarakteri haqqında oxuculara qabaqcadan məlumat verən vasitələrdən istifadə edilir. Kitabxanalarda fondun açıq rəf üsulu şəraitində kitab rəfləri yanında aparılan biblioqrafik icmallar daha təsirli və maraqlı olur. Burada kitabxanaçı oxucularla həm onları maraqlandıran müxtəlif mövzular üzrə ən yaxşı kitablar haqqında, həm də oxucularda xüsusi maraq doğuran ayrı-ayrı kitablar haqqında tövsiyə xarakterli

söhbətlər ararır. Bu cür icmallar oxucularda kitabxananın ümumi kitab fondu haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

Bibliografik icmallar yalnız kitabxanada və ya qiraət salonunda deyil, həmçinin müxtəlif idarə və müəssisələrdə təşkil edilən müxtəlif kütləvi tədbirlər prosesində həyata keçirilir.

Bibliografik icmallar həm də kitabxanalarda təşkil edilmiş kitab sərgiləri yanında keçirilir və oxucuları sərgilərdə nümayiş etdirilən ayrı-ayrı kitablarla yaxından tanış edir.

Qabaqcıl kitabxanaların təcrübəsi təsdiq edir ki, kitabxanada hər hansı bir mövzuda oxunan maraqlı mühazirədən sonra kitabxanaçı dinləyiciləri mühazirənin mövzusu üzrə kitabxanada mövcud olan kitablarla yaxından tanış edərsə təbliğat və təşviqat işi kompleks xarakter daşıyır və tədbir daha da effektiv olur.

Böyük kitabxanaların təcrübəsində bibliografik icmalların təşkilində texniki vasitələrdən də geniş istifadə olunur. Bu texniki vasitələrdən radio və maqnitafona daha tez-tez müraciət edilir. Maqnitafon yazısı vasitəsilə kitabxanaya yeni daxil olan kitablar haqqında təkrar-təkrar məlumat verilir. Təkrar məlumat vermək daha çox oxucu kütləsini əhatə etməyə imkan yaradır.

Daha geniş oxucu auditoriyasını əhatə etmək cəhətdən bibliografik icmalların radio vasitəsilə verilməsinə ehtiyac vardır. Lakin nə maqnitafon yazısı nə də radio vasitəsilə verilən bibliografik icmallar zamanı oxucu ilə canlı təmas yaratmaq, onun reaksiyasını

nəzərə almaq, oxucuların suallarına cavab vermək imkanı olmur.

Biblioqrafik icmalların rəngarəng formada keçirilməsi cəhətdən yeri gəldikcə texniki vasitələrdən istifadə olunarsa da, oxuculara kitablar haqqında təsiredici məlumatlar vermək üçün ən münasib üsul kitabxanaçıların və mütəxəssis oxucuların söhbətləridir.

Xüsusi oxucu qrupu auditoriyası üçün istər müəyyən mövzu üzrə, istərsə də konkret kitablar haqqında keçirilən canlı şifahi biblioqrafik icmallar daha maraqlı və məzmunlu olur.

Şifahi biblioqrafik icmallar məzmununa görə iki növə ayrılır-tematik və universal.

Tematik icmallar. Tematik biblioqrafik icmallarda bir şəxs hər hansı aktual bir mövzuya dair kitabxanada mövcud olan ən yaxşı kitabların və məqalələrin haqqında məlumat verir, həmin kitabların və məqalələrin üstün və kəsirli cəhətlərindən danışır. Tematik biblioqrafik icmallar adətən müəyyən oxucu kateqoriyası və yaxud konkret oxucu qrupu üçün təşkil olunur.

Kitabxanalar özlərinin bir illik kütləvi iş planlarında tematik biblioqrafik icmallar üçün seriya mövzular müəyyənləşdirir. Məsələn «İnsanda hər şey gözəl olmalıdır», «Azərbaycanın görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri» və s. mövzular üzrə keçirilən biblioqrafik icmallar oxucularda böyük maraq doğurur. Tematik biblioqrafik icmallar görkəmli adamların həyat və yaradıcılığına, əlamətdar və tarixi günlərə, mühüm ictimai-siyasi hadisələrə, elm və texnika yeniliklərinə həsr oluna bilər.

Tematik biblioqrafik icmalları aparmaq adətən mütəxəssis oxucuya həvalə olunur. Lakin kitabxanaçı icmalı aparan şəxsi müəyyənləşdirilən mövzu üzrə kitabxanada mövcud olan kitablar və məqalələrlə tanış etməli və icmal üçün mövcud kitab və məqalələrin seçilməsinə fəal məsləhətçi olmalıdır.

Müxtəlif kütləvi tədbirlərin təşkilində olduğu kimi, tematik biblioqrafik icmalların da müvəffəqiyyətlə keçirilməsi üçün müəyyən hazırlıq işləri görülməlidir. Bu hazırlıq tematik biblioqrafik icmalın mövzusunun seçilməsindən və tədbirin gedişi planının tərtibindən başlanır. Mövzu seçilərkən onun aktuallığı, maraqlılığı və oxucu istiqaməti nəzərə alınmalıdır. Bundan sonra isə mövzuya dair ən yaxşı kitablar və məqalələr seçilməlidir. İcmal üçün ədəbiyyat seçilərkən kitabxananın kataloq və kartoteka sistemindən, biblioqrafik göstəricilərdən, mətbuat səlnamələrindən, tənqidi məqalələrdən və resenziyalardan istifadə olunmalıdır.

Tematik biblioqrafik icmal üçün yalnız tövsiyə olunması vacib sayılan kitablar və məqalələr seçilməlidir.

Biblioqrafik icmal üçün seçilən ədəbiyyatla ətraflı tanışlıq, mövzunun yaxşı mənimsənilməsi və izahat üçün məntiqli plan hazırlanması tədbirin müvəffəqiyyətli təşkili üçün əsasdır. Aparıcı, çıxışının mətnini hazırlamalı, icmal keçiriləcək hər bir kitabın xarakteristikasını tərtib etməli, kitabların məzmununu oxucuların qarşısında duran vəzifələrlə əlaqələndirməli, hər bir kitabın praktik əhəmiyyətini açmağa çalışmalıdır.

Tematik biblioqrafik icmalın keçirilmə prosesi metodiki qayda üzrə üç hissəyə bölünür: giriş nitqi, kitabların xarakteristikası və yekun.

Giriş nitqində icmalın mövzusunun aktuallığı, onun tematik biblioqrafik icmal üçün seçilməsinin başlıca səbəbi izah edilir və mövzusunun ümumi məzmunu və mahiyyəti haqqında yığcam şəkildə məlumat verilir. Məsələn «İnsanda hər şey gözəl olmalıdır» (A.P.Çexov) mövzusunda tematik biblioqrafik icmalın keçirilməsi prosesinin giriş nitqində insan gözəlliyi, onun mahiyyəti, daxili və xarici gözəllik, məişət gözəlliyi, davranış gözəlliyi və s. haqqında ümumi məlumat verilir.

Kitabların xarakteristikasını verərkən gözəlliyin ayrı-ayrı cəhətlərindən bəhs edən hər bir kitabın haqqında aydın təsəvvür oyatmaq lazım gəlir. Gözəlliyin hər hansı bir sahəsinin kitabda necə verildiyini faktlarla izah etməli, yeri gəldikcə kitabın maraqlı yerlərindən nümunəvi parçalar oxunmalıdır. İcmalçı kitablarda mübahisəli məsələlərə də özünün münasibətini bildirməlidir.

Tematik biblioqrafik icmal üçün seçilən kitabların hamısına eyni miqdarda vaxt ayırmaq məsləhət deyildir. Burada başlıca məqsəd mövzuda toxunulan mühüm məsələləri məntiqi şəkildə izah etmək, bununla əlaqədar ən yaxşı kitabların nisbətən geniş xarakteristikasını verməklə, o biri kitabların izahı bir qədər məhdud xarakter daşmalıdır.

Biblioqrafik icmal mütəxəssis oxucular üçün keçirilsə icmal aparan şəxs mübahisəli məsələləri qabarıq şəkildə qoymalı və burada müxtəlif müəllif-

lərin fikirlərinə toxunmalı, eyni zamanda həmin fikirlərə öz münasibətini bildirməlidir.

Tematik biblioqrafik icmalların keçirilməsi prosesində seçilən mövzudan asılı olaraq kitabların izahı müxtəlif cəhətdən müəyyən məntiqi ardıcılıqla verilməlidir. Belə ki, icmal istehsalat-texniki və ya elmi kitablara həsr olunursa burada materiallar məzmunun daxili məntiqinə əsaslanaraq sistemləşdirilməlidir. Hər hansı yazığın yaradıcılığı haqqında gedən icmal onun yaradıcılığının mərhələləri üzrə aparılmalıdır. Biblioqrafik icmalda kitabların ümumi və ictimai-siyasi əhəmiyyətini nəzərə alaraq görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin əsərlərini, dövlət əhəmiyyətli materialları ön plana çəkmək lazımdır.

Tematik biblioqrafik icmalın yekun hissəsində aparıcı söhbətinə yekun vurur, danışdığı mövzu üzrə biblioqrafik vəsait (əgər varsa) haqqında məlumat və yaxud mövzu haqqında bəhs edilən kitablardan əlavə bir neçə kitabın da adını çəkir. İcmalın yekun hissəsində bütün kitabların adını təkrar sadalamaq məsləhət görülür. Bu zaman dinləyicilər həmin kitabları bir daha xatırlayır və ən vacib bildiklərinin adlarını qeyd edirlər.

Universal biblioqrafik icmallar: Universal biblioqrafik icmallar adətən oxucuları kitabxanaya yeni daxil olan kitablara tanış etmək məqsədi daşıyır. Universal biblioqrafik icmalda daha çox kitab haqqında məlumat verilir. Tematik biblioqrafik icmalda əgər 8-10 kitab haqqında danışılırsa, universal biblioqrafik icmalda 25-30 kitab haqqında tövsiyə xarakterli söhbət aparıla bilər.

Əlbəttə universal bibliografik icmallar zamanı hər kitabın müfəssəl izahını vermək məqsəduyğun deyildir. Burada hər kitabın məzmununun açılmasına 1-2 dəqiqə vaxt ayırmaq kifayət edər. Lakin yeni alınmış kitabların içərisində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən, istehsalat xarakterli kitablar haqqında müəyyən qədər ətraflı məlumat vermək lazımdır.

Universal icmalın aparılması prosesi tematik icmaldan fərqlənir. Belə ki, burada əsas iş qısa giriş və kitabların müxtəsər və aydın xarakteristikasını verməkdən ibarətdir. Lakin kitabların məzmunundan asılı olaraq onların xarakteristikasına müxtəlif cəhətdən yanaşmaq lazımdır. Məsələn, elmi kitabların xarakteristikası zamanı kitabların müəllifini, adını və burada toxunulan problemlərin adını çəkməklə kifayətlənmək olar. Bu cür müxtəsər məlumat mütəxəssis oxucular üçün kifayət edir.

Bədii kitabların bibliografik icmalında isə müxtəsər məlumat verməklə istənilən məqsəd hasil olmur. Bu zaman kitab haqqında dolğun və təsirli təsəvvür oyatmaq üçün xüsusi məharət tələb olunur.

Ucadan oxu (ifadəli oxu): Kitabxanalarda kitab təbliği ilə əlaqədar keçirilən kütləvi tədbirlərlə müqayisədə ucadan oxunun (ifadəli oxunun) tarixi daha uzaq keçmişə gedib çıxır. Hələ çox-çox əvvəllər xalq maarifçiləri, o dövrün müxtəlif məktəblərinin müəllimləri kitab təbliği ilə əlaqədar ucadan oxuya tez-tez müraciət edirdilər. Ayrı-ayrı dərnlərdə ictimai-siyasi məzmunlu kitablar və dövri mətbuat materialları ucadan oxunur, sonra isə müzakirə olunurdu. Respublikamızda vaxtilə yaranan qiraətxanalarda ucadan oxu ən kütləvi təbliğat və təşviqat tədbiri hesab edilirdi.

mişdir. Bunun başlıca səbəbi geniş əhali kütləsinin böyük əksəriyyətinin savadsızlığı, çap məhsullarının çatışmaması və s. ilə izah edilir.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində respublikamızda savadsızlığın ləğv edilməsi uğrunda ümum-xalq mübarizəsinin genişləndiyi illərdə bütün mədəni-maarif müəssisələri, xüsusilə kitabxanalar özlərinin kütləvi iş planlarında ifadəli oxuya daha çox yer vermişlər. Bu illərdə partiya və hökumət rəhbərlərinin məzərə və çıxışları, dövlət qərarları və fərmanları, müxtəlif qəzetlərin baş məqalələri, qabaqcıl əmək adamlarının haqqında yazılan oçerklər ucadan oxu üçün əsas obyekt hesab edilirdi.

Həyatımızın mühüm məsələlərinə, xüsusilə ölkədə gedən böyük tikintilərə, xalq təsərrüfatı planlarının yerinə yetirilməsinin yekunlarına, sənaye və kənd təsərrüfatı qabaqcıllarının nailiyyətlərinə dair yazıların oxunuşuna maraqla qulaq asırmışlar.

Böyük Vətən müharibəsi illərində ölkə əhalisini istər ön cəbhədə, istərsə də arxa cəbhədə səfərbərliyə almaq, ümumi düşməne qarşı mübarizəni gücləndirmək üçün müvafiq yazıların ucadan oxuması sahəsində kitabxanalar daha zəngin təcrübə qazandılar.

Həmin dövrdə televizyanın olmaması, radio qəbuledicilərinin azlığı və başqa informasiya vasitələrinin olmaması əhalinin əksər hissəsini kitablarda və dövri mətbuatda dərc olunan məlumatları ifadəli oxu vasitəsilə yaymağa məcbur edirdi.

Müasir dövrdə mövcud olan kifayət qədər məlumat kanallarının geniş fəaliyyətinə baxmayaraq kitabxanalar kitab təbliği ilə əlaqədar ucadan oxu

(ifadəli oxu) tədbirlərinə yenə də az da olsa müraciət edirlər. Lakin yuxarıda qeyd olunan dövrlərlə müqaisədə indii kitablarda və dövri mətbuat səhifələrində gedən maraqlı, vacib materialları başqasının ifadəsində eşitməyə ehtiyac azalmışdır. Bu isə hər şeydən əvvəl adamların təhsilinin, ümumi mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi, müxtəlif mətbuat orqanlarının kifayət qədər nəşr edilməsi, radio və televiziyanın çoxcəhətli fəaliyyəti ilə izah edilir.

Respublikamızın elmi-texniki və kütləvi kitabxanalarında keçirilən kütləvi tədbirlər sırasında ucadan oxuya müraciət epizodik xarakter daşıyarsa, uşaq kitabxanalarının gündəlik fərdi və kütləvi işlərinin mühüm tərbki hissəsidir.

Böyüklər üçün kitabxanalarda ucadan oxu əgər əsasən məlumat məqsədi daşıyarsa, uşaq kitabxanalarında uşaqlara nitq mədəniyyəti, mütaliə texnikası aşılamaq, mütaliyəyə olan həvəsi gücləndirmək, uşağın yaşına, bilik səviyyəsinə və maraq dairəsinə münasib olan kitabları tövsiyə etmək məqsədinə xadimət edir.

Başqa kütləvi tədbirlər kimi ucadan oxu tədbirlərində də kitabxanaçıdan, ümumiyyətlə ucadan oxunu aparacaq qiraətçidən xüsusi hazırlaşmaq tələb edilir. Bu hazırlığa aşağıdakı cəhətlər daxildir: mövzunun seçilməsi, mövzuya müvafiq mətnin seçilməsi, meçilmiş mətn üzərində iş.

Mövzunu seçərkən birinci növbədə oxucu qrupu, oxucu auditoriyası, nəzərdə tutulan oxucu qrupunun təhsil səviyyəsi, maraq dairəsi, mütaliə səviyyəsi və s. ciddi nəzərə alınmalıdır.

Mövzunun seçilməsi dedikdə, burada kitabxanaçı ucadan oxunun keçirilməsi nəzərdə tutulan oxucu qrupunu ən çox hansı məsələ maraqlandıra biləcəyini, onlara elmi-kütləvimi, ictimai-siyasimi, yaxud bədiimi əsərlərdən parçalar oxunmasının vacibliyini fikirləşməlidir.

Mövzu müəyyənləşdirdikdən sonra həmin mövzu üzrə mətn seçilməlidir. Mətnin seçilməsi kitabxanaçıdan xüsusi bacarıq tələb edir. hər şeydən əvvəl seçilən mətn nəzərdə tutulan oxucu auditoriyasının ümumi səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Məsələn «Maya dəyərinin aşağı salınması və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi yolları haqqında» müxtəlif oxucu auditoriyası üçün müxtəlif mətnlər seçmək olar, eyni zamanda uşaq kitabxanalarında «Yoldaşlıq və dostluq haqqında» mövzusu ətrafında müxtəlif yaşlı şagird qrupu üçün müxtəlif həcmli, müxtəlif məzmunlu və müxtəlif səviyyəli mətnlər seçmək olar.

Mətn seçilib müəyyənləşdirildikdən sonra mətn üzərində iş başlanır. Ucadan oxunun maraqlı və təsirli keçməsi üçün kitabxanaçı, yaxud qiraətçi mətn üzərində işi bir neçə cəhətdən qurmalıdır.

Qiraətçi hər şeydən əvvəl mətnin məzmunu, onun süjet xətti və orada qoyulan problemlərlə ətraflı tanış olmalıdır. O, həmçinin mətnin ətraflı dərk edilməsi ilə əlaqədar istənilən nəticəni əldə etmək üçün mətnin mövzusu, məzmunu, mahiyyəti və sas ideyası ilə əlaqədar mövcud ressenziyalara, tənqidi məqalələrə, yazılı oxucu mülahizələrinə, lüğətlərə, ensklopediyalara müraciət etməlidir. Çünki, təcrübələr göstərir ki, ucadan oxu zamanı mövzu ilə əlaqədar dinləyicilər tərəfindən müxtəlif məzmunlu

suallar meydana çıxır ki, yuxarıda qeyd olunan materiallarla ətraflı tanış olmadan oxucuların suallarına ətraflı cavab vermək mümkün olmur.

Ucadan oxunun maraqlı keçməsinin mühüm şərtlərindən biri də mətnin oxunuşunda sözlərin düzgün tələffüsü, vurğunun, intonasiyanın dəqiqliyidir. Bununla əlaqədar qiraətçi özlüyündə mətni bir neçə dəfə oxumalı, mətnin daxilində rast gəldiyi çətin sözlərin və ifadələrin tələffüzünü dəqiqləşdirməli, çətin anlaşıla bilən sözləri və ifadələri müəyyənləşdirməli, həmin sözlərin və ifadələrin mənasını, məzsununu özü üçün aydınlaşdırmalı, yaxud onları əvəzi olan başqa sözlər və ifadələrlə əvəz etməlidir. Bundan əlavə mətndə oxucular tərəfindən ilk dəfə eşidilə bilən yer, ölkə, şəhər və insan adları da ola bilər ki, bütün bunlar qabaqcadan müəyyənləşdirilməlidir ki, oxu prosesində suallar meydana çıxarsa, cavablar hazır olsun.

Ümumiyyətlə müəyyən oxucu kütləsi qarşısında mətn oxuyan qiraətçilərdən yüksək keyfiyyətlər tələb olunur. Bu cəhətdən kitablar haqqında kəndli fikirlərinin məşhur tədqiqatçısı A. M. Toporovun fikirləri maraqlıdır. O, yazır: «Mahir qiraətçi səviyyəyə ortabab əsərləri oxucular qarşısında vəziyyətdən çıxara bilir, bacarıqsız qiraətçi isə hətta klassik kitablara müraciətdə belə qaş qayırkən, göz çıxarır. Ümumi qiraətçinin işi səhnədə çıxış edən aktyorun işindən mürəkkəb və çətindir. Aktyor əsərdə bir şəxs üçün cavab verməli olursa, qiraətçi buradakı bütün qəhrəmanlar üçün cavab verir. Bütün bu mülahizələr məni qiraətə diqqətlə hazırlaşmağa: ideologiya haqqında, obrazlar, süjetlər, kompozisiya haqqında,

çətin sözlərdə qramatik vurğu qoymaq, məntiqi ifadələr və s. haqqında fikirləşməyə, təsvirlərin, monoloqların, dialoqların, kütləvi səhnələrin, remarkaların intonasiyalarını öyrənməyə, lazımi mimikalar, jestlər tapmağa, diksiyaları məşq etməyə məcbur edirdi».³¹

Ucadan oxunun müvəffəqiyyətli gedişini təmin edən cəhətlərdən bəhs edərkən oxu prosesinin ifadəliliyini, nitqin düzgün sürətini, səsin gücünü və intonasiyanın rəngarəngliyini nəzərə almamaq olmaz.

Belə ki, qiraətçi oxuyarkən nitqində yeknəsəklikdən, şəkilçilərin dumanlı tələffüzündən, sözləri tələsik ifadə etməkdən, mətində cərəyan edən hadisələrə biganəlikdən qaçılmalıdır. Dinləyicilərdə mətnin məzmunu haqqında da canlı təsəvvür oyatmaq üçün qiraətçi özünü mətndə cərəyan edən hadisələrin iştirakçısı kimi aparılmalıdır. Eyni zamanda o, mətndəki müxtəlif hadisələrin təsvirinə uyğun səs tonu seçməlidir.

Mətn oxunub qurtardıqdan sonra qiraətçi oxucuların müxtəlif suallarına cavab verir. Əgər sual verilməzsə, bu zaman qiraətçi özü mətnin məzmunu ilə əlaqədar oxuculara sualla müraciət etməlidir. Lakin suallar elə qoyulmalıdır ki, bu dinləyiciləri yoxlamaq deyil, mətndə qiraətçi üçün ən maraqlı yerlərin dinləyicilərdə də maraq oyadıb-oyatmadığını öyrənmək məqsədinə xidmət etsin.

Qiraətçi axırda həm mətnin ümumi məzmununa, həm də suallara və auditoriyanın ümumi reaksiyasına müvafiq olaraq yekun sözü söyləyir.

Tədbir qurtardıqdan sonra kitabxanaçı onun həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəricilərini təsvir

edən protokol hazırlamalıdır. Belə ki, protokolda ucadan oxunun mövzusu, iştirak edən oxucu qrupu, dinləyicilərin miqdarı, tədbirin gedişi, verilən suallar və dinləyicilərin tədbirin gedişinə olan münasibətləri izah edilməlidir.

Kitab müzakirəsi: Müasir dövrdə kitabxanalarda o cümlədən Azərbaycanın kütləvi kitabxanalarında ən geniş yayılmış kütləvi tədbir nümunələrindən biri kitab müzakirəsi hesab olunur. Bakı şəhərindəki əksər kütləvi kitabxanaların illik iş planlarında və illik hesabatlarında bədii və elmi-kütləvi kitabların müzakirəsinə daha geniş yer verilmişdir. Lakin 50-60-cı illərin kitabxanalarının təcrübəsində kitab müzakirələri oxucu konfransı kimi qələmə verilmiş və hər cür kitab müzakirəsi üçün yazılan elanlarda bu tədbir oxucu konfransı kimi təsvir edilmişdir.

Oxucu konfransı ilə kitab müzakirəsi arasında hər iki tədbirin təşkilinə hazırlıq görülməsi prosesində oxşarlıq, məzmunca yaxınlıq vardır. Lakin məqsədinə, əhatə dairəsinə, müzakirə obyektinə olan problemlər baxımından oxucu konfransı şifahi kütləvi tədbirlərin başqa növlərindən, o cümlədən kitab müzakirələrindən fərqlənir.

Respublikamızın rayon və kənd kitabxanalarında, eyni zamanda bir çox şəhər kitabxanalarında kitabxanaçılar, hər hansı bir bədii əsərin müzakirəsini bəzən həmin kitaba həsr olunmuş disput kimi izah edirlər. Halbuki, kitab müzakirəsi adından da məlum olduğu kimi hər hansı bir kitabın oxucular tərəfindən müzakirəsini əks etdirən kütləvi tədbir üsulu kimi disputla heç bir oxşarlıq təşkil etmir.

Kitab müzakirəsi təsir gücünə, tərbiyə edici xarakterinə, oxuculara yüksək mütaliə mədəniyyəti, estetik baxışlar və zövq aşılamaq xüsusiyyətlərinə görə, müəllifin gələcək yaradıcılığına müəyyən istiqamət vermək cəhətdən müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Başqa kütləvi tədbirlərlə müqaisədə kitab müzakirəsi yaşından, təhsilindən ixtisas və peşəsindən asılı olmayaraq hər cür oxucu qrupu üçün maraqlıdır.

Kitab müzakirəsinin ilk nümunələri hələ əsrimizin 20-ci illərində görkəmli yazıçıların sanballı əsərlərinin meydana gəlməsi və kitabxanaçıların təşəbbüsü ilə bu əsərlərin geniş xalq kütləsinin müzakirəsinə verilməsi dövrünə təsadüf edir. O vaxtdan keçən dövr ərzində kitab müzakirəsi vasitəsilə kitabın kütləvi təbliği üsulu nəinki köhnəlmiş, əksinə daha geniş miqyas almış və onun təşkili yeni məzmun və forma kəsb etmişdir.

Kitab müzakirəsinin bir üstünlüyü də onunla izah olunur ki, oxucular ədəbi tənqiddə özlərinə məxsus şəkildə iştirak edir. Əgər müəllif iştirak edirsə müəlliflə üzbəüz surətdə mübahisə aparır, ona müxtəlif cəhətdən məsləhətlər verir, ədəbi prosesin inkişafında müəyyən rol oynayırlar.

Ölkəmizdə bədii əsərlərin müzakirəsinin ümumi əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirən görkəmli ingilis yazıçısı Çarlis Persi Snou «Literaturnaya qazeta» nın müxbiri ilə müsahibəsində demişdir: «Yazıçılarla oxucuların görüşü sizdə ən yaxşı adətlərdən biridir. Mən bu cür görüşlərdə bir neçə dəfə iştirak etdim. Ola bilsin ki, onlar müəyyən qədər yorucudur, lakin olduqca faydalıdır. Mən istərdim ki, bu cür adət bizdə

də olsun, lakin bu cür görüşlər nə bizdə, nə də Amerikada keçirilmir». ³²

Kitabxanalarda kitab müzakirəsi tədbiri yalnız bədii əsərlər üzrə deyil, eyni zamanda oxucularda xüsusi maraq doğuran elmi, elmi-kütləvi məzmunlu kitabların da müzakirəsi keçirilir. Lakin burada bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, əgər bədii əsərlərin müzakirəsində əsasən kütləvi oxucular iştirak edirsə, elmi və elmi-kütləvi kitabların müzakirəsində mütəxəssis oxucular əksəriyyət təşkil edir.

Kitabxanalarda kitab müzakirəsi ən çox bədii əsərlərə həsr olunur. Müxtəlif elm sahələrinə dair və istehsalat xarakterli kitabların müzakirəsində əsasən mütəxəssislərin iştirakı vacib olduğu üçün bu cür kitabların müzakirəsini kütləvi kitabxana şəraitində keçirmək istənilən nəticəni vermir. Elmi və istehsalat xarakterli kitabların müzakirəsi kitabxanaçıların təşəbbüsü və fəal iştirakı ilə əsasən istehsalat müəssisələrində, ali və orta ixtisas məktəblərində, elmi-tədqiqat institutlarında təşkil olunur.

Bu cəhətdən elmi və elmi-kütləvi kitabların müzakirəsi ilə əlaqədar istehsalat xarakterli kitablara daha çox yer verilir. Sənaye və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələri üzrə qabaqcılların və yenilikçilərin iş təcrübəsindən bəhs edən kitabların müzakirəsində yalnız mütəxəssislər və həmin sahənin istehsalat işçiləri iştirak edirlər.

Kitab müzakirəsinin əsas effektivliyi onun canlı, səmimi fikir mübadiləsi şəraitində və maraqlı keçməsi ilə izah edilir. Tədbirin bu tələbələrə müvafiq keçiriləmsi üçün mühüm şərt müzakirə üçün seçilən kitabın məqsədə müvafiqliyi, oxucuların geniş mara-

ğına səbəb olması və günün aktual problemləri ilə nə dərəcədə səsleşməsi ilə əlaqədardır.

Müzakirə üçün əsas yeni çapdan çıxmış və tezliklə oxucuların marağını cəlb edən, tez-tez mübahisə obyektı olan kitablar seçilməlidir. Əlbəttə, bu cür kitabların müzakirəsi metodiki cəhətdən düzgün istiqamətləndirilməlidir.

Müzakirə üçün bədii kitab seçilərkən onun məzmununun maraqlılığı ilə bərabər, həm də əsərdə qoyulan problem, onun müvəffəqiyyətli həlli, müasir həyatla əlaqəsi, burada təsvir olunan məsələlər diqqət mərkəzində olmalıdır.

Müzakirə üçün kitab müəyyənleşdirildikdən sonra tədbirə hazırlığın mükəmməl planı tərtib edilmişdir. Tədbirə hazırlığa rəhbərlik üçün kitabxanada xüsusi kommissiya yaradılmalıdır. Komissiyaya bilavasitə tədbiri keçirməklə məşğul olan kitabxana işçiləri, (kitabxananın müdiri, abonementin və qiraət salonunun işçiləri) iki-üç nəfər fəal oxucu daxil edilməlidir.

Bu cür komissiyanın sədri adətən kitabxananın müdiri olur. Yaradılan komissiya özünün iclasında tədbirə hazırlıq və onun keçirilməsi üzrə vəzifələri ətraflı müzakirə edir, üzvlər arasında konkret vəzifə bölgüsü aparır. Burada, müzakirə üçün seçilən kitabın nüsxələrinin sorğusuna uyğun müvafiq miqdara çatdırılması, elanların, dəvətnamələrin, münasib sərgi və plakatların hazırlanması, müxtəlif təşkilatlarla əlaqə yaradılması, abonementdə və qiraət salonunda oxucular arasında təbliğat aparılması, müzakirədə çıxış edəcək oxucuların müəyyənleşdirilməsi və istiqamətləndirilməsi, tədbirin gününün

və vaxtının müəyyənləşdirilməsi və s. məsələlər müzakirə edilib dəqiqləşdirilməlidir.

Müzakirənin tədbirdə iştirak edənlərin əksəriyyətinin marağına səbəb olması üçün kitabın daha çox oxucu tərəfindən oxunması vacibdir. Ona görə də birinci növbədə abonementdə və qiraət salonunda təbliğat işi aparmaqla həmin kitabın oxunmasına nail olmaq lazımdır.

Kitab müzakirələri və oxucu konfranslarına hazırlıq adətən ay yarım-iki ay çəkir. Bu müddətdə oxucularla fərdi işə daha çox diqqət yetirilməlidir. Fərdi işin əsas məqsədi ayrı-ayrı oxucuda müzakirə olunan kitaba marağı gücləndirmək, onu neçə nəfərin oxuduğunu müəyyənləşdirmək, tədbirdə iştirak etmək həvəsi oyatmaq, bir çoxlarında müzakirədə çıxış etmək arzusu yaratmaqdan ibarət olmalıdır. Bununla əlaqədar kitabxanaçı kitab oxunub qaytarılarkən hər bir oxucu ilə kitaba münasibət ətrafında söhbət aparmalıdır. Söhbət prosesində oxucunu kitabxanadakı hansı məsələlərin daha çox razı saldığı, hansı cəhətdən qane etmədiyi aydınlaşdırılır. Elə bu söhbət prosesində müzakirədə çıxış edəcək oxucunun nitqinin mövzusu müəyyənləşdirilə bilər.

Məruzədən əlavə, müzakirədəki çıxışların mövzuları kitabda qoyulan problemlər üzrə əvvəlcədən müəyyənləşdirilir. Lakin nəzərdə tutulmuş mövzular oxucularla aparılan fərdi iş zamanı bir daha dəqiqləşdirilməlidir.

Kitab müzakirəsi ilə əlaqədar oxucular arasında təbliğat-təşviqat və təlimat işi aparan kitabxanaçı elbəttə özü həmin kitab haqqında hərtərəfli mülahizə söyləməyə tam hazır olmalıdır. Yalnız bu zaman

müxtəlif oxucuların rəngarəng mübahisələrini safçürük etmək, onları metodiki cəhətdən istiqamətləndirmək olar. Madəm ki, söhbət çıxışları istiqamətləndirməkdən gedir, onda bu barədə xüsusi danışmaq lazım gəlir.

Məlumdur ki, kitabxana tərəfindən keçirilən hər bir kütləvi tədbir tək-tək oxuculara deyil, geniş oxucu kütləsinə tərbiyəvi təsir göstərmək, onlara günün ən aktual problemləri haqqında düzgün məlumat vermək, əxlaqi görüşlərinin, ədəbi-bədii zövqlərinin, ictimai-siyasi və elmi dünyagörüşünün formalaşmasına müsbət təsir etmək məqsədi daşıyır. Buna görə də kütləvi tədbirlərdə müzakirə olunan hər hansı mövzu, hər hansı kitab haqqında fikir söylənilərkən hər bir problemin təhlilinə istər metodiki cəhətdən, istərsə də ictimai-siyasi baxımdan düzgün yanaşmalıdır. Müzakirə prosesində bu cəhətlərin nəzərə alınmaması və sərbəstlik bəzən tədbirdə iştirak edən təcrübəsiz oxucuları çaşdırı bilər, fikir yanlışlığı yaradır.

Məlum həqiqətdir ki, kütləvi kitabxanalarda əsasən bədii kitabların müzakirəsi keçirilir. Bu da təbii haldır. Çünki, yaşından, ixtisasından, peşəsindən və təhsilindən asılı olmayaraq hamı bu və ya digər səviyyədə bədii ədəbiyyatı mütaliə edir. Ona görə də oxucuların arzu və təkliflərinə müvafiq olaraq bədii kitabların kollektiv müzakirəsinə tez-tez müraciət olunur. Oxucuların ideya-siyasi, əxlaqi, ədəbi-bədii, estetik və vətənpərvərlik tərbiyəsində çox mühüm rol oynayan bədii əsərlərin məqsədyönlü müzakirəsinə metodiki cəhətdən düzgün təşkil etmək hər bir kitabxananın yüksək tərbiyəçilik vəzifəsidir. Belə müzakirələrin təşkili və keçirilməsi prosesinə mütəxəssis

oxucunun, ədəbiyyatşünasın rəhbərlik etməsi daha məqsədəuyğundur.

Adətən kitabxanaların bir çoxunda ədəbiyyat dərnekləri fəaliyyət göstərir. Əlbəttə, dərneyə təcrübəli şairlər, yazıçılar və yaxud ədəbiyyatşünas tənqidçilər rəhbərlik edirlər. Bu dərneklərdə ədəbi prosesin ümumi vəziyyəti, yeni çıxan kitabların ədəbi-bədii dəyəri tez-tez müzakirə olunur. Nəşr olunan yeni bədii əsərlər içərisində oxucuların dərin marağına səbəb olan kitabların isə müzakirəsi dərnek çərçivəsində deyil, məhz geniş oxucu auditoriyasında hərtərəfli müzakirə olunur. Ədəbiyyat dərneyinin rəhbərləri həm də həmin kitabxanada oxucu şurasının sədri kimi fəaliyyət göstərir, kitab müzakirələrinə hazırlıq zamanı məruzə və çıxışların hazırlanmasına istiqmət verir, həm də keçirilən kütləvi tədbirlərdə aparıcı olurlar. Bu sahədə C. Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasının və Sabir adına Bakı şəhər kütləvi kitabxanasının zəngin təcrübəsi vardır.

Təcrübələr göstərir ki, mütəxəssis oxucuların və ədəbiyyat həvəskarlarının yaxından iştirakı ilə təşkil edilən kitab müzakirələri, oxucu konfransları, ədəbi-bədii gecələr, müxtəlif mövzulu disputlar daha canlı, maraqlı keçir, oxucuların çıxışları rəngarəng və düzgün istiqamətləndirilmiş olur.

Kitabxanalarda təşkil edilən bütün kütləvi tədbirlərdə olduğu kimi kitab müzakirələrini də məqsədəməvafiq şəkildə tərtib olunmuş salonda keçirmək lazımdır. Yəni müzakirə olunan kitab üzrə, yaxud onun müəllifinin yaradıcılığına dair qabaqcadan tərtib olunmuş sərgilər, plakatlar, müvafiq sitatlar

həmin gün tədbirin keçirildiyi salona gətirilməlidir. Bir sözlə salonda müzakirənin canlı keçirilməsi üçün oxucuları səfərbərliyə alan atmosfer yaradılmalıdır.

İstər kitabxanalarda, istərsə də müxtəlif idarə və müəssisələrdə keçirilən hər hansı müzakirə xarakterli tədbirlərin müvəffəqiyyətli gedişində aparıcının rolu böyükdür. Bu cəhətdən kitab müzakirələrində və oxucu konfranslarında aparıcının fəaliyyəti xüsusi nəzərə çarpmalıdır. Bəzi aparıcının fəaliyyətinə burada çıxış edənlərə söz vermək və axırda onlara, eyni zamanda tədbirdə bütün iştirak edənlərə təşəkkürünü bildirmək kimi baxılır. Lakin məlum həqiqətdir ki, kitab müzakirəsinin ümumi gedişi prosesi, iştirakçıların fəallığı, fikir yekdilliyi, çıxışların istiqamətləndirilməsi, kitabda qoyulan problemlərə konkret münasibət aparıcının tədbiri necə idarə etməsindən, onun giriş sözündən və çıxışlararası ayrı-ayrı məsələlərə düzgün müdaxiləsindən çox asılıdır.

Aparıcının giriş nitqi adətən 5-10 dəqiqə nəzərdə tutulur. Giriş nitqində aparıcı müzakirə edilən əsər haqqında, onun müzakirə obyektinə çevrilməsi səbəbləri, kitabın müəllifinin yaradıcılıq xüsusiyyətləri barədə, ən nəhayət kitabın məzmunu ilə əlaqədar müzakirə prosesində toxunulacaq problemlər haqqında danışmalıdır.

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, aparıcı müzakirənin gedişi prosesində də fəal olmalı, ayrı-ayrı oxuculara çıxış üçün söz verərkən onların bəhs edəcəyi məsələyə (əvvəlcədən aparılmış razılıq üzrə çıxışların hər birinin konkret mövzusu müəyyənləşdirilmiş və hər bir mövzunun qarşısında çıxış edəcək şəxsin adı

və soyadı göstərilən siyahı aparıcının qarşısında olur) istiqamət verici münasibətini bildirməlidir.

Müzakirə prosesində ararıcı bütün çıxışları diqqətlə dinləyir, özü üçün qeydlər götürür. Aparıcı özünün yekun nitqində həmin qeydlərdən istifadə etməlidir.

Aparıcının yekun nitqi tədbirin gedişini, çıxışların məzmununu və ideyasını ümumiləşdirmək məqsədinə xidmət edir. O, yekun nitqində kitaba özünün obyektiv münasibətini bildirməlidir.

Kitaba qiymət verərkən ararıcı üç cəhətə istinad etməlidir:

- a) Kitaba olan öz şəxsi münasibətinə;
- b) mətbuatda dərc olunan tənqidi məqalələrin verdiyi qiymətə;
- s) müzakirədə çıxış edənlərin münasibətinə.

Bəzi aparıcının əsəri qiymətləndirməsi çıxış edənlərin bəzələrinin verdiyi qiymətlərə uyğun gəlmir. Belə olduqda yekun nitqində ararıcı öz fikrini dəlillərlə əsaslandırılmalı, bütün dinləyiciləri inandırılmalıdır. O, həm də çıxışların məzmunundan, müvəffəqiyyətli və müvəffəqiyyətsizliyindən asılı olmayaraq bütün çıxış edənlərə müzakirənin təşkilatçıları adından minnətdarlıq edir. Bunların içrisində yaxşı çıxışları xüsusi qeyd edir, səhv fikirləri, əsaslandırılmamış mülahizələri taktiki üsulla düzəldir və tamamlayır. Beləliklə, aparıcının yekun sözü müzakirə olunan kitab haqqında tədbir iştirakçılarının ümumi fikri kimi səslənir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kitab müzakirələri və oxucu konfranslarına hazırlıq zamanı çıxışlar üçün mövzuların düzgün və dəqiq seçilməməsi, çıxışların məzmununa düzgün istiqamət

verilməməsi, bütün bunlara aparıcının laqeyd münasibəti və tədbirin gedişi prosesində qarşıya qoyulan tələblərə əməl etməməsi həmin kitabxanada keçirilən növbəti tədbirlərə oxucu marağını azaldır. Bu hal həmçinin oxucuların kitabxanaya gəlişinə də mənfi təsir göstərir.

Bu cəhətdən C.Cabbarlı adına respublika Gənclər Kitabxanasında vaxtilə keçirilmiş iki tədbiri misal göstərmək olar. Bayram baramovun «Xəzinə» romanının müzakirəsinə toplaşmışdıq. Tədbirdə müəlliflə bərabər onun iki nəfər nüfuzlu qələm dostu da iştirak edirdi. Aparıcının giriş nitqindən sonra (onu da deyək ki, giriş nitqi o qədər də müvəffəqiyyətli olmadı) çıxışlar başlandı. Çıxışların əksəriyyətinin məzmunu nə dinləyiciləri, nə də müəllifi razı salmadı. Çünki, çıxışlar üçün konkret mövzular seçilmədiyindən əsasən biri-birini təkrar edirdi. Eyni zamanda Bayram Bayramovun özünün qeyd etdiyi kimi çıxışların məzmunu dövrü mətbuatda dərc olunmuş tənqidi məqalələrin mətniylə təxminən eyni idi.

Əlbəttə müzakirə olunan kitab haqqında çıxış edən oxucuların əsər haqqında müvafiq tənqidi məqalələrlə tanışlığı müsbət haldır. Həmin məqalələr əsəri daha yaxşı başa düşməkdə oxucuya kömək edir. lakin həmin məqalələrdəki fikirləri olduğu kimi götürüb öz sözü kimi müəllifə və kütləvi tədbirə toplaşanlara söyləmək həm metodiki, həm də etik cəhətdən qəbahətdir.

Özünün maraqlı keçən kütləvi tədbirləri ilə geniş şöhrət qazanmış C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasında bu təsadüfi hal kimi qiymətləndirilə bilər. Həmin tədbirdən sonra kitabxananın

oxucu şurasında bu vəziyyət ətraflı müzakirə olundu və gələcək tədbirlərin nümunəvi keçirilməsi haqqında qərar qəbul olundu.

Respublika Gənclər kitabxanasında bir qədər sonra İlyas Əfəndiyevin «Dağlar arxasında üç dost» romanının geniş müzakirəsi keçirildi. Kitabxanada bu müzakirəyə ciddi hazırlıq görülmüşdü. Abonementdə və qiraət salonunda müəllifin yaradıcılığına həsr olunmuş geniş kitab sərgiləri, «Dağlar arxasında üç dost» kitabına həsr olunmuş plakat, yaxşı bədii tərtibatla hazırlanmış dəvətnamə, oxucuların tədbirdə fəal iştirakı üçün səfərbəredici söhbətlər, çıxışların konkret mövzularının müəyyənləşdirilməsi, müzakirəni bütövlükdə protokollaşdırmaq üçün stenoqrafçının dəvət edilməsi tədbirin müvəffəqiyyətli keçirilməsinə əsas verirdi. Nəticədə tədbir gözlədiyindən də uğurlu keçdi.

Müzakirənin sonunda İlfas Əfəndiyev öz çıxışında dedi: (qeydlər stenoqramanın mətnindən olduğu kimi götürülmüşdür) «Doğrusunu deyi ki, mən bu müzakirəyə dəvət olunanda əvvəlcə gəlmək fikrində deyildim. Çünki, bundan əvvəl mən başqa kitabxanada əsərin müzakirəsində iştirak etmişdim və o qədər də razı qalmamışdım. Belə ki, çıxışların qeyri-səmimiliyi, əsər haqqında dövrü mətbuatda oxuduqlarımı bir daha olduğu kimi eşitmək məni əsəbləşdirmişdi. Bu günkü müzakirədən isə çox məmnun oldum. Buradakı ürekdən gələn səmimi çıxışlar, ayrı-ayrı obrazlara konkret münasibətlər, əsər haqqında obyektiv iradlar məni razı saldı».

Kitabxanalarda şifahi kütləvi tədbir növlərindən biri də disputlardır.

Disput: auditoriyada gedən elmi mübahisə mənasında işlənir. Kitabxanalarda, müxtəlif elm və tədris müəssisələrində disputlar əsasən gənclər üçün nəzərdə tutulur. Çünki, gənclik həyatda daim axtarırlara meyilli olduğundan mübahisələrdə fəal iştirak etməyə can atırlar. Ona görə də disputların mövzusu da əsasən gənclik üçün maraq doğuran problemlərə aid olur. Bir sıra kətləvi kitabxananın iş təcübəsində «Sən xoşbəxtliyi nədə görürsən?», «İnsanda hər şey gözəl olmalıdır», «Qız isməti, oğlan ləyaqəti», «Vətən məhəbbəti və vətəndaşlıq hissi» adlı mövzularda təşkil edilən disputların gənclər tərəfindən maraqla qarşılınması barədə faktlar mövcuddur. Bunlarla bərabər disputlarda müxtəlif yaşlı oxuculara da təsadüf olunur.

Başqa kətləvi tədbirlər kimi disputların da mövzuları ilin əvvəlindən müəyyənləşdirilərək kitabxananın illik iş planında əks etdirilməlidir.

Disputların maraqlı və təsirli keçirilməsi üçün onun təşkilinə xüsusi hazırlıq tələb olunur. Bu hazırlıq təxminən bir ay vaxt tələb edir. Bu vaxt ərzində birinci növbədə oxucuların nəzər diqqətini cəlb edən elan asılmalıdır. Elanda disputların mövzusunu göstərməklə bərabər, mövzunun tərkib hissəsini təşkil edən və iştirakçıların konkret mübahisə obyektinə ola bilən mövzular sadalanmalıdır. Ümumi mövzuların tərkib hissələrinin elanda sadalanması iştirakçıların mübahisələrdə fəal iştirak etməsinə maraq oyadır və istiqamətləndirici təsir göstərir.

Disputa hazırlıq dövründə oxucular arasında fərdi iş aparılır və fikir mübadiləsində bilavasitə iştirak

etmək istəyən oxuculara həm məqsədamüvafiq məsləhətlər verilir, həm də onlar lazımi ədəbiyyatla təmin olunurlar.

Kitabxanalarda keçirilən disputları aparmaq üçün lazımi intellektual imkana malik olan, təcrübəli oxucu seçilməlidir. Disputda fəal iştirak edəcək oxucuları istiqamətləndirməklə bərabər, həm də tədbirin mövzusu üzrə məruzənin məqədyönlü və müvəffəqiyyətli hazırlanmasına nail olmaq lazımdır. Bunun üçün həmin mövzu üzrə mütəxəssis şəxs müəyyənləşdirilməli və o, lazımi ədəbiyyatla təmin olunmalıdır.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, disput üçün hazırlanan məruzənin məzmunu, burada məsələlərin izahı başqa tədbirlər üçün hazırlanan məruzələrdən əsaslı şəkildə fərqlənir. Belə ki, burada mövzuda qoyulan problemlərə aid ziddiyyətli fikirlərə, məsələyə müxtəlif cür yanaşan şəxsiyyətlərin mövqelərinə geniş yer verilməlidir ki, çıxış edəcək şəxslərin mübahisə aparmalarına zəmin yaransın. Çünki, məruzədə hər şey vahid fikir kimi hökm şəkilində qoyulsa, onda məruzə ətrafında mübahisəli fikir söyləməyə lüzum qalmaz və çoxları da buna cəsarət etməz. Məsələn, «Qız isməti və oğlan ləyaqəti» mövzusunda keçirilən disputda məruzəçi hər iki məsələyə yəni həm qız isməti, həm də oğlan ləyaqəti anlayışlarına dair ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin həm oxşar, həm də biri-birinə zidd fikirlərini misal gətirərək dinləyiciləri daha ciddi düşünməyə və öz fikirlərini söyləməyə sövq etmişdir.

Disput aparıcısı elə etməlidir ki, qarşılıqlı fikir mübadiləsi zamanı, yeni mübahisələr prosesində tərəf müqabilləri bir-birinə hörmətlə yanaşsınlar, heç bir təhqirə yol verməsinlər. Təcrübələr göstərir ki, gənclər mübahisə edərkən, bəzən öz hisslərini cilovlaya bilmir və qarşılıqlı təhqirə keçə bilirlər.

Bütün bunları nəzərə alaraq disputun keçirildiyi zalda «Tədbirdə çıxış etmək istəyənlərə məsləhət» sərlovhəli yazı asılır. Bu məsləhət əsasən 4 bənddən ibarət olur, mübahisəyə qoşulanları istiqamətləndirmək məqsədi daşıyır. Burada aşağıdakı məsləhətlər qeyd olunur:

1. Mübahisəyə qoşularkən nə barədə danışacağıni dəqiq müəyyənləşdir;

2. Mübahisə edərkən tərəf müqabilini axıra qədər dinlə və çıxışında heç bir təhqirə yol vermə;

3. Mübahisə edərkən fikirlərini sübut etmək üçün konkret mənbələrə və faktlara müraciət et;

4. Çıxışının sonunda söylədiklərini ümumiləşdir və konkret olaraq hansı qənaətə gəldiyini söylə.

Disputun aparıcısı özünün giriş sözündə iştirakçıların nəzərini bir daha həmin metodik məsləhətə yönəltməyi unutmamalıdır.

Tədbirin sonunda aparıcı yekun sözü söyləyir, ayrı-ayrı çıxışlara münasibətini bildirir və mövzu barədə ümumiləşdirilmiş qənaətləri dinləyicilərin nəzərinə çatdırır.

Kitab təqdimatı

Kitab təbliği ilə əlaqədar tətbiq edilən şifahi kütləvi təbliğat formalarının bir növü də kitab təqdimatıdır. Vaxtilə az-az hallarda istifadə olunan bu tədbir növü hal-hazırda geniş kütləvi xarakter daşıyan kitab təbliği vasitəsinə çevrilmişdir. Bu gün kitab təqdimatı tədbirində həm rəsmi şəxslər, həm də müxtəlif oxucu qrupları, həm də müxtəlif növlü kitabxana şəbəkələrinin işçiləri iştirak edirlər. Əlbəttə kütləvi tədbirin iştirakçılarının çoxtərkipli olması təqdim olunan kitabın populyarlaşmasında daha əhəmiyyətli rol oynayır.

Əlbəttə kitab təqdimatı tədbiri hər cür kitablara deyil, geniş ictimaiyyət, müxtəlif oxucu qrupları üçün maraq obyektı olan, ölkənin ictimai-siyasi həyatına, iqtisadiyyatına, maarif və mədəniyyətinə, xalqın, dövlətin həyatında böyük xidmətləri olan, ictimai-siyasi və dövlət, elm, maarif, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin həyat və fəaliyyətlərini əks etdirən kitablara həsr olunur.

Kitab təqdimatı tədbiri özünün hazırlanması və təşkil baxımından kitab müzakirəsinə oxşayır. Lakin kitab təqdimatı mahiyyətə və məqsədinə görə kitab müzakirəsindən fərqlənir.

Kitab müzakirəsində başlıca məqsəd müzakirə obyektı olan kitab haqqında oxucuların fikirlərini bilmək, onun nə dərəcədə maraqla oxunduğunu müəyyənləşdirməkdirsə, kitab təqdimatının başlıca məqsədi təqdimat tədbirinə yığışanları yeni kitab haqqında məlumatlandırmaq, onun ictimai əhəmiy-

yəti haqqında təsəvvür yaratmaqla geniş təbliğ olunmasına çağırış xarakteri daşıyır. Kitab təqdimatı ilə əlaqədar kitabxanaçılar üçün xüsusi maraq doğura bilən bir təqdimatın nümunəsini şərh etmək yerinə düşər. Bu baxımdan prof. A.A.Xələfovun xalqımıüzün milli lideri Heydər Əliyevin Azərbaycan mədəniyyətinə, onun tərkib hissəsi olan kitabxanaların inkişafına xüsusi qayğısını ifadə edən «Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi» adlı sanballı bir monoqrafiyasının M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli kitabxanaçında təqdimatı nümunəvi kütləvi tədbir kimi izah oluna bilər.

2006-cı ildə keçirilən bu təqdimat tədbiri üçün kitabxanada lazımi hazırlıq işləri görülmüş, kitabxananın kütləvi tədbirlər salonunda «Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi» kitabına həsr olunmuş geniş məzmunlu sərgi təşkil edilmiş, sərgidə kitabın məzmununu və mahiyyətini açan əyani nümunələr, faktlar, rəqəmlər, tanınmış şəxsiyyətlərin fikirlərindən sitatlar verilmişdir. Oxucuların tədbirə dəvət olunması üçün xüsusi dəvətnamə hazırlanmış, kitabxananın foesində diqqəti cəlb edən elan asılmışdır. Bütün bunlar nəzərdə tutulan kütləvi tədbirə oxucuların marağını artıran vasitələrdir.

Tədbirdə tanınmış elm və mədəniyyət xadimləri, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm naziri, Bakı şəhəri üzrə böyük kitabxanaların direktorları, Bakı Dövlət Universitetinin bir qrup müəllimi, eləcə də çoxlu kitab həvəskarları iştirak edirdilər. Tədbiri Milli kitabxananın direktoru Kərim Tahirov açaraq kitabxana kollektivinin bu əsərə olan münasibətini bil-

dirdi. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm naziri Əbülfəz Qarayev kitab haqqında geniş söz söylədi. O, kitabın elmi, ictimai-siyasi əhəmiyyətindən bəhs etməklə bərabər, respublikamızda kitabxanaların inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar Heydər Əliyev ideyalarının daim rəhəbər tutulacağını xüsusi vurğuladı.

Tədbirdə Bakı Dövlət Universitetinin rektoru, akademik Abel Məhərrəmov bu əsərin elmi-nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti barədə maraqlı fikirlər söylədi. Bundan sonra isə müxtəlif elm sahələri üzrə tanınmış alimlər əsərə öz müsbət münasibətlərini bildirdilər.

Axırda əsərin müəllifi prof. A.A.Xələfov çıxış edərək əsərin çap olunmasına xüsusi qayğı göstərən, eləcə də kitab haqqında fikir söyləyən şəxsiyyətlərə və bütün tədbir iştirakçılarına təşəkkürünü bildirdi.

Kitabxanada keçirilən hər bir kütləvi tədbirin müvəffəqiyyətini, effektivliyini bir sıra göstəricilər müəyyən edir. Ən başlıca göstəricilər isə tədbirdən sonra onun mövzusunə aid kitab verilişinin miqdarı və iştirakçıların ümumi fəallığı hesab olunur. Bununla bərabər abonementdə və qiraət salonunda işləyən kitabxanaçılar oxucularla gündəlik təmasda onların keçirilmiş tədbirə münasibətləri haqqında daha dəqiq məlumat əldə edirlər.

Abonementdə oxuculara xidmət prosesində onların keçirilmiş tədbirə münasibəti barədə fikir mübadiləsi edilərkən ayrı-ayrı oxucular tədbirin ümumi gedişi, giriş sözü, məruzə və çıxışlar haqqında münasibətlərini bildirir, gələcəkdə belə tədbirlərin daha da təkmilləşdirilməsi üçün yaxşı fikirlər söyləyirlər.

Kitabxanalarda keçirilən şifahi kütləvi tədbirlərin hamısı sənədləşdirilməli və həmin sənədlər: elanlar, plakatlar, dəvətnamələr, məruzə və çıxışların mətni, ümumi protokol, tədbirin gedişi prosesində çəkilən foto şəkillər xüsusi qovluqda toplanılıb saxlanılmışdır.

5.3. Kitabxanada ədəbiyyatın kompleks təbliği

Hər bir ölkədə cəmiyyətin bütün üzvlərinin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi mühüm dövlət əhəmiyyətli bir vəzifədir. Hər bir vətəndaşın maraq və tələbatının məqsədyönlü şəkildə formalaşması dövlətin sosial siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün ölkədə bütün təbliğat və təşviqat vasitələri, eləcə də müvafiq idarə və təşkilatlar öz spesifik üsulları ilə fəaliyyət göstərirlər.

Kitabxana oxucularının intellektual inkişafı ilə əlaqədar kitabxanalarda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan vəzifələrdən biri də ədəbiyyatın kompleks təbliğidir.

Ədəbiyyatın kompleks təbliği əhalinin müxtəlif oxucu qruplarının və ayrı-ayrı oxucuların özünəməxsus xüsusiyyətlərini, eləcə də fərdi psixoloji keyfiyyətlərini nəzərə almaqla elmi, idraki, əxlaq və əmək tərbiyəsini vahid halda birləşdirmək məqsədilə mütaliəyə düzgün istiqamət vermək işinin kitabxana üsuludur.

Əlbəttə bu sahədə kitab və dövri mətbuat xüsusi yer tutur. Bunları isə həm kitabxanalar, həm də başqa sosial institutlar təbliğ edirlər. Bu cəhətdən

respublikamızda zəngin kitab sərvətinə və düşünülmüş, məqsədyönlü mütaliyə rəhbərlik imkanlarına malik olan kitabxanalar kitab təbliğində əlaqələndirici rol oynayır. Məhz bu baxımdan əhalinin çoxcəhətli intellektual səviyyəsinin formalaşmasında kitabxanalar daha çox iş görə bilərlər.

Ölkədə cəmiyyətin hərtərəfli inkişafına kompleks yanaşmaq üç səviyyədə həyata keçirilir. Yəni: 1) Ümumi tərbiyə işinin vahid ümumdövlət səviyyəsi; 2) Kitabxana şəbəkələri (sahəvi, ərazi, idarə) səviyyəsi, 3) Ayrı-ayrı kitabxanalar və yaxud mərkəzləşmiş kitabxana sistemləri səviyyəsi.

İnsanların hərtərəfli inkişafına kompleks yanaşmanın aparıcı sahəsi olan ədəbiyyatın kompleks təbliği kitabxanaçılar tərəfindən düşünülmüş elmi əsaslar üzərində qurulmalıdır. Bu işin məntiqi cəhətdən reallaşdırılması üçün kitabxanaçılar məsələyə müəyyən edilmiş konkret cəhətdən yanaşılmalıdır. Belə ki, oxucunun ayrı-ayrı kitablara, müəyyən yazıçının yaradıcılığına, hər hansı mövzuya olan marağına istinad edərək kitabxanaçı bu cür fərdi mütaliə sistemini qurmaq üçün buraya müxtəlif sahəvi və bədii ədəbiyyat nümunələrini əsaslandırılmış şəkildə daxil edərək, şəxsiyyətin intellektinin hərtərəfli inkişafına kömək etmiş olur.

Hər bir konkret vəziyyətdə bu iş prosesi oxucu qrupunun sosial xüsusiyyəti və yaxud ayrıca bir oxucunun fərdi-psixoloji cəhətləri ilə müəyyənləşdirilir.

Ədəbiyyatın kompleks təbliğinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi kitabxanaların ideya-tərbiyəvi işə kompleks yanaşmaq prinsipinə nə dərəcədə diqqət

yetirmələrindən, ayrı-ayrı sosial institutların ədəbiyyatın təbliğinə ciddi yanaşmalarından, eləcə də kitabxanalarda fərdi və kütləvi işin hər bir üsulundan nə dərəcədə düşünlü və sistemli istifadə etmələrindən çox asılıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda kitabxana işinin elmi-nəzəri və təcrübi cəhətdən inkişafı, xüsusilə kitabxanaların yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin olunması burada ədəbiyyatın kompleks təbliği ideyasının ortaya çıxmasına imkan yaratmışdır.

Ədəbiyyatın kompleks müəlisinin oxucu şəxsiyyətinə təsiri böyükdür. Kitabxanalar kitablar vasitəsilə ictimai elmlərin, təbiətşünaslıq və texniki elmlərin, eləcə də bədii ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqədə təsiri ilə oxucuların ümumi dünyagörünüşünün formalaşmasında həlledici imkana malik olur.

Ədəbiyyatın kompleks müəlisi elmi və bədii yaradıcılıq üçün mühüm stimuldur. Qarışıq elmi fənlərin nailiyyətlərini nəzərə almadan müasir elmlərin inkişafına nail olmaq mümkün deyildir.

Ümumiyyətlə insanın hər hansı elmi axtarışında, yəni hər hansı elmi problemi həll etmək işində müvafiq elmlər kompleksinin imkanlarından istifadə etmədən, eləcə də məsələnin həllinə kompleks yanaşmadan lazımi nəticə əldə edilə bilməz.

Hər hansı ixtisas və peşənin də kamil mütəxəssisi olmaq üçün əlaqədar elmlər kompleksinin imkanlarından, nailiyyətlərindən əsaslı şəkildə istifadə etmək lazım gəlir.

İnsanların hərtərəfli, harmonik inkişafı bəşəriyyətin həll etmək istədiyi vacib problemlərdəndir. Təbiət öz quruluşuna və məzmununa görə çoxcəhətli

və kompleks mahiyyət kəsb etdiyi kimi, onun öyrənilməsində və ona təsir göstərilməsində iştirak edən vasitələr, komponentlər də kompleks olmalıdır.

Təbiətin bir hissəsi olan insan da öz fiziologiyası və psixologiyasının quruluşuna görə təbiətin eynidir, yəni təbiət kimi çoxcəhətlidir. Odur ki, insanın kamilləşməsi üçün lazım olan vasitələr və həyata keçirilən tədbirlər kompleks xarakter daşmalıdır.

Müasir şəraitdə insanın kamillik dərəcəsi onun təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarına nə dərəcədə bələd olması ilə və ondan nə dərəcədə baş çıxarması ilə ölçülür.

Demək hər bir insan hərtərəfli kamilləşmək üçün təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarının ayrı-ayrı cəhətlərindən bəhs edən elmləri kompleks şəkildə öyrənməyə səy göstərməlidir.

Cəmiyyətdə insanın hərtərəfli və yetkin şəxsiyyət kimi formalaşması üçün kompleks tərbiyə üsulları və vasitələri mövcudur. Bu cəhətdən ən etibarlı və ən münasib vasitə mütaliə hesab olunur. Ona görə də ədəbiyyatın kompleks mütaliəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunların nəticəsi kimi kitabxanalarda ədəbiyyatın kompleks təbliğinin vacibliyi ortaya çıxır.

Bu ideyanı həyata keçirmək üsullarının məntiqi izahını versək, demək lazımdır ki, ayrıca bir kitaba hər hansı bir yazıçının yaradıcılığına, hər hansı elm sahəsinə və ya mövzuya olan oxucu marağına əsaslanan kitabxanaçı elə bir fərdi mütaliə sistemi müəyyənləşdirə bilir ki, bu sistem əsaslandırılmış şəkildə müxtəlif sahəli elmləri və bədii ədəbiyyatı əhatə etməklə şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına təsir göstərir.

Ona görə də ədəbiyyatın kompleks müəliəsinin nəticələri həm müxtəlif oxucu qruplarının sosial xüsusiyyətləri, həm də ayrı-ayrı oxucunun fərdi psixoloji keyfiyyətləri ilə müəyyən olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi hər bir mütəxəssis öz ixtisasının inkişafına, bu sahədə elmi-nəzəri və təcrübi cəhətdən lazımi nailiyyətlər əldə etməyə çalışırsa, onda yaxın elmlərin nailiyyətlərindən istifadə etməli, onlarda baş verən yenilikləri müntəzəm izləməli və yeri gəldikcə öz ixtisası ilə əlaqələndirməlidir. Bu cəhətdən məqsədə nail olmaq üçün bu sahədə mövcud ədəbiyyatı sistemli şəkildə müəliə etməklə, nəşr yeniliklərini izləməlidir. Məsələn, hər hansı bir sosioloq maraq probleminin tədqiqi ilə məşğuldursa, o, məsələnin həllinə müxtəlif cəhətdən yanaşmalı olacaqdır. Bunun üçün isə ona pedaqogika, psixologiya, iqtisadiyyat, etika kitabxanaşünaslıq və s. əlaqədar elmlər üzrə lazımi kitabları araşdırıb öyrənmək lazım gələcəkdir.

Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, kainatın ən mühüm sirlərinin kəşf edilməsində nəinki, ayrı-ayrı sahəvi elmlərin, eyni dərəcədə bədii ədəbiyyatın da mühüm rolu və yeri vardır. Təssüflə qeyd olunmalıdır ki, bəzən elə oxuculara rast gəlirik ki, onlar bəşəriyyətin mənəvi və maddi həyatında bədii ədəbiyyatın rolunu qiymətləndirmir, hətta bədii ədəbiyyatı özlərinin müəliə kompleksinə daxil etməyi lazım bilmirlər. çünki, belə adamlar bədii ədəbiyyatı elmi təfəkkür üçün qida mənbəi hesab etmirlər. Halbuki, dünyanın bir sıra görkəmli şəxsiyyətləri, elm və mədəniyyət xadimləri özlərinin elmi təfəkkürlərinin inkişafında,

eləcə də böyük elmi kəşflərin həllində bədii ədəbiyyatın rolunu yüksək qiymətləndirirlər.

Məsələn rus aviasiyanın atası hesab olunan K.E.Siolkovski bədii fantastikanı özünün bir sıra mühəndis-texniki ideyalarının mənbəi və stimulyatoru hesab etmişdir. O, bu barədə özünün fikirlərini belə izah edir: «Əvvəlcə mütləq surətdə fikirlər, fantaziya, nağıl gəlir. Bunların ardınca isə elmi hesablamalar davam edir».³³

Bu cəhətdən görkəmli, dünya şöhrətli alim Albert Eynşteynin fikirləri də xüsusi maraq doğurur. O, A. Maşkovski ilə söhbətində demişdir: «Əgər siz soruşsanız ki, indi məndə kim daha çox maraq doğurur, onda mən cavab verərəm: Dostayevski! Dostayevski mənə istənilən elmi mütəxəssislərdən çox, Qausdan da çox şey verir».³⁴ (Qaus XIX əsrin görkəmli alman riyaziyyatçısıdır).

Əlbəttə sahəvi elmlərlə bədii ədəbiyyatın mütaliəsini düzgün növbələşdirmək xüsusi bacarıq tələb edir və vacib xarakter daşıyır. Məsələn, təbiətşünaslıq elmləri üzrə müvafiq ədəbiyyatın mütaliəsi elmi-fantastik əsərlərin daha dərindən dərk edilməsinə hazırlayır və yaxud da əksinə, hər hansı maraqlı elmi fantastik əsərin mütaliəsi təbiətşünaslıq üzrə hər hansı bir əsərin maraqla oxunmasına və aydın başa düşülməsinə kömək edir. ümumiyyətlə götürdükdə kompleks mütaliə oxucunu müxtəlif elm sahələri üzrə biliklərlə zənginləşdirir, problemləri, hadisələri, eyni zamanda onların müxtəlif cəhətdən qarşılıqlı təsirini mütəfəkkircəsinə qiymətləndirə bilmək bacarığı aşılayır.

Təbiətşünas alim F.Engelsin qarşılıqlı təsir haqqında fikirləri maraqlıdır. F.Engelsin fikrincə-biz hərəkətdə olan materiyayı gözdən keçirərkən qarşımızda ilk təzahür edən, diqqətimizi cəlb edən hər şey qarşılıqlı təsir əlamətidir. Qarşılıqlı təsir, biliklərin əlaqəsi məhz ədəbiyyatın kompleks təbliğinin düzgün qoyuluşunu təmin edir.

Ümumiyyətlə götürdükdə kompleks təbliğat mütaliə marağını stimullaşdırmaqla, mütaliənin təşkilatçısı olan kitabxanaçının fəaliyyəti oxucuda özünütərbiyənin fəal inkişafında olan tələbat, arzu, meyl kimi fiksiyaları şəxsi təhsil mütaliəsi ilə birləşdirməyə imkan verir.

Kitabxanalarda ədəbiyyatın kompleks təbliği məsələsi müxtəlif kateqoriyalara məzsus olan oxucuların ədəbiyyatı dərk etmək xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq həyata keçirilməlidir.

Bu məsələ barədə təcrübəli bir kitabxanaçının fikrini nümunə gətirmək olar. Belə ki, bir kitabxananın abonement şöbəsinin işçisi olan kitabxanaçı ilə söhbətimizdə o izah etdi ki, orta məktəbdə «İnsan və cəmiyyət» fənnindən dərs deyən gənc müəllim öz ixtisası barədə sorğu ilə bizə müraciət etmişdi. Biz onun bu sahədəki məlumatını, ümumi mütaliəçilik qabiliyyətini nəzərə alaraq sistemli kataloqun vasitəsilə müvafiq kitabları müəyyənləşdirdik və oxunmasını məsləhət bildik. Ailə probleminə aid olan həmin mövzunu kompleks şəkildə izah edən kitabları oxuyub kitabxanaya qaytararkən oxucu bizə öz təşəkkürünü bildirdi.

Əgər ictimai elmlərə dair kitablar tövsiyə olunarkən oxucunun bu elm sahəsi üzrə ümumi bilik

səviyyəsi əsas götürülsə, bədii ədəbiyyata dair kitabların tövsiyəsi zamanı başqa meyarlar əsas götürülür.

Belə ki, bədii ədəbiyyata dair müxtəlif sorğularla müraciət edən oxucuların sorğusu ödənilərkən oxucunun obrazlı təfəkkürünün dərinliyi, bədii ədəbiyyat sahəsində mütaliə təcrübəsi, estetik zövqünün səviyyəsi əsas götürülür.

Kitabxananın qiraət salonunda oxucuların mövzu sorğuları ödənilərkən bu işə adətən kompleks yanaşılır, mövzu üzrə ədəbiyyat kompleks üzrə seçilir.

Beləliklə, kitabxanaçı istər ictimai elmlər üzrə kitabları, istər bədii ədəbiyyatı, istərsə də incəsənətə dair əsərləri oxuculara tövsiyə edərkən onların mütaliəsini istiqamətləndirən pedaqoq rolunu ifa etməli olur.

Müasir dövrdə kitabxanalara müraciət edən oxucuların böyük bir qismi ixtisas və peşə marağına müvafiq sorğu ilə gəlir. Ona görə də abonement şöbələrində oxucu formulyarı məhz ixtisas və peşələr üzrə qruplaşdırılmalıdır. Bu baxımdan kitabxanaçılar müvafiq ixtisas və peşələr üzrə mövcud sorğuları tam və dolğun ödəmək üçün lazımi ədəbiyyat kompleksini müəyyənləşdirərək seçib oxucuya tövsiyə etməlidirlər.

Burada kitabxanaçılar müxtəlif ixtisas və peşə sahibi olan oxucu qruplarının ixtisas ədəbiyyatına təbatlarının, onu mütaliə etmək xüsusiyyətlərinin özünəməxsus cəhətlərini aşkar etməklə onlara fərqli yanaşmalı, hər birinin mövzu sorğusu üzrə ədəbiyyat kompleksi seçərkən məsələyə fərqli yanaşmaq

prinsipi gözlənilməlidir. Bu işdə müvafiq elmlərin inteqrasiyasının doğurduğu tələblər də nəzərə alınmalıdır. Çünki, müasir dövrdə elmlərin dərin inteqrasiyası şəraitində hər bir mütəxəssis əlaqədar elmlərin nailiyyətlərinə göz yumub, öz ixtisasına dair mövcud ədəbiyyatı mütaliə etmədən keçinə bilməz. Məsələn bu gün hər hansı kondisioner zavodunun mühəndisi işlədiyi zavodun ümumi texnologiyası ilə əlaqədar olaraq kimyanın, fizikanın, eləcə də texnikanın müxtəlif sahələri üzrə yenilikləri əks etdirən ədəbiyyatı izləməlidir. Çünki, əks təqdirdə kondisioner istehsalı sahəsində yeniliklərdən də xəbərsiz olar və işlədiyi zavod texnoloji baxımdan tənəzzülə uğrayar.

Son dövrlərin sosialoji tədqiqatları və kitabxanaların uzun illik təcrübəsi təsdiq edir ki, elmi və istehsalat ixtisaslarının artırılması, yeni ixtisas biliklərinin əldə edilməsi yalnız bilik dairəsinin genişləndirilməsi, ümumi təhsil biliklərinin həcmnin artırılması yolu ilə yarana bilər.³⁵

Mütaliyəyə kompleks yanaşmaq ideyasına dair görkəmli rus kitabşünas alimi N.A. Rubakinin fikirləri xüsusi maraq doğurur. Belə ki, N.A. Rubakin kompleks mütaliənin metodik prinsipləri barədə konkret fikirlər söyləmişdir.

N.A. Rubakin yazır: «Həyatı müxtəlif cəhətdən dərk etmək lazımdır. Hər hansı bir kitabı oxuyarkən yalnız həmin kitab haqqında deyil, orada bəhs olunan həyat haqqında düşünmək lazımdır. Hər hansı elmi öyrənərkən yenə də həyatı nəzərdə tutmaq lazımdır. Kitabları və elmləri bilənləri yox, həyatı bilənləri və həyatda fəaliyyət göstərməyi bacaranları həqiqətən təhsilli və ziyalı adam hesab etmək olar».³⁶

Beləliklə kompleks müəliə dedikdə-həm təbiət, həm də cəmiyyətin inkişaf qanunları haqqında məlumat verən ədəbiyyatı-məqsədəməvafiq şəkildə, sistemli qaydada müəliə etmək nəzərdə tutulur. Yəni oxucunun müəliə etdiyi kitabdan, hər hansı əsərdə əldə etdiyi bilik və məlumatlar həm o elm sahəsində, həm də onun həyatiliyi haqqında kompleks xarakter daşmalıdır.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, müasir dövrdə ədəbiyyatın kompleks təbliğinin, eləcə də hər hansı elmi problem üzrə mövcud ədəbiyyatın kompleks müəliəsinin vacibliyi həm kainatın quruluşu və onda baş verən proseslərdən, həm də insanların idrak fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Məlumdur ki, insan təkəkkürü özünəməxsus spesfik sistemdən ibarətdir. Hər hansı əşayının və elmi anlayışın düzgün və dərinədən dərk olunması onun bütün tərəflərinin eləcə də xassələrinin tədqiq olunması zamanı mümkündür.

Müasir zaman baxımından yuxarıda deyildiyi kimi elmlərin intiqrasiyası və differensasiyası ilə əlaqədar elmi biliklər mürəkkəbləşir. Məhz mürəkkəbləşən elmi biliklərin lazımi səviyyədə mənimsənilməsi oxuculardan lazımi hazırlıq, inkişaf etmiş təkəkkür, diqqət, yaddaş, müşahidə, həmçinin yüksək nitq qabiliyyəti tələb edir.

Ədəbiyyatın kompleks təbliğinin məzmun istiqamətini düzgün müəyyənələşdirmək üçün hər şeydən əvvəl oxucu maraqlarının çoxcəhətli quruluşundan baş çıxarmaq, aşkar etmək, onları əsas komplekslər formasında sistemləşdirmək, eyni zamanda

komplekslər arasında qarşılıqlı tematik ələqələri və onlar arasındakı keçidi müəyyənləşdirmək lazımdır.

Bütün bunlardan sonra ədəbiyyatın kompleks təbliği işini oxucu marağından, adamların kitaba, müxtəlif çap məhsullarına müraciət etmələrinin səbəb və məqsədindən, ayrı-ayrı fərdlərin mütaliə mədəniyyəti səviyyəsindən və başqa cəhətlərdən asılı olaraq hazırlamaq lazımdır.

Ayrı-yrı kitabxanalarda oxuculara xidmət işinin müvəffəqiyyəti ədəbiyyatın müxtəlif növlərinin sistemləşdirilməsi prinsiplərinə, mövcud komplekslərdə fondun müxtəlif şöbələrindəki kitabların məzmunca əlaqəliliyinin müəyyənləşdirilməsinə, eləcə də müxtəlif komplekslər arasında qarşılıqlı təsirə, müxtəlif məzmunlu kitablarda verilən informasiyalı oxucuların dərinədən başa düşməsinə imkan verən didaktik üsulların axtarılmasına əsaslanır. Belə ki ədəbiyyatın kompleks təbliğinin məzmun istiqamətini düzgün şəkildə müəyyən etmək üçün hər şeydən əvvəl oxucu maraqlarının çox mürəkkəb quruluşundan baş çıxarmaq, onları aşkar etmək və əsas komplekslər şəklində sistemləşdirmək, bu sistemlər arasındakı məzmun əlaqəsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Yalnız bundan sonra hər hansı oxucunun sorğusu ilə əlaqədar mütaliə üçün müvafiq çap əsərlərini seçmək məqbul sayıla bilər.

Keçmiş ittifaq dövründə aparılmış «Kiçik şəhərlərin həyatında kitab və mütaliə» adlı sosialoji tədqiqatda aparılan axtarışların nəticələri ədəbiyyat kompleksinin müxtəlif mövzular üzrə tərtibinin həm

nəzəri, həm də təcrübi əhəmiyyətini açmaqda mühüm rol oyanmışdır.²⁵

Həmin sosialoji tədqiqatın müəllifləri ölkədə oxucu maraqlarının çoxsahəli quruluşunu bir-birilə əlaqədar olan üç şərti komplekslə əlaqələndirmişlər. Bu komplekslər: Sosial-siyasi; b) təbiətşünaslıq və texnika; s) bədii ədəbiyyatdan ibarətdir.

Onu da qeyd edək ki, adı çəkilən hər bir ədəbiyyat kompleksi özünəməxsus daxili quruluşa malikdir. Bununla belə bu elmi komplekslər arasındakı sədlər daimi xarakter daşımır. Yəni, bu fikir onunla izah olunur ki, mütaliə ilə əlaqədar ədəbiyyat kompleksləri arasındakı hədlər oxucuların həmin mövzu üzrə bilik səviyyəsindən asılı olaraq dəyişə bilər.

Elmlər kompleksinin bu şəkildə müəyyənləşdirilməsi kitabxanaçılara, tədqiqatçılara oxucu maraqlarının istər bir kompleks çərçivəsində, istərsə də komplekslərarası həcmdə genişləndiyini, onların çoxcəhətlilik dərəcəsini, quruluşunu müəyyənləşdirmək imkanı verir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz «Kiçik şəhərlərin həyatında kitab və mütaliə» adlı sosialoji tədqiqatda geniş mütaliə marağına malik olan oxucularla, məhdud mütaliə marağına malik olan oxucular fərqləndirilmişdir. Tədqiqat işində qeyd olunduğu kimi o oxucular çoxsahəli mütaliə marağına malik oxucu hesab olunur ki, onlar öz mütaliələrində hər üç ədəbiyyat kompleksinə aid mövzu adı çəkmişlər. Birtərəfli marağa malik oxucuları isə bir elm sahəsini, yaxud yalnız bədii ədəbiyyatı mütaliə edənlər kimi xarakterizə etmişlər. Tədqiqat işində iki kompleksin prob-

lemlərinə marağ göstərənlər aralıq halda olan marağa malik oxucular kimi izah edilmişdir.

Onu da qeyd edək ki, həm müxtəlif dövrlərdə aparılmış tədqiqatlardan, həm də kitabxanaçıların çoxillik təcrübəsindən məlum olur ki, oxucular adları çəkilən elmlər kompleksindən əlavə diyarşünaslığa dair kitablara da marağ göstərilir. Bunu nəzərə alaraq ədəbiyyat kompleksinin təbliği ilə əlaqədar olaraq bəzi tədqiqatçılar və kitabxanaşünaslar yuxarıda qeyd olunan üç kompleksdən əlavə diyarşünaslıq mövzusunun da müstəqil kompleks kimi ayırmağı məsləhət bilirlər.

Bəzən diyarşünaslıq ədəbiyyatı qeyd olunan ədəbiyyat kompleksinin tərkib hissəsi kimi müəyyən edilir. Bu isə müəyyən mövzu üzrə oxucu sorğusunun daha da konkretləşməsinə, bu sorğunun həmin ölkədə, həyata keçirilməli olan vəzifələrlə əlaqələndirilməsinə kömək edir.

Kompleks mütaliyəyə ölkəşünaslıq nöqtəyi nəzərdən yanaşdıqda burada ölkəşünaslıq üzrə ictimai-siyasi ədəbiyyat, təbiətşünaslıq və texnikaya dair, eləcə də ölkənin təbiətinə və təsərrüfatına aid kitabları, bədii ədəbiyyat üzrə isə ölkənin yazıçı və şairlərinin əsərlərini nəzərdə tutmaq lazımdır.

Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, hər bir kompleks üçün ədəbiyyatın seçilməsi çətin bir işdir. Bu seçmə kitabxanaçıları üçün o cəhətdən çətinlik yaradır ki, bəzən bir kitab özündə bir sıra məsələlərin, problemlərin, mövzuların şərhini birləşdirir. Eyni zamanda bəzən müxtəlif məsələlərdən bəhs edən məqalələr bir kitabda toplanmış halda çap olunur. Bu cür kitabları bir məqalənin tövsiyəsi xatirinə oxucuya

məsləhət görülən ədəbiyyat kompleksinə daxil etmək mümkün olmur. Bu cəhətdən elmi kütləvi kitabların məzmunu daha çox kompleks xarakter daşıyır. Eyni zamanda müxtəlif məlumat-bibliografika vəsaitləri buraxılır ki, onlar bir neçə elm haqqında məlumatı özündə cəmləyir. Bu cür müxtəlif məzmunlu nəşrləri hər hansı bir oxucunun bir mövzuya dair seçilən ədəbiyyat kompleksinə daxil etmək məntiqli alınmır. Bu haldan çıxış yolu vardır. Əlbəttə belə məzmunlu kitablar ədəbiyyat kompleksi siyahısında əks etdirilərkən annotasiyadan istifadə olunmalıdır. Annotasiyalarda kompleksə daxil olan hər bir kitabın məzmununa daxil olan elmləri, mövzuları göstərmək vacibdir. Belə vəziyyətdə kitabxanaçı konkret kompleksə daxil olan kitabların məzmunu ilə ətraflı tanış olmalı, hər birinə yığcam annotasiya verməlidir.

Ədəbiyyatın kompleks təbliği məsələsindən danışarkən bir cəhəti qeyd etmək də lazımdır ki, ədəbiyyatın kompleks təbliği işində kitabxanaçı kitabdan-kitaba, mövzudan-mövzuya keçməyin sistemli və məntiqli şəkildə həyata keçirilməsini təmin edən müxtəlif ədəbiyyatın əlaqələndirilməsi üsullarından istifadə etməlidir.

«Hər hansı bir məsələnin və yaxud elmi problemin öyrənilməsi ilə əlaqədar məsləyə bəzən müxtəlif elmlərin izahı nöqtəyi-nəzərindən yanaşmaq lazım gəlir. Bu işdə yeni müxtəlif elm sahələrinə dair kitabların mütaliəsində kitablar arasında məntiqli əlaqənin ağlabatan şəkildə işlənməsi və bu qaydaya uyğun mütaliə edilməsi oxucularda faktların və hadisələrin müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən təhlilinə nüfuz

etmək bacarığı aşılayır. Bu da oxucularda çoxcəhətli maraqların formalaşmasına, görüş dairəsinin genişlənməsinə, eləcə də təfəkkür fəaliyyətinin inkişafına təsir göstərir».³⁶

Kitabxanaların abonement və qiraət zallarında çalışan hər bir kitabxanaçı öz fəaliyyətini kitabların qiymətləndirilməsinə, seçilməsinə və məqsədyönlü tövsiyəsinə hərs edərək mütalie işində kitabdan-kitaba keçməyin elmi mahiyyətini dərk edərək bu cür mütalienin müxtəlif üsullarını hazırlamalı və bu bərdə öz oxucuları ilə sistemli şəkildə fikir mübadiləsi etməli, onlara lazımı tövsiyələr verməlidir.

Bu cəhətdən bir çox görkəmli kitabxanaşünaslar şəxsi təhsil işi ilə yeni-yeni məşğul olmağa başlayan az təcrübəli oxuculara vaxtilə lazımı məsləhətlər vermişlər. Məsələn mütalie təcrübəsi olmayan oxuculara məsləhət görülür ki, əgər siz yalnız asan başa düşülən yüngül məzmunlu kitabları oxumağa verdiş etmişsinizsə, özünüzü ciddi məzmunlu kitabların mütaliesinə alışdırmağa çalışın. Əgər səyahətə dair kitabları mütalie etməyə həvəskarsınızsa, xəyalən yanlış səyahət kitablarından həqiqi səyahət kitablarına keçin. Bundan sonra müxtəlif ölkələrin və müxtəlif xalqların haqqında yazılmış maraqlı kitablar axtarın. Tarixi zamanlardan tarixə dair elmi-kütləvi ədəbiyyata, səyahət zamanlarından coğrafiyaya dair elmi-kütləvi kitablara, bədii ədəbiyyat üzrə klassiklərdən isə ədəbiyyat tarixinə və ədəbi tənqid üzrə əsərlərə keçməyin vacibliyi məsləhət görülür.

Məlumdur ki, oxuculara bu qəbildən olan məsləhətlər tədricən ədəbiyyatın kompleks müəlisinə keçməyə zəmin yaradır.

Ədəbiyyatın əlaqəsini üç variantda müəyyənləşdirmək olar: 1) Hər hansı bir mövzu üzrə əlaqədar olan ədəbiyyat; 2) Bir neçə yaxın mövzular üzrə əlaqədar olan ədəbiyyat; 3) Xüsusi kompleks mövzu üzrə əlaqədar olan ədəbiyyat.

Bununla əlaqədar hər üç variantın izahını vermək lazım gəlir:

1. hər hansı elm sahəsinə dair müəyyən bir mövzu üzrə çap əsərləri arasındakı əlaqə həmn kitabların müəliə qaydasını, bir kitabdən başqa kitaba keçmək sitemini müəyyənləşdirir. Bu isə kitabxanacıdan, kitabı tövsiyə edən şəxsdən hər bir kitabın həsr olunduğu problemin mahiyyətini müəyyən dərəcədə başa düşməyi tələb edir.

2. Ədəbiyyatın kompleks müəliəsi ilə əlaqədar ikinci variant əlaqədar olan bir və ya bir neçə bilik sahəsinə dair mövzular üzrə ədəbiyyatın müəliəsi zamanı bir mövzunun müəliəsi başqa mövzunun öyrənilməsinə kömək edir.

Məsələn bir-biri ilə əlaqədar olan bir neçə mövzunu öyrənmək üçün belə bir ardıcılıq müəyyənləşdirmək olar: «Şəxsiyyətin formalaşmasında müəliənin rolu», «Müəliənin ictimai məzmunu və sosial xarakteri», «Müəliənin ölkə səviyyəsində idrə edilməsi», «Bədii ədəbiyyatın müəliəsi», «təbiətşünaslığa dair ədəbiyyatın müəliəsi». Bu cür ardıcılıq ilə müəliə öyrənilən problemi qarşılıqlı əlaqədə, inkişafda dərk etməyə yönəldir. Bu cür müəliə sistemində hər bir mərhələdə öyrənilənlər, əvvəlki mərhələdə

ö rən ilə n lərə ə s a s l a n ır, b i r m ö v z u n u n d ə r k o l u n m a s ı n ö v b ə t i m ö v z u n u n d ə r k i i l ə ə l a q ə l ə n d i r i l i r v ə m ö h k ə m l ə n d i r i l i r. B e l ə l i k l ə o x u c u l a r d a m ü t a l i ə n i n ü m u m i m a h i y y ə t i h a q q ı n d a ə t r a f l ı a n l a y ı ŝ y a r a n ır. M ü t a l i ə n i n i s t ə r a y r ı - a y r ı f ə r d l ə r i n h ə y a t ı n d a, i s t ə r c ə m i y y ə t i n h ə y a t ı n d a, i s t ə r s ə d ə m ü x t ə l i f e l m l ə r i n ö y r ə n i l m ə s i n d ə r o l u d ə r k o l u n u r.

Ə d ə b i y y a t ı n k o m p l e k s m ü t a l i ə s i n i n ü ç ü n c ü v a r i a n t ı n d a h ə r h a n s ı k o m p l e k s i n ö z m ö v z u l a r ı n a - y ə n i b i r e l m i k o m p l e k s i n h ə r h a n s ı m ö v z u s u n a d a i r m ü x t ə l i f e l m s a h ə l ə r i ü z r ə ə l a q ə d a r k i t a b l a r ı n v ə b ə d i i ə s ə r l ə r i n m ü t a l i ə s i n ə z ə r d ə t u t u l u r.

M ə s ə l ə n A z ə r b a y c a n t a r i x i n i n q ə d i m d ö v r ü n ü n m ü ə y y ə n b i r m ə r h ə l ə s i n i a r a ŝ d ı r a r k ə n ə t r a f l ı m ə l u m a t v ə t ə s ə v v ü r ə l d ə e t m ə k ü ç ü n b u b a r ə d ə y a l n ız t a r i x k i t a b l a r ı n ı o x u m a q k i f a y ə t e t m ə z. O n a g ö r ə d ə h ə m i n d ö v r h a q q ı n d a t a r i x k i t a b l a r ı i l ə b ə r a b ə r m ü x t ə l i f b ə d i i ə s ə r l ə r i, e p o s l a r ı, q ə d i m d ö v r i y a z ı ç ı l a r ı n ə s ə r l ə r i n i, h ə m ç i n i n q ə d i m ç o ğ r a f i y a ŝ ü n a s l a r ı n, s ə y y a h l a r ı n ə s ə r l ə r i n i o x u m a q l a z ı m d ır. B u m ə q s ə d l ə l a z ı m o l a n ə d ə b i y y a t k o m p l e k s i n i k i t a b x a n a n ı n m ə l u m a t a p a r a t ı n ı n k ö m ə y i i l ə s e ç i b s i s t e m l ə ŝ d i r m ə k o l a r.

K i t a b x a n a l a r d a h ə r h a n s ı o x u c u n u n b u m ə q s ə d l ə m ü t a l i ə s o r ğ u s u n u ö d ə m ə k ü ç ü n k i t a b x a n a ç ı ö z k i t a b f o n d u n u n t ə r k i b i, m ö v c u d ə s ə r l ə r i n e l m i - n ə z ə r i m ə z m u n u, o n l a r ı n o x u c u i s t i q a m ə t i h a q q ı n d a l a z ı m i d ə r ə c ə d ə b i l i y ə, m ə l u m a t a, k i f a y ə t q ə d ə r t ə c r ü b ə y ə m a l i k o l m a l ı d ır.

B i r c ə h ə t i d ə q e y d e t m ə k l a z ı m d ır k i, m ü x t ə l i f h a d i s ə l ə r i n, f a k t l a r ı n v ə t ə z a h ü r l ə r i n q a r ŝ ı l ı q l ı ə l a q ə s i n i d ə r k e t m ə y ə y ö n ə l d ə n p a r a l e l m ü t a l i ə o x u c u l a r ı n d i a -

lektik təfəkkürünün inki şafına əsaslı  ekild  təsir göstərir.

Bütün bu cəhətləri nəzərə alaraq kitabxanaçılar ədəbiyyatın kompleks t bliđin  xüsusi əhəmiyyət verilm lidirler.

Oxucularda sahələrarası biliklər sisteminin formalaşması imkanı assosiativ təfəkkürün qanunauyğunluqları ilə bađlıdır. İnsan təfəkkürünün inki şafı bir ne e mərhələdən ke er k kamilləşir. Hər bir insan təfəkkürünün inki şafının hər mərhələsi onun mütaliə səviyyəsinə uyđun gəlir. Bu baxımdan kitabxanaçı hər bir oxucunun assosiativ təfəkkür xüsusiyyətinin nəzərə alınması əsasında onun mütaliə sistemini inki şaf etdirmək və d rinl şdirm kl , ( lb tt  burada söhbət mütaliə təcrübəsi az olan oxuculardan, xüsusilə məktəbyaşlı oxuculardan gedə bilər) həm də onun mövcud təfəkkürünün təkmilləşməsinə kömək etmiş olur.

Təfəkkür v  mütaliənin dialektik qarşılıqlı əlaqəsi məhz bu cəhətdən aşkara çıxmış olur.

Məşhur rus psixoloqu Y. Samarin assosiativ təfəkkürün d rd mərhələsini müəyyənləşdirmişdir ki, bunlar hər bir insanın mütaliə xüsusiyyətlərində aşkar olur. Eyni zamanda hər bir oxucunun mütaliə xüsusiyyəti həmin oxucunun assosiativ təfəkkürün hansı mərhələsində olduđunu göstərir.

Assosiativ təfəkkürün birinci mərhələsi (səviyyəsi) ilkin mərhələdir. Bu mərhələni yerli assosiasiyalar xarakterizə edir ki, bu zaman yalnız ayrı-ayrı hadisələr və onlar haqqında anlayışlar qavranılır. Lakin bu mərhələdə hələ biliklər sistemi olmur. Belə assosiasiyalar parçalanmış, sitemsiz mütaliəyə malik

olan, kitaba təsadüfdən-təsadüfə müraciət edən oxucularda aşkar olunur.

Assosiativ təfəkkürün ikinci mərhələsi xüsusi sistemli assosiasiyaların meydana gəlməsi ilə bağlıdır. Bu zaman tanış olan faktların və anlayışların yeniliklərdən, məlum olmayanlardan seçilməsi və müqaisə edilməsi, onlardan əsas və ikinci dərəcəli əlamətlərin fərqləndirilməsi prosesi gedir ki, bu da bəzi ümumiləşdirmələr etməyə, mürəkkəb olmayan biliklər sistemi yaratmağa imkan verir. Bu səviyyədə artıq analitik-sintetik əməliyyatlar həyata keçirilir. Lakin bu halda təfəkkür hələ də məhdud olaraq qalır. Bu səviyyədəki assosiasiyaların əsasını ayrı-ayrı fakt və anlayışlar təşkil etdiyinə görə o, xüsusi xarakter daşıyır.

Belə təfəkkür səviyyəsi ayrı-ayrı, çox zaman bir-biri ilə bağlı olmayan mövzu və məsələlər üzrə ədəbiyyatın birtərəfli mütaləyə edilməsinə uyğun gəlir.

Assosiativ təfəkkürün üçüncü mərhələsində daha mürəkkəb proseslər həyata keçirilir. Sistem daxili assosiasiyaların meydana gəlməsi bu mərhələ üçün xarakterikdir. Ayrı-ayrı hadisə və anlayışların, onların bütün sisteminin dərk olunması baş verir. Belə ki, müəyyən bir elm sahəsinə dair mövcud kitablar mütaləyə edən oxucular həmin elm üzrə biliklər sistemini mənimsəyirlər. Məsələn, əgər oxucu fizikaya dair münasib sayılan mövcud kitabları ardıcıl surətdə mütaləyə etməyə başlayırsa, o, fizikaya dair müəyyən biliklər sistemini mənimsəyəcəkdir. Belə halda əqli fəaliyyət əsas hadisə anlayışlarını aşkara çıxarmağa, onların qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etməyə doğru yönəlir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təfəkkürün bu mərhələsində oxucularda çox zaman bir, bəzi hal-larda isə bir ne e bilik sahəsi üzrə mütalie sistemi yaranır. Əlbəttə bu mərhələnin yüksək səmərəliliyinə baxmayaraq, sistemdaxili assosiasiyalar daha mürəkkəb təfəkkür sisteminin formalaşmasının növbəti pilləsini gözləyir.

Assosiativ təfəkkürün ali mərhələsi olan d rd n-c  mərhələ sahələrarası v  sistemlərarası assosiasiyaların meydana gəlməsilə xarakterizə olunur ki, bu assosiyalar da müxtəlif biliklər sistemini, eyni zaman-da müəyyən bacarıq və v rdiřl r əhatə etməklə onları  mumil řdirir, ř xsiyy tin ideya baxıřlarına v  inamına çevrilir.

Assosiativ təfəkkürün bu mərhələsinə malik olan oxucular da məhz bu mərhələyə uyğun olan müəyyən mütalie sistemi üzrə oxuyurlar.

VI FƏSİL

Kitabxanaçı və oxucu: ünsiyyət problemləri və nitq mədəniyyəti

6.1. Kitabxana xidməti etikas

Cəmiyyətin ictimai cəhətdən yenidən qurulması, respublikamızda müstəqilliyin bərqərar olması, respublikamızın iqtisadiyyatında, sosial-mədəni həyatında böyük dəyişikliyin baş verdiyi bir şəraitdə bəşəri sərvətlər sisteminin dərk edilərək qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirmək tələb olunur. Müasir şəraitdə cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar global vəzifələr belə bir vahid nöqtədə birləşir ki, bu da insanın qiymətləndirilməsi, insan hüquqlarına hörmət, insanlar arasında əxlaqi baxımdan yaxşı münasibət kimi məsələləri birləşdirir.

Nə qədər ki, cəmiyyət mədəniyyətin və təhsilin birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb etdiyini, etik əxlaqi normaların vacibliyini qəbul etmir, o heç vaxt yüksək mədəniyyətli və demokratik ola bilməz.

Etika-əxlaq haqqında təlimdir. Etika yunanca «ethos» sözündən olub, azərbaycanca adət, xarakter mənasını verir. Etika ictimai şüurun ən qədim formalarından biri olan əxlaqı, insanların mənəvi simasını, onların mənəviyyatının mahiyyətini öyrənməklə məşğul olur.

Etika məfhumu həm insanların davranış qaydalarını və əxlaq normalarını tənzim etmək mənasında, həm də mənəviyyatın nəzəriyyəsini

öyrənmək, mənəvi prinsiplər haqqında təlim mənasında işlənir. Etik davranışlar cəmiyyətin tələbatından, insanların özlərini aparmaqda müəyyən qaydalara tabe olmaları tələbatından irəli gəlir. Etika öz tarixi boyu mənəviyyətin mənbəyi ilə, mənəvi baxışlar və hisslərlə, davranış qaydaları ilə, şər və xeyir kateqoriyaları ilə, bu kateqoriyaların meyarı ilə, mənəviyyətə qiymət vermək və mənəvi cavabdehliklə, şəxsiyyətin mənəvi tərbiyəsi üsulu ilə məşğul olmuşdur.

İnsan cəmiyyətinin təşəkkül tapdığı ilk gündən adamlar, bir-birinə olan münasibətini tənzim etmək, birgəyaşayış qaydalarına riayət etmək üçün müəyyən adət və ənənələr yaradırdılar. İnsanlar özlərinin davranışlarında nəyin pis, nəyin yaxşı olduğunu, hansı hərəkətin bəyənilməyə və bəyənilməməyə layiq olduğunu xeyir və şər kateqoriyalarının köməyi ilə qiymətləndirirlər.

İnsan şüurunun inkişaf pilləsində əxlaq təlimi həmişə fəlsəfənin bir hissəsi kimi qələmə verilmişdir. Müxtəlif fəlsəfi görüşlər, müxtəlif əxlaqi nəzəriyyələri meydana atmışdır.

Fəlsəfi təlimlər tarixinin inkişafı göstərir ki, əxlaq təlimi etika-fəlsəfə ilə birgə inkişaf etmişdir.

Məsələn qədim Çin filosofu Konfutsi (er. əv. 551-479) özünün fəlsəfi görüşlərində etik nəzəriyyəni daha da əsaslandırmaq istəmişdir. Konfutsi etikasının əsas mahiyyətini «Jen» (hümanizm) təşkil etmişdir. Konfutsinin fikrincə humanizm elə mənəvi prinsipidir ki, cəmiyyətdə və ailədə insanlar arasındakı münasibəti müəyyənləşdirir, cəmiyyətdə qarşılıqlı hörmətə şərait yaradır. Konfutsi tələb edirdi ki, hər bir şəxs tutduğu mövqedən asılı olaraq özünü elə aparmalıdır

ki, onun vəzifəsi və hərəkətləri arasında heç bir ziddiyyət baş verməsin.

Antik dövrün ən məşhur mütəfəkkirlərindən olan Aristotel öz ictimai görüşlərini «Etika» adlı kitabında şərh etmişdir. Aristotel etikasına görə, insanların mənəviyyəti imkan daxilində ictimai həyatın gerçəkliyinə çevrilir.

Demokritə görə yaxşı adam o şəxs deyil ki, yalnız pislik etməsin. O, gerek heç pislik barədə düşünməsin də. Pis iş görən adam hər şeydən əvvəl özü özündən utanmalıdır. Özgələrindən daha çox özündən utanmağı bacarmalıdır. Pis işlərdən qorxu üçün deyil, öz borcunu düzgün başa düşdüyü üçün çəkinməlidir.

Nəticə olaraq onu deyək ki, Demokritə görə düzgün davranış yaxşı düşünməkdən, yaxşı danışmaqdan və yaxşı fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir. Qeyd olunan bu üç cəhət isə müəllimlər və kitabxanaçılar üçün-yəni gündəlik fəaliyyətində insanlarla ünsiyyətdə (təmasda) olan, insan mənəviyyətinə xidmət edən peşə sahibləri üçün daha çox vacibdir. Çünki, yalnız bu halda-yəni insanlarla ünsiyyət prosesində aşkar görünən həmin keyfiyyətlər ictimai əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan görkəmli alman filosofu İmmanuel Kantın da etika barədə xüsusi müddəaları vardır ki, onun etika ilə əlaqədar üç müddəası kitabxana xidməti etikası baxımından olduqca aktual səslənir. Belə ki, bu gün mütəxəssislərə yönəldilmiş etik tələblərin hazırlanmasında həmin tələblər əsas götürülə bilər: a) xeyirxahlıq, b) Qanunlara əməl etməyə meyllilik və elə hərəkət etmək ki, fəaliyyətdə

universallıq olmaqla bərabər, heç bir ziyanlı nəticəyə imkan verməmək, s) İnsanlara bilik vermək vəzifəsini daşımaq. İ.Kantın etika ilə əlaqədar irəli sürdüyü üçüncü müddəa sözün həqiqi mənasında sanki kitabxanaçılıq peşəsinin tələblərini, kitabxana xidmətinin məzmununu nəzərdə tutaraq söylənilmişdir. Bu fikirlər kitabxanaçıların peşə vəzifələri ilə əlaqədar fəaliyyətlərinin etik cəhətdən istiqamətləndiricisi kimi qəbul oluna bilər.

Kitabxanaçıların fəaliyyətinin tarixi təcrübəsini araşdırarkən məlum olur ki, oxuculara xidmət etikasını kitabxanaçıların, eləcə də kitabxanaşünasların həmişə ciddi əhəmiyyət verdiyi bir məsələ olmuşdur.

Bu günün kitabxanaçısının qarşısında oxuculara xidmət etikasının mühüm tələblərinə əməl etmək kimi bir vəzifə durur. Oxucunun mənəvi tələbatının tam dolğun, rahat və etik normalar çərçivəsində ödənilməsi kitabxanaçının böyük məharəti, pedaqoji ustalığı kimi qiymətləndirilməlidir. Məhz bu cəhətdən öz fəaliyyətində etik normalara ciddi əməl edən kitabxanaçı əməyi yüksək hörmətə və qiymətə layiq görülür.

Kitabxanaçı əməyinin intellektual məzmunu, xeyirxahlıq xarakteri professor A.Xələfovun fikirlərində də öz əksini tapmışdır. O, yazır: «Kitabxanaçı əsaslı keyfiyyətlərə malik olmalıdır ki, kitabxananın başqa elementləri ilə mürəkkəb, qarşılıqlı köməyi sayəsində oxucu ilə dinamik canlı əlaqələr yaratsın, kitabxananın fasiləsiz fəaliyyət göstərməsini təmin etsin...».

Kitabxanaların canlı orqanizm kimi qiymətləndirildiyi müasir zəmanəmizdə doğrudan da kitabxanaçı cəmiyyətdə tutduğu mövqe, həyata keçirdiyi

vəzifələr, insanlara göstərdiyi xeyirxahlıq baxımından kitabxananın döyünən ürəyidir. Bu ürək nə qədər sağlam, möhkəm olsa, ahəngdar işləsə, orqanizm o qədər müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərer, kitabxana işinin məzmununda böyük uğurlar baş verər.³⁷

Əlbətdə qeyd etdiyimiz sitatda kitabxanaçının fəaliyyəti haqlı olaraq xeyirxahlıq nümunəsi kimi izah olunur. Xeyirxahlıq isə kitabxana xidməti etikasının mühüm göstəricisi hesab edilir.

Rus xalqının tanınmış ziyalıları, görkəmli kitabxanaşünasları kitabxanaçı əməyinin etik tərəflərinə xüsusi əhəmiyyət vermişlər. Belə ki, hələ XVIII əsrin ortalarında F.Prokopoviç və İ.T.Tatişev kimi şəxsiyyətlər öz elmi əsərlərində kitabxana işinin etik məsələlərinə lazımi yer vermişlər. XIX əsrin əvvəllərində Peterburq Ümumi Kitabxanasının direktoru A.N. Olenin kitabxanaçıların qarşısında etik tələbləri yerinə yetirmək, xüsusilə «oxucuların şəxsiyyətini fərqləndirmədən» onlara hərtərəfli xidmət göstərmək, lazımi ədəbmyyatı tapmaqda kömək etmək vəzifəsini qoymuşdur. A.A.Krasovski isə kitabxanaçıya tövsiyə edirdi ki, kitabxanaçı oxucuları mehribanlıq hissi və qəlbə böyük hərarət hissi ilə öyrənərək, onların hər birinin xüsusiyyətlərini bilərək, ədəbiyyatın təbliğini formal deyil, mənəvi borc kimi hər bir oxucunun şəxsi inkişaf dərəcəsini nəzərə alaraq həyata keçirilməlidir.

Görkəmli yazıçı L.N.Tostoy, kitabşünas N.A. Rubakin, K.N. Derinov, L.B.Xavkina kimi tanınmış kitabxanaşünaslar oxucularla işdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən mənəvi təsir məqsədinin həyata keçirilməsi ideyasını irəli sürmüşlər. XX əsrin əvvəllərində kitabxana işçiləri üçün dərsliklərdə oxuculara xidmət

işi üzrə müfəssəl məsləhətlər verilmişdir ki, bu məsləhətlərin əksəriyyətində oxuculara xidmət etikası başlıca yer tutur. Göstərilir ki, kitab verilişi zamanı kitabxanaçı özünü bütünlüklə oxucunun sərəncamına vermiş olur. Kitabxanaçı nəvazişkar, səmimi və maraqlı həmsöhbətdir. Bu cür kitabxanaçıya oxucu qaraqabaq, qapalı, yorğun görkəmli və əsəbi kitabxanaçılara nisbətən daha çox müraciət edir.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq müasir kitabxanaşünaslıqda kitabxana işçilərinin peşəkarlıq keyfiyyətlərinin öyrənilməsinə daha çox diqqət yetirilir. Kitabxana mütəxəssislərinin hazırlanma profilini müəyyənləşdirərək professor K.İ.Abramov qeyd edir ki, kitabxanaçılıq üzrə ali məktəblər mütəxəssis yetişdirərkən birinci növbədə onların oxucuya xidmət üçün hazırlanmasını planlaşdırmalıdır. Xidmət işində ciddi köməyə ehtiyacı olanlarla kitabxanaçının təması çox vacibdir. Bu isə kitabxanaçıdan həm mütəxəssis kimi, həm də ümumi elmi bilik baxımından ciddi hazırlıq tələb edilir.³⁸

Əlbəttə bu fikirlərdə böyük həqiqət vardır. Çünki, oxuculara xidmət etmək hüququna mənəvi cəhətdən malik olmaq üçün kitabxanaçıya birinci növbədə yüksək peşə keyfiyyətlərinə yiyələnmək vacibdir.

Müasir kitabxanaşünaslıqda kitabxana xidmətinin etik problemlərinin işlənilib hazırlanması kitabxanaçıların peşə xüsusiyyətlərini tərtib etməyi nəzərdə tutur. Bununla əlaqədar istehsalat amilləri ilə bərabər kitabxanaçı əməyinin şəxsi amilləri də nəzərdə tutulur. Eyni zamanda oxucuların və kitabxanaçıların fərdi xüsusiyyətləri, onların hər birinin təhsil və ixtisas biliklərinin, təcrübələrinin, maraqlarının, kitab-

xana mühiti qavrayışlarının xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

Kitabxanaçı üçün diqqət funksiyası, kitabxanaya daxil olan informasiyanın qəbul edilməsinə, onun işlənib hazırlanmasına özünü hazırlamaq səviyyəsi, ixtiyari diqqətini uzun müddət müəyyən fəaliyyət sahəsində saxlaya bilmək, eləcə də diqqətini bir fəaliyyət sahəsindən digərinə operativ şəkildə yönəldə bilmək çox vacibdir. Kitabxanaçı təfəkkür keyfiyyətinə malik olmalı, hadisələri, faktları tənqidi baxımdan təhlil etmək qabiliyyətinə, geniş həcmli məlumatdan vacib olanı seçmək, problemin mahiyyətini tutmaq, ziddiyyətli informasiyadan nəticə çıxarmaq, operativ fəaliyyət göstərmək bacarığına malik olmalıdır.

Kitabxanaçıya özünün iradi keyfiyyətini: təlimat əsasında işləmək, göstərişləri yerinə yetirmək bacarığını sərbəst inkişaf etdirmək vacibdir. Kitabxanaçı üçün ünsiyyət yarada bilmək keyfiyyəti də çox vacibdir. Belə ki, işgüzar söhbət edə bilmək, öz fikrini həmsöhbətinə aydın izah etmək, oxucunun fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq söhbətin məqsədyönlü formasını, lazimi tonunu seçmək və s.

Peşənin emosional səviyyəsi də vacibdir: təmkinlilik, güzəştə getmək, xeyrxahlıq kitabxanaçılıq peşəsindəki cazibədar cəhətləri üzə çıxarmaq və s. kitabxanaçıya, öz fikrini dəqiq, ifadəli çatdırmaq, oxucunu maraqlandıran mövzuda söhbət apara bilmək, öz nöqteyi-nəzərini əsaslandırmaq bacarığı çox vacibdir.

Peşəkarlıq iş prosesində kitabxanaçının qarşılaşdığı çoxlu problemləri həll etməyə kömək edir. Bir

sıra mütəxəssislər həyacan hissi ilə qeyd edirlər ki, oxucuların kütləvi kitabxanalara müraciətlərinin azalmasının səbəbini kitabxanaçı-oxucu münasibətlərindəki etik normalara riayət edilməməkdə axtarmaq lazımdır. Ona görə də müasir cəmiyyətdə kitabxanaların rolunun qiymətləndirilməsinə kitabxanaçılar və oxucular arasındakı etik münasibətlər prizmasından yanaşmaq tələb olunur. Bu baxımdan oxuculara xidmətin ənənəvi formalarına yeni təfəkkür tərzilə yanaşmaq, zamanın dövrün tələbinə uyğun yeni forma axtarmaq lazım gəlir.

Müasir dövrdə informasiya xidməti bir sıra oxucu qrupları ilə işdə ən üstün istiqamət hesab olunur. Bu sahədəki fəaliyyətin həcmi həm kəmiyyət baxımından, həm də ödənilən sorğuların mürəkkəbliyi baxımından daim genişlənir. Məlumatlandırmaq işi informasiya verməyin ən geniş yayılmış formalarından olub, kitabxanaçıdan yüksək peşə biliyi tələb edilir.

Bu gün məlumatın verilməsi, informasiyanın seçilərək yayılması işi tamamilə avtomatlaşdırılmaya, kompüterdən istifadəyə yönəlməkdədir ki, belə olan şəraitdə oxucuya xidmət işini etik cəhətdən neytral fəaliyyət sahəsi kimi qiymətləndirənlər vardır ki, onlar bu sahədə yalnız kitabxanaçının peşəkarlığını əsas götürürlər. Lakin kitabxanada heç bir təkmil maşın ünsiyyətdən yaranan səmimiyyəti, hərarəti əvəz edə bilməz, oxucunun fərdi xüsusiyyətini nəzərə ala bilməz, oxucunun nəzərində kitabın yaratdığı kitabxana atmosferasını canlandırma bilməz.

Uzun müddətdən bəri rahat kompüter şəraitində işləyən bəzi xarici ölkə kitabxanaşünasları belə düşünürdülər ki, tələbatçının sorğusunu ödəyən

kitabxanaçını soruşulan informasiyanın mahiyyəti və məqsədi maraqlandırmamalıdır. Onun yeganə vəzifəsi sorğunu operativ şəkildə ödəməkdən ibarətdir. Onların fikrincə bu işdə heç bir siyasət, heç bir din, heç bir əxlaq nəzərə alınmamalıdır.

Oxuculara xidmət işində, tələbatçılara informasiya xidməti sahəsində irəli sürülən bu cür metodoloji yanaşma sonralar bu məsələyə tamamilə əks nöqtəyi-nəzərdən yanaşanların kəskin tənqidinə məruz qaldı. Əks nöqtəyi-nəzəri söyləyənlər qeyd edirlər ki, kitabxanaçılıq peşəsinə, kitabxanaçının fəaliyyətinə bu cür yanaşmaq etik cəhətdən ziddiyyət təşkil edir. Kitabxanaçı mənəvi hüquqa malikdir. O, sosial vəzifəni rəhbər tutaraq, cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyaraq özünəməxsus etik normalar əsasında fəaliyyət göstərməlidir. Bu əsaslar üzrə özü qərara gəlməlidir ki, tələb olunan informasiyanı oxucuya vermək olar, yaxud olmaz. Məsələn, kitabxanaçı hər hansı uşaq oxucuya onun üçün mənəvi cəhətdən zərərli ola bilən, yaşına, tədris proqramına uyğun olmayan hər hansı kitaba olan sorğusunu ödəmək hüququna malikdir. Ona görə də kitabxanaçı oxucu tərəfindən soruşulan hər hansı çap məhsulunun həmin oxucu üçün ziyanlı olduğunu, yaxud oxucunun hər hansı çap məhsulundan cəmiyyətin ziyanına istifadə edə biləcəyini dəqiq müəyyənləşdirdikdə, onu oxucuya verməkdən imtina etməsi tam qanunauyğun hal kimi qəbul edilməlidir.

Etika nöqtəyi-nəzərdən kitabxanaçılarda mövcud olan imtiyazlı xidmət hallarına göz yummaq olmaz. Kitabxana xidməti kitabxanaya gələnlərin sosial vəziyyətindən, iş yerindən, tutduğu vəzifədən,

yaşından, xarici görünüşündən asılı olmamalıdır. Əgər kitabxanaçı kitabxananın daimi oxucusuna ilk dəfə gələn oxucuya nisbətən daha dəqiq yanaşarsa, yaxud yaşlı oxucuya nisbətən uşaq oxucuya diqqətsizlik edirsə o, kitabxanaçılıq peşəsinin əxlaq kodeksini ciddi pozmuş olur.

Əgər hər hansı kitabxana öz imkanına müvafiq olaraq hər hansı bir xidmət-formasından-məsələn alimlər üçün, işgüzar adamlar və yaxud dövlət xadimləri üçün xüsusi oxucu qrupu halında xidmət formasından istifadə edirsə, bu qrupa daxil olan bütün oxuculara bərabər səviyyədə, fərq qoymadan, hər birinin ləyaqətinə hörmətlə onlara operativ xidmət göstərməlidir.

Kitabxanalarda imtiyazlı oxuculara xidmət zamanı etik problemlər baş verir. Bu hal kütləvi kitabxanalarda o qədər də aşkar bilinməsə də, xüsusi, elmi kitabxanalarda tez-tez rast gəlinir. Belə ki, müəssisə direktorunun sorğusu siravi mühəndis sorğusu qarşısında üstünlük təşkil edir. Universitet kitabxanasında professorun sorğusu kitabxanaçıya aspirant və yaxud tələbə sorğusundan vacib sayılır. Bütün bu hallar kitabxana işinin etik normalarının pozulması hesab olunur.

Kitabxanalarda müəyyən oxucu kateqoriyalarına xüsusi diqqət yetirmək tələb olunur. Bunlar: əlillər və emiqrantlardır. Bu sahədə əlillər xüsusi diqqət tələb edir ki, kitabxanaçı sifariş verilmiş ədəbiyyatı seçməli və onu əlil oxucunun məşğul olduğu stola aparmalı olur. Bütün bu işlər kitabxanaçılar tərəfindən böyük nəzakətlə icra edilməlidir.

Oxuculara xidmət üzrə işin effektivliyi çox halda kitabxana müdiriyyətinin etik normalara nə dərəcədə əməl etməsindən asılı olur. Rəhbərlik etmək mədəniyyəti, öz tabeçiliyində olan şəxslərlə təkəbbürsüz, hörmətlə, qarşılıqlı başa düşmə əsasında danışmaq mədəniyyəti-bu isə peşənin etik mahiyyətini dərk etmək mədəniyyətidir. Tanınmış kitabxanaşünas Y.N. Stolyarovun «Bu gün insanlarla əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi avtoritar üsulla işləmək, subyektiv qiymətləndirmə, impulsiv, qeyri-iradi hərəkət tam qəbul edilməzdir. Hansı kollektivdə ki, avtoritar rejim fəaliyyət göstərir, həmin kollektivdə, eləcə də kitabxanada gərgin vəziyyət yaşayır. Məhz etik normalara əməl edilməməsi və avtoritar rəhbərlik nəticəsində yaxşı işçilər kitabxanayı tərk etməli olurlar»fikri qanunauyğun haldır.

O kitabxanalar müvəffəqiyyətlə işləyirlər ki, orada müdiriyyət və sraivi işçilər hər hansı cari məsələni bərabər hüquqlu partnyor kimi müzakirə edib qərar çıxarırlar. Müəssisədə bu cür atmosferin olması orada kifayət qədər çətinliklərin, xüsusilə psixoloji gərginliyin mövcudluğunu qaçılmaz edir.

Çox vaxt kitabxanaya yeni ideyalar, planlar və təşəbbüskarlıqla gənc kitabxanaçılar gəlirlər. Onlar burada işi yaxşılaşdırmaq, özlərinin peşəkarlıq və yaradıcılıq imkanlarını açmaq istəyirlər. Onların bu sahədə düşüncələrini reallaşdırmağa imkan verməyən bir sıra səbəb mövcud olur. Bu səbəbdən biri kitabxana işçilərinin əlaqəsizliyidir. Onların istehsalat fəaliyyəti müəyyən qayda çərçivəsinə salınmış, iş sahələri ayrı-ayrı işçilərə həvalə olunmuşdur. Belə bir şəraitdə təşəbbüskarlıq göstərmək, məsləhətlər

vermək yeni gəlmiş sravi işçi üçün münasib sayılmır. Kitabxanaçı bir çox fəaliyyətində qorxu hissi keçirir. Belə ki, birdən məni düzgün başa düşməzlər qorxusu, kolleqalarla münasibətlər korlana bilər qorxusu, «həddən artıq ağıllı görünmək» qorxusu və s. Əksər kitabxanaçılar isə özlərinə sual verirlər: bu cür davranışına müdiriyyət necə baxdı? Əlbəttə belə suallara heç də həmişə müsbət cavab vermək mümkün olmur».³⁹

Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd etməyi lazım bilir ki, hər hansı kitabxanada kollektiv yaradıcılıq hissi hökm sürürsə, o kollektivin hər bir üzvü özünü ümumi işin iştirakçısı hesab etmiş olur. Bu isə hər bir işçinin məsuliyyət hissini də artırır, işə xüsusi can yandırır. Əks təqdirdə isə işçilərin təşəbbüskarlığı yox olur, öz potensial imkanına inamı azalır, ümumi işin irəliləyişinə həvəs göstərilmir. Nəticədə oxuculara xidmət işi sahəsində soyuq münasibət, səhlənkarlıq halları başlanır ki, bu da oxucuların həmin kitabxanaya müraciətinin tədricən azalmasına gətirib çıxarır.

O kitabxana kollektivində məhsuldar iş gedir ki, orada hər bir adamın şəxsiyyətinə hörmət hökm sürür, onun fəaliyyəti düzgün qiymətləndirilir.

Kollektivdə etik normaların qorunması kimi mühüm bir problemin həllinə nail olmaq üçün bir sıra ölkələrdə kitabxanaçının etik kodeksi mövcuddur. Eyni zamanda kitabxana etikası haqqında qanun qəbul edilmişdir. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında fəaliyyət göstərən kitabxana etikası haqqında qanun girişdən və özündə 6 maddədən birləşdirən kodeksdən ibarətdir.

Girişdə qanunun əsas prinsipləri və mənəvi istiqamətləri əks olunmuşdur. Belə ki, burada kitabxanaçı tərəfindən qəbul edilən qərarın çevik həyata keçirilmə üsulu müəyyənləşdirilir, intellektual azadlıq normaları, informasiyadan sərbəst istifadə qaydaları təsdiq olunur, kitabxanaçılıq peşəsi üçün vacib keyfiyyətlər izah olunur.

Qanunun altı əsas bəndində oxuculara yaxşı xidmət barədə vəzifələr göstərilir, senzura qaydaları və imtiyazlı xidmət müzakirə olunur, məxfilik müdafiə edilir, kitabxanaçıların biri-birinə səmimi münasibəti tələb olunur və göstərilir ki, peşə ilə bağlı və etik vəzifələr bəzən biri-birinə uyğun gəlmir.

Bu qanun kitabxanada etik və mənəvi normalara əməl etmək işini qaydaya salır. Kitabxanaçının və oxucunun hüquqlarını müdafiə etməklə bərabər, kitabxanaçı ilə oxucu arasında, kitabxanaçı ilə öz kolleqaları arasında, eləcə də müdiriyyət və sraivi işçilər arasındakı ünsiyyət prosesində qeyri-etik hərəkətlərə yol verməkdən çəkindirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda kitabxanalarda etik davranış normaları işlənib hazırlanmamışdır. Əlbəttə belə bir vacib məsələnin həll edilməsi olduqca vacibdir.

Bütün bunlar kitabxanalarda etik cəhətdən normal atmosfərə yaratmağa xidmət edən fikirlərdir ki, bundan həm oxucular, həm kitabxanaçılar, həm də bütövlükdə cəmiyyət faydalana bilər.

6.2. Kitabxanaçı oxucu ilə ünsiyyətin təşkilatçısıdır

kitabxanaçılıq peşəsi kitabxanaçının qarşısında bir sıra mühüm keyfiyyətlərə malik olmaq tələbi qoyur. Bu tələblərdən biri də kitabxanaçının ünsiyyət keyfiyyətidir.

Bu gün tam mənada aydın olur ki, kitabxana ünsiyyəti problemi, daha doğrusu kitabxanada baş verən ünsiyyət prosesi həm kitabxana nəzəriyyəçilərini, həm də praktik işçiləri ciddi maraqlandıran bir problemə çevrilmişdir. Ünsiyyət problemi kitabxana xidmətinin humanitar cəhətlərinə diqqətin artırılması, şəxsiyyətin statusunun yüksəldilməsi ilə əlaqədardır.

Ümumiyyətlə götürükdə-ünsiyyət bütövlükdə insan valığının əsas forması hesab olunur. Əlbəttə ünsiyyət olmasa həm insanın öz aralarında əlaqə yarana bilməz, həm də birgə əmək prosesi baş tuta bilməz. Hər bir cəmiyyətdə yaşamaq, fəaliyyət göstərmək və inkişaf etmək yalnız ünsiyyət vasitəsilə baş verir. Ünsiyyət prosesində insan dünya haqqında, insanlar barədə özünün təsəvvürlərini formalaşdırır, qarşılıqlı anlaşma ilə əhatə olunur, başqa adamlarla öz fikirlərini və hisslərini bölüşməli olur. Bir cəhəti də qeyd edək ki, ünsiyyət yalnız başqaları ilə olmur, insan həm də özü-özünə, öz vicdanına, xatirələrinə müraciət etməli olur. Ünsiyyət prosesində şəxsiyyət həm özünü dərindən dərk edə bilir, həm də başqa adamın əhəmiyyətini hərtərəfli şəkildə hiss edə bilir.

Ünsiyyət nədir?

İki və daha çox adamın münasibətləri aydınlaşdırmaq və ümumi nəticə əldə etmək məqsədilə öz səylərini əlaqələndirməyə və birləşdirməyə yönəldilmiş qarşılıqlı təsire ünsiyyət deyilir.

Ünsiyyət anlayışından bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, kitabxana ünsiyyəti çox mürəkkəb bir hadisə kimi qiymətləndirilir. Ünsiyyət problemləri üzrə tədqiqat aparənlar kitabxana ünsiyyətini üç modifikasiyaya ayırırlar:

- Kitabxanaçılar arasında;
- Kitabxanaçılar və oxucular (istifadəçilər) arasında;
- Oxucuların öz aralarında.

Məlum həqiqətdir ki, kitabxana ünsiyyəti problemlərinin sırasında kitabxanaçılar və oxucular (istifadəçilər) arasındakı ünsiyyət xüsusi diqqət tələb edir. Bu baxımdan əsas metodoloji məsələlərdən biri kitabxana ünsiyyəti prosesinin iştiaqçılarının qarşılıqlı münasibətləri məsələsidir. Onların qarşılıqlı fəaliyyətinin mahiyyətinin dərk edilməsi ciddi praktik əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, bütövlükdə kitabxana xidməti prosesinin mahiyyətinin dərk olunması da məhz həmin qarşılıqlı fəaliyyətin mahiyyətindən asılıdır. Kitabxanaçı ilə oxucunun ünsiyyəti nə qədər anlaşılıqlı və səmimi olarsa, oxucu sorğusunun ödənilməsinin nəticəsi də bir o qədər uğurlu olar.

Kitabxanaşünaslığa dair müxtəlif çap mənbələrindən məlum olur ki, uzun müddət kitabxanaçının və oxucunun qarşılıqlı fəaliyyəti məsələsi «subyekt-obyekt» anlayışı kimi izah olunub. Belə ki, bu qarşılıqlı fəaliyyətdə kitabxanaçı subyekt funksiyası, oxucu isə təsir obyektini kimi izah olunmuşdur. Yəni

kitabxanaçının subyekt kimi fəaliyyətinin təsir obyektini oxucu hesab edilmişdir. Lakin son illərin tədbiqatları bu qarşılıqlı münasibətdə daha dərin mahiyyət və məzmunu aşkar etmişlər.

Görünür oxucunun ünsiyyət obyektini kimi izah olunması yalnız kitabxanaçının nöqtəyi-nəzəridir. Həqiqətən də kitabxanaçının nöqtəyi-nəzərinə oxucuya xidmət prosesində kitabxanaçının bütün fəaliyyəti bu obyektə yönəlmiş olur. Bununla belə oxucu öz tərəfindən kitabxanaçını özünün obyektini hesab etməkdə haqlı sayıla bilər. Çünki, oxucu öz fəaliyyəti ilə özünün mövcud sorğusu ilə kitabxanaçaya təsir etmiş olur.

Başqa cəhətdən bir məsələni də qeyd etmək olar ki, kitabxanada hər hansı oxucunun sorğusunun ödənilməsi prosesindəki kitabxana ünsiyyətində belə bir hal baş verir ki, kitabxanaçı və oxucu qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər. Bu hal yuxarıda deyildiyi kimi konkret oxucunun fərdi sorğusu ödənilən zaman yaranır. Belə ki, bu iş prosesində kitabxanaçı ilə oxucu birlikdə, biri-birini tamamlamaqla informasiya axtarışı aparırlar. Bununla əlaqədar bir cəhəti qeyd edək ki, kitabxanaçının və oxucunun mahiyyətə birgə fəaliyyətin iştirakçısı olması ideyasını ilk dəfə rus kitabxanaşünası Y.V.Smolina söyləmişdir. O, izah etmişdir ki, kitabxana ünsiyyətinə «subyektin-subyektlə» təması kimi yanaşmaq lazımdır. Belə ki, hər iki iştirakçı-kitabxanaçı və oxucu ümumi işlə (informasiya axtarışı ilə) biri-birinə bağlanırlar, ünsiyyət fəaliyyəti üçün bərabər mövqedədirlər.

Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, oxuculara xidmət prosesini real şəkildə təhlil etdikdə kitabxana-

çı-oxucu münasibətlərində həm «subyektin-obyekt-lə», həm də «subyektin-subyektlə» qarşılıqlı münasibət variantının hər ikisi ilə rastlaşmaq olar.

Kitabxanaşünaslar bunları belə izah edirlər ki, «subyektin-obyektə» münasibəti o halda baş verir ki, kitabxanada konkret oxucuya fərdi xidmət prosesində kitabxanaçı oxucunun yalnız sorğu verən kimi qəbul edir, Onun həm də şəxsiyyət olduğunu nəzərə almır. Demək bu halda bir qayda olaraq kitabxanaçı ilə oxucu arasındakı bilavasitə əlaqə (kontakt) olmur. Kitabxanaçı ilə oxucu arasındakı ünsiyyət münasibəti o zaman əmələ gəlir ki, Oxucuya xidmət prosesində kitabxanaçı ilə oxucunun birgə fəaliyyəti reallaşır.

Kitabxanaşünasların bu fikirləri ilə əlaqədar bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, həmin fikirlər 50-ci illərin oxucuları ilə müasir oxucuların dünyagörüşü, intellektual imkanları arasındakı əsaslı fərqi nəzərə almadıqlarından irəli gəlir. Əlbəttə 50-ci illərin kütləvi kitabxana oxucuları müasir oxucu ilə müqaisədə mütaliə mədəniyyəti səviyyəsi, həm də ümumi dünyagörüşü baxımından imkanları aşağı idi. Onlar əlbəttə kitabxanaçı ilə təmasda özünü subyekt kimi göstərə bilməzdi. Ona görə də o dövrdən üzü bəri ənənəvi olaraq «kitabxanaçı-obyekt», kimi qiymətləndirilir.

Bu günün oxucuları isə əsasən kitabxanaya müəyyən konkret və mövzu sorğuları ilə müraciət edir, kitabxanadan, kitabxananın məlumat aparatından sərbəst istifadə etmək imkanına malikdir. Öz sorğusunu sərbəst araşdırmaq imkanına malik oxucu isə kitabxanaçıya öz sorğusunu verməklə bərabər, həm də kitabxanaçı ilə birlikdə həmin sorğunun araşdırılmasında bərabər səviyyəli iştirakçı olur. Eyni

zamanda belə oxucular bəzən ixtisas və peşələri üzrə mövcud ədəbiyyat haqqında kitabxanaçı ilə müqayisədə daha geniş məlumata malik olur, onu araşdırmaqda daha sərbəst hərəkət edə bilir. Əlbəttə belə oxucu kitabxanaçı ilə ünsiyyətdə «subyektin-obyektə münasibəti» vəziyyətində deyil, «subyektin-subyektə münasibəti» vəziyyətində fəaliyyət göstərir.

Beləliklə oxucunun sorğusu ödənilərkən «subyektin-obyektə» yaxud «subyektin-subyektə» olan ünsiyyət forması həm kitabxanaçının məsələyə etik münasibətindən, həm də oxucunun ümumi səviyyə-sindən asılı olaraq yaranır.

Mürəkkəb çoxsahəli ünsiyyət prosesində qarşılıqlı əlaqədə olan iki nöqtəyi-nəzər ortaya çıxır: bunlar psixoloji nöqtəyi-nəzər və etik nöqtəyi-nəzərdir. Kitabxana ünsiyyəti üçün bunların hər ikisi xasdır.

Hal-hazırda kitabxana ünsiyyətinin psixoloji cəhətləri daha çox işlənmişdir. Bu baxımdan tədqiqatçılar əsas problemləri aşağıdakı kimi izah edirlər:

- Kitabxana ünsiyyətinin xarakteri məsələsi;
- Kitabxana ünsiyyətində emosiaların rolunun dərk olunması;
- Kitabxana ünsiyyəti prosesində kitabxanaçının pedaqoji-psixoloji bacarığının rolu, ünsiyyət konfliktlərinin və manelələrin aradan qaldırılması imkanı;
- Kitabxana ünsiyyəti prosesində kitabxanaçı və oxucunun şəxsi keyfiyyətlərinin, bir-birini dərk etmələrinin rolu.

Kitabxanaşünas tədqiqatçıların əksəriyyəti kitabxana ünsiyyətini rol oynamaq kimi qiymətləndirirlər.

Kitabxana ünsiyyətində ünsiyyətdə olanların hər biri öz rolunu yerinə yetirir. Belə ki, kitabxanaçı bu

prosesdə cəmiyyətin tələbinə uyğun olaraq öz peşə borcunu yerinə yetirir; oxucu isə öz şəxsi informasiya və oxucu tələbatının ödənilməsinə istəyir ki, bu da heç də cəmiyyət üçün əhəmiyyətsiz deyildir. Bu ünsiyyətdə həm kitabxanaçının, həm də oxucunun fəaliyyət rolunun spesifik xüsusiyyəti vardır. Bu ünsiyyət heç də avtoritarizm və ierarxiya qaydaları əsasında deyil. Məsələn, məktəbdə müəllim və şagird münasibəti bərabərlik, bərabərhüquqluluq səviyyəsində qurulmuşdur. Kitabxana ünsiyyətinin spesifik cəhətlərini həm də məharət kimi, xüsusi bacarıq kimi qiymətləndirmək olar. Belə ki, bu ünsiyyətdə oxucunun çoxtərəfli xarakterik cəhətlərini nəzərə alaraq, onun müxtəlif maraq və sorğularını əsas götürərək fərqli yanaşma bacarığı ortaya çıxır.

Onu da deyək ki, kitabxana şəraitində kitabxanaçının oxucu ilə ünsiyyəti müxtəlif səviyyədə təzahür edir:

- Kitabxanaçının bir oxucu ilə olan ünsiyyəti;
- Kitabxanaçının hər hansı real oxucu qrupu ilə (məs: sinif müəllimləri ilə, valideynlər ilə, bir briqadanın üzvləri ilə və s.) ünsiyyəti;
- Kitabxanaçının hər hansı müəssisənin oxucu auditoriyası ilə ünsiyyəti.

Kitabxanaçının hər hansı bir oxucu ilə ünsiyyəti adətən konkret bir oxucu kitabxanaya yazılarkən, oxucunun mütaliə sorğusu ödənilərkən, oxunmuş kitab geri qaytarılarkən, eləcə də oxucuya hər hansı məsləhət və ya informasiya verilərkən yaranır. Kitabxanaçılar bu işi ciddi etik normalar çərçivəsində qurmağa çalışırlar.

Kitabxanaçının müəyyən oxucu qrupu, yaxud oxucu auditoriyası ilə ünsiyyəti əvvəl bəhs etdiyimiz ünsiyyətdən fərqlənir. Kitabxanaçı auditoriyaya təsir göstərir, öz növbəsində müxtəlif şəxsiyyətlərdən ibarət olan auditoriya kütləvi tədbir prosesində vahid orqanizm kimi kitabxanaçıya təsir göstərərək, öz hərəkətlərini korrektə etməyə məcbur edir. Oxucu qrupu, yaxud oxucu auditoriyası ilə kitabxanaçının ünsiyyəti, qarşılıqlı təsiri müəyyən qədər çətinlik törədir. Çünki auditoriya və qrup daxilində şəxsiyyətlərarası münasibətlər mövcuddur. Odur ki, belə vəziyyətdə kitabxanaçı inandırma, təqlid etmə, sirayətedicilik kimi sosial-psixoloji mexanizmlərdən istifadə etməlidir. Beləliklə kitabxanaçının konkret oxucu ilə, yaxud oxucu qrupu və ya oxucu auditoriyası ilə ünsiyyəti tamamilə fərqlənir.

Ünsiyyətin uzunmüddətliliyi onun xarakterinə öz təsirini göstərir. Bu baxımdan ünsiyyət epizodik və ya stabil xarakter daşıya bilər. Stabil ünsiyyət həm bir oxucu ilə, həm də hər hansı oxucu qrupu üçün, yaxud ümumi oxucu auditoriyası üçün kitabxana xidməti təşkil edilərkən yararır.

Ünsiyyətdə olan partnyorların problemlərin dərinliyinə nüfuz etmələrindən asılı olaraq ünsiyyət prosesi optimal, yaxud məhdud ola bilər. Optimal ünsiyyət-kitabxanaçı tərəfindən bir peşəkarlıq fəaliyyəti kimi düşünülmüş, başlıca məqsədi oxucu sorğusunu tam ödəməyə yönəlmiş dərk olunan ünsiyyətdir. Məhdud xarakterli ünsiyyət isə ən adi fəaliyyət prosesində baş verən, xüsusi məqsəd daşıyan (məsələn, çap məhsulunun təhvil verilməsi, təhvil alınması prosesi) ünsiyyətdir.

Heç bir ünsiyyət, o cümlədən kitabxana ünsiyyəti zamandan, məkandan və real şəraitdən asılı olmadan baş verə bilməz. Bu cəhətdən mövcud şərait bir tərəfdən ünsiyyəti stimullaşdırı bilər, ona təkan verə bilər, digər tərəfdən-onu çətinləşdirə bilər. Bütövlükdə götürdükdə kitabxana ünsiyyəti üçün şərait yararlı-münasib, qeyri-münasib və neytral ola bilər. Münasib şəraitli ünsiyyət üçün xeyirxah atmosfer, rahatlıq, kitabxanaçının yüksək ixtisaslı olması xarakterikdirsə, qeyri-münasib ünsiyyət üçün isə kitabxanada məşğul olmaq üçün yer olmaması, kitabxana işçilərinin diqqətsizliyi kimi izah olunur.

Bütün başqa ünsiyyətlər kimi kitabxana ünsiyyəti də müəyyən vasitələrin köməyi ilə baş verir. Bu baxımdan tədqiqatçılar ünsiyyət vasitələri sırasında aşağıda qeyd olunan-yəni, dil, jest, maddi əşya, predmet, cinsi və simvolik əlamətləri qeyd edirlər. Əlbəttə kitabxanaçı-oxucu ünsiyyətində ən çox danışıqdan istifadə olunur. Bununla belə jestlər, təbəssüm, gözün ifadəsi (mimika) də az rol oynamayır.

Kitabxana ünsiyyətində əşya, predmet vasitələri ünsiyyətdə iştirak edir. Bu ünsiyyətdə kitabları, sərgiləri, biblioqrafik nəşrləri, informasiya siyahılarını və s. göstərmək olar. Kitabxana ünsiyyətində simvolik ünsiyyət vasitələri kimi qrafikləri, sxemləri, bir çox istiqamətgöstərici işarələri, şərti işarələri göstərmək olar.

Bütün növ ünsiyyətlərlə bərabər, kitabxana ünsiyyətində də emosional çox böyük rol oynayır. Emosiya insanın dərk etdiyi və hadisələrə, başqa adamlara, həmçinin özünün rəftar və davranışına, fikir və arzusuna bəslədiyi münasibəti ifadə edən

psixi prosesidir. Emosiyalar idrak obyektinə bəslənən subyektiv münasibətin inkasıdır. Bununla da emosiyalar-hisslər iki başlıca funksiyanı yerinə yetirir. Birinci, emosiya ətraf aləmdə baş verən hadisələrin hansının insan həyatı üçün faydalı və təhlükəli olması barədə xəbər verir. Bu onun signal funksiyası adlanır.

İkincisi, hissələr insanın hərəkət və fəaliyyətinin motivi kimi çıxış edərək onları (yeni hərəkət və fəaliyyəti) müəyyən istiqamətə yönəldə bilir. Bu cəhət hissələrin tənzimləmə funksiyası ilə bağlıdır.⁴⁰

Deməli, hər kəsin emosiya və hissələri onun özünə, ətraf aləmə bəslədiyi və məxsusi səviyyə daşıyan şəxsi münasibətidir.

Emosiyalarla doymuş-yüklənmiş tələbat-insanın əsas tələbatıdır. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, kitabxanaçıların yalnız 60 %-i öz emosiyalarını idarə edə bilirlər.

Kitabxanaçılar oxucu ilə ünsiyyətdə olarkən ələ əlaqə yaratmağa çalışmalıdır ki, oxucuya yönələn emosional təsir müsbət xarakter daşsın. Emosiyalar olduqca mürəkkəb və müxtəlifdir. Bu cəhətdən tədqiqatçılar çoxlu emosiya növləri müəyyənləşdirmişlər. Bunlardan kitabxana ünsiyyəti üçün xarakterik olanları qeyd edək:

- Köməklik göstərmək arzusunun doğan alicənablıq emosiyası;
- Özünü təsir tələbatı ilə əlaqədar qlorik emosiya;
- İdrak tələbatı ilə əlaqədar (öyrənmək, bilik əldə etmək məqsədilə (rahatlıq) ehtiyacından, yaxud tələbatdan yaranan qedonik emosiya;
- Biri-birinə müraciət prosesinin emosiyası.

Tədqiqatçıların izahına görə kitabxanaçılarla oxucuların biri-birini başa düşməsi ünsiyyət prosesinin müvəffəqiyyətini təmin edir və onun yaxşı nəticələnməsinə birbaşa təsir göstərir. İnsanın biri-birini dərk etməsində onun zahiri görünüşü, şəxsiyyəti və peşəkarlıq (oxucu üçün-oxuculuq) keyfiyyəti mühüm yer tutur.

Uzun illərin müşahidələri kitabxanaçılar və oxucular arasında əlaqəni asanlaşdıran və çətinləşdirən keyfiyyətləri ümumiləşdirməyə imkan verir.

Oxucunun nöteyi-nəzərinə kitabxanaçı ilə ünsiyyəti çətinləşdirən vasitələr: kitabxanaçının xarici görünüşü (geyimi, zövqsüzlüyü, səliqəsizliyi), saçının forması (səliqəsizliyi), kosmetikadan hədsiz çox istifadə, səsi (kobudluğu), nəzərləri (qaraqabaqlılığı), mimikası (təkəbbürlülüyü) və sairidir.

Oxucu ilə ünsiyyəti çətinləşdirən halların başqa səbəbi məlumatlılıq, ünsiyyət yaratmaq, kitabxana fondunu bilmək kimi peşəkarlıq keyfiyyətlərinin olmasıdır.

Bu deyilənlərin əksinə olaraq oxucuların nöteyi-nəzərinə kitabxanaçı ilə ünsiyyət yaranmasına kömək edən əlamətlər kitabxanaçının zahirən gözəl görünüşü; səliqəli geyimi, dilişirinliyi, mehribanlıq, nəvazişkarlığı, sifətində xeyirxahlıq cizgiləri hesab olunur. Bununla bərabər kitabxanaçının vacib sayılan şəxsi keyfiyyətləri sırasında oxucular tərəfindən ən çox qiymətləndirilən məlumatlılıq, savadlılıq, işgüzarlıq və ünsiyyət yaratmaq bacarığıdır. Çoxsaylı müşahidələr təsdiq edir ki, hər cür yaşdan olan oxucuların hamısını ən çox narazı salan hal kitabxanaçının etinasızlığıdır. Oxucular kitabxanaçının

istənilən məsələdə sərişdəsizliyini bağışlasalar da, öz sorğularına qarşı kitabxanaçının biganəliyini qəti bağışlamırlar.

Bu baxımdan oxucularla ünsiyyət yaratmaq işinə kömək edə bilən oxucu keyfiyyətləri barədə kitabxanaçıların da öz təsəvvürləri vardır. Bu sahədə kitabxanaçıların nəzərində oxuculardakı məsuliyyət hissi (kitabxanaya borcu olmamaq baxımından), nəzakətlik, hörməti qiymətləndirə bilmək bacarığı, məlumatlılıq yüksək qiymətləndirilir.

Müşahidələr təsdiq edir ki, kitabxanaçı ilə oxucunun bir-biri haqqında ilk təsüatları onların kitabxana xidməti proseslərindəki ünsiyyətində ciddi tənzimləyici rol oynaya bilər. Lakin ünsiyyətdəki çətinliklər ünsiyyətdə əngələ çevrilə bilər. Bu da ixtilafa gətirib çıxara bilər.

Tədqiqatçılar ünsiyyət maneələrinin aşağıdakı tiplərini xüsusi qeyd edirlər:

- Biri-birini şəxsən başa düşməmələri (düzgün qavramamaq) ilə əlaqədar yaranan maneə;
- Özünün davranışını, rəftarını şəraitə uyğun qurmağı bacarmamaqla əlaqədar yaranan maneə;
- Şərtləşdirilmiş müraciət qaydaları üzrə müvafiq formanı seçə bilməməklə əlaqədar yaranan maneə.

Bu maneələrin sırasında birinci qrup maneələr ünsiyyət partnyorlarının bir-birini qarşılıqlı qavramalarındakı səhvlərlə əlaqədar olan maneələrdir. Zahir cəhətdən qiymətləndirmədə, hərəkətin məqsədində, stüasiyanı dərk etməməklə mövcud səhvlər ünsiyyətdə maneələr yarada bilər.

İkinci qrup maneələr ünsiyyət qurmağı bacarmaqla əlaqədardır. Bir çox hallarda kitabxanaçı ilə

baş a düşür ki, oxucu ilə danışığında avtoritar ton seçməklə öz nüfuzunu artır a bilər. Lakin, kitabxanaçının təkəbbürlüyü, lovğalığı oxucuda ciddi narazılıq yaradır, kitabxanaçının ünsiyyətdə tətbiq etdiyi üsulu oxucu öz reaksiyası ilə dağıtmağa çalışır. Nəticədə təkəbbürlülüyə cavab olaraq adətən nəzakətsizlik baş verir. Əlbəttə ünsiyyətin bü cür təşkili kitabxanaçının nüfuzunun artmasına deyil, əksinə oxucuda ünsiyyətə girə bilməmək, eləcə də qorxu hissi yaradır. Məlum olur ki, kitabxanaçının təkəbbürlülüyü altında onun məlumatsızlığı, səriştəsizliyi, qeyri-peşəkarlığı gizlədir. Bu cür maneələri aradan qaldırmaq üçün oxucunun sorğusuna olan diqqətsizliyi dəyişmək, hörmət hissini formalaşdırmaq vacibdir. Bu sahədə başlıca rol kitabxanaçıya məxsusdur. Çünki, kitabxanada ünsiyyət yaratmaq məsuliyyəti kitabxanaçıya məxsusdur. Kitabxanaçı özünün peşəkarlığını artırmaqla oxucunun «çətin sorğuları» qarşısında qorxu hissindən azad ola bilər.

Üçüncü qrup maneələr müraciət formalarının seçilməsilə əlaqədardır. Əlbəttə qarşılıqlı müraciət məsələsi çox mühüm problemdir və təəssüflər olsun ki, bu vacib məsələyə lazımi diqqət yetirilmir.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, kitabxana şəraitində yaşından asılı olmayaraq hər bir oxucuya «Siz» deyə müraciət etmək çox münasib sayılır. Psixoloqlar qeyd edirlər ki, bu cür müraciət hətta 12-14 yaşlı yeniyetmələrə də aid edilməlidir. Əlbəttə bu hal oxucunu həm özünə, həm də kitabxanaçıya hörmət etməyə məcbur edə bilər. Ünsiyyət prosesi iştirakçılarının bir-birinə müraciət forması ilə əlaqədar məsələlər sözsüz ki, kitabxana etiketi sahəsinə aid-

dir. Araşdırmalardan məlum olur ki, kitabxana etikası, eləcə də kitabxana etiketi avropa ölkələrində və ABŞ-da mühüm məsələ kimi araşdırılıb qiymətləndirildiyi halda, keçmiş sovetlər məkanında yerləşən dövlətlərdə işlənməmişdir.

Kitabxana ünsiyyətində yaranan maneələr təcrübədə tez-tez mübahisəyə, münaqişəyə çevrilə bilər. Tədqiqatçılar münaqişənin obyektini və predmetini ayırırlar. Kitabxana ünsiyyətində oxucu tərəfindən münaqişənin obyektini peşəkar xidmət hüququ və xeyrixah münasibət; kitabxanaçı tərəfindən isə oxucuların kitabxanadan istifadə qaydalarını bilmələri və əməl etmələri, kitabxanaçıya hörmətlə yanaşmaları hüququdur.

Adətən obyektinə başa düşməkdə fikir ayrılığı yarandıqda münaqişə baş verir. Münaqişənin predmeti (səbəbi) daxili psixoloji səbəb hesab olunur ki, bu da tərəfləri münaqişəyə cəlb edir.

Təcrübələr göstərir ki, münaqişələr (mübahisələr) həm kitabxanaçıların, həm də oxucuların günahı üzündən baş verə bilər. Baş verən mübahisələrin (münaqişə) əsas baş vermə səbəbləri aşağıda qeyd olunanlar hesab edilir:

- Kitabxanaçının və yaxud oxucunun səriştəsizliyi (qaydalara əməl etmə);

- Bir tərəfin, yaxud hər iki tərəfin sosial-psixoloji baxımdan səriştəsizliyi (ünsiyyət yaratmaqda bacarıqsızlığı). Səbəblər içərisində münaqişələrin baş vermə səbəblərindən biri də ünsiyyət məhdudluğu üzündən olur. Ünsiyyət məhdudluğu səbəbindən bəzən sözün tonu, nəzər, hətta xırda jest belə mübahisə üçün səbəb ola bilər.

Bu prosesdə mübahisəni aradan qaldırmaq, onu yumşaltmaq kitabxanaçının borcudur. Özünə, öz emosiyalarına və əhvalına nəzarəti bacarmaq kitabxanaçının mühüm peşə xüsusiyyətidir. Ona görə də ünsiyyət prosesi kitabxanaçı üçün başa düşülməli və dərinəndən dərk olunmalıdır. Kitabxanaçının üzüglərliyi, köməkətməyə hazır olması və pedaqoji bacarığı o peşə xüsusiyyətlərindəndir ki, bununla o, hər cür mübahisəni aradan qaldırmağa, bütün ünsiyyət prosesini harmonik vəziyyətə gətirməyə nail ola bilir.

VII FƏSİL

Kitabxana mühiti və reklam

7.1. Kitabxana mühiti təşkilinin nəzəri əsasları

Hər bir oxucu özünün mütləq tələbatını ödəmək üçün kitabxanaya müraciət etməli olur. Çünki, hər bir təcrübəli oxucu bilir ki, özünün mənəvi tələbatına müvafiq çoxcəhətli mütləq sorğularının tam və dolğun ödənilməsi yalnız kitabxana şəraitində mümkündür. Əlbəttə, oxucu sorğularının ödənilməsi kitabxananın abonement və ya qiraət zallarında, məlumat-bibliografiya şöbəsində həyata keçirilir. Bu prosesdə kitabxanaçı istər birbaşa, isətersə də müxtəlif vasitələrlə oxucuya kömək edir, onun mütləq tələbatının ödənilməsində vasitəçi olur.

Kitabxana şəraitində oxucuların öz sorğularına cavab almaq prosesində onların fəaliyyətinə müsbət və mənfi təsir göstərən müxtəlif amillər kitabxana mühiti anlayışını yaradır. Yeni kitabxana mühitinə buradakı şəraitlərin məcmusu, maddi və mənəvi amillərin təsirlə əhatə olunmuş mühit kimi baxmaq lazımdır. Bu mühit əsas amil kimi kitabxanaçıların və oxucuların məqsədyönlü fəaliyyətinə təsir göstərir.

Maddi amillər dedikdə, buraya-kitabxana fondu, məlumat-bibliografiya aparatını təşkil edən sənədlər, kitabxanada mövcud avadanlıqlar, texniki vasitələr, bina, onun daxili quruluşu, məzmunu daxildir. Bütün bunlar həm kitabxana kollektivinin, həm

də oxucuların intellektual, mənəvi, estetik və emosional imkanlarını təcəssüm etdirir.

Eyni zamanda bütün bunlar kitabxana kollektivində kitabxanaçılarla oxucular arasında, oxucuların öz aralarında mikromühit yaradır.

Kitabxana mühiti yalnız oxuculara xidmət üzrə deyil, kitabxananın müxtəlif sahələrində də özünü göstərir. Bu baxımdan kitabxana mühiti hər bir kitabxanada üç funksional sahədə mövcuddur. Bunlar: a) oxucular (istifadəçilər) üçün və oxuculara xidmət üçün zona; b) oxucularla əlaqəsi olmayan, kitabxana işçilərinin istehsalat işlərini həyata keçirmələri üçün ayrılmış zona; c) Kitabsaxlayıcı. Bu sahələrin hər üçündə mövcud mühit işin nə dərəcədə yerinə etirilməsinə öz təsirini göstərir. Bunların sırasında oxuculara xidmət zonası xüsusi qeyd edilməlidir. Kitabxananın mövcudluğunun mahiyyətini, qarşısında qoyulan vəzifənin icrasını əks etdirən bu zona (sahə) kitabxana mühitinin həm psixoloji, həm mənəvi, həm fiziki, həm də etik və estetik tərəflərini əks etdirir. Beləki burada abonement şöbəsinin, hər bir qiraət zalının, soraq biblioqrafiya aparatının, eləcə də nəzarət zonası və oxucuların istirahəti üçün ayrılmış zonanın kitabxana mühiti nəzərdə tutulur. Bu gün böyük elmi məlumat potensialına malik bəşər övladı təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarının məzmununu açan, müxtəlif sahələr üzrə yeni-yeni elmi məlumat verən, yeni elmi kəşfləri şərh edən əsərlər yaradır. Bunlardan xəbər tutmağa can atan yüzlərlə oxucunun çoxminli, bəzən çoxmilyonlu kitab fonduna yol tapmasına imkan yaratmaq üçün kitabxanaçılar kitab fondunun modelini (kataloq və

kartoteka sistemini) oxucuların istifadəsinə verirlər. Bununla da hər bir oxucu zəngin kitab fondu ilə tədricən tanış olmağa və ondan səmərəli istifadə etməyə başlayır.

Bu proses kitabxanaçılar qarşısında belə bir sual qoyur ki, kitab fondunun məzmununu oxucular üçün hansı sistem üzrə açmaq vacibdir. Çünki, kitabxanaşünasları ən çox düşündürən məsələlərdən biri kataloq-kartoteka sistemində ədəbiyyatın hansı ardıcılıqla əks olunması qənaəti olmuşdur. Bu baxımdan məlumat aparatında ədəbiyyatın düzülüş sistemini iki cəhətdən: a) nəşrlərin əhəmiyyətliliyi, b) nəşrlərə sorğunun çoxluğu nöqtəyi-nəzərdən həyata keçirirlər.

Kitabxanaların çoxillik təcrübələri göstərir ki, nəşrlərin əks etdirilmə sistemində ardıcılığı onların əhəmiyyətliliyi baxımından həyata keçirmək daha vacibdir. Çünki, konkret nəşrlərə sorğunun çoxluğu adətən müvəqqəti xarakter daşıyır. Elmi əhəmiyyətinə görə fərqlənən əsərlər daim öz aktuallığını saxlayır. Məsələn Aristotelin elmi əsərləri, Nizami Gəncəvinin xəmsəsi oxucuların əbədi maraq obyektii olaraq qalır. Bütün bunları nəzərə alaraq və kitabxana mühitinin tələblərinə uyğun olaraq nəşrlərin həm açıq rəf üsullarında, həm də kataloq-kartoteka sistemində əks etdirilməsi zamanı yalnız sistemliliklə kifayətlənməməli, həm də tematik, eləcə də janrlar üzrə düzülüşdən istifadə olunmalıdır. Bu isə həm elm sahələri üzrə, həm konkret mövzu üzrə, həm də janrlar üzrə sorğulara cavab tapmaqda həm oxucuların, həm də kitabxanaçıların işini çox asanlaşdırır.

Oxucuların kitabxanadan lazımi səviyyədə səmərələnməsi üçün kitabxana mühitinin bir cəhəti də

oxucular üçün istiqamətləndirici xarakter daşıyan biblioqrafik informasiyanın verilməsidir. Biblioqrafik informasiya özündə üç funksiyanı birləşdirir. Bunlardan birincisi kitabxanaya yeni daxil olan çap məhsulları barədə cari informasiyadır ki, onun köməyi ilə oxucular yeni nəşrlər haqqında biblioqrafik siyahılar, bülletenlər vasitəsilə məlumatlanırlar. Bu məlumatlanma əlbəttə oxucularda yeni-yeni mütləq marağı, yeni sorğular yaradır. Biblioqrafik informasiyanın ikinci funksiyası kitabxanada mövcud ədəbiyyat haqqında geniş təfəssilatı ilə oxuculara məlumat verməkdir. Bu iş kitabxananın kataloq-kartoteka sistemi ilə həyata keçirilir. Biblioqrafik informasiyanın üçüncü funksiyası oxucuların mütləq marağının fəallaşdırılmasına təsir göstərir. Bu funksiya mövzular və janrlar üzrə biblioqrafik göstəricilər tərtib edərək oxucuların istifadəsinə verməklə oxucularda müəyyən mövzulara və janrlara aid konkret kitablara olan marağı gücləndirmək məqsədi daşıyır.

Kitabxana mühitinə daxil olan mühüm məsələlərdən biri də hər bir kitabxanada kitab rəflərinin oxucular üçün açıq və ya bağlı olmasıdır. Əgər kitabxanada açıq rəf üsulu mövcud deyildirsə onda oxucu kitabxana fondu haqqında məlumatı kataloq-kartoteka, əyani vasitələr, mətbuat informasiyası (çap olunmuş biblioqrafik vəsaitlər, bülletenlər, yaddaşlar və s.) və kitabxanaçının konsultasiyası vasitəsilə əldə edə bilər. Kitabxanada açıq rəf üsulu şəraitində isə oxucu sərbəst surətdə kitab rəflərindəki çap məhsullarını araşdırır, kitablara əyani şəkildə tanış olur, özünün mütləq marağına səbəb olan,

eləcə də oxunmasını vacib bildiyi kitabı seçib götürür. Əlbəttə kitabxana mühiti çərçivəsində oxucuların istifadəsinə verilən açıq rəf üsulunda çap məhsulları elmi əsaslar üzrə sistemli düzülmüş olur ki, onu araşdırmağı asanlaşdırmaq üçün kifayət qədər istiqamətləndirici vasitələrdən, şöbələri, bölmələri, yarım bölmələri göstərən ayrıclardan istifadə olunur. Kitabxana sənədlərini və başqa informasiyanı kitabxana mühitində oxucuların əldə edə bilməsi yolu, ümumi sxemi ayrı-ayrı kitabxanaların tipindən, növündən (uşaq kitabxanaları, böyüklər üçün kütləvi kitabxanalar, elmi-texniki kitabxanalar və s.) asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Konkret kitabxanada abonement və oxu zallarının, açıq rəf üsullarının, məlumat-bibliografiya şöbəsinin, incəsənət şöbəsinin, yeni nəşrləri nümayiş etdirən sərgi zallarının mövcudluğu, eləcə də müxtəlif nəşr növlərinin və tiplərinin kitabxana üçün vacibliyi həmin sxem əsasında həyata keçirilir.

Kitabxana mühitinin oxucuya ilkin təsiri binanın girişində, xüsusilə kitabxananın vestibülündə başlayır. Vestibülün estetik cəhətdən aydın, məqsədyönlü şəkildə tertibatı buraya gələnlərdə, xüsusilə kitabxananın daimi oxucularında yüksək emosional əhval-ruhiyyə yaradır. Kitabxana haqqında daha canlı təsəvvür yaratmaq üçün vestibüldə vacib sayılan müxtəlif məzmunlu reklamlardan istifadə olunmalıdır.

Bu reklamda kitabxananın xidmət xüsusiyyətləri, fondun məzmunu, oxucuların tərkibi, burada fəaliyyət göstərən dərnəklər, maraq klubları haqqında məlumatlar verilməlidir. Eyni zamanda vestibüldə kitabxa-

nanın fəaliyyəti ilə əlaqədar oxucuların rəylər kitabı da qoyulmalıdır.

Bunlar isə kitabxana mühiti haqqında təsəvvürü canlandırmaqla, oxucuda məqsəd aydınlığı yaradır və ona kitabxanadan daha səmərəli istifadə etmək istəyi aşılayır.

Kitabxanaya gələn bütün oxucular vestibüldən keçdiyi üçün hazırlanmış reklamlar abonentlərin ümumi mütləq tələbatına istiqamətləndirilməlidir. Reklamların ən kütləvi xarakter daşıyanları isə oxucuların abonement və qiraət zallarına getdikləri hissədə asılmalıdır. Bu vəziyyət, müvafiq mühitin təsiri xüsusi psixoloji rol oynayır, oxucunun diqqətini, istəklərini, söylərini sanki səfərbərliyə alır.

Kitabxanalarda istifadəçilərin öz sorğularına operativ cavab ala bilmələrinə kömək üçün avtomatlaşdırma işləri aparılır. Bu isə kitabxananın abonement və oxu zallarında qoyulmuş kompüterlərin ekranlarından oxucuların öz sorğuları üzrə informasiya, eləcə də lazımı məsləhət almalarına imkan verir ki, nəticədə kitabxanada soraq-biblioqrafiya xidməti funksiyasında dəyişiklik baş verir. Kitabxana mühitinin təsiri ilə, yeni oxucular kitabxana şəraitində məqsədyönlü axtarışlar aparmaqla, müxtəlif köməkçi vasitələrdən istifadə etməklə, kitabxanaçılarından lazımı məsləhətlər almaqla tədricən məlumatlar, mədəniyyətlər dünyasına daxil olur, özlərinin intellektual imkanlarını zənginləşdirmək üçün aydın istiqamət əldə edirlər. Bu mühitdə oxucular müxtəlif növ dialoq vasitələri ilə ünsiyyətə girməli olurlar. Bu ünsiyyət vasitələri sözlər (kitabxanaçıların sözü, kitablardakı sözlər, müxtəlif elanlardakı izahedici sözlər), səs

(qramplastikalarda, moqnitofonlarda ifadə olunan sözlər) və əyani obrazlardan (kitabxanada nümayiş etdirilən şəkillər, plakatlar, qısa metrajlı kinolar və vidioyazılar) ibarətdir.

Bu gün oxucular az vaxt içərisində daha çox informasiya almaq, hər hansı bir informasiya daşıyıcısını əldə etməklə daha çox məlumata nail olmaq istəyindədir. Bu baxımdan oxucular (istifadəçilər) kompüterlərin, telekommunikasiya sistemlərinin, lazer və maqnitooptik disklərin, sürətçixartma texnikasının kitabxana xidmətinə daxil edilməsini mühüm nailiyyət kimi qiymətləndirir, bu imkanlardan istifadə etməyin çox səmərəli olduğunu qeyd edirlər. Çünki, yeni texnika və texnologiya kitabxana şəraitində sənədlərin asan və tez əldə edilməsinə kömək göstərməklə bərabər, həm də əldə edilən bir çox materialların rahat ev şəraitində istifadəsinə imkan verir. Odur ki, gələcəyin kitabxanaları yeni informasiya texnologiyaları ilə də çox bağlı olacaq. Bütün bunlar isə kitabxana mühiti atmosferini müəyyən edir, həm də kitabxanaçılardan və istifadəçilərdən lazımi intellektual səviyyə, ümumi mədəniyyət tələb edir.

Kitabxanaların texniki və texnoloji cəhətdən təchizatı kitabxana mühitinin başqa elementlərinə də ciddi təsir göstərir. Bu baxımdan kitabxana binasının memarlıq baxımından məqsədyönlü planlaşdırılması, sənədlərin müvafiq baxımdan məqsədüeyğun planlaşdırılması, sənədlərin, müvafiq informasiyanın oxuculara münasib qaydada çatdırılması məsələlərini qarşıya qoyur.

Kitabxana mühitinin başlıca qayəsi kitabxana şəraitində oxucunun mənəvi və fiziki, xüsusilə psixoloji cəhətdən rahat araşdırmaq, əldə etdiyi sənəddən səmərələnmək, düşünmək, mənəvi tələbatının tam və dolğun ödənilməsinə nail olmaq istəyinin təminatıdır. Bütün bunlar isə görkəmli mütəxəssislərin dediyi kimi, hər bir oxucunun həm də özünü ifadəsinin təminatıdır.

Hər bir kitabxana haqqında oxucularda dolğun təsəvvür yaratmaq üçün kitabxananın tarixini, iş təcrübəsini əks etdirən sərgilər tərtib edilməli, bu sərgilərdə kitabxananın fəaliyyəti ilə əlaqədar aldığı fəxri fərmanlar, diplomlar, nişanlar nümayiş etdirilməlidir.

Kitabxana reklamının təşkili ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlər zamanı dörd cəhət nəzərə alınmalıdır. Bunlardan: a) Kitabxana xidməti sistemi və onun bütün istiqamətləndirmə reklamı; b) kitabxana və onun bütün xidmət sahələri, bu xidmətdən səmərələnmək imkanı reklamı; c) struktur bölmələr, onların xidmət sahələri, bu bölmələrə yönəltmə reklamı; d) ayrı-ayrı xidmət sahələri (məsələn, sərgilər, informasiya günləri, marağ klubları) və onlardan istifadə imkanları reklamı.

Kitabxana reklamının hazırlanması və təqdim edilməsi zamanı insan idrakının və diqqətinin psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla reklamın daha çox təsirli olmasını, kitabxananın hər hansı xidmət növünə marağın artırılmasına nail olmaq imkanı yaranır.

Kitabxana reklamının təsir gücünün artırılmasında rənglərin, şəkillərin mühüm rolunu nəzərə almaq

vacibdir. Bu cəhətdən rənglərin harmoniyasını sənətkarcasına duymaq və ondan səmərəli istifadə etmək lazımdır.

Kitabxana reklamını təşkil edərkən məsələyə yalnız kitabxana haqqında faktları oxucuların nəzərinə çatdırmağa cəhd göstərmək deyil, həm də bu faktları nə şəkildə, hansı formada, hansı estetik məzmununda təqdim etməyin mühüm əhəmiyyəti vardır ki, kitabxanaçılar bunu nəzərə almalıdırlar.

7.2. Kitabxana xidməti sahəsində reklam işi

Kitabxana şəraitində oxucuların, bütövlükdə istifadəçilərin kitabxana fondundan və soraq-bibliografiya aparatından istifadəsini asanlaşdıran istiqamətverici informasiya sırasında reklam informasiyasını-yəni reklamı xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu məqsədə xidmət edən reklam kitabxana reklamı adlanır. Kitabxana reklamı-kitabxana haqqında, kitabxana xidməti barədə, eləcə də kitabxanadakı çap məhsullarının məzmunu, əhəmiyyəti barədə oxucuları məlumatlandırmaq, onlarda bu xidmətdən istifadə etməyə maraq yaratmaq məqsədinə xidmət edir.

Kitabxana reklamı yalnız istifadəçiləri deyil, həm də kitabxanaçıları fəallaşdırmaq imkanına malikdir. Məntiqi mahiyyət kəsb edən bir cəhəti qeyd edək ki, əhalinin diqqətini, marağını özünün fəaliyyətinə, xidmət işinə yönəltmək istəyən hər hansı müəssisənin, təşkilatın, qurumun özü döviyyəyə verdiyi reklamların məqsədinə uyğun olaraq səfərbər olunur, ciddi məsuliyyət hiss edir. Bu hal kitabxanaların da fəaliyyətində özünü aydın hiss etdirir. Əks təqdirdə kitab-

xanaçılar, «mənim müxtəlif məzmunlu sorğularım sizin reklamlarınız əsasında yaranıb, bunlara cavab istəyirəm»-deyən oxucuların tələbləri qarşısında aciz qala bilərlər.

Kitabxana reklamı xidmət barədə, çap məhsulları və onların məzmun istiqaməti üzrə istifadəçilərdə təsəvvür yaratmaqla bərabər, hər hansı çap məhsulu da, nə vaxt və hansı mövcud qayda ilə əldə etmək barədə də məlumat verir. Belə ki, kitabxananın yerləşdiyi ünvan, kitabxana şəraitində kataloq və kartoteka sisteminin, biblioqrafik göstəricilərin harada yerləşdiyi, kitabxana tərəfindən həyata keçirilən kütləvi tədbirlərin nə zaman, harada keçiriləcəyi, eləcə də tədbirin əsas istiqamətlərinin tərkibi haqqında aydın təsəvvür yaradıla bilər. Bununla bərabər kitabxanada oxucuların ədəbiyyat axtarışına istiqamət vermək üçün reklam vasitəsilə oxuculara əlifba və sistemli kataloqlardan, EHM-dən və başqa texniki vasitələrdən necə istifadə etmək yolları barədə də məlumat verilir.

Məlumdur ki, kitabxana reklamı oxuculara nəyin nə zaman, harada, necə və kim tərəfindən həyata keçiriləcəyi fikrini çatdırmaqla bərabər, həm də onları bu sahədə real fəaliyyətə həvəsləndirir. Belə ki, oxucu rast gəldiyi kitabxana reklamının təsiri ilə kitabxanalara müraciət edir, kitabxanalarda öz marağına uyğun olan kütləvi tədbirlərdə iştirak etməli olur, kitabxananın məlumat aparatına müraciət etməklə yeni-yeni mütləq sorğusu əldə edir. Kitabxanalarda bu sahədəki məqsədlərinə nail olmaq üçün hər bir reklamın estetik cəhətdən, eləcə də oxucularda inam doğurmaq üçün məntiqilik baxımından təsirli olması-

na, oxucuda emosional istək yarada bilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Hər bir reklamın öz məqsədi baxımından oxucuda emosional istək yarada bilmək imkanı xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır. Çünki, emosional istək insanı coşğun fəaliyyətə, məqsədli yaradıcılıq mühitinə yönəldir. Emosialar fərdi təcrübə üçün böyük əhəmiyyətə malik olub, davranışı, fəaliyyəti daxilən tənzim edən proseslərdən biridir.

Kitabxana reklamı kitabxana şəraitində mütləq etməyin səmərəliliyi və burada xidmət prosesləri barədə özünəməxsus anlayış yaratmaq imkanına malikdir. Hər bir kitabxananın həyata keçirdiyi reklam işi həmin kitabxananın iş xüsusiyyətləri barədə oxucularda aydın təsəvvür yaradır, başqa kitabxanalardan fərqli cəhətlərini göstərməklə onun obrazını yaratmış olur.

Kitabxana reklamı adətən müxtəlif məzmunlu kitabxana xidməti barədə istiqamətləndirici rol oynamaq imkanına malikdir. Bu cəhətdən məqsədinə görə reklamlar iki növə bölünür. Birinci növ reklamlar-kitabxananın ümumi simasını açan, iş xüsusiyyətlərini şərh edən reklamlardır. İkinci növ reklamlar isə-kitabxana tərəfindən həyata keçirilən konkret tədbirlər, konkret xidmət növü haqqında məlumat verən reklamlardır.

Müxtəlif yaşayış məntəqələrində, xüsusilə şəhər mühitində yayılma kanallarının və vasitələrinin əlaqələri üzrə reklamlar da mövcuddur ki, bunlardan qəzet və jurnal reklamı, radio və televiziya reklamı, küçələrdə evlərin divarlarına, hasarlarda yapışdırılmış reklamlar, eləcə də avtomobillərdə və müxtəlif

nəqliyyat növlərində asılmış reklamlar və s. göstərmək olar.

Hər bir kitabxananın kollektivi yaxşı bilir ki, oxucular öz maraqları, bilik səviyyələri, mütaliə mədəniyyəti səviyyələri, ixtisas və peşələri baxımından müxtəlif olduğu kimi, onların kitabxana haqqında, kitabxananın xidmət imkanı haqqında məsəvvürləri də müxtəlifdir. Ona görə də hər bir oxucu qrupu üçün ümumi xarakterli reklamlarla bərabər, həm də ayrı-ayrı qrupların marağını, təhsil səviyyəsini, eləcə də təqdim olunan xidmət növünü nəzərə alaraq müvafiq reklamlar hazırlanmalıdır.

Kitabxana reklamında adətən müxtəlif vasitələrdən və formalardan istifadə olunur. Bunlar əyani, mətbuat və şifahi vasitələrdir. Bundan başqa kitabxanalar öz xidmət üsulları və imkanları barədə oxucuları məlumatlandırmaq üçün radio və televiziya reklamından da istifadə edə bilirlər.

Bu gün kitabxana reklamının aşağıda qeyd olunan bir sıra formalarından daha çox istifadə olunur:

- elan, bildiriş modifikasiyalardan hazırlanmış kitabxana plakatları. Bu cür plakatlar kitabxananın təşkil edəcəyi hər hansı kütləvi tədbir haqqında, yaxud bir ay ərzində keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər barədə məlumatı əks etdirir. Bundan əlavə təlimat-metodik xarakterli plakatlardan da istifadə edilir ki, bu cür plakatlar oxuculara mütaliə mədəniyyəti aşılamaq, müxtəlif növlü kataloq və kartoteka sistemlərindən istifadə qaydalarını, həmçinin kitabxanalararası abonement üsullarından səmərələnmək yollarını izah etmək məqsədi daşıyır. Kitabxana reklamı ilə əlaqədar kitabxana haqqında ümumi xarakterli məlumat vermək məqsədilə çap olunmuş bələdçilər, məlumat kitabçaları, prospektlər, vərəqələr və s. oxu-

cularda kitabxana haqqında məqsədyönlü təsəvvür yaradır.

VIII FƏSİL

Kitabxana xidmətinin effektivliyi

Cəmiyyətin həyatında, onun intellektual məzmunununun formalaşmasında ciddi rolunu oynayan kitabxanaların çoxşaxəli fəaliyyəti bütün mütləqsevərlərin diqqətini cəlb edir. Bu fəaliyyətin nə dərəcədə səmərəli olması cəmiyyətin həyatında aydın hiss olunur.

Məlumdur ki, hər bir fərdin, hər bir təşkilatın, idarə və müəssisənin fəaliyyəti cəmiyyətin nəzarəti altındadır və ictimaiyyət tərəfindən qiymətləndirilir. Bu nəzarət, bu qiymətləndirmələr həm fərdlərin, həm də idarə və müəssisələrin məsuliyyət hissini artırır. Bu baxımdan cəmiyyət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən kitabxanaların fəaliyyəti, bu fəaliyyətin, xüsusilə oxuculara xidmət işinin qiymətləndirilməsi məsələsi özünün elmi-nəzəri izahını tapmalıdır.

Bir cəhəti qeyd edək ki, kitabxana fəaliyyətinin, xüsusilə oxuculara xidmət işinin qiymətləndirilməsi məsələsi birmənalı izah olunmur. Oxuculara xidmətin mövcud qiymətləndirmə sistemi, yəni bu sahədə əsas göstəricilər-oxucuların miqdarı, kitab verilişinin, keçirilən kütləvi tədbirlərin sayı fəaliyyətin son nəticələrinin nailiyyətlərini əks etdirmir. Çünki oxucuların ümumi sayı, kitab verilişlərinin miqdarı abonemə nə dərəcədə xidmət göstərildiyini, mütləq sorğularının ödənilməsi vəziyyətini, oxucu sorğularının inkişaf etdirilməsi məsələsini təhlil

etməyə imkan vermir. Ona görə də bu sahədə daha adekvat-yeni daha məqsəduyğun göstəricilərə müraciət etmək lazım gəlir.

Müasir kitabxanaşünaslar kitabxanaların fəaliyyətində özünü göstərən müsbət nəitcələri fəaliyyətin effektivliyi kimi izah etməyə çalışırlar. Əlbəttə bu sahədə başqa yanaşmalar olsa da, kitabxana fəaliyyətində effektivlik termini kitabxananın öz məqsədinə nail olma dərəcəsini əks etdirən bir anlayış kimi məqsədamüvafiqdir. Çünki, effektivlik sosial məqsədin nailiyyətlərinin məhsuldarlığı anlayışını verir. Belə ki, az vaxtın, zəhmətin müqabilində kitabxanaçıların oxuculara müxtəlif məzmunlu xidmət sahəsində müvafiq göstəricilərə nail olmaları təsəvvürünü yaradır.

Kitabxana xidmətinin effektivliyinin mühüm komponentlərindən biri keyfiyyətdir. Kitabxana xidmətinin keyfiyyəti adətən oxuculara xidmət prosesində müxtəlif cəhətdən baş verən keyfiyyətlərin məcmusudur.

Kitabxana xidmətinin keyfiyyətini bu xidmətin xüsusiyyətlərinin oxucuların çap məhsullarına və başqa informasiyalara olan tələbatına müvafiqlik dərəcəsi kimi qiymətləndirmək lazım gəlir. Hər hansı hadisə və ya predmet kimi kitabxana xidməti də çoxkeyfiyyətlidir. Çünki, bu xidmətin özünəməxsus olan hər bir cəhəti öz keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinə malikdir. Kitabxana xidmətinin mühüm və az mühüm sayılan cəhətlərini fərqləndirmək lazımdır. Məsələn, oxucu sorğularının ödənilməsində və arayışların verilməsində relevantlıq mühüm cəhət, oxuculara xidmət prosesində kitabxanaçının

mehriban münasibəti isə az mühüm sayılan cəhətdir. Əlbəttə xidmət prosesində özünü göstərən hər hansı başqa cəhət oxucu tələbatına uyğun gəlmədikdə xidmətin keyfiyyəti aşağı düşmüş olur. Ümumiyyətlə keyfiyyət, sosial mahiyyət kəsb edən effektiv məhsuldarlığına mühüm təsir göstərir.

Kitabxana xidmətinin effektivini qiymətləndirmək üçün adekvat (uyğun, münasib) meyarlar və göstəricilər müəyyənləşdirmək vacibdir. Kitabxana xidməti effektivliyinin qiymətləndirilməsi meyarı oxucuların-istifadəçilərin müxtəlif çap əsərlərinə olan mütaliə sorğularının tam və dolğun ödənilməsi və inkişaf etdirilməsi kimi başa düşülməlidir. Mütaliə sorğularının ödənilməsinin tamlığı kitabxana xidmətinin məqsədinə müvafiq olaraq kitabxanaçıların oxucu tələbatlarına cavab verən müxtəlif xidmət üsullarını nə dərəcədə yerinə yetirmələrindən, hansı keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinə nail olmalarından asılıdır. Bununla bərabər oxucu sorğularının ödənilməsinin tamlığı kitabxananın maddi-texniki və maliyyə imkanlarından da çox asılıdır.

Adı çəkilən meyar əsasən xidmət vasitələrinin qiymətləndirilməsi, kitabxanadan istifadə sisteminin intensivliyinin qiymətləndirilməsi, müxtəlif kitabxana xidmətinin qiymətləndirilməsi, eləcə də xidmət mədəniyyətinin qiymətləndirilməsi kimi göstəricilər kitabxana xidmətində məhsuldarlıq göstəriciləri sistemi kimi izah olunur.

Kitabxana xidmətini qiymətləndirməkdə istifadə olunan rəqəmlər adətən kitabxana sənədlərinin təhlili, kitabxana statistikasının təhlili, müsahibələrin

təhlili və sorğuların təhlili üsulları ilə aşkar edilir. Hər bir göstəricinin hesablanmasından sonra alınan rəqəm səmərəliliyin kəmiyyət göstəricisidir. Bu isə kitabxana xidmətinin effektivliyinin sosial tərəfi kimi ifadə olunur. Bununla bərabər kitabxana xidmətinin effektivliyinin iqtisadi tərəfi də mövcuddur. Bu isə həyata keçirilən xidmət işinin sərf olunan vaxtın qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Kitabxana xidməti effektivliyini qiymətləndirməyə dair irəli sürülən yanaşmanın mahiyyətini açmaq üçün məhsuldarlıq göstəricilərinin izahını vermək vacibdir. Kitabxana xidmətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün bir sıra göstəricilər qrupu müəyyənləşdirilmişdir. Bu cəhətdən birinci növbədə xidmət vasitələrinin qiymətləndirilməsi üzrə göstəricilər qrupunu izah edək. Kitabxanada xidmət vasitələrinin qiymətləndirilməsi üzrə göstəricilər qrupu kitabxana xidmətinin təminatını (kitabxananın fondu, kadrları, bina şəraiti, maliyyə imkanı və s), mövcud vasitələrlə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq imkanını, xidmət barədə oxucuların ümumi fikirlərini əks etdirməyə imkan verir. Bu göstəricilər qrupuna, oxucu kontingenti və əhalinin kitab təminatı, fonda müraciətlərin miqdarı, açıq rəf üsulu üzrə fondan istifadə dərəcəsi, məlumat-bibliografiya aparatından istifadə imkanı dərəcəsi, kitabxananın iş rejiminin oxucuların tələbatına uyğunluğu dərəcəsi, kitabxananın ümumi tələbatı və fondun komplektləşdirilməsi üzrə maliyyə imkanları və s. kimi göstəricilər daxildir. Bütün bunlarla bərabər bu göstəricilər qrupuna həm də kitabxana xidmətindən

oxucuların həm mənəvi, həm də fiziki cəhətdən rahat istifadə etmək imkanını daxil etmək lazımdır.

Kitabxana xidmətinin inkişafı xidmət sahələrinin həcmnin artırılmasını, istifadəçilərə yeni xidmət növləri təklif etməyi tələb edir. Bu sahədəki nəticələri əks etdirmək üçün bir sıra göstəricilərdən istifadə etmək məsləhət görülür. Bunlar: yeni xidmət formalarının inkişaf dərəcəsi, xidmət növlərinin həcmnin artırılması dərəcəsi kimi göstəricilərdən ibarətdir. Bu göstəricilərdən birincisi oxuculara mövcud şəraitdə yeni xidmət formalarının sayının keçmiş ildəki xidmət formalarının sayına nisbətini əks etdirməyə, bu sahədə inkişafı göstərməyə yönəlir. Kitabxana xidmətinin həcmnin artırılması dərəcəsini hesablamaq üçün il ərzində baş verən inkişafı əks etdirən müvafiq göstəricilərdən istifadə olunmalıdır. Bunlar: bütün bölmələr üzrə il ərzindəki kitab verilişinin, keçirilən kütləvi tədbirlərin, verilmiş yazılı və şifahi arayışların keçən ilə nisbətən artımını əks etdirən göstəricilərdir. Bununla bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, bu göstəricilərdən istifadə zamanı baş verən keyfiyyət dəyişikliyinə də qiymətləndirilməsi vacibdir. Çünki, cari ilə keçən il ərzindəki dəyişikliyin səbəbləri aydınlaşdırılmalıdır.

Kitabxana xidmətinin effektivliyini aşkarlayan ikinci qrup göstəricilər konkret kitabxananın, yaxud konkret kitabxana şəbəkəsinin xidmətindən əhalinin istifadəsinin intensivliyinin qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Üçüncü qrup göstəricilər kitabxanada müxtəlif növ xidmətin məhsuldarlığını qiymətləndirməyə imkan verir. Onu da qeyd edək ki, xidmətin xarakteri

oxucu sorğularının tipindən asılı olur ki, bu sahədəki göstəricilərin qiymətləndirilməsinə fərqli yanaşılmalıdır. Çünki, oxucu sorğuları məzmunca sadə və mürəkkəb olmaqla yanaşı, onların ödənilməsi prosesi də bəzən ciddi problemlər yarada bilər. Bu mənada məhsuldarlıq göstəricilərinin şərhinə də ehtiyac duyulur.

Sorğular üzrə xidmətin məhsuldarlıq göstəriciləri özünü üç cəhətdən göstərir. Bunlar birdəfəlik sorğu üzrə xidmətin məhsuldarlıq göstəriciləri, daimi sorğular üzrə xidmətin məhsuldarlıq göstəriciləri, kitabxanada keçirilən müxtəlif məzmunlu kütləvi tədbirlər üzrə məhsuldarlıq göstəricilərindən ibarətdir.

Birdəfəlik sorğular üzrə xidməti kitabxana o zaman həyata keçirir ki, oxucu hər hansı çap əsərinə düzgün yönəldilmiş sorğu üzrə kitabxanaya müraciət edir.

Bu cür arayış və yaxud sorğu kitabxanaçının köməyi ilə dəqiqləşdirilir. Bu baxımdan belə xidmət qrupunun məhsuldarlığının qiymətləndirilmə göstəriciləri-sorğunun ödənilməsi və ya ödənilməməsi kimi istifadə olunur. Məsələn, hər hansı bir oxucu Dağlıq Qarabağın tarixi və ermənilərin bu əraziyə köçürülməsi məsələsini araşdırmaq istəyi ilə əlaqədar kitabxanaya müraciət edir. Kitabxanaçı oxucu ilə birlikdə həmin sorğuya dair mövcud əsərləri dəqiqləşdirir. Sorğunun ödənilməsi isə bu kitabxananın kitab fondunun imkanından asılı olur. Həmin kitablar bu kitabxanada varsa, kitabxanaçı tərəfindən sorğu ödənilir, yoxdursa oxucuya yox cavabı verilir. Beləliklə, birdəfəlik sorğuya verilən hə və yox cavabı xidmətin

keyfiyyətini əks etdirir. Oxucu sorğularını oxucu tələbnaməsi və rəqəsi vasitəsi ilə qəbul edən kitabxanalarda ödənilməmiş sorğular-yəni sorğuya yox cavabları həmin tələbname və rəqəsində qeyd olunur. Oxucu sorğularını şifahi şəkildə qəbul edən kitabxanalarda isə ödənilməmiş sorğular –yox cavabları xüsusi dəftərdə qeyd edilir. Kompüter imkanlarından istifadə edən kitabxanalarda isə bütün bu nəticələr –hə və yox cavabları kompüterdə asanlıqla əks etdirilir.

Kitabxanalarda adətən oxucuların həm müəyyən, həm də qeyri-müəyyən sorğuları ödənilməli olur. Müəyyən sorğular da məlum olduğu kimi mövzu və konkret sorğuya bölünür ki, bu sorğuların hər birinin ödənilməsi qaydası kitabxana xidmətində keyfiyyət və məhsuldarlıq dərəcəsinə ciddi təsir göstərir. Belə ki, oxucu hər hansı müəyyən bir kitaba olan konkret sorğu ilə kitabxanaçıya müraciət edir. Həmin kitab fondada olmadığı üçün kitabxanaçı, oxucunun razılığı ilə soruşulan kitabı başqa kitabla əvəz etməli olur. Əlbəttə əvəz olunan kitab oxucunu tam razı salmış olsa da, oxucunun ilk istədiyi kitaba olan sorğusunu ödəməklə müqaisədə, sorğunu başqa kitab hesabına ödənilməli üçün bu cür ödənilmə qeyri-dəqiq ödənilmə hesab edilir. Bu fikir də bir daha təsdiq edir ki, kitab fondunun oxucu tələbatına uyğunluğu kitabxana xidmətində keyfiyyət və məhsuldarlıq üçün-son nəticədə kitabxana xidmətinin effektivliyi üçün ciddi zəmin yaradır.

Kitabxana xidmətində belə hallar da olur ki, oxucu kitabxanaçıya mövzu sorğusu ilə əlaqədar müraciət edərək bir neçə konkret kitabın adını çəkir.

Bu halda kitabxanaçı oxucuya həmin mövzu üzrə yeni nəşrlər, eyni zamanda əlavə materiallar tövsiyə edir. Əlbəttə bu hal yalnız sorğunun ödənilməsi deyil, həm də oxucunun mütləq tələbatının inkişaf etdirilməsidir. Kitabxanada oxucu sorğularının ödənilməsinin nəticəsini detallaşdırarkən üç cür nəticə aşkar olur. Bunlar: «Sorğunun təxmini ödənilməsi», «sorğunun dəqiq ödənilməsi» və nəhayət «sorğunun ödənilməsi və mütləq tələbatının inkişaf etdirilməsi» kimi izah edilir.

Kitabxana xidmətinin həyata keçirilməsində mühüm keyfiyyət göstəricisi operativlikdir. Oxucu sorğusunun verildiyi vaxtla sorğu üzrə lazımi materialın oxucuya təqdim olunması arasındakı vaxt müddəti nəzərdə tutulmuş vaxt normativinə uyğun olarsa, bu hal xidmət işində operativlik hesab edilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

-
- ¹ Bayramov Ə.S. və Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Dərslik.B., 2002, səh.256.
- ² Xələfov A.A.Kitabxanaşünaslığa giriş Dərslik.h.1.B.,2001, səh.324
- ³ Tusi N. Əxlaqi Nasiri.-B., Elm, 1989.-s.35.
- ⁴ Axundov M. F. Əsərləri. 3 cildə. C.2.-B., Azərneşr, 1961, 230 s.
- ⁵ Zəkiyev İ. M.F.Axundov və kitab mədəniyyəti.-B., Azərneşr, 1974,s.47.
- ⁶ Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş. Dərslik. H.1. BDU nəşriyyatı, 2001.- səh. 278
- ⁷ Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C. VI.- B.- 1982.- S. 351
- ⁸ Bayramov Ə.S. və Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik.- B., 2002.- S. 141
- ⁹ Засорина Л.Н. Структура читательской деятельности. Психолого-педагогический аспект. Психологические проблемы чтения. Л.- 1981.- с. 13
- ¹⁰ Кунтсе Х. Избранное.- М.: «Книга», 1983, с. 282-283
- ¹¹ Жудожественное восприятие. Сборник.- Л.- «Наука», 1971.- с. 162-163
- ¹² Сосиология и психология чтения. Труды Госуд. Биб. Им. Ленина. Т. 15.- М.: «Книга», 1979.- с. 232
- ¹³ Xələfov A. Kitabxanaşünaslığa giriş. Dərslik. 3 hissədə. H. 1-2.- B.: BDU nəşriyyatı, 2001.- s. 325
- ¹⁴ Sosiallogiya. Dərslik.-B. 2005,-səh 55.
- ¹⁵ Yaşlıların təhsili haqqında Hamburq Bəyannaməsi. «Təhsil gündəmi».-2003, 26 sentyabr.
- ¹⁶ Yaşlıların təhsilinə dair Birinci Milli Konfransda qəbul edilmiş Bəyannamə. Bakı, 12-13 sentyabr 2003-cü il.-«Təhsil gündəmi», 2003, 26 sentyabr.
- ¹⁷ Библиотечное обслуживание: теория и методика, Учебник.-М., 1996, стр.43.
- ¹⁸ Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Maddə 20//Azərbaycan.-№58.-14 mart 1999-cu il.

-
- ¹⁹ Xələfov A.A.Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. Dərslik. 2 hissədə. I hissə.-B.: 2004 s.12.
- ²⁰ Салыгина Т.,Жданова Т. Увидеть себя чужими глазами//Библиотека.-1993.-№4 .-с.29-31
- ²¹ Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Maddə 22// Azərbaycan.-№58.-14 mart 1999-cu il.
- ²² Azərbaycan Soveti Ensiklopediyası. 10 cilddə.-C.6.-B., 1982.-s.351.
- ²³ Bayramov Ə.S. və Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik.B., «Çinar-çap», 2002,s.140-141.
- ²⁴ Xələfov. A.A Kitabxanaşünaslığa giriş. 2 cilddə. c.1-2. B., 2001.-s.352
- ²⁷ Сталяров Е.Н. Критерии отсенки библиотечного обслуживания.-М., «Книга», 1982.-с.60.
- ²⁸ Кирпичева И.К. Информационные потребности.-Л.: 1982, с.21.
- ²⁹ Сталяров Й.Н. Критерии отценки библиотечного обслуживания. М.: 1982, -с.52.
- ³⁰ Ümumi psixologiya.-Bakı, maarif, 1982, s.116.
- ³¹ Топоров А.М. Крестьяне о писателях. Изд.з-е, М.: Советская Россия 1967, с.391.
- ³² Литературная газета, 1980, 16 ийул.
- ³³ Работа с читателями. Учебник.-М.,»Книга», 1981, с.229.
- ³⁴ Работа с читателями. Учебник.-М.,»Книга», 1981, с.229.
- ³⁵ Книга и чтение в жизни небольших городов.-М., 1973, с.
- 33
- ³⁶ Рубакин К.А. Как и с какой целью читать книги.-М., книга; 1975. с. 111
- ²⁵ Книга и чтение в жизни небольших городов.-М.: «Книга», 1974,-с.254.
- ³⁶ Сосолиология и психология чтения. М.: «Книга», 1979-с.143
- ³⁷ Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş. Dərslik üç hissədə. 2 cilddə. s.1.-B., 2001,-s.282.
- ³⁸ Абрамов К.И.Нужна коренная лошка стертотипон//сов. Библиотековедение.-1991.-№2,с.3.
- ³⁹ Библиотечная обслуживания. Теория и методика. Учебник. М., 1996.-с.160-161.
- ⁴⁰ Bayramov Ə.S. və Əlizadə Ə.Ə Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik.-B., maarif, 1989, - s.127-128.

MÜNDƏRİCAT

Müəllifdən.....	3
Müqəddimə.....	5
I Fəsil. Kitabxana xidmətinin nəzəri əsasları.....	10
§1.1. Oxucularla işə kompleks yanaşma.....	11
§1.2. Oxucularla işdə sistemlilik.....	14
§1.3.Oxucuları öyrənməklə onlara fərqli yanaşma.....	16
§1.4.Oxucularda itaba və mütaliyəyə yaradıcı münasibətin tərbiyə edilməsi.....	20
§ 1.5. Kitab təbliğində əyanilik.....	23
Oxucularla işin vəzifələri.....	25
§1.6. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına kitabxanaların köməyi.....	25
§1.7. Oxucuların elmi dünyagörüşünün formalaşması.....	26
§1.8.Ümumtəhsil və ümummədəni hazırlığın yüksəldilməsi.....	28
§1.9.Peşə biliyinin yüksəldilməsi.....	30
§1.10. Oxucuların əxlaq tərbiyəsi.....	32
§1.11. Oxucuların estetik tərbiyəsi.....	34
II Fəsil. Kitabxana və şəxsiyyətin inkişafı.....	37
§2.1.Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri mütaliə haqqında	37
§2.2. Mütaliənin ictimai məzmunu və sosial xarakteri.....	45

---

§2.3. Kitabxana və şəxsi təhsil müəllimi.....	60
§2.4. Oxucuların müəllim (informasiya) mədəniyyəti.....	74

III Fəsil. Oxucuların və müəllimin öyrənilməsi.....	90
§3.1. Oxucuların və müəllimin öyrənilməsi prinsipləri.....	90
§3.2. Oxucuların və müəllimin öyrənilməsinin üsulları.....	100
§3.3. Oxucu marağı.....	115
§3.4. Oxucu tipologiyası.....	125

IV Fəsil. Oxuculara kitabxana xidməti sisteminin metodikası və texnologiyası.....	140
§ 4.1. Abonementdə oxuculara xidmət işi.....	140
§ 4.2. Qiraət salonlarında oxuculara xidmət işi.....	151
§ 4.3. Kitabxanalararası abonement	161
§ 4.4. Kitabxanalarda oxuculara fərdi xidmət... ..	174
§ 4.5. Yox cavabları və onların aradan qaldırılması.....	189

V Fəsil. Kitabxanalarda kütləvi işlər və ədəbiyyatın kütləvi təbliğat formaları.....	211
§ 5.1. Kitabxanalarda ədəbiyyatın əyani təbliğat formaları.....	211
§ 5.2. Kitabxanalarda ədəbiyyatın şifahi təbliğat formaları.....	223
§ 5.3. Kitabxanalarda ədəbiyyatın kompleks təbliği.....	266

VI Fəsil. Kitabxanaçı və oxucu: ünsiyyət problemləri və nitq mədəniyyəti.....	286
§ 6.1. Kitabxana xidmətinin etikası.....	286
§ 6.2. Kitabxanaçı oxucu ilə ünsiyyət təşkilatçısıdır.....	299
VII Fəsil. Kitabxana mühiti və reklam.....	313
§7.1. Kitabxana mühiti təşkilinin nəzəri əsasları.....	313
§7.2. Kitabxana xidməti sahəsində reklam işi..	321
VIII Fəsil. Kitabxana xidmətinin effektivliyi.....	325
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	333